

ธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

พุทธศักราช ๒๕๖๔

ธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

หลักสูตรธรรมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๗
ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช ๒๕๖๔

หนังสือธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ISBN : 178-616-93978-1-6

พิมพ์ครั้งที่ ๑ / ๒๕๖๕

จำนวน ๓๐,๐๐๐ เล่ม

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

ผู้จัดทำ

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง

ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

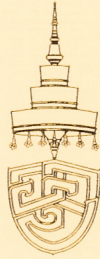
สถานที่พิมพ์

โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

ถนนบำรุงเมือง แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๐๐ โทรศัพท์ ๐-๒๒๒๓-๓๓๕๑, ๐-๒๒๒๓-๕๕๔๘

ภาพหน้าปก

ภาพสังเวชนียสถานและเสาอโศก ผลงานจาก www.เรียนเทียนออนไลน์.com สังเวชนียสถาน คือ สถานที่ทางพระพุทธศาสนาอันเป็นที่ตั้งแห่งความสลดสังเวช มี ๔ แห่ง ได้แก่ สถานที่พระพุทธรูปเจ้าประสูติ คือ ลุมพินีวัน ปัจจุบันคือ รุมมินเด ประเทศเนปาล สถานที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสรู้ คือ ที่ควงพระศรีมหาโพธิ์ ปัจจุบันคือ พุทธคยา ประเทศอินเดีย สถานที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงพระปฐมเทศนา คือ ปาอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสี ปัจจุบันคือ สารนาท ประเทศอินเดีย และสถานที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน คือ ปาสาลวัน กรุงกุสินารา ปัจจุบันคือ เมืองกาเซีย ประเทศอินเดีย นอกจากนี้ ได้แสดงภาพเสาอโศก หรืออโศกสมถัมภ์ ประติมากรรมนี้สร้างขึ้นในอารามของศาสนาพุทธ หรือในสถานที่สำคัญในพระประวัติของพระพุทธเจ้าศากยมนีรวมถึงแหล่งจาริกแสวงบุญ บางเสาสร้างขึ้นเพื่อระลึกการเสด็จพระราชดำเนินของพระเจ้าอโศกมหาราช

คติธรรม

สำหรับผู้ศึกษาหลักสูตรธรรมศึกษา ตามหลักสูตรสนามหลวง แผนกธรรม

ยथा จ พุทธา โลกस्มี
เต อิม รมมิ ปกาเสนติ

อุปุปชนติ ปภงกรา
ทุกขุปสมคามินี.

เมื่อพระพุทธเจ้า ผู้ทำความสว่างอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ยอมประกาศธรรมสำหรับดับทุกข์นี้

พ.ป.ฎ. ๓๑/๔๑๘

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ธรรมอันสุขุมลึกซึ้ง แล้วได้ทรงพระกรุณาสั่งสอนพุทธสาวก พุทธสาวิกาให้ได้รับรู้ และรับประโยชน์จากธรรมที่ได้ทรงค้นพบนั้นด้วยตนเอง หาใช่ด้วยการวิงวอนไหว้กราบต่อพระองค์ผู้ทรงเป็นศาสดาแห่งศาสนาไม่ โดยที่สุด แม้เมื่อถึงคราวที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท่านพระอานนท์เถระเจ้าทูลถามว่าจะทรงตั้งผู้ใดเป็นศาสดาแห่งพระพุทธศาสนาสืบแทนพระองค์ ก็ได้ทรงตั้งธรรมและวินัยที่ทรงบัญญัติไว้แล้วเป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อพระองค์ดับขันธปรินิพพานแล้ว

ฉะนั้น “ธรรม” จึงเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนา ทั้งในประการที่เป็นศาสดาสืบแทนพระองค์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยพระพุทธบัญญัติ และในฐานะที่เป็นชีวิตจิตใจ เป็นแก่นกลางที่สำคัญต่อความดำรงอยู่ของพระศาสนา

การที่จะดำรงพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไปได้ จึงสำคัญที่จะต้องรักษาธรรมที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงประกาศไว้แล้วให้คงอยู่ได้โดยถูกต้อง การที่จะรักษาธรรมที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงประกาศไว้แล้วให้คงอยู่ได้โดยถูกต้อง ก็สำคัญที่พุทธบริษัทปฏิบัติธรรมนั้นให้บริบูรณ์ การที่พุทธบริษัทจะปฏิบัติธรรมนั้นให้บริบูรณ์ได้ก็สำคัญที่จะต้องศึกษาธรรมนั้นให้เข้าใจถ่องแท้ด้วยปัญญาเป็นเบื้องต้น

โดยนัยนี้ การศึกษาธรรม คือ “ธรรมศึกษา” นั้น จึงเป็นกิจที่สำคัญที่ส่งผลไม่เฉพาะแต่จะเป็นหนทางไปสู่การพ้นจากทุกข์ตามกำลังการปฏิบัติของผู้ศึกษาแต่ละคนเท่านั้น หากแต่ยังเป็นกิจสำคัญอันควรแก่การอนุโมทนา เพราะเป็นกิจที่จะมีผลช่วยดำรงพระพุทธศาสนาให้ถาวรวัฒนาต่อไป

ธมโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี.

ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม

พ. ข.ท.สก. ๒๗/๒๙๐. พ. เสร. ๒๖/๓๑๔.

ขออำนาจแห่งสัจจวาจานี้ จงอำนวยสิริสวัสดิพิพัฒน์ไพบูลย์ในพระพุทธศาสนาแก่สาธุชน ผู้มีมนัสเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และได้อุทิศหะประกอบ “ธรรมศึกษา” ตลอดกาลนาน เทอญ

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

คำปรารภ

การศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์สยามแต่โบราณสมัย แบ่งออกเป็น ๒ แผนก คือ แผนกบาลี และแผนกธรรม การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนั้น มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม เป็นการศึกษาภาษาบาลีเพื่อที่จะสามารถเข้าถึงและเข้าใจคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาซึ่งทรงไว้หรือรจนาไว้ด้วยภาษานั้นมาแต่เก่าก่อน ผู้ที่สอบไล่ได้ เรียกเป็นบาเรียน หรือเปรียญตามชั้นภูมิแห่งความรู้ อีกแผนกหนึ่งคือการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริก่อตั้งและอุดหนุนขึ้น เป็นการศึกษาธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้น เข้าใจเนื้อหาสาระแห่งธรรม ซึ่งปริวรรตออกเป็นภาษาสยาม โดยวิธีศึกษาวิเคราะห์ เรียบเรียง และบรรยายธรรม ผู้ที่สอบไล่ได้เรียกเป็นนักธรรมตามชั้นภูมิแห่งความรู้เช่นกัน กล่าวโดยเฉพาะถึงชั้นภูมิของผู้สอบไล่ได้ตามหลักสูตรของสนามหลวงแผนกธรรมนั้น จำแนกเป็นชั้น นักธรรมตรี นักธรรมโท และนักธรรมเอก โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระองค์นั้น ทรงเอาพระทัยใส่ เป็นพระธุระในการเลือกเฟ้น ตรวจตราจัดทำหลักสูตร และตำราเรียน การเรียนการสอน ตลอดจนการสอบพระปริยัติธรรม แผนกธรรมอยู่ จนที่สุดแห่งพระชนมชีพ

การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมนั้น ในชั้นต่อมาครั้งพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงปกครองสังฆมณฑล แลพระเถรานุเถระ ที่ได้รับฐานะเป็นกรรมการหรือดำเนินการสนามหลวงแผนกธรรม ได้เห็นกันว่าใช่จะเป็น ทิทานุหิตประโยชน์เฉพาะแต่พระภิกษุสามเณรที่จักได้ศึกษาเล่าเรียนเท่านั้น แม้คฤหัสถ์ หากได้ศึกษาเล่าเรียนก็จะเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่นได้ตามอุดมคติแห่งการศึกษา

ธรรมในทางพระพุทธศาสนาด้วย จึงได้ขยายการเรียนการสอนไปสู่คฤหัสถ์ทั้งหญิงชาย เรียกการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมสำหรับคฤหัสถ์ว่า “ธรรมศึกษา” กำหนดหลักสูตรและชั้นภูมิความรู้เป็นธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท และธรรมศึกษาเอก เช่นเดียวกับนักธรรม โดยในชั้นเดิมนั้น ใช้หลักสูตรและตำราเรียน ตลอดจนการเรียนการสอน และการสอบเช่นเดียวกับหลักสูตรนักธรรม เป็นแต่ปรับปรุงลดทอนเฉพาะเนื้อหาบางส่วนที่พ้นวิสัยหรือยังไม่ถึงคราวเหมาะจำเป็นสำหรับคฤหัสถ์ออก เช่น วิชาวินัย ปรับให้ผู้ศึกษาซึ่งเป็นคฤหัสถ์เล่าเรียนเบญจศีลและเบญจธรรม อันเป็นศีลเป็นวินัยสำหรับฆราวาสผู้ครองเรือน จึงได้จัดทำหลักสูตรและตำราเรียนธรรมศึกษาสำหรับคฤหัสถ์แยกออกเป็นภาคเฉพาะ ซึ่งได้ใช้หลักสูตรและตำราเรียนที่จัดทำแยกออกมาในคราวนี้สืบเนื่องมาช้านาน

จึงควรรำลึกแลสรรเสริญพระเกียรติคุณและเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณสมเด็จพะสังฆราชเจ้า ตลอดถึงพระเถรานุเถระผู้เป็นบูรพาจารย์ซึ่งได้สรรค์สร้างความรู้เรื่องในการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมขึ้นไว้เป็นประโยชน์อย่างสูงในพระพุทธศาสนามาแต่เก่าก่อน

ครั้นถึงพุทธศักราช ๒๕๕๗ การศึกษาตามหลักสูตรธรรมศึกษาเป็นที่นิยมแพร่หลายไปในหมู่ฆราวาสคฤหัสถ์ ดังปรากฏว่ามีสาธุชนซึ่งอยู่ในวัยผู้ครองเรือน และนักเรียนทั้งประถมและมัธยม ตลอดจนนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยได้มีศรัทธาสมาศรเข้ามาเล่าเรียนพระสัทธรรมตามหลักสูตรธรรมศึกษาเป็นอันมาก สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงวัฒนธรรม และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จึงได้มีการลงนามในบันทึกข้อตกลงร่วมกันในการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษา ทำให้การเรียนธรรมศึกษาแผ่ขยายอย่างยิ่งในสถานศึกษาทุกระดับ

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๖๑ คณะกรรมการสนามหลวงแผนกธรรม จึงเห็นสมควรปรับปรุงหลักสูตรธรรมศึกษา ให้เหมาะสมแก่กาลสมัยและวัยของผู้ศึกษาเล่าเรียน โดยจำแนกการเรียนการสอนธรรมศึกษาออกเป็น ๓ ระดับ คือ ระดับประถมศึกษา สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาหรือเด็กผู้มีวัยในระยะนั้น ระดับมัธยมศึกษา สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาหรือเยาวชนผู้มีวัยในระยะนั้น

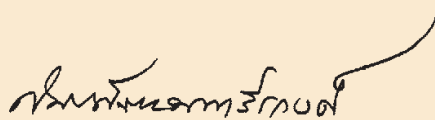
และระดับอุดมศึกษา สำหรับนิสิตนักศึกษา ในมหาวิทยาลัยหรือสถาบันอุดมศึกษา ตลอดจนสาธารณชนอื่นทั่วไป แต่ระดับยังแบ่งย่อยออกเป็นธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท และธรรมศึกษาเอก ของระดับชั้นนั้น ๆ อีก รวมจำแนกชั้นภูมิความรู้ตามหลักสูตรธรรมศึกษาที่ปรับปรุงใหม่ได้ ๙ ชั้น

การปรับปรุงหลักสูตรธรรมศึกษาดังกล่าวเพื่อให้เป็นไปโดยเรียบง่ายและถูกต้อง สนามหลวงแผนกธรรมจึงได้แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการขึ้น ประกอบด้วยพระเถรานุเถระ และฆราวาสผู้ทรงภูมิรู้ในทางพระพุทธศาสนา ร่วมกันปรับปรุง จัดทำ พิจารณา ตรวจตรา และ ประเมินผลหลักสูตรและตำราเรียนธรรมศึกษา เฉพาะสำหรับการจัดทำตำราเรียนหลักสูตร ธรรมศึกษาที่ปรับปรุงใหม่นี้ ในเบื้องต้นคณะกรรมการฝ่ายบรรพชิตได้ยกร่างเนื้อหาขึ้น โดยปรับปรุงจากตำราเรียนธรรมศึกษาเดิม และส่งให้คณะกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ พิจารณาปรับรูปแบบและภาษาให้เหมาะสมกับความรู้ และความเข้าใจของคฤหัสถ์ซึ่งจะเป็น ผู้ใช้ตำรา รวมทั้งศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมในประเด็นต่าง ๆ จากนั้นจึงได้นำเข้าสู่การพิจารณา ของกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งเป็นผู้สะท้อนความเข้าใจและต้องการของผู้ใช้ตำราเรียน ธรรมศึกษาแต่ละระดับได้ เมื่อได้รับผลการประเมินแล้วกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์จึงปรับปรุง แก้ไขให้สอดคล้องกับผลการประเมิน และท้ายที่สุดจึงเสนอให้ที่ปรึกษาพิจารณาเห็นชอบ จึงเป็นอันสำเร็จขั้นตอนในฝ่ายเนื้อหา และเพื่อให้ผู้ใช้ตำราเรียนธรรมศึกษาที่ปรับปรุงขึ้น ใหม่นี้เกิดความเข้าใจเนื้อหามากยิ่งขึ้น คณะกรรมการจึงได้จัดทำและบรรจุภาพประกอบ ไว้ด้วย โดยภาพประกอบเหล่านี้ นอกจากที่คณะกรรมการได้อุตสาหะเดินทางไปบันทึก ภาพเอง ณ สถานที่ต่าง ๆ แล้ว ยังได้รับอนุเคราะห์จากพระอารามหลายแห่ง ตลอดจน หน่วยงานภาครัฐและเอกชน แม้โดยที่สุดผู้มีใจเอื้อเฟื้อด้วย เมื่อผ่านกระบวนการ ทุกขั้นตอนแล้วจึงดำเนินการจัดพิมพ์ภายใต้การอำนวยการของสนามหลวงแผนกธรรม จนสำเร็จเป็นเล่มสมุดอยู่ในบัดนี้ ในนามของสนามหลวงแผนกธรรมและคณะสงฆ์ไทย ขออนุโมทนาแก่ที่ปรึกษาและกรรมการ ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องในการจัดทำหลักสูตรและ ตำราเรียนธรรมศึกษาที่ปรับปรุงขึ้นใหม่นี้ ทุกรูปและทุกท่านไว้ ณ ที่นี้

อนึ่ง นับเป็นกาลบรรจบอัศจรรย์ที่การดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรและ ตำราเรียนธรรมศึกษาสามารถดำเนินการได้ลุล่วง ถึงขั้นได้รับอนุมัติหลักสูตรใน พุทธศักราช ๒๕๖๔ อันเป็นปีที่บรรจบ ๑๐๐ ปีนับแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรส ผู้ทรงวางรากฐานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมซึ่งเป็น ต้นเค้าของการศึกษาธรรมศึกษา สืบพระชนม์ และองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์

และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้ประกาศยกย่องให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก
โดยเหตุแห่งพระคุณูปการที่ได้ทรงบำเพ็ญไว้ดีแล้ว ฉะนั้น หลักสูตรและตำราเรียน
ธรรมศึกษาที่สำเร็จลงในปีนี้ จึงยอมเป็นอนุสรณีย์ที่เฉลิมพระเกียรติคุณ สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้าพระองค์นั้นในวาระอันสำคัญนี้ อีกโสดหนึ่งด้วย

ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย ตลอดจนเทวานุภาพแห่งเทพดาผู้ทรง
สัมมาทิฐิ ดำรงอนุภาพรักษาพระพุทธศาสนา จงได้รักษาค้ำครองการศึกษา
พระปริยัติธรรม คือการเล่าเรียนศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมา
สัมพุทธเจ้า ทั้งในสยามรัฐสีมาอาณาจักร และในไพร่ชประเทศต่าง ๆ ให้ดำรงคงอยู่
โดยสวัสดิ์ สัมฤทธิ์ และสิทธิทุกประการตลอดกาลนาน เพื่อพระศาสนาของสมเด็จพระ
พระชินวรมุณีจักดำรงอยู่ตราบกาลนั้น เทอญ

(สมเด็จพระมหาวีรวงศ์)

แม่กองธรรมสนามหลวง

สารบัญ

หน้า

พระคติธรรม

๓

คำปรารภ

๔

สารบัญ

๘

คำแนะนำในการใช้หนังสือชุดธรรมศึกษา

๑๐

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

๑๓/

– ขอบข่ายเนื้อหาวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

๑๘

– ตัวอย่างรูปแบบการเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม

๒๑

– ตัวอย่างข้อสอบวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

๒๒

– ตัวอย่างการเรียบเรียงเรียงความแก้กระทู้ธรรม

๒๓

– ตัวอย่างการเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม

๒๖

บรรณานุกรม

๒๙

วิชาธรรมวิภาค

๓๑

บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับธรรมวิภาค

๓๒

บทที่ ๒ ธรรมหมวด ๒ (ทุกะ)

๓๓/

บทที่ ๓ ธรรมหมวด ๓ (ติกะ)

๔๓

บทที่ ๔ ธรรมหมวด ๔ (จตุกกะ)

๕๓

บทที่ ๕ ธรรมหมวด ๕ (ปัญจกะ)

๖๓

บทที่ ๖ คิปปิปฏิบัติ

๖๓/

บรรณานุกรม

๓/๙

	หน้า
วิชาพุทธานุประวัติและศาสนพิธี	๘๓
ภาคพุทธานุพุทธประวัติ	๘๔
บทที่ ๑ การสังคายนาพระไตรปิฎก	๘๔
บทที่ ๒ การศึกษาพุทธประวัติ	๑๐๓
บทที่ ๓ พระชาติกำเนิดของพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะ	๑๑๒
บทที่ ๔ เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์	๑๔๔
บทที่ ๕ เสวยวิมุตติสุข ณ สัตตมหาสถาน	๑๓/๔
ภาคศาสนพิธี	๑๘๐
บทที่ ๖ พิธีบำเพ็ญกุศลในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา	๑๘๐
บรรณานุกรม	๒๐๐

วิชาเบญจศีลและเบญจธรรม	๒๐๓
บทที่ ๑ วินัย	๒๐๔
บทที่ ๒ เบญจศีล	๒๐๘
บทที่ ๓ วิรติและอานิสงส์ของการรักษาเบญจศีล	๒๒๒
บทที่ ๔ เบญจธรรม	๒๒๕
บรรณานุกรม	๒๓๕

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวง ที่ ๖/๒๕๖๓	๒๓๓/
--	-------------

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวง ที่ ๙/๒๕๖๓	๒๓๘
--	------------

รายนามผู้ประเมินหนังสือธรรมศึกษา	๒๓๙
---	------------

คณะผู้จัดทำ	๒๔๐
--------------------	------------

คำแนะนำในการใช้หนังสือชุดธรรมศึกษา

ประวัติความเป็นมาของนักธรรม-ธรรมศึกษา

การศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยแต่เดิมนั้น เน้นการศึกษาภาษาบาลี เพื่อไปศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ ซึ่งเป็นภาษาบาลี รูปแบบการศึกษาเป็นการศึกษาจากเอกสารชั้นต้น เพื่อไม่ให้ข้อธรรมะนั้นผิดพลาดไป ทำให้พระสงฆ์ผู้ศึกษาจำต้องรู้แตกฉานในภาษาบาลีก่อนจึงจะสามารถรู้ข้อธรรมวินัยได้ เป็นเหตุให้พระสงฆ์ผู้มีความรู้ในพระธรรมวินัยมีจำนวนน้อยไม่แพร่หลาย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเล็งเห็นปัญหาดังกล่าว จึงทรงสร้างหลักสูตรการเรียนพระพุทธศาสนาในภาษาไทยขึ้น และได้ทดลองใช้ในวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งทรงปกครองอยู่ ปรากฏว่าได้ผลดี จึงขยายผลไปสู่การจัดการศึกษาในระดับสังฆมณฑล รวมถึงปรับปรุงจนได้เป็นหลักสูตรที่เหมาะสมสำหรับพระสงฆ์ทั้งประเทศยิ่งขึ้น แบ่งออกเป็นลำดับชั้นตรี โท เอกในเวลาต่อมา

เมื่อการศึกษานักธรรมของพระสงฆ์นิยมแพร่หลายแล้ว ปรากฏว่าในฝ่ายฆราวาสเห็นประโยชน์และนำไปใช้กำหนดเป็นคุณสมบัติพิเศษ เช่น พระสงฆ์ผู้สอบได้นักธรรมเมื่อลาสิกขาจะสามารถรับราชการครูได้ คณะสงฆ์ในสมัยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า จึงจัดการศึกษานักธรรมขึ้นสำหรับฝ่ายฆราวาส มีชื่อเรียกต่อมาว่า “ธรรมศึกษา”

จากจุดเริ่มต้นในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน การเรียนการสอนและการสอบหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษา ได้เจริญวิวัฒนามาเกินศตวรรษ มีผู้สอบสำเร็จตามหลักสูตร

ไปแล้วทั้งในและต่างประเทศจำนวนมาก กล่าวได้ว่า มีพระสงฆ์และฆราวาสผู้รู้ธรรมมากขึ้นตามไปด้วย อันเป็นเครื่องยืนยันพระญาณทัศน์อันกว้างไกลของพระองค์ผู้ทรงเป็นต้นพระดำริ อย่างไรก็ตามสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงได้คำนึงอยู่เสมอว่า เมื่อวันเวลาผ่านไปสมควรจะได้ปรับปรุงหลักสูตรให้มีความเหมาะสมอยู่เสมอ จึงดำเนินการให้มีการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๗ ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช ๒๕๖๔ ปรากฏดังหนังสือชุดธรรมศึกษาที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้

โครงสร้างเนื้อหาและแนวทางการใช้หนังสือเรียน

หนังสือชุดธรรมศึกษานี้ แบ่งออกเป็นระดับชั้นตามความเหมาะสมของผู้ศึกษาจำนวน ๓ ระดับ และในแต่ละระดับชั้นยังแบ่งย่อยออกไปได้อีก ๓ ระดับ ดังนี้

ธรรมศึกษา ระดับประถมศึกษา แบ่งออกเป็นชั้นตรี โท เอก

ธรรมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา แบ่งออกเป็นชั้นตรี โท เอก

ธรรมศึกษา ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป แบ่งออกเป็นชั้นตรี โท เอก

การแบ่งเนื้อหาในหนังสือธรรมศึกษานี้อาศัยการแบ่งหมวดใหญ่ในพระไตรปิฎกมาเป็นฐาน ได้แก่ พระสูตรตันตปิฎก คือ ประมวลประวัติและเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในรูปเทศนา พระอภิธรรมปิฎก คือ ประมวลหลักธรรมและเนื้อหาของหลักธรรม และพระวินัยปิฎก คือ ประมวลระเบียบข้อบังคับการปฏิบัติตนของภิกษุ หนังสือธรรมศึกษาแต่ละเล่มจะประกอบด้วยหมวดเนื้อหา คือ

๑. วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

การแก้กระทู้ธรรมเป็นลักษณะเฉพาะของการศึกษาธรรมศึกษาของไทย มุ่งนำเสนอพุทธศาสนสุภาษิต ธรรมภาษิต และเถรภาษิต ยกเป็นหัวข้อกระทู้ให้ผู้ศึกษาได้อธิบายหัวข้อนั้น ๆ ด้วยการประมวลองค์ความรู้ต่าง ๆ ทั้งจากการเรียนวิชาธรรมศึกษา และจากภูมิรู้ในวิทยาการแขนงต่าง ๆ ของผู้เรียนมาเรียบเรียงในรูปแบบของ “เรียงความแก้กระทู้ธรรม” ซึ่งมีลักษณะเฉพาะ เป็นเพียงตัวอย่างประเภทหนึ่งของการเขียนเรียงความอธิบาย ซึ่งมีใช้จะเป็นการกำหนดกลวิธีการเขียนเรียงความที่ดีที่สุดสำหรับการศึกษาประเภทอื่น ๆ สาระสำคัญอยู่ที่การอธิบายหัวข้อใดหัวข้อหนึ่งให้สามารถเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งเท่านั้น

๒. วิชาธรรมวิภาค และธรรมวิจารณ์

ในหนังสือชุดนี้ได้คัดเลือกพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและที่พระเถระรุ่นหลังรวบรวมไว้ แบ่งหมวดตามองค์ประกอบของธรรมนั้น เช่น ธรรมหมวด ๒ หมายถึงบรรดาหลักธรรมอันมีองค์ประกอบภายใน ๒ ประการ เป็นต้น แล้วนำเสนอ นิยามและประเด็นบางประการที่นักวิชาการไทยให้ความสำคัญ อ้างอิงเอกสารและตำราของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงเป็นสำคัญ และใช้คัมภีร์ในยุคต่าง ๆ เช่น พจนานุกรม สือออนไลน์ บทความวิชาการและบทความวิจัย เป็นต้น ขยายความและยกตัวอย่างบางประเด็น อย่างไรก็ตาม พระธรรมมีมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น และเชื่อมโยงกัน ในแง่มุมต่าง ๆ ฉะนั้น หากผู้ศึกษาปรารถนาจะศึกษาสืบค้นให้ลึกซึ่งขึ้นไป ควรค้นคว้า ตำราเฉพาะ เช่น พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา บทความหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เฉพาะทาง เป็นต้น

๓. วิชาพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ พุทธานุพุทธประวัติ และศาสนพิธี

วิชานี้มุ่งนำเสนอรายละเอียดของเหตุการณ์ รวมถึงคติอันเกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์ ในพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าตลอดจนชีวประวัติของพระสาวก อุบาสกและอุบาสิกา ที่พึงรู้ โดยดำเนินความตามที่ปรากฏในคัมภีร์ รวมถึงวรรณกรรมที่เรียบเรียงโดย พระอรรถกถาจารย์และปราชญ์ในยุคสมัยต่าง ๆ แล้วเปรียบเทียบประเด็นที่คัมภีร์แต่ละเล่ม ระบุว่าต่างกัน พร้อมคัดเลือกบทวิเคราะห์ของนักปรัชญาพระพุทธศาสนาหลาย ๆ ท่าน ที่อธิบายความหมายของเหตุการณ์ตามทัศนะที่แตกต่างไป เพื่อกระตุ้นให้ผู้ศึกษาได้ คิด วิเคราะห์ และทำความเข้าใจแก่นแท้ของพุทธานุพุทธประวัติให้ได้มากที่สุด ดังนั้น ผู้ศึกษาจะสังเกตได้ว่า เนื้อหาในหนังสือเรียนเล่มนี้มี ๒ นัยควบคู่กันไปเสมอ ได้แก่

การนำเสนอลำดับเนื้อหาของพุทธประวัติ ประวัติพระสาวก อุบาสก และอุบาสิกา เช่นที่ปรากฏในวรรณกรรมเล่มต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญพระคุณานุคุณ ของพระพุทธเจ้า และเสริมสร้างศรัทธาปสาทะให้เกิดขึ้นในใจศาสนิกชน บางครั้งมีเรื่องราว อธิปาทิหารีย์หุ้มห่อหลักธรรมไว้อย่างแยบคาย นอกจากเรื่องราวพุทธประวัติ ประวัติ พระสาวก อุบาสก และอุบาสิกาแล้ว ผู้เรียนยังจะได้ประเด็นความรู้เกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และศิลปวัฒนธรรมในช่วงเวลาต่าง ๆ เพิ่มเติมด้วย

การตีความเรื่องราวอธิปาทิหารีย์ซึ่งเป็นส่วนที่ขึ้นกับอัตวิสัยในการเชื่อถือ ให้ ทราบถึงหลักธรรม หรือความหมายแท้จริงที่แฝงไว้ รวมถึงทำความเข้าใจเหตุการณ์

พฤติกรรม และพฤติกรรมของผู้คนตามบริบทแห่งยุคสมัย อันเป็นแนวคิดพื้นฐานในการศึกษาด้านประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้เรียนเข้าใจแก่นแท้ของพุทธานุพุทธประวัติได้อย่างถ่องแท้ และสามารถเชื่อมโยงเข้ากับปรัชญาแขนงอื่น ๆ สะท้อนความเป็นศาสตร์สากลของพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้นอีกด้วย

ดังที่ทราบกันดีว่าเรื่องราวพุทธานุพุทธประวัติได้รับความนิยมเชื่อถือกันมาตั้งแต่โบราณ และกลายเป็นรากฐานสำคัญของวิถีชีวิตของสังคมไทย จนเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปะ เพื่อสนองตอบเจตนารมณ์ที่จะจรรโลงพระพุทธศาสนา วิธีการศึกษาพุทธานุพุทธประวัติให้ได้รรถประโยชน์มากขึ้นจึงสามารถศึกษาเรื่องราวไปพร้อมกับศึกษาสังเกตงานศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ เช่น วรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม โดยมีแหล่งเรียนรู้สำคัญคือ วัด หอสมุด พิพิธภัณฑ์สถานต่าง ๆ เป็นต้น ควบคู่ไปด้วย ทั้งนี้ในหนังสือชุดนี้ได้รวบรวมภาพจากแหล่งเรียนรู้บางส่วนไว้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาในเบื้องต้น

นอกจากนั้น หนังสือชุดนี้ได้ผนวกเนื้อหาศาสนพิธีต่าง ๆ ที่พุทธศาสนิกชนพึงทราบ ทั้งนี้มีข้อควรตระหนักว่า ศาสนพิธีมีจุดมุ่งหมายโน้มน้าวจิตใจของศาสนิกชนให้สนใจ เข้าใจ และเข้าถึงหลักธรรมที่ซับซ้อนได้ ดังนั้น ระเบียบแบบแผนศาสนพิธีของแต่ละพื้นที่ย่อมมีรายละเอียดแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาพึงทำทศนะและวางท่าทีให้เหมาะสมควรถูกต้องว่า ศาสนพิธีใดของพื้นที่นั้นของสำนักใด ถ้ายังสามารถรักษาจุดมุ่งหมายการโน้มน้าวชักนำศรัทธาได้ ก็ไม่พึงตัดสินว่าศาสนพิธีนั้นผิดถูกไปจากแบบแผนตามที่ได้ศึกษาในหนังสือนี้

๔. วิชาเบญจศีลและเบญจธรรม อุโบสถศีล และกรรมบถ

พระวินัยมีหลักใหญ่ คือ ศีลของภิกษุสงฆ์ ๒๒๗ ข้อ และศีลของภิกษุณีสงฆ์ ๓๑๑ ข้อ ดังนั้นในฝ่ายฆราวาสจึงมุ่งนำเสนอกรอบการครองตน หรือเป็นวินัยฝ่ายฆราวาส ได้แก่ เบญจศีล และขั้นสูง คือ อุโบสถศีล ผู้ปฏิบัติตามวินัยและสิกขาบทดังกล่าว ย่อมเป็นผู้มีศีล คือมีสภาวะแห่งความปกติ นอกจากนั้นแล้ว ยังนำเสนอานิยามและขอบเขตของกรรม อันนำไปสู่ความเข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้นต่อสิกขาบทต่าง ๆ โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า มุ่งเน้นให้เข้าใจว่าอะไรคือความดี จะทำความดีได้อย่างไร อะไรคือความชั่วและทำอย่างไรจึงเป็นประพฤติชั่ว ความรู้ดีรู้ชั่ว การทำดี ละเว้นความชั่วและทำใจให้ตั้งอยู่โดยดีนั่นเอง คือลักษณะของบัณฑิตตามแนวทางของพระพุทธศาสนา และเป็นประเด็นแก่นแท้

ของพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ ได้แทรกบทวิเคราะห์และตัวอย่างบางประการที่นักวิชาการได้ค้นคว้าเพิ่มเติมไว้ด้วย

ในภาพรวม เมื่อพิจารณาขอบข่ายเนื้อหาให้ถี่ถ้วนแล้วจะเห็นแต่ละวิชามีเนื้อหาจำแนกได้มีการไล่เรียงความยากง่ายตามแต่ละชั้น เช่น วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม วิชาธรรมวิภาค วิชาเบญจศีลและเบญจธรรม ดังนั้น ผู้อ่านหนังสือชุดนี้จึงสามารถศึกษาได้โดยเอกเทศ ส่วนวิชาพุทธานุพุทธประวัติและศาสนพิธี มีเนื้อหาที่ร้อยเรียงกันต่อเนื่องไปตามแต่ละชั้น เช่น ชั้นตรี เนื้อหาเริ่มที่การศึกษาพุทธประวัติจนถึงการตรัสรู้ ส่วนชั้นโทจะเป็นเหตุการณ์เริ่มตั้งแต่ทรงประกาศพระศาสนา ในขณะที่ชั้นเอก เริ่มที่เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาจนถึงปัจฉิมโพธิกาล เป็นต้น ดังนั้น หากจะทราบเรื่องราวพุทธานุพุทธประวัติโดยตลอดจึงต้องศึกษาไปทีละชั้นจึงจะได้ความโดยสมบูรณ์

ข้อเสนอแนะในการจัดการสอนธรรมศึกษาและเป้าหมายปลายทางของธรรมศึกษา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์คำนำหนังสือ “เบญจศีลและเบญจธรรม” ความตอนหนึ่งว่า

“...หนังสือนี้แต่งเป็นแบบสำหรับครูใช้สอน ถ้านักเรียนเป็นเด็กก็จะไม่เข้าใจเป็นธุระของครูจะดูแลให้เด็กเว้นข้อห้าม ประพฤติตามข้อที่แนะนำ ยิ่งหาเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องสาธกข้อความที่กล่าวไว้ในที่นี้ให้กระจ่างขึ้น นำมาให้นักเรียนอ่านได้ด้วยยิ่งดี นักเรียนจะได้เข้าใจและมีความรู้สึกด้วยตัวเอง ถ้านักเรียนเป็นคนรุ่นที่มีความรู้ความเจริญสูงขึ้นไปแล้ว ครูจะใช้สมุดนี้เป็นหนังสือเรียนของเขาก็ได้ เมื่อเรียนจบบทหนึ่งแล้วครูควรตั้งปัญหาถาม...”

คณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษามีความเห็นเช่นเดียวกับพระดำริข้างต้นว่า หนังสือชุดธรรมศึกษาเป็นเพียงตำราแกนกลาง ผู้สอนสามารถจัดทำแผนการสอนและเลือกใช้วิธีการสอน เครื่องมือประกอบการสอนที่เหมาะสมได้ รวมถึงการยกตัวอย่างและรายละเอียดเพิ่มเติมให้เหมาะสมกับผู้เรียนได้ด้วย

ในพระนิพนธ์คำนำข้างต้นนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงอธิบายไว้ด้วยว่า การเรียนวิทยาคำความรู้แขนงต่าง ๆ นั้น มุ่งให้เป็นผู้รู้ผู้สามารถประกอบวิชาชีพ หรือใช้

วิทยาการเหล่านั้นได้ แต่หากปราศจากความประพฤติตัวดี ก็จะไม่มีความยอมสละยอม หรือจ้างใช้งาน การเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาก็จะไม่สำเร็จประโยชน์ ดังนั้น จึงได้ทรงนิพนธ์หนังสือเล่มที่กล่าวถึงนั้นขึ้น เพราะเป็นข้อธรรมสำคัญที่จะเป็นหลักในความประพฤติของคนเรา อันจะนำชีวิตไปโดยผาสุกได้

คณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา เห็นตามพระมติข้างต้น และเห็นว่าคติจากประวัติความเป็นมาของนักธรรมและธรรมศึกษาคือ การจัดหลักสูตรการเรียน การทดสอบ ทั้งของคณะสงฆ์และฝ่ายบ้านเมือง เป็นแต่เครื่องมือให้การศึกษาพระพุทธศาสนาสามารถแพร่หลายได้โดยเร็ว อำนวยความสะดวกแก่ผู้สอนและผู้เรียนให้มีโครงสร้างเนื้อหาที่ชัดเจนเป็นแกนกลาง ทั้งยังสามารถวัดประเมินผลได้มีมาตรฐาน และเป็นธรรม แต่เครื่องมือนั้นจะต้องนำไปให้ถึงเจตนารมณ์ต้นทาง กล่าวคือ พระสงฆ์เป็นผู้รู้พระธรรมวินัยเพียงพอที่จะสืบพระพุทธศาสนา และรับภาระปกครองเผยแผ่สั่งสอนได้ และฆราวาสเป็นผู้มีความรู้ธรรมปฏิบัติให้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและจรโล่งสังคมต่อไปได้ จึงจะเรียกได้ว่าสำเร็จวัตถุประสงค์ของธรรมศึกษาอย่างแท้จริง

ขอขยายเนื้อหาวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษา และประชาชนทั่วไป ให้ผู้เรียนแต่งอธิบายความกระทู้สุภาษิตที่กำหนดให้อย่างสมเหตุสมผล และอ้างอิงสุภาษิตที่กำหนดให้เท่านั้นมาประกอบการอธิบายไม่น้อยกว่า ๑ สุภาษิต โดยต้องอธิบายร้อยเรียงและเชื่อมโยงแนวคิดสำคัญให้สัมพันธ์กับกระทู้สุภาษิตที่กำหนดให้อย่างสมเหตุสมผล พร้อมบอกชื่อคัมภีร์หรือที่มาของสุภาษิตที่นำมาอ้างอิงนั้นด้วย โดยชั้นนี้ กำหนดความยาวตั้งแต่ ๒ หน้าขึ้นไป (เว้นบรรทัด)

ที่	หมวด	สุภาษิต	คัมภีร์/ที่มา
๑	อรรถวรรค คือ หมวดตน	อตตา หิ อตตโน นาโถ. ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน	ขุททกนิกาย ธรรมบท
๒		อตตานํ ทมยนฺติ สุพฺพตา. ผู้ประพฤติดีดีย่อมฝึกตน	ขุททกนิกาย ธรรมบท
๓		อตตนา โจทยตตานํ. จงเตือนตนด้วยตน	ขุททกนิกาย ธรรมบท

ที่	หมวด	สุภาษิต	คัมภีร์/ที่มา
๔	ทานวรรค คือ หมวดทาน	ทพฺ มิตฺตานิ คนฺถติ. ผู้ให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
๕		ทพฺมานิ ปิโย โหติ. ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก	อังคุตตรนิกาย ปัญจก นิบาต
๖		ทเทยฺย ปุริโส ทานํ. คนควรให้ของที่ควรให้	ขุททกนิกาย ชาดก สัตตกนิบาต
๗	ขันติวรรค คือ หมวด อดทน	ขนฺติ สาทสวารณา. ความอดทนห้ามซึ่งความ พลุนพลันไว้ได้	สมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
๘		ขนฺติ ทิตฺตสุขาวหา. ความอดทนนำมาซึ่งประโยชน์สุข	บทสวดมนต์ฉบับหลวง
๙		ขนฺติ อีรฺสสลงฺกาโร. ความอดทนเป็นเครื่องประดับ ของนักปราชญ์	บทสวดมนต์ฉบับหลวง
๑๐	วิริยวรรค คือ หมวด ความเพียร	วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ. คนจะผ่านพ้นความทุกข์ลำบากได้ เพราะความเพียร	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต
๑๑		ทียโยติ ทียฺยติ โปโส ปเรติ ปรีหายติ. คนที่ผัดวันประกันพรุ่งย่อมจะ เสื่อมเสียหาย	ขุททกนิกาย ชาดก วิสดีนิบาต
๑๒		อชฺเชว กิจฺจมาตปฺป. ควรรีบทำความเพียรในวันนี้	- มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ - ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

ที่	หมวด	สุภาษิต	คัมภีร์/ที่มา
๑๓	ชยวรรค คือ หมวดชนะ	อกุโธเรน ชินे โกรธ. พึงชนะคนโกรธด้วยความ ไม่โกรธ	- ชุททกนิกาย ธรรมบท - ชุททกนิกาย ชาดก ทุกนิบาต
๑๔		อสาธํ สาธุนา ชินे. พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี	- ชุททกนิกาย ธรรมบท - ชุททกนิกาย ชาดก ทุกนิบาต
๑๕		สจฺเจนาถิกวาทีนํ. พึงชนะคนพุดปดด้วยความจริง	- ชุททกนิกาย ธรรมบท - ชุททกนิกาย ชาดก ทุกนิบาต

ตัวอย่างรูปแบบการเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม
ธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษา และประชาชนทั่วไป

เลขที่.....

ประโยคธรรมศึกษาชั้น ☒ตรี ☐โท ☐เอก ช่วงชั้น ☐ประถม ☐มัธยม ☒อุดม

วิชา เรียงความแก้กระทู้ธรรม

สอบในสนามหลวง

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

(๑)	(สุภาษิตบทตั้งที่โจทย์ยกมาให้)
	(คำแปลสุภาษิตบทตั้งที่โจทย์ยกมาให้)
(๒) ณ บัดนี้.....	
(๓) อธิบายความว่า	(อธิบายเนื้อความสุภาษิตบทตั้ง)
(๔) อธิบายความเชื่อมที่จะนำมาเชื่อมให้รับกับกระทู้บทตั้ง ๓ - ๕ บรรทัด	
(๕)	สมดังพุทธศาสนสุภาษิตที่มานี้ (คัมภีร์ที่มา) ว่า
(๖)	(สุภาษิตที่นำมาเชื่อม)
	(คำแปลสุภาษิตที่นำมาเชื่อม)
	อธิบายความว่า (อธิบายเนื้อความแห่งกระทู้ที่นำมาเชื่อม)
(๗) สรุปความว่า	(โดยสรุปเนื้อความสองกระทู้ที่นำมาเชื่อม)
	 สมดังธรรมภาษิตที่ยกขึ้นมาเป็นนิกเขปบทเบื้องต้นว่า
(๘)	(สุภาษิตบทตั้ง)
	(คำแปลสุภาษิตบทตั้ง)
(๙) มีนัยดังพรรณนาด้วยประการดังนี้	

ตัวอย่างข้อสอบวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ปัญหาวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษา

สอบในสนามหลวง

วันจันทร์ ที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๖๔

ทุกโข ปาปสส อุจฺจโย

สะสมบาปเท่ากับสะสมความทุกข์

จุฬทกนิทาย ธรรมบท

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษา ให้ผู้เรียนแต่งอธิบายความกระทู้สุภาษิตที่กำหนดให้อย่างสมเหตุผลและอ้างอิงสุภาษิตที่กำหนดให้เท่านั้น มาประกอบการอธิบายไม่น้อยกว่า ๑ สุภาษิต โดยต้องอธิบายร้อยเรียงและเชื่อมโยงแนวคิดสำคัญให้สัมพันธ์กับกระทู้สุภาษิต พร้อมบอกชื่อคัมภีร์หรือที่มาของสุภาษิตที่นำมาอ้างอิงนั้นด้วย โดยชั้นนี้ กำหนดความยาวตั้งแต่ ๒ หน้าขึ้นไป (เว้นบรรทัด)

ให้เวลา ๓ ชั่วโมง

สุภาษิตที่กำหนดให้

สุขิ ยาว ขรา สิลิ.

ศีลนำความสุขมาให้ตราบเท่าชีวิต

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

ทเพยฺย ปุริโส ทานิ.

คนควรให้ของที่ควรให้

จุฬทกนิทาย ชาดก สัตตกนิบาต

สานิ กมฺมานิ นยฺนติ ทุกฺคตี.

กรรมชั่วของตนเองย่อมนำไปสู่ทุกข์

จุฬทกนิทาย ธรรมบท

ตัวอย่างการเรียบเรียงเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ทุกโข ปาปสุส อัจฉโย.

สะสมบาปเท่ากับสะสมความทุกข์

ณ บัดนี้ จักได้อธิบายขยายเนื้อความแห่งกระทู้ธรรมภาสิตที่ได้ลิขิตไว้ ณ เบื้องต้น เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและประพฤติปฏิบัติสืบต่อไป

คำว่า “บาป” หมายถึง ความชั่ว ความเลวร้าย ความไม่ดี กล่าวคือ การกระทำที่ส่งผลถึงความเดือดร้อน ดังนั้น การสั่งสมบาป จึงเป็นการประพฤติดุกรรม ฝ่ายอกุศล หรือการประพฤติชั่วทางกาย วาจา และใจนั่นเอง เมื่อสั่งสมอกุศลกรรม ทีละเล็กละน้อย อกุศลกรรมเหล่านั้นย่อมจะพอกพูนเพิ่มจำนวนมากขึ้น เปรียบดัง การที่ฝนตกใส่โถงน้ำวันละเล็กละน้อยแล้ววันหนึ่งก็เต็มโถงได้ฉับนั้น การอุปมาเช่นนี้ จึงเปรียบเหมือนกับคนที่สั่งสมความชั่ว คือบาป หากทำบาปทุกเมื่อเชื่อวัน บาปนั้น ย่อมสั่งสมทวีคูณขึ้น และเข้าครองงำจิตใจจนบุคคลนั้นเป็นคนที่มึนงงใจหายบ๊ว มีแต่ ความร้อนรน อาฆาตพยาบาท หาความสุขสงบไม่ได้ ไม่สามารถแยกแยะได้ว่าอะไร ถูกหรือผิด ขาดปัญญาหยั่งรู้บาปบุญคุณโทษ ห่างไกลจากความเป็นมนุษย์ซึ่งมีจิตใจสูง เมื่อจิตใจไม่มีความเป็นมนุษย์แล้ว ย่อมสามารถทำความชั่วที่หนักขึ้นได้ การประพฤติชั่ว บางประการเป็นการกระทำผิดกฎหมาย เนื่องจากกฎหมายย่อมมีเจตนารมณ์ให้บุคคล ประพฤติแต่สิ่งดีงามอันจะก่อให้เกิดสันติสุข ดังนั้น เมื่อกระทำผิดกฎหมายย่อมมีโอกาส ที่เจ้าหน้าที่บ้านเมืองจะเข้าจับกุม กรรมเหล่านั้นนับว่าเป็นกรรมที่เห็นได้ทันตา และนำพา ความทุกข์มาสู่บุคคลนั้นไม่มากนักน้อย ยังมีกรรมที่จะได้รับนั้นไม่ได้มีแค่นี้ เป็นกรรม ที่ส่งผลไปถึงอนาคตด้วย เช่น สูญเสียอิสรภาพ สูญเสียทรัพย์สิน สูญเสียชื่อเสียงเกียรติยศ สูญเสียความน่าเชื่อถือ เป็นต้น เพราะฉะนั้นจะเห็นว่าการทำบาปนั้น ทำให้ผู้กระทำได้รับทุกข์ ทั้งในปัจจุบันนี้และอนาคต ไม่ช้าก็เร็วก็ต้องเป็นทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น

เมื่อเราเห็นว่า การทำบาปนั้นนำความทุกข์มาให้แล้ว เราก็ควรประพฤติดัว ให้อยู่ในข่ายกุศล คือ ทำแต่ความถูกต้องดีงามตามทำนองคลองธรรม เช่น การรักษาศีล ให้บริสุทธิ์ เป็นต้น เพียงแค่นี้ก็นับว่าเป็นการไม่ทำบาปแล้ว เพราะว่าศีลเป็นอุบาย ที่ไม่ให้เราทำความชั่วนั้นเอง และเมื่อเรามีศีลเราก็จะมีแต่ประโยชน์สุข ตราบเท่าวัยชรา สมดังพุทธศาสนสุภาษิตที่มากในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า

สุข ยาว ชรา สิ้น.

ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา

ศีล คือ การประพฤติกายและวาจาให้เรียบร้อย การรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย นั้น เป็นข้อที่ควรปฏิบัติของบุคคลสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดี

เมื่อบุคคลมีศัลยกรรมนับว่าเป็นคนที่มีกายและวาจาเรียบร้อย มีความระมัดระวังไม่ทำความชั่วทางกายทุจริตและทางวจีทุจริต กล่าวคือ ทางกายทุจริตเป็นเครื่องไม่ให้กระทำการทำร้ายหรือฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่ให้ลักทรัพย์ของผู้อื่นที่เขาไม่ได้ให้ และไม่ให้ประพฤติดิฉินในกาม ส่วนทางวจีทุจริตนั้นย่อมเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้พูดคำเท็จ คำส่อเสียด คำหยาบคาย และคำเพ้อเจ้อ นอกจากนี้ คนที่มีศัลยกรรมเป็นคนที่มีจิตใจเยือกเย็น มีระเบียบเรียบร้อย จะทำอะไร จะพูดอะไร ก็ประกอบไปด้วยสติมีความสุขุมรอบคอบ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนจะนำประโยชน์มาให้แก่ผู้ประพฤติริรักษาศีล ดังนั้น การที่เป็นคนรักษาศีลย่อมเป็นที่รักของคนทั้งหลายที่พบเห็น จะไปไหนก็มีแต่ผู้คนรักใคร่ ทำอะไรก็สำเร็จได้โดยง่าย นี่ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งความสุขส่วนหนึ่งของผู้รักษาศีล

ศีลเป็นพื้นฐานอภัยาศัยของผู้ปฏิบัติให้มีความบริสุทธิ์ ผ่องใส และประณีตยิ่งขึ้น โดยลำดับ หรือเรียกตามภูมิธรรมอันเป็นรากฐานแห่งคุณธรรมที่สูงขึ้น และยังนำความสุขมาให้แก่ผู้ปฏิบัติตามดังตัวอย่างข้างต้น สุขที่เกิดจากการรักษาศีลมีมากมาย ศีลนั้นก็ยังมีหลายประเภทด้วยกัน เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เป็นต้น บุคคลนั้นควรรักษาให้สมกับสภาวะของตนและกำลังของตน เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้คือตามศีลที่กำหนดไว้นั้น ชีวิตก็ย่อมประสบพบแต่ความสุข และมีจิตใจที่เบิกบาน เพราะได้เข้าถึงต้นธารแห่งความดีงามทั้งปวง

สรุปความว่า ศีลเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้จิตใจเร่ตกไปในทางชั่ว หากส่งผลให้ผู้มีศีลประสบแต่ความสุขความเจริญ ทำการงานสิ่งใดก็สำเร็จได้โดยง่าย เนื่องจากการประพฤติดีทั้งกายและวาจานั้น ย่อมผ่านการกลั่นกรองมาจากจิตใจที่ดี และมีสติคอยกำกับ แม้มีความคิดชักชวนให้ประพฤติในทางเสื่อมก็จะมีสติคอยกระตุ้นเตือนมิให้หลงไปในทางเสื่อมนั้น ผู้มีศีลจึงเป็นผู้ดงามอันแสดงออกมาทางกายและวาจาจะไปในที่ใดก็มีแต่คนรักใคร่ ให้ความเคารพนับถือ ฉะนั้นเมื่อเรารู้ว่าศีลมีแต่คุณประโยชน์ ก็ควรจะรักษาศีลให้บริบูรณ์ตามสภาวะเพศของตน ไม่ควรสั่งสมทำบาปหรือสิ่งที่ไม่ดี ผู้ที่กลัวจะเป็นทุกข์ก็ควรละบาปแล้วประพฤติริรักษาศีล เพราะว่าศีลนั้นนำความสุขมาให้

ตราบกาลนาน ส่วนการสั่งสมบาปนั้นเท่ากับสะสมความทุกข์ สมดังธรรมภาษิต
ที่ยกขึ้นเป็นนิกเขปบทเบื้องต้นว่า

ทุกโข ปาปสฺส อฺจุจโย.

สะสมบาปเท่ากับสะสมความทุกข์

มีนัยดังพรรณนามาด้วยประการฉะนี้ ฯ

บรรณานุกรม

พระมหาบรรจง ชุตินฺธโร และคณะ. (ม.ป.ป.). *คู่มือธรรมศึกษาชั้นตรี*. (ม.ป.ท.).

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๕๗). *พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๗). โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.

บทที่ ๑

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับธรรมวิภาค

พระพุทธศาสนาถือว่าความจริงที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย เป็นเรื่องธรรมดาที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิดก็ตาม ธรรมชาติก็เป็นธรรมดายู่อย่างนั้น เช่น สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นธรรมดา คนยอมเกิดแก่เจ็บตายเป็นธรรมดา เป็นต้น ความจริงนี้เรียกว่า ธรรม เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วทรงเห็นว่าสิ่งที่ทรงค้นพบนั้นสามารถอำนวยการประโยชน์ แก่หมู่มนุษย์ในสังคมได้ จึงนำความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาตินี้มาประกาศเผยแผ่ให้เข้าใจ ด้วยการจัดตั้งระบบระเบียบเป็นกฎในหมู่มนุษย์ที่เรียกว่า วินัย โดยนัยนี้ พระศาสนา ที่ทรงจัดตั้งขึ้นจึงเรียกว่า ธรรมวินัย

ด้วยเหตุที่ธรรมมีอยู่แล้วในธรรมชาติ จึงไม่เป็นของเก่าล้าสมัย เพราะประกอบด้วย เหตุผล สามารถทดลอง ค้นคว้า หรือพิสูจน์ได้ และให้ประโยชน์แก่ผู้ศึกษาและปฏิบัติ จึงเป็นสิ่งที่ใช้ได้และเหมาะสมแก่กาลสมัย ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบมีมากถึง ๘๔,๐๐๐ หมวด หรือที่เรียกว่า พระธรรมชั้นธัมมจักกัปปวัตตนสูตร จำแนกได้หลายลักษณะสุดแต่จะกำหนด เช่น กำหนดด้วยสาระในพระไตรปิฎกจะแบ่งเป็นพระวินัย พระสุตตปิฎก และพระอภิธรรม แต่กำหนดด้วยข้อปฏิบัติจะแบ่งเป็นศีล สมาธิ และปัญญา เป็นต้น แม้จะจำแนกด้วยเกณฑ์ หรือวิธีใด ๆ แต่ธรรมทั้งหลายต่างสรุปลงที่ความไม่ประมาททางกาย วาจา และใจ คือ มีสติสัมปชัญญะกำกับในการทั้งปวง

ธรรมศึกษา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริตั้งหลักสูตร นักธรรมสำหรับพระภิกษุและสามเณรขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๕ เพื่อให้ภิกษุสามเณร มีความรู้ในธรรมวินัย ตลอดถึงความเป็นมาของพระพุทธศาสนาอย่างทั่วถึง พอแก่การที่จะ เป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพ สามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้ด้วยดี จึงได้ทรงพัฒนาหลักสูตร ตำรา และการเรียนการสอน จนเป็นที่นิยมนับถือของคณะสงฆ์และได้รับการจัดให้เป็น การศึกษาขั้นพื้นฐานของภิกษุสามเณรในประเทศไทยควบคู่ไปกับการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ต่อมาคณะสงฆ์ในสมัยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พิจารณาว่า การศึกษานักธรรมก็เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่มีใช้ภิกษุสามเณร โดยเฉพาะในหมู่ข้าราชการครู ดังนั้น คณะสงฆ์จึงอนุญาตให้ครูทั้งหญิงและชายเข้าสอบ

ประโยคนักธรรมชั้นตรีในสนามหลวงได้ โดยได้ตั้งหลักสูตรประโยคนักธรรมสำหรับ
ฆราวาส เรียกว่า *ธรรมศึกษาตรี* ซึ่งประกอบด้วยวิชาที่ต้องสอบเช่นเดียวกันกับหลักสูตร
นักธรรมชั้นตรีสำหรับภิกษุสามเณรยกเว้นวิชาวินัยบัญญัติ กล่าวคือ ให้ใช้วิชา *เบญจศีล*
เบญจธรรม และ *อุโบสถศีล* แทน ซึ่งเปิดสอบชั้นตรีครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๒ ปรากฏว่า
มีฆราวาสทั้งชายและหญิงสมัครสอบกันเป็นจำนวนมาก

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

เมื่อเห็นว่าฆราวาสสนใจศึกษาและสมัครสอบธรรมศึกษาตรีกันเป็นจำนวนมากแล้ว
ในพุทธศักราช ๒๔๗๓ คณะสงฆ์จึงได้จัดตั้งหลักสูตร *ธรรมศึกษาโท* ขึ้น เพื่อเป็นการขยาย
การศึกษาให้นักธรรมสำหรับฆราวาสให้กว้างขวางยิ่งขึ้นอันเป็นการส่งเสริมการศึกษา
พระพุทธศาสนาทางหนึ่ง หลักสูตรธรรมศึกษาโทประกอบด้วยวิชาที่ต้องสอบ ๓ วิชา
ได้แก่ *ธรรมวิภาค* *อนุพุทธประวัติ* และ *เรียงความแก้กระทู้ธรรม* เช่นเดียวกับหลักสูตร
นักธรรมชั้นโทสำหรับภิกษุสามเณรยกเว้นวินัยบัญญัติ ซึ่งธรรมศึกษาโทเปิดสอบครั้งแรก
เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๓

ต่อมาพุทธศักราช ๒๔๗๘ คณะสงฆ์ได้ตั้งหลักสูตรธรรมศึกษาเอก และอนุญาตให้ฆราวาสสอบได้ในปีเดียวกันเป็นต้นไป หลักสูตรธรรมศึกษาเอกก็ประกอบด้วยวิชาที่ต้องสอบ ๓ วิชา คือ ธรรมวิภาค พุทธานุพุทธประวัติ และเรียงความแก้กระทู้ธรรม เช่นเดียวกับหลักสูตรนักธรรมชั้นเอกสำหรับภิกษุสามเณร ยกเว้นวินัยบัญญัติ

จะเห็นได้ว่าธรรมศึกษาได้พัฒนามาตามลำดับและมีหน่วยงานรัฐและเอกชนเข้ามามีช่วยให้การเรียนการสอนแผ่นขยายรวดเร็วยิ่งขึ้นและพัฒนามาตามลำดับโดยกำหนดขอบข่ายเนื้อหา ๓ ชั้น ดังนี้

๑. ชั้นตรี กำหนด ๔ วิชา ได้แก่ เรียงความแก้กระทู้ธรรม พุทธประวัติ ธรรมวิภาค และเบญจศีลและเบญจธรรม
๒. ชั้นโท กำหนด ๔ วิชา ได้แก่ เรียงความแก้กระทู้ธรรม อนุพุทธประวัติ ธรรมวิภาค และอุโบสถศีล
๓. ชั้นเอก กำหนด ๔ วิชา ได้แก่ เรียงความแก้กระทู้ธรรม พุทธานุพุทธประวัติ ธรรมวิจารณ์ และกรรมบท

กระทั่งเมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗ สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงวัฒนธรรม และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ได้ลงนามในบันทึกข้อตกลงร่วมกันในการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษา ทำให้การเรียนธรรมศึกษาแผ่ขยายไปในสถานศึกษาทุกระดับ รวมทั้งหน่วยงานราชการอื่นและหน่วยงานเอกชนด้วย จึงมีสถิติผู้สมัครเรียนและสอบอย่างเห็นได้ชัด ด้วยเหตุนี้ เพื่อความเหมาะสมสอดคล้องกับสถานะและวัยของนักเรียน นักศึกษา และประชาชน สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ได้มีประกาศเมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๖๑ ว่าด้วยการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษา โดยแบ่งเป็น ๓ ระดับ ดังนี้

๑. ระดับที่ ๑ ระดับประถมศึกษา แบ่งเป็น ๓ ชั้น ได้แก่ ธรรมศึกษาชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก
๒. ระดับที่ ๒ ระดับมัธยมศึกษา แบ่งเป็น ๓ ชั้น ได้แก่ ธรรมศึกษาชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก
๓. ระดับที่ ๓ ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป แบ่งเป็น ๓ ชั้น ได้แก่ ธรรมศึกษาชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก

กล่าวจำเพาะระดับที่ ๓ ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไปได้กำหนดขอบข่ายเนื้อหาทั้ง ๓ ชั้น ดังนี้

๑. ชั้นตรี กำหนด ๔ วิชา ได้แก่ เรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมวิภาค พุทธานุพุทธประวัติและศาสนพิธี และเบญจศีลและเบญจธรรม

๒. ชั้นโท กำหนด ๔ วิชา ได้แก่ เรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมวิจารณ์ พุทธานุพุทธประวัติและศาสนพิธี และอุโบสถศีล

๓. ชั้นเอก กำหนด ๔ วิชา ได้แก่ เรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมวิจารณ์ พุทธานุพุทธประวัติและศาสนพิธี และกรรมบท

ธรรมวิภาค

เมื่อพิจารณาข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่าในขอบข่ายเนื้อหาในระดับที่ ๓ ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป กำหนดให้เรียนวิชาธรรมวิภาคก่อนธรรมวิจารณ์ ดังนั้น ก่อนที่จะศึกษาเล่าเรียนวิชาดังกล่าว ควรทำความเข้าใจข้อมูลสังเขป กล่าวคือ ธรรมวิภาค หมายถึง การจำแนกธรรมหรือการจัดหัวข้อธรรมจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ เพื่อความสะดวกในการศึกษาค้นคว้าอธิบายและทำความเข้าใจ โดยในที่นี้กำหนดให้เรียนธรรม ๔ ธรรมหมวด ดังนี้

๑. ธรรมหมวด ๒ (ทูกะ) เช่น ธรรมมีอุปการะมาก ๒ ธรรมเป็นโลกบาล ๒ เป็นต้น

๒. ธรรมหมวด ๓ (ติกะ) เช่น รตนะ ๓ อกุศลมูล ๓ กุศลมูล ๓ เป็นต้น

๓. ธรรมหมวด ๔ (จตุกกะ) เช่น อคติ ๔ ปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ เป็นต้น

๔. ธรรมหมวด ๕ (ปัญจกะ) ได้แก่ อนุปัพพิกถา ๕

นอกจากนั้น ๔ หมวดธรรมดังกล่าว ยังกำหนดให้เรียนเรื่องคติปฏิบัติ ซึ่งหมายถึงข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ เช่น มิตรปฏิรูป ๔ ทิศ ๖ อบายมุข ๖ เป็นต้น

บทที่ ๒

ธรรมหมวด ๒ (ทุกะ)

ธรรมมีอุปการะมาก ๒

ธรรมมีอุปการะมาก หมายถึง ธรรมที่เกื้อกูลสนับสนุนการทำกิจทุกอย่าง รวมถึงการเจริญกุศลธรรมต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยดี ไม่ให้เกิดความผิดพลาดเสียหาย ได้รับผลสำเร็จตามประสงค์ เป็นคุณธรรมส่งเสริมให้มีความรอบคอบ ไม่ประมาทพลั้งเพลอ ซึ่งหากขาดธรรมนี้แล้ว กิจที่ทำ คำที่พูด ย่อมผิดพลาดเสียหาย ธรรมมีอุปการะมาก มี ๒ ประการ ดังนี้

สติ หมายถึง ความระลึกได้ ความระลึกถึงสิ่งในการหนหลังได้ ซึ่งทำให้รู้สึกตัว ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีว่ากำลังจะทำอะไร พูดอะไร คิดอะไร พร้อมไตร่ตรองอย่างรอบคอบ ด้วยความไม่ประมาท สติสามารถระลึกได้ ๓ สิ่ง ได้แก่ ๑) ระลึกถึงสิ่งที่ผ่านมาแล้วได้ เช่น ระลึกถึงการทำงานที่ได้ทำ และถ้อยคำที่พูดแล้วได้ ๒) ระลึกถึงสิ่งที่เป็นปัจจุบันได้ เช่น ระลึกถึงการทำงานที่กระทำอยู่หรือกำหนดระลึกถึงลมหายใจเข้าออก ๓) ระลึกถึงสิ่งที่มีขึ้นในภายหน้า เช่น ความตายของตน เป็นต้น

สัมปชัญญะ หมายถึง ความรู้ตัวทั่วพร้อม ความรู้ตระหนัก ความรู้ชัดเข้าใจชัด ซึ่งสิ่งที่นึกได้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปัญญา มักมาคู่กับสติ องค์ประกอบของสัมปชัญญะ มี ๔ ประการ ได้แก่ ๑) รู้ชัดว่าเป็นประโยชน์หรือไม่ใช่ประโยชน์ ๒) รู้ชัดว่าเหมาะสม เกื้อกูลหรือไม่เหมาะสมเกื้อกูล และ ๓) รู้ชัดว่าควรดำเนินหรือไม่ควรดำเนิน และ ๔) รู้ชัดว่าเป็นความหลงหรือไม่หลง ความรู้ตัวทั่วพร้อมในสิ่งที่กำลังทำ พูด คิด อันประกอบ ด้วยองค์ทั้ง ๔ นี้จัดเป็นสัมปชัญญะ

การทำหน้าที่ของสติมักอุปมาเปรียบเหมือนกับนายประตูที่คอยระวังประตู ฝ้าดูคนเข้าออกอยู่เสมอและคอยกำกับการ คอยนำข้อมูลเก่าที่จำที่ระลึกได้มาพิจารณา ว่าคนแบบไหนควรเข้า คนแบบไหนไม่ควรเข้า คนแบบนี้ควรออก คนแบบนี้ไม่ควรออก จำได้ว่าคนมีลักษณะแบบนี้ผิดสังเกต หรือแม้แต่รู้จักคนที่จะเข้าหรือคนที่จะออก ถ้าไม่มี คนไหนต้องพิจารณาเป็นพิเศษก็ตรวจสอบข้อมูลเก่าที่สั่งสมไว้ในความทรงจำมาตัดสินใจ แต่ถ้าในกรณีที่มีเรื่องราวซับซ้อนไม่แน่ใจว่าคนที่มาใหม่นี้ควรเข้าหรือไม่ควรเข้า สัมปชัญญะจะต้องประมวลข้อมูลที่มีอยู่มาประยุกต์ คิด ไตร่ตรอง หาเหตุผลเพิ่มเติม ให้ชัดเจน แล้วสรุปว่าคนแบบนี้เข้าได้หรือคนแบบนี้เข้าไม่ได้ จากนั้นสัมปชัญญะจะนำข้อสรุปนี้บันทึกเก็บไว้ในความทรงจำเพื่อรอให้สติคอยดึงคอยระลึกไปใช้ สรุปว่า สติเป็นการ ดึงข้อมูลที่มีอยู่มาใช้

แต่ถ้าหากข้อมูลไม่เพียงพอในปัจจุบันขณะนั้นก็ต้องอาศัยสัมปชัญญะเข้าทำงาน เช่น เราจะขับรถก็ต้องใช้สติและสัมปชัญญะ สติก็เอาจิตจับอยู่กับการกระทำที่กำลังทำอยู่ คือการการขับรถและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการขับรถ เมื่อจิตอยู่กับการขับรถ สัมปชัญญะ ที่เรามีในขณะนั้นจะพร้องพร้อมอยู่ในตัวสามารถขับรถไปได้ทันที คือรู้จุดหมายที่จะไป รู้ว่าพวงมาลัยหรือเบรกใช้อย่างไรอยู่ในตัวเสร็จสรรพ ทำให้การขับรถนั้นสำเร็จถึงจุดหมาย เป็นต้น แต่ถ้ามีเรามีแต่สติอย่างเดียวก็ต้องนึกไปที่ละอย่าง ๆ เช่น พวงมาลัย ทำหน้าที่อะไร เราจะทำอย่างไรกับพวงมาลัย เบรกทำหน้าที่อะไร เราจะใช้ตอนไหน เป็นต้น การขับรถนั้นก็จะไม่สำเร็จถึงจุดหมาย

รวมความว่า สัมปชัญญะจะทำงานได้ต้องอาศัยสติทุกกรณี จึงเป็นที่นิยมเรียก คู่กัน คือ สติสัมปชัญญะบ้าง หรือสติปัญญาบ้าง เป็นต้น และในการทำกิจต่าง ๆ จะสำเร็จได้ก็ต้องอาศัยสติสัมปชัญญะทุกกรณีเช่นกัน โดยนัยนี้ พระพุทธศาสนาจึงจัด สติสัมปชัญญะว่าเป็น *พหุการธรรม* คือ เป็นธรรมมีอุปการะมาก

ธรรมเป็นโลกบาล ๒

ธรรมเป็นโลกบาล หมายถึง คุณธรรมที่คุ้มครองป้องกันไม่ให้มนุษย์ทำความชั่ว หรือไม่ให้ประพฤติดุจริตทางกาย วาจา และใจ ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ทำให้หมู่มนุษย์ในโลกนี้ อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้อย่างมีความสุข พ้นจากความทุกข์ร้อนต่าง ๆ มี ๒ ประการ ดังนี้

หิริ หมายถึง ความละอายต่อการทำบาป ความชั่วความประพฤติดุศีลธรรม ต่าง ๆ เปรียบเหมือนการกลัวความสกปรกจากสิ่งปฏิกูล ทำให้รู้สึกไม่อยากสัมผัสสิ่งนั้น ซึ่งมีผลทำให้มนุษย์ไม่ยุ่งเกี่ยวกับสิ่งปฏิกูลนั้น โดยสาเหตุที่ทำให้เกิดหิริ มี ๔ ประการ ดังนี้

๑) พิจารณาถึงสกุลวงศ์ของตน เช่น คิดว่าคนในสกุลวงศ์ของตนได้สร้างคุณงามความดีไว้ ฉะนั้นจึงไม่ควรทำความชั่วเพราะจะทำให้สกุลวงศ์เสื่อมเกียรติไปด้วย เป็นต้น

๒) พิจารณาวัยของตน เช่น คิดว่าวัยของตนเป็นวัยที่รู้ผิดชอบชั่วดีแล้ว มีอำนาจวาสนา จึงไม่ควรทำความชั่วเพื่อให้เด็กหรือผู้ใต้ปกครองหมดความเคารพนับถือ จนเข้าลักษณะสำนวนไทยว่าโดนถอนหงอก เพราะธรรมดาผู้มีวัยวุฒินั้นทั้งเด็กหรือผู้ใต้ปกครองต่างนับถือว่าเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร เป็นต้น

๓) พิจารณาถึงกำลังของตน เช่น คิดว่าเราเป็นผู้มีกำลังกายและใจ หากเข้มแข็งแค่เพียงทางกายแต่อ่อนแอทางใจ แล้วนำความเข้มแข็งไปทำร้ายคนอื่นซึ่งจัดเข้าลักษณะของคนชั่ว คนพาล เป็นต้น

๔) พิจารณาถึงความรู้ของตน เช่น คิดว่าเรามีวิชาความรู้แล้วจะไม่นำความรู้ไปเบียดเบียนเอารัดเอาเปรียบผู้อื่นเพื่อผลประโยชน์ตน เป็นต้น

โธตตปปะ หมายถึง ความเกรงกลัวต่อบาป ผลของกรรมชั่วที่ตนกระทำ เมื่อเกิดความเกรงกลัวแล้วจึงไม่กระทำความชั่วนั้น สาเหตุที่ทำให้เกิดโธตตปปะ ๔ ประการ ได้แก่ ๑) เพราะกลัวตนติเตียนตนเองได้ ๒) เพราะกลัวผู้อื่นติเตียน ๓) เพราะกลัวถูกลงโทษ และ ๔) เพราะกลัววิบากกรรม

ธรรม ๒ ประการนี้ถือเป็น โลกบาลธรรม คือ ธรรมสำหรับคุ้มครองรักษาโลก ทำให้โลกเกิดสันติสุข มนุษย์ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน เพราะมนุษย์ที่มีหิริโธตตปปะ จะเกรงกลัวทุกซ์ที่จะเกิดจากการทำความชั่วของตน ไม่กล้าทำความชั่วทั้งต่อหน้าและลับหลัง ทำให้ไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายให้แก่โลก ถ้าโลกขาดโลกบาลธรรมนี้ จะเกิดความเดือดร้อน ทั้งนี้ผู้ที่มีหิริ มีมโนธรรมสูงกว่าผู้ที่มีโธตตปปะ เพราะความละอายต่อบาปเกิดจากปัจจัยภายใน กล่าวคือ เป็นความคิดและมโนสำนึกที่อยู่ภายในจิตใจ แต่ความเกรงกลัวต่อบาปเกิดจากการเกรงกลัวต่อโทษที่เป็นผลของการทำความชั่วนั้น ซึ่งถือเป็นปัจจัยภายนอก

ในโลกบาลธัมมสูตรพระพุทธองค์ทรงแสดงว่า เพราะมีธรรมนี้คุ้มครองรักษาอยู่ มนุษย์จึงมีความละอายชั่วกลัวบาป ไม่กล้าทำชั่วต่อกัน คุณธรรมนี้เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งไม่ให้ทำความชั่ว

หิริและโธตตปปะนี้ เรียกอีกธรรมหนึ่งว่า *สุกกธรรม* คือ ธรรมฝ่ายขาว ธรรมฝ่ายดี หรือธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ และเรียกว่า *เทวธรรม* คือ ธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นเทวดา หรือธรรมที่ทำให้บุคคลประเสริฐดุจเทวดา

ธรรมอันทำให้งาม ๒

ธรรมอันทำให้งาม หมายถึง ธรรมที่ทำให้บุคคลให้งามด้วยกิริยาทางกาย วาจา และใจ อันเป็นความงามภายใน ประกอบด้วยธรรม ๒ ประการ ดังนี้

ขันติ หรือ ความอดทน หมายถึง ความอดทนอดกลั้นต่อสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลต่อร่างกายและจิตใจของมนุษย์ ทำให้มนุษย์นั้นระงับการกระทำที่ไม่สมควรออกมาได้ สามารถแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑) อดทนต่อความลำบากตรากตรำ คือ การอดทนต่อความทุกข์ยากลำบากในรูปแบบต่างๆ เช่น หนาว ร้อน หิวกระหาย ทนเปื้อนหนาย เป็นต้น แล้วไม่แสดงอาการท้อแท้เหนื่อยหน่ายให้ปรากฏ

๒) อดทนต่อทุกขเวทนา คือ การอดทนต่อความเจ็บป่วยทางกาย แล้วไม่แสดงอาการอ่อนแอหรือทรมานทรมายจนเกินเหตุ

๓) อดทนต่อความเจ็บใจ คือ การอดทนต่อการกระทำล่วงเกินของผู้อื่น เช่น ถูกตำหนิ เสียชื่อเสียง ดูหมิ่น ต่อว่า ด่าทอ เป็นต้น แล้วไม่แสดงอาการโกรธหรือโต้ตอบ

๔) อดทนต่ออำนาจกิเลส คือ การอดทนต่อสิ่งต่างๆ ที่ทำให้เกิดความลุ่มหลง เช่น สินบน เงินได้โตะ เป็นต้น แล้วไม่แสดงอาการลุ่มหลงมัวเมาหรืออยากได้

โสรัจจะ หรือ ความเสถียร หมายถึง การควบคุมกาย วาจา ใจ ให้สงบเรียบร้อย เป็นปกติ เมื่อได้รับทุกข์หรือได้รับการกระตุ้นให้ลุ่มหลงสามารถแบ่งประเภทจากสาเหตุได้ ๓ ประเภท ดังนี้

๑) มองโลกในแง่ดี ดังที่พระปุณณเถระทูลลาพระพุทธเจ้าไปจำพรรษาที่สุนาปรันตชนบท พระพุทธองค์ตรัสถามว่า “ปุณณะ ชาวสุนาปรันตจะเป็นคนดุร้าย เธอจะอยู่ได้หรือ” ท่านกราบทูลตอบว่า “อยู่ได้ เพราะข้าพระองค์จะคิดว่า เขาดีดกว่าเขาดี เขาดีดกว่าเขาม่า” เป็นต้น

๒) ทำให้ใจให้หนักแน่นดุจแผ่นดิน แม้จะถูกเหยียบย่ำหรือราดรดด้วยสิ่งสกปรก โสโครก ก็ไม่รู้รู้สึกสุขหรือทุกข์ ดังพระสารีบุตรที่พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ใคร ๆ ไม่อาจให้ความโกรธหรือความประทุษร้ายเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้เช่นกับสารีบุตรได้ ภิกษุทั้งหลาย จิตของสารีบุตรเช่นกับด้วยแผ่นดินใหญ่”

๓) แผ่เมตตา แผ่ความรักความปรารถนาดีให้แก่กันและกัน คิดอยู่เสมอว่า “เรารักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น” จึงไม่ควรเบียดเบียนประทุษร้ายทำลายกัน

ธรรม ๒ อย่างนี้ถือเป็น *โสภณธรรม* คือ ธรรมอันทำให้งาม เพราะผู้มี
 ขันติโสรัจจะย่อมมีกิจกรรมารยาทสุภาพเรียบร้อย มีความสงบเสงี่ยม มีอัธยาศัยใจงาม
 ไม่แสดงอาการท้อแท้เบื่อหน่ายเมื่อได้รับความลำบากตรากตรำให้ปรากฏ จึงจัดเป็นธรรม
 อันทำให้งาม

บุคคลหาได้ยาก ๒

บุคคลหาได้ยาก หมายถึง บุคคล ๒ ฝ่ายที่ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันได้อย่างสมบูรณ์
 กล่าวคือ ผู้ที่ปฏิบัติต่อกันด้วยความดีโดยไม่หวังผลตอบแทนที่จะตามมา ประกอบด้วย
 บุคคล ๒ ประเภท ดังนี้

บุพพการี บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน หมายถึง ผู้ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นก่อน โดย
 ไม่หวังผลตอบแทน และไม่ใส่ใจว่าผู้รับนั้นจะเคยทำช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ตนมาก่อนหรือไม่
 แต่ทำด้วยจิตเมตตากรุณาหรือด้วยหวังอนุเคราะห์เป็นสำคัญ เช่น มารดาบิดาเลี้ยงดู
 บุตรธิดา เป็นต้น รวมไปถึงบุคคลที่มีจิตอาสาชอบบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ
 เช่น ช่วยชีวิตสัตว์ อนุรักษ์ป่า รักษาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

กตัญญูกตเวที บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน คำว่า *กตัญญูกตเวที*
 แยกเป็น ๒ คำ คือ *กตัญญู* แปลว่า ผู้รู้อุปการะคุณที่ท่านทำแล้ว กับ *กตเวที* แปล
 ว่า ประกาศคุณที่ท่านทำแล้วให้ปรากฏ รวมเป็น *กตัญญูกตเวที* หมายถึง คนที่สำนึก
 ในบุญคุณที่ผู้อื่นทำแก่ตนแล้วตอบแทนบุญคุณท่าน ทำคุณท่านให้ปรากฏแก่สาธารณชน
 ด้วยวิธีการอันเหมาะสมแก่ฐานะ เช่น บุตรธิดาตอบแทนคุณมารดาบิดาด้วยการเลี้ยงดูท่าน
 ช่วยท่านทำงาน เชื้อฟังกาสั่งสอนของท่าน เป็นต้น รวมไปถึงผู้ที่รู้ลึกถึงบุญคุณ
 ของสัตว์ สถานที่อยู่อาศัย ประชาชน ประเทศชาติ ศาสนา ที่ช่วยให้ตนได้รับความสะดวก
 สบายอยู่เย็นเป็นสุข แล้วตอบแทนด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูล ดูแลรักษา และประพடுத்தิน
 เป็นคนดี อย่างนี้ชื่อว่ามีความกตัญญูกตเวทีต่อบุพพการี *กตัญญูกตเวที* นี้ถือเป็นเครื่องหมาย
 ของคนดี บางแห่งเรียกว่า *สัพบุริสสุมิ* คือ ภูมิธรรมของสัตบุรุษหรือคนดี หมายความว่า
 คนดีทุกคนล้วนมีความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานของจิตใจ

บุพพการีและกตัญญูกตเวที จัดตามบุคคลที่เกี่ยวข้องกันเป็น ๔ คู่ ดังนี้

๑) บรรพชน เช่น บิดา มารดา เป็นต้น เป็นบุพพการีของอนุชน เช่น บุตร
 ธิดา เป็นต้น

- ๒) ครูอาจารย์เป็นบุพพการีของศิษย์
- ๓) ผู้ปกครองประเทศชาติโดยชอบธรรมเป็นบุพพการีของประชาชน
- ๔) พระพุทธเจ้าเป็นบุพพการีของพุทธศาสนิกชน

บุคคล ๒ ประเภทนี้จัดเป็น *ทูลลภบุคคล* คือ บุคคลที่หาได้ยาก กล่าวคือ บุพพการีหาได้ยาก เพราะคนโดยมากถูกต้นหาครอบงำ ทำให้เห็นแก่ตัว ไม่ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น บุพการีทำด้วยความเมตตากรุณาหวังช่วยเหลือบุตรธิดาของตนโดยไม่หวังผล ส่วนกตัญญูกตเวทีหาได้ยาก เพราะคนโดยมากถูกอวิชชาครอบงำ ทำให้ไม่เห็นคุณค่าความดีของผู้อื่น

บทที่ ๓

ธรรมหมวด ๓ (ติกะ)

รตนะ ๓

คำว่า รตนะ หรือ รัตนะ แปลว่า แก้ว โดยทั่วไปหมายถึงอัญมณีหรือแร่ธาตุที่มีค่าหาได้ยาก หรือสามารถหมายถึง คนสัตว์หรือสิ่งของที่ดีประเสริฐได้อีกความหมายหนึ่ง เช่น อิตถิรัตนะ คือ หญิงที่ประเสริฐ หัตถิรัตนะ คือ ช้างตัวประเสริฐ เป็นต้น ดังนั้น รตนะ ในที่นี้จึงหมายถึง สิ่งมีค่าเพื่อเป็นหลักที่เคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ที่เรียกว่า พระรัตนตรัย หรือ พระไตรรัตน์ แปลว่า แก้ว มี ๓ รัตนะ ดังนี้

๑. พระพุทธรัตน หรือ พระพุทธ คือ พระพุทธเจ้า ผู้ทรงมีพื้นเดิมเป็นมนุษย์ แล้วทรงบำเพ็ญบารมีคือคุณสมบัติต่าง ๆ โดยเฉพาะยอดคุณสมบัติคือ พระปัญญาที่โยงมนุษย์ให้ถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย พระองค์ทรงพัฒนาพระปัญญานั้นให้ถึงความรู้แจ้งจนเป็นโพธิ คือ เข้าถึงความจริงหรือที่เรียกว่าตรัสรู้ ฉะนั้น ปัญญาที่พัฒนามาเป็นโพธิ คือ ปัญญาตรัสรู้ หมายความว่าปัญญาเมื่อพัฒนาไปสูงสุดก็เป็นโพธิ โพธิจึงเป็นปัญญาตรัสรู้ที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะ โดยนัยนี้ มนุษย์มีความสามารถและศักยภาพที่จะพัฒนาตนให้เป็นพระพุทธเจ้าได้ คือ มนุษย์ที่มีปัญญา เมื่อปัญญาพัฒนาเป็นโพธิ มนุษย์ก็กลายเป็นพุทธะ

เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อเสด็จออกทรงผนวช ทรงพัฒนาพระองค์จนตรัสรู้ธรรมด้วยพระองค์เองกลายเป็นพุทธะ แล้วทรงสั่งสอนให้ผู้อื่นให้รู้ความจริงของสิ่งทั้งหลายด้วยการประพาดิชอบด้วยกาย วาจา และใจ ทำให้ทรงมีคุณที่สำคัญย่อลงได้ ๓ ประการ ได้แก่ พระปัญญาคุณ คือ ความฉลาดรอบรู้ในธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เอง พระบริสุทธิคุณ

ประติมากรรมภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
แสดงเหตุการณ์พระพุทธเจ้าศากยมนีทรงแสดงธรรมแก่พระอสีติมหาสาวก

คือ ความบริสุทธิ์สิ้นกิเลส และพระกรุณาคุณ คือ ความกรุณาให้สัตว์โลกพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

คำว่า พุทธะ หรือ พระพุทธเจ้า นี้ คัมภีร์ชั้นหลังจำแนกได้ ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) พระสัมมาสัมพุทธะ หมายถึง ผู้พัฒนาตนเองจนตรัสรู้แล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม ๒) พระปัจเจกพุทธะ หมายถึง ผู้พัฒนาตนเองจนตรัสรู้แต่ไม่สั่งสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม และ ๓) พระอนุพุทธะ หรือ สาวกพุทธะ หมายถึง ผู้ตรัสรู้ตามพระสัมมาสัมพุทธะ

๒. พระธรรมรัตนะ หรือ พระธรรม คือ ความจริงความดีงามตามกฎธรรมชาติซึ่งทำให้มนุษย์ผู้เข้าถึงหรือศึกษาเรียนรู้จนเข้าใจความจริงที่เป็นธรรมชาติของธรรมชาติ และปฏิบัติให้ตรงกับความจริงของกฎธรรมชาตินั้นกลายเป็นพุทธะ ซึ่งพระธรรมนั้น แม้พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิดขึ้น พระธรรมก็เป็นอยู่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าเป็นเพียง

ผู้ค้นพบแล้วทรงนำมาสั่งสอน มาแสดง มาชี้แจง มาขยายความ หรือทำให้ง่าย เกิดเป็นหลักสำหรับประพฤติปฏิบัติแก่ผู้อื่นว่าถ้าอยู่กับธรรมโดยเข้าใจธรรม ทำได้ตรงตามอย่างถึงธรรม พระธรรมจึงจะมีคุณ คือ ทำให้มนุษย์เข้าใจทุกข์เพื่อดับทุกข์อันทำให้ชีวิตเบาสบายแสนสุข สำเร็จ สมบูรณ์ทุกประการ

พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **สัทธรรม** แปลว่า ธรรมที่ดี ธรรมที่แท้ ธรรมของคนดี ธรรมของสัตบุรุษ จำแนกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) **ปริยัติสัทธรรม** หมายถึง สัทธรรมคือสิ่งที่ฟังศึกษาเล่าเรียน ได้แก่ พระพุทธพจน์ในพระบาลีไตรปิฎก ๒) **ปฏิบัติสัทธรรม** หมายถึง สัทธรรมคือสิ่งที่ฟังปฏิบัติ ได้แก่ ไตรสิกขาหรืออริยมรรค ๘ และ ๓) **ปฏิเวธสัทธรรม** หมายถึง สัทธรรมคือผลที่จะฟังบรรลุ ได้แก่ มรรค ผล และนิพพาน ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการปฏิบัติสัทธรรม

๓. **พระสังฆรัตนะ** หรือ **พระสงฆ์** หรือ **สาวกสงฆ์** คือ หมู่สาวกที่พระพุทธองค์ทรงจัดตั้งขึ้นเพื่อให้สาวกได้มาศึกษา ปฏิบัติตามพระธรรมที่ทรงค้นพบ เกิดเป็นชุมชนแห่งการศึกษามีทั้งผู้สำเร็จการศึกษา ผู้กำลังศึกษา และกำลังเข้าสู่การศึกษา เมื่อเกิดเป็นชุมชนก็ต้องมีวินัย พระพุทธองค์จึงทรงจัดวางเรียกว่าตราหรือบัญญัติวินัยขึ้นเพื่อส่งเสริมให้พระสงฆ์นั้นอยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการศึกษาธรรม พระสงฆ์จึงมีคุณ คือ เป็นผู้ศึกษาและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า แล้วสั่งสอนให้ผู้อื่นศึกษาและปฏิบัติตามธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ

พระสงฆ์นั้นจำแนก ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) **อริยสงฆ์** คือ พระสงฆ์ผู้เป็นพระอริยบุคคล หมายถึง หมู่พระสาวกที่ได้บรรลุมรรคผล แบ่งเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ และ ๒) **สมมติสงฆ์** คือ พระสงฆ์โดยสมมติ หมายถึง หมู่พระภิกษุที่บวชถูกต้องตามพระวินัย แต่ยังไม่ได้บรรลุมรรคผล ในทางวินัยหมายถึงภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ซึ่งสามารถทำสังฆกรรมได้ตามพระวินัยกำหนด อริยสงฆ์จัดเป็นสังฆรัตนะโดยตรง ส่วนสมมติสงฆ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย จัดเป็นสังฆรัตนะโดยอนุโลม

พระรัตนตรัย หรือ **พระไตรรัตน์** เป็นสิ่งประเสริฐสุดและควรแก่การเคารพนับถือที่สามารถนำความสุขความเจริญมาให้แก่ผู้ยอมรับนับถือและปฏิบัติตาม ซึ่งรัตนะมีค่าอย่างอื่นไม่สามารถนำมาให้ได้ การถึงรัตนะทั้งสามประการนี้ เรียกว่า **ไตรสรณคมน์** คือ เป็นแนวเป็นที่ดำเนินแห่งชีวิตของพุทธศาสนิกชน

อภุศลมูล ๓

คำว่า *อภุศลมูล* เกิดจากคำว่า อภุศล กับ มูล ประสมกัน คำว่า อภุศล แปลว่า กรรมที่เป็นของคนที่ผู้ไม่ฉลาด ซึ่งโดยใจความได้แก่ การทำชั่วทางกาย วาจา และใจ ส่วนคำว่า มูล โดยทั่วไปแปลว่า สิ่งที่เป็นรากฐานเป็นที่เริ่มตั้งขึ้นแห่งผล และเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่ค้ำจุน ห้อมล้อมผลที่เกิดขึ้นมาแล้วนั้นให้เป็นไปอยู่ คือ ให้คงอยู่ กล่าวคือ มูลทำหน้าที่ทั้งเป็นเหตุทั้งเป็นปัจจัย (เหตุ+ปัจจัย=มูล) โดยนัยนี้ เมื่อคำว่า มูล สมาสกับคำว่า อภุศล เป็น อภุศลมูล จึงหมายถึงธรรมที่เป็นฐานเริ่มแรกเป็นที่ตั้งแห่งการทำชั่วทั้งปวง และเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงการกระทำชั่วทั้งปวงที่เกิดขึ้นแล้วนั้นให้เป็นไปอยู่ จำแนกได้ ๓ ประการ ดังนี้

โลภะ คือ ความอยากได้ หมายถึง ความอยากได้ในทางทุจริต อันเป็นมูลเหตุไปสู่การละเมิดสิกขาบทข้อที่หนึ่ง

โทสะ คือ ความคิดประทุษร้าย หมายถึง ความคิดที่จะทำร้ายทั้งตนเองและผู้อื่น อันมูลเหตุไปสู่การละเมิดสิกขาบทข้อปาณาติบาตหรือข่มสาหาต เป็นต้น

โมหะ คือ ความหลง ไม่รู้จริง หมายถึง ความหลงเพราะไม่รู้ตามที่เป็นจริง ความหลงโดยไม่มีเหตุผล ตรงกับสำนวนไทยที่ว่าเห็นกงจักรเป็นดอกบัว เป็นต้น

อภุศลมูล ๓ ประการนี้ หากเกิดขึ้นแล้ว จะเป็นเหตุให้เกิดอภุศลอื่น ๆ ตามมา เช่น เมื่อเกิดโลภะขึ้น จะนำพาความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว ความหลงกลวง การปลิ้นจนถึงฆ่ากันเพราะความโลภ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า เมื่อผู้ใดเกิดอภุศลมูลขึ้นแล้ว ก็จะทำให้เกิดอภุศลอื่น ๆ ตามมา และจะทวีกรรมชั่วต่าง ๆ ตามมาอีกทางหนึ่งด้วย อภุศลมูลเหล่านี้สามารถละได้ด้วยวิธีการต่าง ๆ กล่าวคือ *โลภะ* สามารถละได้ด้วย *ทาน* คือ การให้การบริจาค *โทสะ* สามารถละได้ด้วย *เมตตา* คือ การมีความรักความปรารถนาดีต่อกัน และ *โมหะ* สามารถละได้ด้วย *ปัญญา* คือ การพิจารณาให้เห็นจริงในสิ่งนั้น

กุศลมูล ๓

คำว่า *กุศลมูล* เกิดจากคำว่า กุศล กับ มูล ประสมกัน คำว่า กุศล แปลว่า กรรมที่เป็นของคนที่ผู้ฉลาด ซึ่งโดยใจความได้แก่ การทำดีทางกาย วาจา และใจ โดยนัยนี้ เมื่อคำว่า มูล สมาสกับคำว่า กุศล เป็น กุศลมูล จึงแปลว่า ธรรมที่เป็นฐานเริ่มแรกเป็นที่ตั้งแห่งการทำดีทั้งปวง และเป็นเครื่องอุปถัมภ์ค้ำจุน หล่อเลี้ยง ห้อมล้อม

การกระทำชั่วทั้งปวงที่เกิดขึ้นแล้วนั้นให้เป็นไปอยู่ จำแนกได้ ๓ ประการ ดังนี้

อโลภะ คือ ความไม่ย่อภาคได้ หมายถึง ความไม่ย่อภาคได้โดยทางทุจริต ความไม่ย่อภาคได้สิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตนด้วยอาการอันไม่ชอบธรรม

อโทสะ คือ ความไม่คิดประทุษร้าย หมายถึง ความไม่คิดที่จะทำร้ายผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนเสียหาย

อโมหะ คือ ไม่หลง หมายถึง ความไม่หลงมกมายโดยไม่มีเหตุผล คือ รู้ว่าสิ่งใดเป็นกุศลควรประพฤติ สิ่งใดเป็นอกุศลไม่ควรประพฤติ

กุศลมูล ๓ ประการนี้เป็นสาเหตุให้คนทำความดีต่าง ๆ เมื่อกุศลมูลนี้เกิดขึ้นเพียงประการหนึ่ง กุศลมูลอื่น ๆ ก็เกิดขึ้นตามมา ดังนั้น มนุษย์ควรมีกุศลมูลในจิตใจ

บุญกิริยาวัตถุ ๓

คำว่า บุญกิริยาวัตถุ แปลว่า เหตุเป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ วิธีการทำบุญ หรือ เจตนาที่ประกอบด้วยความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง บุญกิริยาวัตถุมี ๓ ประการ ดังนี้

ทานมัย คือ ทำบุญด้วยการให้ปันทรัพย์สิ่งของ หมายถึง การให้ทรัพย์สิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่คนที่ควรให้ รวมถึงการให้แก่สัตว์เดียรัจฉานด้วยเมตตากรุณา เช่น การถวายปัจจัย ๔ แก่พระภิกษุสามเณร เพื่อบูชาคุณที่ท่านได้ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย การให้วัตถุสิ่งของแก่บุพการี เพื่อตอบแทนพระคุณที่ท่านได้เลี้ยงตนมาเป็นต้น

ศีลมัย คือ ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดี ปฏิบัติชอบ หมายถึง ความตั้งใจในการรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อยเป็นปกติ คือไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางด้านร่างกาย ชีวิต และทรัพย์สิน ด้วยการรักษาศีล ๕ หรือ ศีล ๘ เป็นต้น

ภาวนามัย คือ ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา หมายถึง การฝึกอบรมจิตใจให้เจริญด้วยสมาธิและปัญญา เช่น การศึกษาเล่าเรียน การฟังธรรม เป็นต้น

ปกติแล้วมนุษย์มีอกุศลมูลคอยชักนำจิตใจให้หลงลืมในการตระหนักถึงความผิดชอบ จำเป็นต้องมีเหตุแห่งการทำบุญนี้เป็นเครื่องกำจัดอกุศลมูล กล่าวคือ การให้ทานเพื่อกำจัดความโลภออกไปจากจิตใจแล้วจิตใจเป็นสุข ความสุขนี้เกิดด้วยการให้หรือการบริจาค จึงได้ชื่อว่า ทานมัย การรักษาศีลเพื่อกำจัดโทสะ แล้วจิตใจเป็นสุข

ความสุขนี้ เกิดด้วยการรักษาศีล จึงได้ชื่อว่า *ศีลมัย* และการเจริญภาวนา เพื่อกำจัดโมหะ แล้วจิตใจเป็นสุข ความสุขนี้ เกิดด้วยการเจริญภาวนา จึงได้ชื่อว่า *ภาวนามัย*

ครั้นพิจารณาในภาพรวมจะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเน้นการอยู่ร่วมกันด้วยดี ด้วยการเกื้อกูลกันในสังคมเป็นพื้นฐานก่อน โดยการเผื่อแผ่แบ่งปันกัน (ทาน) ไม่เบียดเบียนกัน (ศีล) และในขั้นการฝึกอบรมจิต (ภาวนา) ทรงเน้นให้เจริญเมตตา คือความรัก ความหวังดี อยากให้ผู้อื่นเป็นสุข ให้ทำประโยชน์แก่กัน เมื่อเข้าใจเช่นนี้จะเห็นว่าสามารถ จำแนกบุญกิริยาวัตถุจากหลักใหญ่ ๓ ประการข้างต้นได้อีก ๗ ประการ รวมเรียกว่า *บุญกิริยาวัตถุ ๑๐* ดังนี้

๑. *ทานมัย* คือ การให้ เผื่อแผ่ แบ่งปัน เกื้อหนุนผู้อื่นที่ทุกข์ยาก สนับสนุนคนทำดี บำรุงพระสงฆ์ผู้ทรงธรรมวินัย สอดคล้องกับบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ข้อ ๖ *ปัตติทานมัย* คือ การแผ่ส่วนบุญ หรือการให้มีส่วนร่วมในบุญ และข้อ ๗ *ปัตตานุโมทนามัย* คือ การอนุโมทนาบุญหรือความดีของผู้อื่น ดังสำนวนว่า “สาธุ ะ”

๒. *ศีลมัย* คือ การรักษาความประพฤติทางกายวาจาและการงานอาชีพให้ สุจริต ไม่เบียดเบียน ไม่ก่อเวรภัย สอดคล้องกับบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ข้อ ๔ *อปจายนมัย* คือ ความประพฤติสุภาพ อ่อนโยน นบไหว้ ไม่แข็งกระด้าง หรือก้าวร้าวรุนแรง และข้อ ๕ *ไวยวัจจมัย* คือ การชวนชวาย ช่วยเหลือ รับใช้ บริการ บำเพ็ญประโยชน์

๓. *ภาวนามัย* คือ การอบรมพัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา สอดคล้องกับ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ข้อ ๘ *ธัมมัสสวนมัย* คือ การเล่าเรียนสดับคำแนะนำสั่งสอน ชี้แจง อธิบายเกี่ยวกับหลักความจริง ความถูกต้องดีงาม และวิชาการที่เป็นประโยชน์ เพื่อนำไปใช้ หรือปฏิบัติเองก็ดี เพื่อเสริมความรู้ความสามารถที่จะนำไปใช้แนะนำสั่งสอนผู้อื่นก็ดี ข้อ ๙ *ธัมมเทศนามัย* คือ การชี้แจงแนะนำสั่งสอนให้ความรู้เกี่ยวกับหลักความจริง ความถูกต้องดีงาม และวิชาการที่เป็นประโยชน์ (จะจัดเข้าทานก็ได้ในฐานะธรรมทาน) และข้อ ๑๐. *ทิวจุชุกัมมั* คือ การทำความเห็นให้ตรง หมั่นสำรวจ ตรวจสอบ แก้ไข จัดปรับ พัฒนาความคิดเห็น ความเข้าใจในทุกสิ่งที่ทำให้ถูกต้อง ตรงตามความหมาย และความมุ่งหมายเป็นต้น ให้เป็นสัมมาทัศนะอยู่เสมอ

อธิปไตย ๓

คำว่า *อธิปไตย* หรือ *อธิปไตยยะ* แปลว่า ความเป็นใหญ่ หมายถึง ความเป็นใหญ่ของบุคคลที่จะทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็หวังผลที่จะได้เป็นสำคัญ มี ๓ ประการ ดังนี้

อัตตอธิปไตย หมายถึง ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตน ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิของตนเป็นใหญ่ กระทำด้วยปรารถนาและสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดีด้วยเคารพตน

โลกอธิปไตย หมายถึง ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำด้วยปรารถนาจะเอาใจหมู่มคน หาความนิยม หรือ หวั่นกลัวเสียงกล่าวว่าเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดีด้วยเคารพเสียงหมู่มชน

ธัมมอธิปไตย หมายถึง ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำด้วยปรารถนาสิ่งที่ได้ศึกษา ตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวาง แจ่มชัดและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดสติปัญญาจะมองเห็นได้ด้วยความรู้ที่แท้จริง เป็นไปโดยธรรม และเพื่อความดีงาม เป็นประมาณอย่างสามัญ ได้แก่ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา

การใช้อำนาจตามหลักอธิปไตย ๓ นี้ มีข้อดีและข้อด้อยแตกต่างกัน ดังนี้

๑) การใช้อำนาจตามหลักอัตตอธิปไตย

ข้อดี คือ ความคล่องตัวในการใช้อำนาจสั่งการและผู้ใต้อำนาจสามารถปฏิบัติตามได้ทันที การตัดสินใจเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว มีขั้นตอนน้อย สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ตรงจุดทันต่อเหตุการณ์ และหากบุคคลยึดถือใช้ธรรมข้อนี้ด้วยการยกตนเป็นเหตุเพื่อละชั่ว ทำดี ทำให้บริสุทธิ์ แล้วฝึกอบรมตนมีธรรมเป็นที่ตั้ง การใช้อัตตอธิปไตยจะเกิดประโยชน์มาก

ข้อด้อย คือ หากบุคคลมีอำนาจขาดคุณธรรมแล้ว จะทำให้สุมเสี่ยงต่อการใช้อำนาจในทางมิชอบ ใช้อำนาจเพื่อประโยชน์ของตนเองและพรรคพวก เพราะอัตตอธิปไตยมีอำนาจเด็ดขาดที่บุคคลเดียว ไม่มีการคานอำนาจหรือถ่วงดุลการใช้อำนาจเป็นลักษณะของการผูกแก่อำนาจ ขาดความเป็นธรรม จะทำให้เกิดผลกระทบแก่ตนเอง ผู้อื่น และสังคม และสร้างปัญหาความขัดแย้งนำไปสู่ความไม่สงบสุขในสังคม

๒) การใช้อำนาจตามหลักโลกาธิปไตย

ข้อดี คือ หลักการนี้ให้สิทธิ เสรีภาพ และการมีส่วนร่วมของคนในสังคม ในการแสดงความคิดเห็น มีอำนาจในการกำหนดทิศทางในการบริหารที่จะก่อให้เกิดผลกระทบในทุกด้านแก่คนในสังคมเดียวกัน มีระบบการตรวจสอบการใช้อำนาจ ให้เป็นไปอย่างถูกต้อง และเป็นประโยชน์ตรงกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ของสังคมมากที่สุด ช่วยป้องกันการใช้อำนาจโดยมิชอบจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง มีแนวคิดหลากหลายจากการระดมความคิดเห็นแก้ปัญหาาร่วมกัน โดยการทำประชาพิจารณ์การทำงานให้สำเร็จจึงต้องรับฟังความคิดเห็นและคำแนะนำจากทุกฝ่าย ทำให้ได้มาซึ่งข้อมูลรอบด้านเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดนโยบายและแก้ปัญหาได้ตรงจุดมากที่สุด ทุกคนในสังคมมีความเท่าเทียมกัน มีอำนาจอธิปไตยเสมอกัน

ข้อด้อย คือ มีขั้นตอนในการทำงาน การตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินงาน การตรวจสอบมาก จึงทำให้อำนาจแบบโลกาธิปไตย ต้องใช้เวลาตามขั้นตอนต่าง ๆ ทำให้เกิดความล่าช้าไม่ทันต่อเหตุการณ์ ใช้ในการแก้ปัญหาแบบเร่งด่วนไม่ได้ อีกประการหนึ่ง การฟังความคิดเห็นของคนส่วนมากเป็นหลักใช้ว่าจะมีข้อดีเสมอไป หากประชาชนในสังคมนั้นส่วนใหญ่ไม่มีจิตสำนึก และผู้ใช้อำนาจยึดถือหลักการนี้มาใช้โดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนก็จะเกิดโทษเช่นกัน ผู้นำที่ถือหลักโลกาธิปไตยนี้จึงต้องมีจุดยืนตามกระแสโลก กระแสสังคม

๓) การใช้อำนาจตามหลักธรรมาธิปไตย

ข้อดี คือ เป็นเกณฑ์ประเมินที่บุคคลสามารถนำมาใช้วัดความดีความชั่ว ก่อนตัดสินใจใช้อำนาจ เช่น ก่อนที่จะสั่งการอะไรต้องพิจารณาว่าสิ่งนี้เป็นคุณเป็นโทษอย่างไร สิ่งนี้เป็นประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ สิ่งนี้กระทบต่อตนเองหรือผู้อื่นหรือไม่ สิ่งนี้วิญญูชนสรรเสริญหรือติเตียน ใช้ปัญญาพิจารณากำหนดรู้ว่าอะไรผิดอะไรถูก อะไรควรอะไรไม่ควร เพื่อทำงานให้สำเร็จจึงจำเป็นต้องรับฟังความคิดเห็นและคำแนะนำจากทุกฝ่าย ไม่เอาเรื่องส่วนตัวมาปะปนกับเรื่องงาน ตำหนิบุคคลที่ควรตำหนิ ยกย่องบุคคลที่ควรยกย่อง การใช้อำนาจตามหลักการนี้จะได้ครองคนและครองงาน เพราะเป็นการใช้อำนาจอย่างมีส่วนร่วมดำรงอยู่ในความถูกต้องยุติธรรมเพื่อปรับวิธีการบริหารปกครองให้เป็นแบบธรรมาธิปไตย โดยการนำข้อดีของอัตตาธิปไตยและโลกาธิปไตยมาปรับใช้เพื่ออำนวยประโยชน์แก่สังคมโดยรวม

ส่วน *ข้อด้อย* ของการใช้อำนาจตามหลักธัมมาธิปไตยนั้นเป็นเรื่องของบุคคลว่า ครองธรรมแล้วนำหลักธรรมไปปฏิบัติได้อย่างไรเพราะ ธัมมะ หรือ ธรรมะ นั้นไม่มีข้อเสีย หรือข้อบกพร่อง ฉะนั้น ปัญหาและอุปสรรคของธัมมาธิปไตยจึงอยู่ที่ตัวบุคคลว่าจะตั้งใจจริง ในการปฏิบัติธรรมได้จริงหรือไม่ มีความเข้าใจในหลักธรรมนั้น ๆ มากน้อยเพียงใด

จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าผู้นำจะใช้อำนาจแบบใดควรยึดถือ *ธัมมะหรือธรรมะ* เป็นหลักสำคัญในการดำรงชีวิต เพราะการจะยึดเอาประโยชน์ของตนเองหรือประโยชน์ ของส่วนรวมเป็นใหญ่ จะต้องคำนึงถึงความถูกต้องชอบธรรม ดังนั้น อัตตาธิปไตยและ โลกาธิปไตยต้องมีธัมมาธิปไตยเป็นหลักควบคู่ไปด้วยเสมอจึงจะเกิดประสิทธิผล

สามัญญลักษณะ ๓

คำว่า *สามัญญลักษณะ* หรือ *ไตรลักษณ์* หมายถึง ลักษณะ ๓ อย่างที่เป็นความจริง ของสิ่งทั้งหลายตามธรรมชาติของธรรมชาติ ที่เรียกว่ากฎธรรมชาติดังมี ๓ ลักษณะ ดังนี้

อนิจตา หรือ *อนิจจัง* หมายถึง ความเป็นของไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงได้ทั้งรูปธรรม และนามธรรม เป็นสัญญาณบอกปัญญาขั้นต้นให้ตระหนักถึงความจริงว่าสิ่งทั้งหลาย เกิดเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา จะได้ไม่ประมาท อนิจตาหรืออนิจจังนี้คนไทยนำมาใช้ กันมากในแง่ของการปล่อยวางซึ่งเป็นเรื่องดี อย่างไรก็ตาม ในหลักนี้ยังมีแง่อื่นที่ ต้องใช้โดยพิจารณาจากพระปัจจุสมันตว่า “*วยธมฺมา สงฺขาร๑, อปฺปมาเทน สมฺปาเท๒*” แปลว่า “*สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความ ไม่ประมาทให้ถึงพร้อม*” จากพุทธพจน์จะเห็นว่าบรรคแรกตรัสว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง จะต้องแตกสลายดับไปสิ้นไป ส่วนวรรคหลังทรงสอนว่า เพราะฉะนั้น จงเป็นอยู่และทำการ ทั้งหลายด้วยความไม่ประมาท สำหรับมนุษย์ปุถุชน พระพุทธเจ้าทรงเน้นการใช้ออนิจตา ในแง่ที่ ๒ นี้ เพราะมนุษย์ปุถุชนมักขาดอัปมาทธรรม ชอบผัดเพี้ยน อยู่อย่างเรื่อยเปื่อย เฉื่อยชา ปล่อยปละละเลยกันเสมอ ความหมายของอนิจตาในแง่นี้เป็นเครื่องเร้าเตือน กระตุ้นให้เราฝึกตน ให้เร่งศึกษา และใส่ใจทำกิจหน้าที่ทุกอย่าง โดยนัยนี้ จึงสรุปได้ว่า หลักอนิจตาใจปล่อยวางแต่สติปัญญาอย่าปล่อยปละละเลย

ทุกขตา หรือ *ทุกขัง* หมายถึง ความเป็นทุกข์ แต่ทุกข์ในที่นี้ มิได้หมายถึงเพียงแค่ ความรู้สึกของคนไข้ปวด โศกเศร้า เสียใจ เป็นต้น แต่หมายรวมถึงอาการ ของสิ่งทั้งหลายทั่วไปตามธรรมชาติของธรรมชาติซึ่งเป็นด้วยกันพร้อมกับอนิจตา คือ อาการที่สิ่งทั้งหลายเหล่านั้นตกอยู่ในสภาวะแห่งความบีบคั้น อัดอั้น คับเคียด เสียดสี กัดดัน โดยมีปัจจัยที่ขัดขืนฝืนแย้งกระทบกระแทก อันจะทำให้คงตัวทนอยู่ในสภาวะเดิม ไม่ได้ ต้องแปรไป ต้องผันแปรเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น หรือกลับลายหายไปจากภาวะ ก่อนนั้น

อนัตตตา หรือ อนัตตา หมายถึง ความเป็นอนัตตาหรือไม่ใช่ตน คือภาวะที่สิ่งทั้งหลายไม่ใช่ตัวตนแท้จริงที่ยั่งยืน ที่ใครจะไปยึดถือเอาเป็นจริงเป็นจังว่าเป็นเราของเรา แต่มันเป็นสภาวะธรรมคือสิ่งที่มีอยู่และเป็นไปตามภาวะของมัน เช่นเป็นไปตามเหตุปัจจัย มิใช่เป็นไปตามอำนาจ ตามคำสั่งบังคับบัญชา ตามใจอยาก ตามความปรารถนา หรือต้องการของใคร หมายความว่าตัวตนที่เรารู้จักหรือพูดกันนี้ เป็นตัวตนสมมติซึ่งตกลงเรียกขานกันเพื่อประโยชน์ในการสื่อสาร และมันปรากฏตัวในรูปที่เป็นผลรวมของเหตุปัจจัยในขณะนั้น ๆ คือ องค์ประกอบทั้งหลายมาสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยกันให้เป็นไปต่าง ๆ ผันแปรไปเรื่อย ๆ ดังนั้น ในขณะหนึ่ง ๆ ผลรวมหรือภาพรวมของบรรดาเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันอยู่ ก็ปรากฏออกมาเป็นตัวตนที่เรารู้จักในขณะนั้น

สามัญญลักษณะเป็นเรื่องของความจริงของธรรมชาติ ตามที่มีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วทรงนำมาขยายแสดงให้เรารู้เข้าใจ ซึ่งเราต้องรู้จักสามัญญลักษณะนี้เพราะชีวิตและสังคมเป็นไปตามความจริงของกฎธรรมชาติ เมื่อรู้ธรรมชาติแล้วจึงจะปฏิบัติจัดการกับชีวิตและสังคมได้ถูกต้องเกิดผลดีจริง

บทที่ ๔

ธรรมหมวด ๔ (จตุกะ)

อคติ ๔

คำว่า *อคติ* แปลว่า แนวทางที่ไม่ควรดำเนิน หมายถึง ความลำเอียง ความไม่ยุติธรรม ความไม่เป็นกลาง การแบ่งพรรคแบ่งพวกเข้ากับฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดด้วยความไม่เป็นธรรม ที่ประกอบไปด้วยความลำเอียงเพราะรัก ความลำเอียงเพราะชัง ความลำเอียงเพราะไม่รู้ และความลำเอียงเพราะกลัว ซึ่งเป็นความโน้มเอียงทางจิตใจที่สามารถเกิดกับบุคคลใด บุคคลหนึ่งที่มีในลักษณะชอบ ไม่ชอบ หรือยอมรับไม่ยอมรับที่เกิดขึ้นกับสถานะในจิตของมนุษย์ทุกคน อคติมี ๔ ประเภท ดังนี้

ฉันทาคติ แปลว่า ลำเอียงเพราะรักกัน หรือเพราะชอบพอกัน เช่น คนที่เรารัก เราชอบ พอทำอะไรก็ถือว่าถูกหมดทั้งที่จริงกำลังกระทำความผิด แต่ด้วยอำนาจพอใจรักใคร่กันจึงไม่มีความผิด เป็นต้น การกระทำเช่นนี้ถือว่า *ลำเอียงเพราะรัก*

โทสาคติ แปลว่า ลำเอียงเพราะโกรธกันเกลียดกัน ชังกัน เช่น การตัดสินคดีด้วยอำนาจโกรธเกลียดชังที่มีต่อกัน แม้อีกฝ่ายจะกระทำถูกต้องตามขั้นตอนก็ตัดสินเป็นผิดได้ หรือ การปรับเปลี่ยนตำแหน่งผู้ที่กระทำความดีที่สมควรได้ แต่ด้วยความเกลียดชังที่มีต่ออีกฝ่ายทำให้ไม่ได้ยศ หรือรางวัลใด ๆ ทั้ง ๆ ที่สมควรจะได้ เป็นต้น การกระทำเช่นนี้ถือว่า *ลำเอียงเพราะชัง*

โมหาคติ แปลว่า ลำเอียงเพราะเขลา หรือความโง่หลงมกมาย ไม่พิจารณาให้ถ่องแท้ว่าอย่างไรถูกอย่างไรผิด อย่างไรควรอย่างไรไม่ควร เช่น เมื่อได้รับฟังคำฟ้องแล้วยังไม่ทันได้สอบสวนให้รอบคอบก็ด่วนตัดสินใจโดยไม่พินิจพิจารณาให้ถี่ถ้วน โดยที่ยังไม่รู้ความจริง ถือว่าเป็นบุคคลที่ตนนับถือ หรือเป็นบุคคลสำคัญที่มีคนนับถือมาก

ก็เชื่อหลงไปตามเขา ผลที่สุดกว่าจะรู้ความจริง กว่าจะคิดได้ว่าการกระทำอย่างนี้ ไม่ยุติธรรมต่ออีกฝ่ายก็สายเสียแล้ว เพราะตัดสินใจผิดพลาดไปแล้ว การกระทำเช่นนี้ถือว่า **ลำเอียงเพราะเขลา**

ภยากติ แปลว่า ลำเอียงเพราะกลัว หรือเพราะเกรงใจ เช่น ผู้มีอำนาจมีชื่อเสียง กระทำความผิดโดยมาตรการ แต่ด้วยอำนาจชื่อเสียงเงินทองของผู้นั้น จึงทำให้การตัดสินใจว่าไม่มีความผิดหรือถูกลงโทษเพียงเล็กน้อย ทั้ง ๆ ที่ความจริงทำผิดร้ายแรง กรณีเดียวกันนี้ หากคนทั่วไปกระทำผิดก็ต้องถูกตัดสินลงโทษตามกฎหมายสูงสุด ซึ่งต่างกันอย่างเห็นได้ชัด การกระทำเช่นนี้ไม่มีความเป็นธรรม เพราะเกิดจากความกลัวหรือเกรงใจจึงทำให้ การตัดสิน เป็นต้น การกระทำเช่นนี้ถือว่า **ลำเอียงเพราะกลัว**

ความลำเอียง ๔ ประการนี้เป็นอันตรายอย่างมากทุกยุคทุกสมัยที่เป็นผู้ใหญ่ มีหน้าที่เกี่ยวข้องในการปกครองบังคับบัญชาบุคคลอื่นด้วยแล้ว มีความลำเอียงอยู่เพียง ข้อใดข้อหนึ่งก็จะทำให้สูญเสียความยุติธรรม ขาดความอบอุ่น ขาดความมั่นใจของคน ที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ nhỏ เป็นผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาของบุคคลเหล่านั้น แต่ความลำเอียงทั้ง ๔ อย่างนี้ไม่ได้เจาะจงเฉพาะผู้ใหญ่เท่านั้นแม้แต่ผู้น้อย หรือเด็ก ๆ ก็อาจจะเกิดความลำเอียง ขึ้นมาได้เหมือนกัน เหตุนี้พระองค์จึงตรัสสอนเพื่อลดอคติและเสริมสร้างความเมตตา ในกันและกัน ร่วมกันเร่งปฏิบัติการงานให้ประสานเกื้อกูลกัน เพื่อทุกคนจะได้สามารถ ปฏิบัติตนนำพาสังคมให้ก้าวหน้าไปอย่างมั่นคง และบรรลุถึงความวัฒนาผาสุกได้โดย สว่างดี

ปธาน ๔

คำว่า **ปธาน** แปลว่า ความทรง หรือความตั้งใจไว้ทั่ว หมายถึง ความเพียร พยายามที่ตั้งไว้ในใจหรือเป็นหลักใหญ่ ที่มนุษย์จะต้องลงมือปฏิบัติในการควบคุมจิตใจ เพื่อกำจัดความเกียจคร้าน และส่งเสริมกำลังใจให้เข้มแข็ง อดทนต่ออุปสรรคนานาชนิด สามารถประกอบกิจที่ไม่เหลือวิสัยให้สำเร็จได้ ปธาน ๔ ประการคือ

๑) **สังวรปธาน** แปลว่า เพียรระวัง หมายถึง ความเพียรระวังบาปอกุศลธรรม คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลส ที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้นในจิตใจโดยการสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ สำรวมตาในเวลาเห็นรูป สำรวมหูในเวลาฟังเสียง สำรวมจมูกในเวลาได้กลิ่น สำรวมลิ้น ในเวลาลิ้มรส สำรวมกายในเวลาถูกต้องสัมผัส และสำรวมใจในเวลาคิดนึกอารมณ์ต่าง ๆ การสำรมนั้นก็คือ เลือกดุ เลือกฟัง เลือกสุดดม เลือกลิ้ม เลือกสัมผัส และเลือกนึกคิด มนุษย์ต้องระวังอย่าให้อารมณ์เหล่านั้นมีอิทธิพลต่อจิตใจ อย่ากระทำตามอารมณ์นั้น ๆ

๒) *ปทานปธาน* แปลว่า เพียรละ หมายถึง ความเพียรกำจัดบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วในจิต เมื่อความโลภ ความโกรธ ความหลง เกิดขึ้นก็เพียรพยายามละเสียอย่าให้มีอำนาจเหนือใจตนได้

๓) *ภาวนาปธาน* แปลว่า เพียรสร้าง หมายถึง ความเพียรพยายามทำความดีให้เกิดกุศลขึ้น เช่น หมั่นให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ให้มากยิ่งขึ้น เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔) *อนุรักษนาปธาน* แปลว่า เพียรอนุรักษ์ หมายถึง เพียรพยายามรักษากุศลธรรม ที่มีอยู่แล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คุณความดีต่าง ๆ ที่ได้กระทำไว้แล้ว ก็เพียรพยายามรักษาไว้ให้คงอยู่

ความเพียร ๔ ประการนี้ เรียกอีกอย่างว่า สัมมปธาน แปลว่า ความเพียรชอบ ควรประกอบให้มีในตน ผู้ใดประกอบด้วยความเพียร ๔ ประการนี้ ผู้นั้นย่อมสามารถป้องกันความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็สามารถกำจัดได้ แล้วสามารถทำความดีให้เกิดขึ้นและรักษาความดีไว้ได้

อิทธิบาท ๔

คำว่า *อิทธิบาท* แปลว่า คุณที่นำไปสู่ความสำเร็จที่ประสงค์ หมายถึง คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ดังนี้

ฉันทะ แปลว่า ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น หมายถึง ความต้องการที่จะทำ กระทำสิ่งใดด้วยความพอใจ ใฝ่ใจรักที่จะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนากระทำให้ได้ผลที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นคุณธรรมอันสำคัญเบื้องต้น ผู้ปรารถนาความเจริญก้าวหน้าพึงทำให้เกิดมีในตนเอง นั่นคือความเต็มใจทำ เช่น แพทย์เห็นคนไข้ป่วยหรืออ่อนแอ ก็ปรารถนาที่จะทำเป็นคนไข้หายหรือแข็งแรงขึ้น เป็นต้น

อณิง มีข้อสับสนบางประการว่าความต้องการหรือความอยากจัดเป็นฉันทะทุกอย่าง แต่แท้จริงแล้วความต้องการบางอย่างจัดเป็น *ตัณหา* ซึ่งหมายถึงความต้องการได้สิ่งนั้น ๆ มาเสริมขยายปรนเปรออัตตาของเรา จึงอยากเสพ อยากอวด อยากโอ้อวดอยากโก้ อยากบำรุงบำเรอ

วิริยะ (บาลีใช้ *วิริยะ*) แปลว่า ความเพียรประกอบสิ่งนั้น หมายถึง ความขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง ใจสู้ ไม่ท้อถอย คุณธรรมข้อนี้เป็นเครื่องพยุ

ความพอใจไม่ให้ทอดยในการทำงาน จำเป็นต้องใช้ความเพียรพยายามเรื่อยไปจนกว่าจะสำเร็จผลตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ นั่นคือ ตั้งใจทำ เช่น แพทย์เมื่อรักษาคนไข้อยู่แล้วเจออุปสรรคต่าง ๆ เข้ามา แต่อาศัยวิริยะใจสู้กับอุปสรรคนั้นอย่างไม่ทอดย เป็นต้น

จิตตะ แปลว่า ความฝักใฝ่ในสิ่งนั้น หมายถึง การตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตจดจ่อไม่ฟุ้งซ่านลอยไป อุทิศตนทั้งกายและใจให้กับสิ่งที่ทำ นั่นคือ ตั้งใจทำ เช่น แพทย์ที่กำลังผ่าตัดช่วยชีวิตคนไข้ที่อาการหนักอยู่ แล้วมีใจจดจ่ออยู่กับการผ่าตัดนั้นเพื่อที่จะช่วยชีวิตคนไข้ให้ได้ เป็นต้น

วิมังสา (บาลีใช้ วิมังสา) แปลว่า ความไตร่ตรองในสิ่งนั้น หมายถึง ความหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลและตรวจสอบข้อย่อหย่อนในสิ่งที่กระทำนั้น มีกระบวนการวางแผน วัดผล และคิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง นั่นคือ เข้าใจทำ ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงปัญญา

อิทธิบาท ๔ นี้ ฉันทะเป็นคุณธรรมอันสำคัญเบื้องต้น เพราะเมื่อเกิดฉันทะทำให้คุณธรรมข้ออื่น ๆ ย่อมเกิดตามมา ดังนั้น ฉันทะจึงนับเป็นพื้นฐานนำไปสู่ความสำเร็จ มีฉันทะก็พอใจหรือเต็มใจทำ มีวิริยะ ก็จะมีกำลังใจหรือใจสู้ที่จะทำ มีจิตตะก็จะใส่ใจจดจ่อที่จะทำ มีวิมังสาก็จะเข้าใจทำ งานจึงสำเร็จตามวัตถุประสงค์ จะเห็นได้ว่าจุดสำคัญของอิทธิบาท ๔ เป็นการทำให้เกิดสมาธิซึ่งใจจะแน่วแน่ ตั้งมั่น เกิดพลัง โดยนัยนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงสมาธิ ๔ ประเภท อันเนื่องด้วยอิทธิบาท ๔ ได้แก่ ฉันทสมาธิ คือสมาธิที่เกิดจากฉันทะ วิริยสมาธิ คือ สมาธิที่เกิดจากวิริยะ จิตตสมาธิ คือ สมาธิที่เกิดจากจิตตะ และวิมังสาสมาธิ คือ สมาธิที่เกิดจากวิมังสา

อย่างไรก็ตาม แท้จริงแล้วการประสบความสำเร็จในเรื่องนั้น ๆ ไม่จำเป็นต้องเริ่มต้นที่ฉันทะเสมอไป แม้ประสบสิ่งที่ไม่ชอบใจ แต่เห็นว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งท้าทายความสามารถ ใจจึงสู้ฝ่าฟันเรื่องต่าง ๆ จนประสบความสำเร็จ ลักษณะนี้เรียกว่าวิริยะหรือแม้จะไม่ชอบใจใจไม่สู้แต่ใจจดจ่อเห็นความสำคัญในสิ่งนั้นเกิดเป็นสมาธิ เช่น การกัฐะเปิดแม้ไม่ชอบและไม่อยากท้าทายแต่ใจจดจ่ออยู่เห็นว่าภารกิจนี้สำคัญต่อชีวิตผู้คน ลักษณะนี้เรียกว่า จิตตะ เป็นต้น อาจสรุปได้ว่า ความสำเร็จต่าง ๆ ไม่จำเป็นต้องเกิดจากฉันทะเป็นประการแรก อาจเกิดจากคุณธรรมข้ออื่นก่อนก็ได้ ซึ่งไม่ว่าจะเกิดขึ้นเพราะคุณธรรมข้อใดแต่ความสำเร็จนั้นต้องอาศัยคุณธรรมข้ออื่น ๆ ในอิทธิบาท ๔ ประกอบกันจึงมีได้

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ช่วงปัจฉิมโพธิกาล ตอนพระอานนท์กราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงเจริญอิทธิบาท ๔
เพื่อต่อพระชนมายุให้ยืนยาวต่อไปอีกแต่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธถึง ๓ ครั้ง
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

อุเบกขาด้วยเพื่อที่จะมิให้เสียธรรม พรหมวิหาร ๔ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อัปมัญญา ๔ หมายถึง ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ เพราะธรรมนี้สามารถแผ่สม่ำเสมอโดยทั่วไปในสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต

พรหมวิหารธรรมเป็นคุณธรรมภายในจิตใจซึ่งจะทำให้แสดงออกต่อผู้อื่นอย่างถูกต้องและสอดคล้องกับสถานการณ์ที่ผู้อื่นประสบมี ๔ สถานการณ์ ดังนี้

สถานการณ์ที่เขาอยู่เป็นปกติ เราก็มิเมตตา คือความเป็นมิตรไมตรี ความมีน้ำใจปรารถนาดี ต้องการให้เขามีความสุขซึ่งหมายถึงความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ตั้งแต่ทุกคน ๆ ที่เราเกี่ยวข้อง และขยายออกไปจนถึงความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์หรือต่อสังคมทั้งหมดทั่วโลก เช่น บิดามารดาบำรุงเลี้ยงบุตรส่งเสียให้เรียนหนังสือเพื่อหวังให้บุตรเจริญเติบโตในภายหน้า เป็นต้น

สถานการณ์ที่เขาตกต่ำเดือดร้อน เราก็มิกรุณา คือต้องการช่วยเหลือปลดปล่อยให้เขาพ้นจากความทุกข์ความเดือดร้อนนั้น เช่น บิดามารดาบำรุงเลี้ยงบุตรเป็นปกติแต่วันใดวันหนึ่งบุตรเกิดป่วยไข้ขึ้นมาก็จะพลอยเดือดร้อนใจช่วยบำบัดรักษาตลอดจนพาไปพบแพทย์ จะเห็นว่า กรุณานี้ต่างไปจากเมตตา คือเมตตาใช้ในยามปกติ แต่เมื่อยามเขาตกต่ำลงไปกลายเป็นเดือดร้อนเป็นทุกข์ เราก็มิกรุณาใส่ใจช่วยบำบัดทุกข์ให้

สถานการณ์ที่เขาขยับสูงขึ้นในความดีงามความสำเร็จ เราก็มิมุทิตา หมายความว่า ถ้าเขาเปลี่ยนไปในทางสูงขึ้น ได้ดีมีสุข ทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ประสบความสำเร็จ เราก็มิมุทิตา คือพลอยยินดีด้วย ช่วยส่งเสริมสนับสนุน เช่น เมื่อเพื่อนร่วมงานขยันขันแข็งจึงเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน เราก็มิพลอยยินดีกับเพื่อนคนนั้นด้วย เป็นต้น

สถานการณ์ที่เขาผิดหลักหรือละเมิดธรรม เราก็มิอุเบกขา หมายความว่า เมื่อใดเขาทำอะไรไม่ถูกต้อง โดยละเมิดธรรม หรือละเมิดต่อหลักการ หรือละเมิดต่อความถูกต้อง ทำให้เสียหลัก เสียกฎเกณฑ์ เสียความเป็นธรรม ทำลายกติกา เป็นต้น เราจะต้องตั้งอยู่ในอุเบกขา คือรักษาความเป็นกลาง ไม่ลำเอียง ไม่เข้าข้าง หยุดการขวนขวายที่จะเมตตา กรุณา หรือมุทิตา กล่าวคือ ถือธรรมเป็นใหญ่ รักษาความสมดุล ไม่ใช่พรหมวิหารข้ออื่นอันจะเป็นการเสียธรรม เช่น เห็นเพื่อนลอกข้อสอบคนอื่นอยู่ แม้เราจะรู้สึกว่าเป็นเพื่อนไม่ได้ทำให้คนอื่นเดือดร้อน เราต้องไม่เห็นแก่ความเป็นเพื่อน แต่ต้องดำเนินห้ามปรามหรือแจ้งครูอาจารย์ ทั้งนี้ต้องทำด้วยจิตที่เมตตารักถูกต้องทาง ลักษณะเช่นนี้ชื่อว่ามิอุเบกขา เป็นต้น

อริยสัจ ๔

คำว่า อริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ หมายถึง ธรรมที่เป็นความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายบนโลกใบนี้ ทำให้คนกลายเป็นอริยะ คือ กลายเป็นคนประเสริฐ ผู้ที่เข้าถึงธรรมหลักนี้แล้วก็จะกลายเป็น อริยชน อริยบุคคล คือ ผู้ประเสริฐหรือสามารถแปลได้อีกนัยหนึ่ง คือ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงเป็นอริยะ มี ๔ ประการ ดังนี้

ทุกข์ คือ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ที่ได้ชื่อว่าทุกข์ เพราะเป็นของทนได้ยาก กล่าวคือ สภาพที่ทนได้ยาก สภาพที่บีบคั้น สภาพที่ขัดแย้ง ทุกข์ในที่นี้ ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ ความเศร้าโศก ความพิโรธรำพัน ความทุกข์กายทุกข์ใจความคับแค้นใจ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักความปรารถนาที่ไม่ได้ดังหวัง กล่าวโดยย่อ คือ อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์

สมุทัย หรือ ทุกขสมุทัย คือ เหตุให้ทุกข์เกิด หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา คือ ความทะยานอยาก มี ๓ อย่าง คือ ความอยากในอารมณ์ที่น่าใคร่เรียกว่า กามตัณหา ความอยากเป็น เรียกว่า ภวตัณหา และความอยากไม่เป็น เรียกว่า วิภวตัณหา

นิโรธ หรือ ทุกขนิโรธ คือ ความดับทุกข์ หมายถึง ความดับตัณหาได้สิ้นเชิง ทุกข์ดับไปหมด ที่ได้ชื่อว่านิโรธ เพราะเป็นความดับทุกข์ โดยดับตัณหาอันเป็นสาเหตุให้เกิดทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง ได้แก่ นิพพาน

มรรค หรือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หมายถึง ทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรค ๘ ประการ หรือเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง กล่าวโดยสรุป ก็คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งปรากฏโดยชื่อเรียกว่า ไตรสิกขา

อริยสัจ ๔ นี้ เป็นหลักของเหตุผล ธรรมดาเราจะกล่าวถึงเหตุแล้วค่อยกล่าวถึงผล แต่จะเห็นว่าพระพุทธเจ้ากลับทรงยกผลขึ้นแสดงก่อน แล้วจึงแสดงเหตุทีหลัง ทุกข์ คือ ปรากฏการณ์ที่เป็นผล และสมุทัยเป็นเหตุแห่งทุกข์นั้น ถือว่าเป็นผลที่คู่กับเหตุ คู่ที่ ๑ ส่วนนิโรธ คือจุดหมายปลายทางที่ต้องไปให้ถึง จัดเป็นผล และมรรค คือวิธีปฏิบัติให้บรรลุจุดหมายนั้น จัดเป็นเหตุ ถือว่าเป็นผลกับเหตุอีก ๑ คู่ กรณีนี้จัดเป็นพุทธวิธีในการสอนที่เริ่มจากปัญหาว่าเป็นอย่างไร ทำความเข้าใจปัญหา แล้วจึงค้นหาสาเหตุ เสร็จแล้วชี้ให้เห็นถึงจุดหมายปลายทางหรือสิ่งที่ต้องการ แล้วก็บอกวิธีปฏิบัติอันจะนำไปสู่จุดหมาย

พระพุทธเจ้าตรัสกิจหรือหน้าที่อันพึงกระทำต่ออริยสัจ ๔ ไว้ ดังนี้

หน้าที่ต่อทุกข์ เรียกว่า ปริณฺญา แปลว่า กำหนดรู้ รู้เท่าทัน เพราะทุกข์คือตัวปัญหา ไม่สามารถที่จะละหรือทำอย่างอื่นได้ ทำได้แค่เพียงกำหนดรู้เท่านั้น อุปมาเหมือนกับโรคในร่างกายมนุษย์ซึ่งมีอาการต่างๆ ล้วนแล้วแต่เป็นตัวทุกข์ทั้งนั้นเพราะเหตุที่ทนได้ยาก เมื่อมีโรคก็ต้องแก้ไขบำบัดหรือกำจัดโรค แต่แท้จริงแล้วมนุษย์ไม่สามารถที่จะแก้ตัวโรคซึ่งเกิดขึ้นเป็นตัวทุกข์อันเป็นผลแล้วนั้นได้ เช่นเดียวกันกับความทิวที่เกิดขึ้นเป็นความทุกข์คือทนได้ยากแล้ว ผู้ที่ทิวไม่สามารถที่จะย้อนกลับไปแก้ทุกข์ที่เป็นอดีตแล้วนั้นได้ การกำหนดรู้ทุกข์นั้น เหมือนกับแพทย์เมื่อจะรักษาโรค ต้องวินิจฉัยโรคให้ได้ก่อนว่าเป็นโรคอะไร มีอาการอย่างไร มีสาเหตุมาจากอะไร นอกจากต้องรู้จักโรคแล้ว ยังต้องรู้จักที่เกิดของโรคด้วย ฉะนั้น ในเรื่องของความทุกข์หรือตัวปัญหานั้นจึงไม่ใช่เรียนเฉพาะปัญหา แต่เรียนชีวิตซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งปัญหาด้วย โดยนัยนี้ ทุกข์จึงมีความหมายครอบคลุมทั้งตัวปัญหาและที่ตั้งแห่งปัญหาคือเบญจขันธ์

หน้าที่ต่อสมุทัย เรียกว่า ปหานะ แปลว่า ละ หรือ กำจัด เพราะสมุทัยคือสาเหตุของความทุกข์ เมื่อแพทย์วินิจฉัยรู้ว่าเป็นโรคอะไรและทราบสาเหตุของโรคแล้ว หน้าที่ต่อมาคือต้องรักษาด้วยวิธีคือละหรือกำจัดสาเหตุคือของโรค สมุทัยจึงอุปมาเหมือนกับเชื้อโรคที่จะต้องกำจัด หรือความบกพร่องทำงานผิดปกติของร่างกายที่จะต้องปรับแก้ ซึ่งวิธีรักษาโรคที่ถูกต้องนั้น ไม่ได้กำจัดที่ตัวโรคหรืออาการ เช่น ไม่ได้ขจัดความปวดหัว แต่ขจัดสาเหตุของความปวดหัว มิเช่นนั้นจะแก้ได้แต่อาการ ตราบใดที่ยังกำจัดสาเหตุของการปวดหัวไม่ได้ ก็แก้โรคปวดหัวไม่สำเร็จ ฉะนั้นใด จะแก้ทุกข์ต้องควรแก้ที่สาเหตุแห่งความทุกข์ มิใช่แก้ที่ตัวทุกข์

หน้าที่ต่อนิโรธ เรียกว่า สัจฉิกิริยา แปลว่า ทำให้ประจักษ์แจ้ง ทำให้เป็นจริงขึ้นมา คือทำให้สำเร็จ หรือบรรลุถึง เมื่อจะละหรือกำจัดทุกข์ ต้องรู้เป้าหมายว่าดับทุกข์หรือทุกข์ดับนั้นคืออะไร แค่นั้น เพียงไร กำหนดให้ได้ และควรทำให้สำเร็จคนที่ไม่ชัดเจนว่าต้องการอะไร มีความเป็นไปได้อย่างไร จะไม่สามารถละหรือกำจัดทุกข์ใดๆ ได้เลย อุปมาเหมือนกับแพทย์เมื่อจะรักษาโรค ต้องวางเป้าหมายสูงสุดซึ่งเป็นผลของการรักษาได้ว่าอาการแบบนี้จะรักษาให้หายขาดได้ หรือไม่ เพียงใด แล้วทำให้ได้ตามเป้าหมายนั้น

หน้าที่ต่อมรรค เรียกว่า ภาวนา แปลว่า บำเพ็ญ คือปฏิบัติ ลงมือทำ ทำให้เกิด ทำให้มีขึ้น เมื่อรู้เป้าหมายว่า นิโรธ ความดับทุกข์ ควรทำให้ประจักษ์แจ้ง จะพบว่าวิธีดับทุกข์นั้น มีอยู่ด้วยกัน ๘ วิธี คือ อริยมรรค ๘ ประการ ซึ่งควรจะ

ลงมือปฏิบัติทำให้เกิดมี อุปมาเหมือนกับแพทย์ เมื่อวางเป้าหมายในการรักษาโรค
เสร็จแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือลงมือปฏิบัติ โดยผ่าตัด หรือให้ยาเพื่อเป้าหมายคือคนไข้
หายจากโรค

บทที่ ๕

ธรรมหมวด ๕ (ปัญญา)

อนุพุทธิกถา ๕

อนุพุทธิกถา แปลว่า ถ้อยคำที่พรรณนาความโดยลำดับ หมายถึง ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไปตามลำดับ โดยเริ่มจากสิ่งที่ปฏิบัติได้ง่ายดำเนินไปสู่สิ่งที่ปฏิบัติได้ยาก อันเป็นการขัดเกลากิเลสของเวไนยสัตว์ เพื่อที่จะรองรับธรรมชั้นสูงขึ้นไปในส่วนปรมาัตถ์ (ธรรมอันเป็นความจริงที่สุด หรือ อริยสัจ) อนุพุทธิกถามี ๕ กถา ดังนี้

๑) ทานกถา แปลว่า กล่าวถึงทาน คือ ทรงแสดงประโยชน์ของการให้ทาน การเสียสละแบ่งปัน เพื่อให้คนที่มีจิตใจตระหนี่เห็นแก่ตัวละความตระหนี่เห็นแก่ตัวนั้นแล้ว มีใจเพื่อแผ้วถ่อมแก่ผู้อื่นด้วยกำลังทรัพย์ของตน พรรณนาถึงคุณของทานโดยประการต่าง ๆ เช่น ทานเป็นเหตุแห่งความสุข เป็นรากฐานแห่งสรรพสมบัติเป็นแหล่งเกิดโภคสมบัติทั้งหลาย เป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายทั้งในโลกลี้ โลกหน้า เป็นต้น

๒) สีลกถา แปลว่า กล่าวถึงศีล คือ ทรงแสดงประโยชน์ของศีลความประพฤติเรียบร้อย เพื่อพอกจิตไม่ให้เป็นคนโหดร้าย มีโอหัง ใจเรว ขี้บด หมดสติ หรือไม่สร้างเวรภัยให้เกิดขึ้นในหมู่คณะที่ตนอยู่อาศัยด้วย พรรณนาถึงคุณของศีล เช่น ศีลเป็นที่พึ่งอาศัยที่พอกหน่วงเหนี่ยวโภคสมบัติทั้งหลายทั้งในโลกลี้และโลกหน้า บุคคลล้วนอาศัยศีลเป็นที่พึ่งที่อาศัยจึงได้เกิดมาเป็นมนุษย์

๓) สัจจกถา แปลว่า กล่าวถึงสัจจะ คือ ทรงแสดงสมบัติคือความดีงามอันบุคคลผู้ให้ทานและรักษาศีลจะพึงได้รับในมนุษยโลก ตลอดถึงสวรรค์ ซึ่งเป็นส่วนที่น่ายินดี เพราะเพียบพร้อมไปด้วยกามคุณ เป็นการพรรณนาถึงความสุขในสวรรค์ว่าน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ การจะเข้าถึงสวรรค์ได้ ต้องให้ทาน รักษาศีล

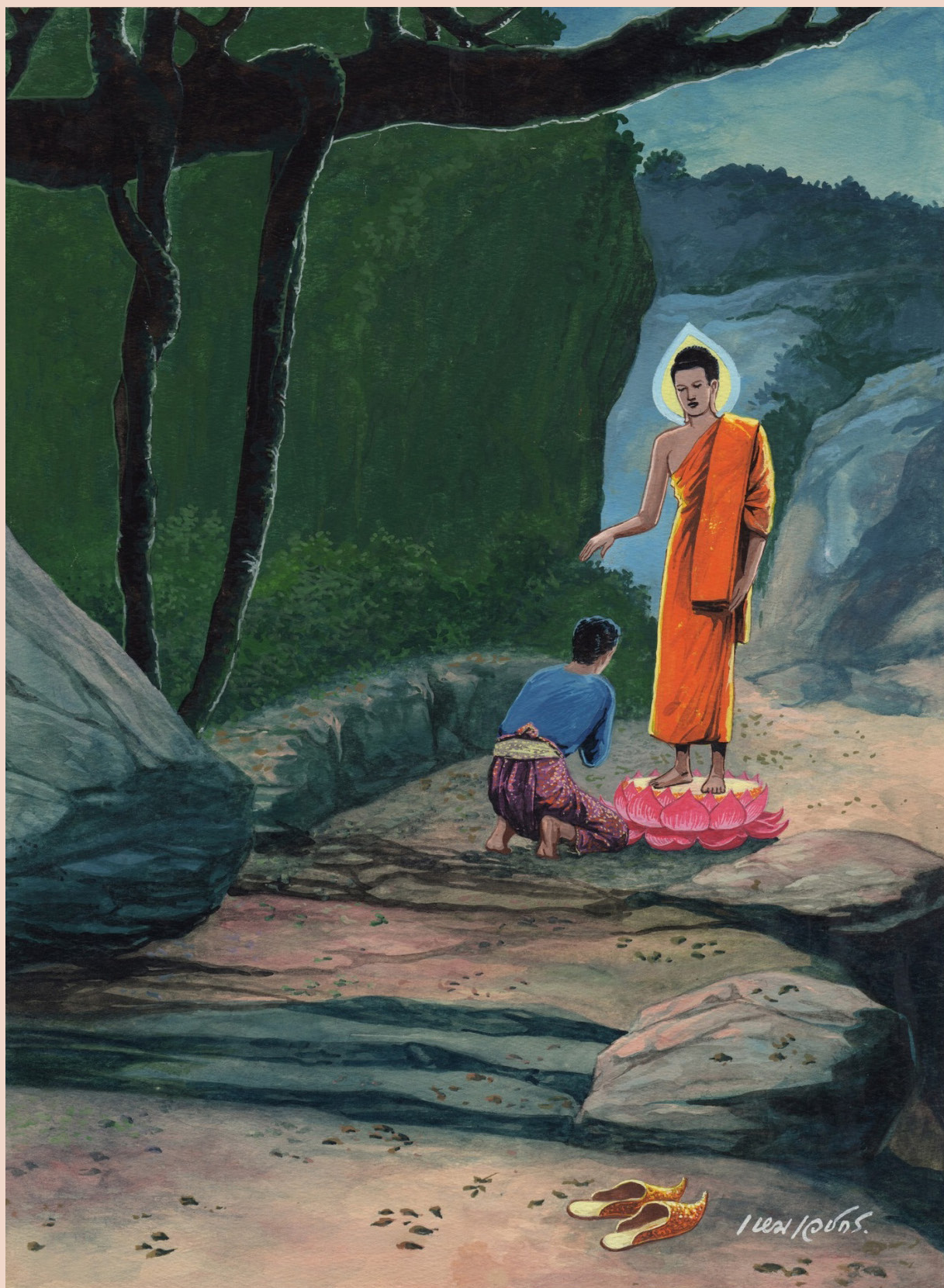
๔) *กามาทีนวกถา* แปลว่า กล่าวถึงโทษแห่งกาม คือ ทรงแสดงถึงโทษของกามคุณว่า แม้กามจะให้ความยินดีโดยประการต่าง ๆ ถึงกระนั้นก็ยังเจือไปด้วยทุกข์ จึงไม่ควรเพลิดเพลินไปโดยส่วนเดียว แต่ควรที่จะเบื่อหน่าย ดังนั้น กามคุณแม้จะเป็นสิ่งที่ต้องการของเหล่าเทวดาและมนุษย์ แต่ก็ไม่ควรหลงใหลหมกมุ่นมัวเมา

๕) *เนกขัมมานิสังสกถา* แปลว่า กล่าวถึงอานิสงส์แห่งการออกจากกาม คือ ทรงแสดงถึงผลดีของการไม่หมกมุ่นเพลิดเพลินติดอยู่ในกาม เพื่อให้มีฉันทะในการแสวงหาความดีงามและความสุขสงบที่ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่านั้น เป็นการให้จิตมีอิสระปลอดโปร่ง ไม่ติดใจหรือเพลิดเพลินอยู่ในกามคุณด้วยการออกบวช เพื่อที่จะแสวงหาความสุขสงบอันประณีตอย่างแท้จริง

อนุพุทโธทกเป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นลำดับขั้น โดยเริ่มจากการแสดงถึงประโยชน์ของการให้เพื่อขจัดความตระหนี่ความเห็นแก่ตัวของบุคคล ให้เจือจางลงไป เพื่อให้เกิดการมีน้ำใจเพื่อแผ้ว ื่อเพื่อต่อบุคคลอื่น พร้อมทั้งจะเสียสละหรือบริจาคทานอันเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตนให้แก่ผู้อื่น ต่อจากนั้นจึงแสดงถึงคุณค่าของศีล เพื่อให้บุคคลตระหนักในการควบคุมกายและวาจาของตนให้เรียบร้อย ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นอันหมายรวมถึงสรรพสัตว์ เพื่อความสันติสุขในสังคม เมื่อบุคคลใดปฏิบัติตามหลักการ ๒ ประการข้างต้นแล้วย่อมประสบความสุขความเจริญ คือการไปบังเกิดในสุคติอันเป็นแดนที่มีแต่ความรื่นรมย์ ได้เสวยทิพยารมณ์ คือปัญจกามคุณตามฐานะแห่งกุศลที่ตนสร้างไว้ เมื่อผู้ฟังรู้สึกอึดอัดปรารถนาในปัญจกามคุณ แล้วต่อจากนั้นจึงทรงแสดงโทษของการหมกมุ่นในกามคุณ เพราะเป็นสิ่งที่ขัดขวางการพ้นทุกข์ เพราะต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แล้วในที่สุดจึงทรงแสดงอุบายวิธีที่จะสามารถถอนจากการเวียนว่ายตายเกิดนั้น

จะเห็นได้ว่าอนุพุทโธทกที่ทรงแสดงเป็นเครื่องฟอกอัธยาศัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปตามลำดับ เนื่องจากเป็นการขัดเกลาจิตใจของผู้ฟังแบบขั้นบันได นอกจากนั้นในการแสดงธรรมข้อนี้จึงไม่จำเป็นต้องแสดงครบทั้งหมด ผู้ฟังสามารถจะเรียนรู้และประพฤติปฏิบัติได้ในระดับใด โดยนัยนี้ พระพุทธองค์ก็จะทรงแสดงธรรมแก่บุคคลใดก็จะทรงแสดงในระดับนั้น

อนุพุทโธทกนี้หลักฐานในพระไตรปิฎกพบว่าทรงแสดงโปรดพระยสกุลบุตรเป็นท่านแรก แต่ไม่ปรากฏว่าทรงแสดงแก่ใครเป็นท่านสุดท้าย และไม่ปรากฏว่าผู้ฟังบรรลุ

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนยสกุลบุตรขณะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งทรงแสดงอนุปพพิกาโปรดเป็นคนแรก
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

พระอรหันต์ทันที แต่ปรากฏเพียงว่าได้ฟังแล้วบรรลุเป็นพระโสดาบันแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา เช่น ยสกุลบุตระ พระเจ้าพิมพิสาร พระนางอโนชาเทวี (ทรงสดับอนุพุทธิกถา ๒ ครั้งจึงบรรลุพระอรหันต์) เป็นต้น

อนุพุทธิกถามีผลต่อการดำเนินชีวิตทั้งประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภายภาคหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง กล่าวคือ เป็นการฝึกฝนพัฒนามนุษย์เพื่อให้ดำเนินชีวิตไปสู่ความหลุดพ้น ดังนี้

คุณค่าของทานกถา เป็นการสร้างให้ตนเองมีคุณค่า มีความสุข มีประโยชน์ต่อผู้อื่นหรือสังคม อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติตนในระดับนี้ยังต้องอาศัยการรักษาศีลและภาวนาเพื่อบรรลุธรรมในระดับสูงต่อไป

คุณค่าของศีลกถา เป็นการสนับสนุน ส่งเสริม และควบคุมให้ปัจเจกชนในฐานะเป็นสัตว์สังคมสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข เกิดสันติภาพและเอกภาพในการอยู่ร่วมกัน ตลอดจนเป็นเหตุให้เกิดความสุข ความเจริญ โภคทรัพย์ และไม่ตกไปอยู่ในอบายภูมิ ซึ่งทั้งศีลและทานนี้จะนำไปสู่สวรรค์สมบัติและเป็นปัจจัยสู่นิพพานในที่สุด

คุณค่าของสัคคกถา เป็นผลจากการปฏิบัติตนตามอนุพุทธิกถาในเบื้องต้น คือ ทานและศีล เพื่อให้ผู้ปฏิบัติจะได้มีกำลังใจในการแบ่งปันทรัพย์สิ่งของแก่ผู้อื่น รวมทั้งการรักษากายและวาจาไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น นอกจากนี้ ยังเป็นผลให้เกิดความสุขทางใจแล้วสร้างความเจริญให้แก่ผู้ปฏิบัติ ไม่ต้องไปสู่ออบายภูมิในชาติต่อไป

คุณค่าของกามาทีนวกถา แม้จะได้รับความสุขที่เกิดจากจากปัญญาคุณเพียงใด หากไม่สามารถข้ามโอฆสงสารได้ ความทุกข์ก็ยังท่วมท้นเป็นเหตุให้การเวียนว่ายตายเกิดยังคงมีอยู่ ฉะนั้น กถานี้จึงเป็นการชี้ให้หาวิธีออกจากกาม

คุณค่าของเนกขัมมานิสังสกถา เป็นการดำเนินชีวิตที่มุ่งเน้นให้หลุดพ้นจากกาม เพราะกามเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ทั้งปวง วิธีการที่จะดับทุกข์อันเกิดจากกามได้คือการงดเว้นคือไม่เกี่ยวกับกามทั้งกายและใจ ฉะนั้น กถานี้จึงแสดงให้เห็นว่าเนกขัมมะเป็นอุบายวิธีในการปลีกตัวออกจากกามเพื่อการประพาสพรหมจรรย์ เป็นการตัดพันธนาการทั้งหลายที่ร้อยรัดจิตใจมนุษย์ให้ลุ่มหลงและยึดติด เนกขัมมานิสังสกถา เป็นหลักธรรมขั้นสุดท้ายที่ใช้ในการชักพองจิตใจก่อนที่จะได้สดับพระธรรมเทศนาเรื่องอริยสัจ ๔ ต่อไป

บทที่ ๖ คิปปิปฏิบัติ

คิปปิปฏิบัติ หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ ในที่นี้กำหนดให้ศึกษา ๔ หมวดธรรม ได้แก่ มิตรปฏิรูป ๔ มิตรแท้ ๔ อบายมุข ๖ และทิส ๖ ดังนี้

มิตรปฏิรูป ๔

มิตรปฏิรูป หมายถึง มิตรเทียม คือ คนที่ไม่เป็นมิตรแต่ทำตัวเป็นมิตร โดยในสังคัลลสูตรแสดงลักษณะของมิตรเทียมทั้ง ๔ ประเภท ไว้ดังนี้

คนปกอลอก มิตรประเภทนี้หวังแต่ประโยชน์ของตนเองฝ่ายเดียว โดยไม่คิดที่จะเสียสละเพื่อจะช่วยเหลือมิตรแม้แต่หน่อย หวังเพียงตนเองนั้นได้อย่างที่ตัวเองต้องการ คือหวังเพียงการงานของตัวเองสำเร็จผลเท่านั้น ส่วนของมิตรจะเป็นอย่างไรก็ไม่สนใจ คนปกอลอกมีลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

๑) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว คือ เข้ามาหาเพื่อนมือเปล่า แต่ชักลึกลับนำเอาของอย่างใดอย่างหนึ่งไปโดยข้างเดียว มีนิสัยหนักไปในทางเห็นแก่ตัว มิได้คิดถึงประโยชน์ของผู้อื่นว่าจะได้รับความเสียหายจากการกระทำของตนแต่อย่างใด

๒) เสียน้อย อยากรได้มาก คือ ให้ของอย่างใดอย่างหนึ่งแต่น้อย แล้วปรารภณาของมากจากเขา เป็นคนเอาเปรียบคน คบกับใครไม่ยอมขาดทุน

๓) เมื่อมีภัย จึงรีบทำกิจของเพื่อน คือ เมื่อภัยเกิดขึ้นแก่ตน จึงทำกิจนั้น ๆ หวังจะให้เขาช่วย ไม่ทำด้วยความเต็มใจ ทำเพียงเพื่อให้ตนเองรอดพ้นจากภัยอันตรายเท่านั้น

๔) *คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตนฝ่ายเดียว* คือ คบเพราะรู้ว่าตนจะได้ผลประโยชน์จากเพื่อน ๓ ทาง คือ กำลังทรัพย์ กำลังกาย และกำลังความคิด ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

คนดีแต่พูด มิตรประเภทนี้นั้นมักยกย่องและนับถือเรื่องที่ผ่านมาแล้ว และกล่าวสรรเสริญในเรื่องที่ยังไม่ปรากฏ คือ พูดเอาใจเพื่อให้เพื่อนเกิดความรักในตนเองและไม่สามารถจะฟังพาอาศัยได้เพราะมิตรประเภทนี้เป็นมิตรที่ใช้ปากทำงานมากกว่าการกระทำ คนดีแต่พูดมีลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

๑) *พูดย้อนอดีต* คือ คนดีแต่พูด มักอ้างเหตุการณ์ที่ผ่านมาแล้วว่าตนจะทำการนั้นสิ่งนี้ให้แต่ไม่ได้ทำ

๒) *พูดอ้างอนาคต* คือ คนดีแต่พูด ย่อมพูดเหมือนจะสงเคราะห์ด้วยสิ่งที่ยังมาไม่ถึงอย่างนี้ว่า ในวันข้างหน้าถ้ากิจการของเราประสบความสำเร็จเราจะให้ความช่วยเหลือท่าน เป็นต้น

๓) *พูดหวานล้อม* คือ คนดีแต่พูดที่มักพูดว่าเราจะให้สิ่งของเหมาะสมแก่ท่านของที่ท่านชอบใจ แต่เมื่อให้กลับไม่เป็นของตามที่พูดไว้ หรือให้ของที่ใช้ประโยชน์มิได้

๔) *พูดอ้างอุปสรรค* คือ คนดีแต่พูดที่เมื่อเพื่อนมีธุระจำเป็นเกิดขึ้น ออกปากขอความช่วยเหลือก็แสดงความขัดข้อง โดยอ้างแต่เหตุขัดข้อง เป็นการปฏิเสธที่จะช่วยเหลือแบบไม่ให้เพื่อนรู้สึกว่าคุณปฏิเสธ

คนประจบสอพลอ มิตรประเภทนี้ไม่ว่าเพื่อนจะปรึกษาเรื่องอะไร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องดีหรือเรื่องที่ไม่ดี ก็จะพลอยเห็นด้วย ไม่ได้ป้องกันเพื่อนให้พ้นจากความประมาท เพราะเพื่อนทำชั่วก็พลอยสนับสนุน ทำดีก็สนับสนุน ไม่กล้าแนะนำเรื่องดี เพราะกลัวเพื่อนจะไม่พอใจเมื่อตักเตือนในเรื่องนั้น ๆ คนประจบมีลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

๑) *จะทำชั่วก็คล้อยตาม* คือ คนประจบที่เห็นชอบกับการกระทำชั่วที่เราเลือกกระทำลงไป โดยไม่มีการตักเตือน ห้ามปราม หรือแนะนำในทางที่ถูกที่ควร

๒) *จะทำดีก็คล้อยตาม* คือ คนประจบที่เห็นชอบกับการกระทำดีของเรา เพียงต้องการอยากเป็นมิตรกับเรา หรือเพื่อหวังผลประโยชน์บางประการ

๓) *ต่อหน้าสรรเสริญ* คือ คนประจบที่คอยชื่นชม ยินดี สรรเสริญเราด้วยมุ่งหวังผลประโยชน์บางประการ

๔) **ลับหลังนินทา** คือ คนประจบที่ตั้งใจกล่าวให้ร้ายกับเราแก่ผู้อื่น ทำให้เราเสียหายในสายตาคู่บุคคลอื่น

คนหัวประจบ ๒ ประการแรก แสดงให้เห็นถึงความเป็นคนโลเล ฟุ้งไม่ได้ จะทำตามใจเพื่อนทุกอย่าง แม้ให้ทำความชั่วก็ทำตาม แม้เมื่อเพื่อนพูดว่า พวกเราจะไป ลักทรัพย์กัน คนหัวประจบจะไม่คัดค้านห้ามปรามแต่กลับสนับสนุนส่งเสริม แม้ในการทำดี ก็คล้อยตาม จะตามใจไม่ขัดเพื่อนทุกอย่างเช่นกัน ส่วนคนหัวประจบ ๒ ประเภทหลัง มีลักษณะเป็นคนกลับลอก ตรงกับสำนวนที่ว่า “หน้าไหว้หลังหลอก” เมื่ออยู่ต่อหน้าเพื่อน ก็จะยกแต่ความดีขึ้นพูดสรรเสริญ มิได้มีความจริงใจอย่างที่พูด ครั้นพอลับหลังก็ขุดเอาแต่เรื่องไม่ดี ซึ่งจริงบ้างไม่จริงบ้างมานินทาว่าร้าย

คนชวนไปในทางฉิบหาย มิตรประเภทนี้ชอบชักชวนไปในทางที่เสียหาย เมื่อคบกับมิตรประเภทนี้สนิทสนมย่อมชักชวนไปในทางที่ไม่เกิดประโยชน์ ดังเช่น พระเทวทัต ชักชวนพระเจ้าอชาตศัตรูให้ลอบปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสาร เพื่อขึ้นครองราชสมบัติเอง ถ้าพระเจ้าอชาตศัตรูไม่เข้าไปคบหากับพระเทวทัตนั้น คงสามารถบรรลุธรรมได้ เพราะเหตุที่ไม่ได้ทำอนันตริยกรรม แต่ที่เป็นเช่นนี้เพราะไปคบกับคนชวนฉิบหายนั่นเอง คนชวนไปในทางฉิบหาย มีลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

๑) **ชักชวนดื่มน้ำเมา** คือ ชักชวนไปดื่มสุราเมรัยหรือของมึนเมาอันทำให้ประมาทขาดสติแล้วไปก่อความชั่วต่าง ๆ ตามมาอีกเป็นอันมาก

๒) **ชักชวนเที่ยวกลางคืน** คือ ชักชวนกันเที่ยวระเริงสนุกสนานในเวลาค่ำคืน ซึ่งเป็นเวลาพักผ่อนของคนโดยทั่วไป พวกกันไปเที่ยวเตร่ตามสถานบันเทิง

๓) **ชักชวนให้มัวเมาในการเล่น** คือ ชักชวนกันไปดูการแสดงมหรสพต่าง ๆ มากเกินไปหากรุ่งหามค่ำ จนไม่มีเวลาพักผ่อน ทำให้เกิดโทษแก่ร่างกายและชีวิตตามมา

๔) **ชักชวนเล่นการพนัน** คือ ชักชวนกันไปตามสถานการณที่มีอบายมุข เป็นเหตุให้เสียทรัพย์สิน สิ่งมีค่า จนหมดเนื้อหมดตัว

จะเห็นได้ว่า มิตรเทียม คือ บุคคลที่ประกอบด้วยคุณลักษณะ ๔ ประการ ได้แก่ ถือเอาแต่ประโยชน์ตัวเอง ดีแต่พูด ประจบสอพลอ และชักชวนในทางฉิบหาย บุคคลที่มีลักษณะดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นย่อมก่อให้เกิดความทุกข์และความเดือดเนื้อร้อนใจต่อบุคคลที่คบหาสมาคมด้วย

มิตรปฏิรูป คือ มิตรเทียม ไม่ใช่มิตรแท้ หรือเพื่อนไม่ดี ซึ่งมีลักษณะดังกล่าวมานี้ ไม่ควรคบ หากใครคบเข้าก็เสื่อมเสีย เปรียบเหมือนสิ่งปฏิกุล ใครจับต้องก็พลอยเปอะเปื้อน และเหม็นไปด้วย เพราะคนที่คบค้าสมาคมกับมิตรเทียม ย่อมมีแต่ความเสียหายล้มเหลว ในชีวิต คนเทียมมิตรนั้น คอยนำแต่ภัยพิบัติมาให้ผู้ที่ทำตาม ก่อแต่ความเสียหาย แห่งชีวิตอย่างใหญ่หลวงให้ ดังเช่นกรณีพระเจ้าอชาตศัตรูข้างต้น จนเป็นเหตุให้ ตัดอุปนิสัยแห่งโศดาปัตติผลที่จะพึงได้รับในชาตินั้น ฉะนั้น ผู้หวังความเจริญในชีวิต ไม่ควรคบคนชั่วคนเทียมมิตรเป็นอันขาด ควรหลีกเลี่ยงเสียให้ห่างไกล

มิตรแท้ ๔

มิตรแท้ คือ มิตรใจดี มิตรที่จริงใจมีความสนิทชิดเชื้อเอื้ออาทรต่อกัน นับว่า เป็นกัลยาณมิตรซึ่งควรคบค้าสมาคม มิตรแท้ ๔ ประเภท ดังนี้

มิตรมีอุปการะ คำว่า อุปการะ แปลว่า ความช่วยเหลือเกื้อกูล ดังนั้น มิตรมีอุปการะ หมายถึง มิตรที่คอยให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแก่เพื่อนให้เพื่อนนั้นพ้นจากทุกข์ ในสถานการณ์ต่าง ๆ มิตรมีอุปการะ มีลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

๑) ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว คือ เมื่อเห็นเพื่อนประมาท เผลอสติ ซึ่งจะ ก่อให้เกิดภัยอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง จะคอยเตือนสติไม่นิ่งเฉยหรือปล่อยผ่าน

๒) ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว คือ คอยป้องกันรักษาทรัพย์ สมบัติของเพื่อนผู้พลั้งเผลอ

๓) เมื่อมีภัยย่อมเป็นที่พึ่งพาอาศัย คือ เมื่อเกิดภัยอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น คอยเป็นกำลังใจ ช่วยขจัดภัย ช่วยเหลือเพื่อนอย่างเต็มที่

๔) เมื่อมีฐานะช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก คือ เพิ่มทรัพย์ให้มากกว่า ที่เพื่อนออกปากขอ เมื่อฐานะที่ควรทำเกิดขึ้น มิตรมีอุปการะเห็นสหายมาหาตนต้องการ ใช้สอยทรัพย์ เพื่อระงับทุกข์ที่เกิดขึ้น ก็ยินดีออกทรัพย์ของตนช่วยเหลือด้วยความจริงใจ

มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ คือ มิตรไม่ทิ้งเพื่อน เวลาเพื่อนมีสุขก็สุขด้วย พลอยยินดี ด้วย เวลาเพื่อนมีความทุกข์ ก็พลอยทุกข์ด้วย ประหนึ่งว่าทุกข์ของเพื่อนคือทุกข์ของตน มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

๑) **เปิดเผยความลับของตนแก่เพื่อน** คือ ไม่บอกเรื่องอันควรปกปิด ความลับของตนที่ไม่ควรบอกคนอื่น บอกแก่เพื่อนที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาเท่านั้น

๒) **ปิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่พราย** คือ รักษาความลับที่เพื่อนบอกแก่ตนไว้ โดยไม่บอกแก่คนอื่นให้รู้

๓) **ไม่ทิ้งในยามวิบัติ** คือ เมื่อเพื่อนมีภัยหรือเกิดความวิบัติเสียหาย ย่อมไม่ทอดทิ้งกัน อยู่เคียงข้างเสมอ

๔) **แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้** คือ เมื่อเห็นว่าชีวิตเพื่อนมีประโยชน์ต่อส่วนรวม ก็สามารถสละชีวิตของตนแก่เพื่อนได้ เรียกว่า ตายแทนกันได้ หรือทำงานเสี่ยงตายแทนเพื่อนได้

มิตรแนะนำประโยชน์ คือ มิตรที่ดีต้องคอยแนะนำประโยชน์ทำประโยชน์ให้เพื่อไม่ให้เพื่อนนั้นประสบกับความล้มเหลว เพราะธรรมดาว่าการคิดเรื่องต่าง ๆ เพียงคนเดียวย่อมมีโอกาสผิดพลาดได้ แต่ถ้ามีเพื่อนที่คอยแนะนำและคอยช่วยเหลือ ย่อมทำให้นั่น ๆ สำเร็จลุล่วงได้อย่างรวดเร็ว และเป็นไปเพื่อความเจริญก้าวหน้าในการดำเนินชีวิต มิตรแนะนำประโยชน์มีลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

๑) **ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว** คือ ห้ามปรามเพื่อนจากการทำความชั่ว เช่น ไม่ให้ประพฤติทุจริต ผิดศีลธรรม เป็นต้น

๒) **แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี** คือ แนะนำให้ประกอบความดี เช่น ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น

๓) **ให้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง** คือ ให้ฟังเรื่องที่ดีมีประโยชน์ ละเอียด ทำให้ฉลาด ซึ่งยังไม่เคยฟัง

๔) **บอกทางสวรรค์ให้** คือ บอกวิธีปฏิบัติที่เป็นทางนำไปสู่หนทางที่ดีงามหรือที่ถูกที่ควร เช่น การประกอบสัมมาชีพ การหมั่นทำบุญทำกุศล เป็นต้น

มิตรมีความรักใคร่ คือ มิตรที่ดีจะต้องเป็นคนมีน้ำใจ มีจิตใจเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สิ่งใดที่พอจะช่วยกันได้ก็ช่วยกันไปตามกำลังความสามารถ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนใด ๆ หวังเพียงว่าเพื่อนของเรานั้นจะพ้นจากความทุกข์นั้นไปได้ มิตรมีความรักใคร่มีลักษณะ ๔ อย่าง ดังนี้

๑) ทุกข์ ทุกข์ด้วย คือ เมื่อเพื่อนตกทุกข์ได้ยากไม่ประสบความสำเร็จก็รู้สึกไม่สบายใจ โดยเห็นทุกข์ของเพื่อนเหมือนกับทุกข์ของตน

๒) สุข สุขด้วย คือ เมื่อได้เห็นหรือได้ยินว่าเพื่อนมีความสุข สมบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ หรือการได้รับยศตำแหน่ง ก็พลอยยินดีชื่นชมไปด้วยประหนึ่งว่าเป็นความสุขของตน

๓) ห้ามปรามคนที่พูดติเตียนเพื่อน คือ เมื่อมีคนพูดติเตียนเพื่อนว่า มีรูปชั่วตัวดำ มีชาติตระกูลต่ำ หรือเป็นคนทุศีล ก็ห้ามคนที่กล่าวติเตียนเพื่อนไม่ให้พูดอย่างนั้น

๔) รับรองคนที่สรรเสริญเพื่อน คือ เมื่อมีคนพูดยกย่องเพื่อน ก็สนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อนของตน

จะเห็นว่า มิตรแท้ คือบุคคลที่ประกอบด้วยคุณลักษณะ ๔ ประการ คือ มีอุปการะร่วมสุขร่วมทุกข์ แนะนำประโยชน์ และมีความรักใคร่ บุคคลที่มีลักษณะดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นย่อมก่อให้เกิดความสุขและความอุ่นใจกับบุคคลที่คบหาสมาคมด้วยอย่างสนิทใจ

มิตรแท้ดังกล่าวมานี้ จัดเป็นกัลยาณมิตร คือมิตรที่ดี ควรคบเพราะเป็นเหตุแห่งความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต บุคคลโดยทั่วไป แม้จะมีเพื่อนน้อย แต่เป็นเพื่อนดีย่อมดีกว่า ร้อยเพื่อนคิดริษยา ดังเกลือมดที่เค็ม เพื่อนมีดีที่คุณ น้ำเค็มกว่าจะมาเป็นเกลือต้องผ่านกรรมวิธี จะมีเพื่อนดีต้องมีการเลือกคบ เพื่อนดีต้องคอยแบ่งปันช่วยเหลือกัน ปรีกษาหาหรือกันได้ หรือใครมีปัญหาที่พูดคุยกันได้ ใครไม่สบายก็ไปเยี่ยมเยือน คอยถามไถ่ไม่ทอดทิ้งกัน ดังคำกล่าวที่ว่า “เห็นกันเมื่อยามป่วยไข้ ให้อภัยเมื่อยามมีทุกข์ ปลอดภัยในยามผิตหวัง เป็นพลังในยามอ่อนแอ”

อนึ่ง พึงสังเกตว่า มิตรแท้ หรือกัลยาณมิตรนั้น ไม่ได้หมายถึงมิตรผู้มีอายุเสมอกันหรือมีความหมายเพียงเพื่อนร่วมเรียนร่วมเล่นเท่านั้น แต่ยังหมายความว่ากว้างออกไปมากถึงครูอาจารย์ผู้ให้การศึกษา สามเณรยาผู้ให้การแนะนำ เจ้านายผู้ให้การทำงาน พระสงฆ์ผู้ให้คำแนะนำในสิ่งที่ดีงาม

อบายมุข ๖

อบายมุข ๖ เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสแก่สังคัลลมานพ ก่อนตรัสเรื่องทิส ๖ คำว่า อบายมุข แปลว่า เส้นทางนำไปสู่ความเสื่อม เป็นสิ่งที่ไม่ดีหากผู้ใดเข้าไปใกล้หรือหลงมัวเมาจะทำให้ชีวิตอัปมงคล จะพบแต่ปัญหามากมายไม่มีความสุขในชีวิตและจะเสื่อมสูญไปทุกอย่าง เช่น เสื่อมลาภ เสื่อมยศ หมดทรัพย์สิ้นเงินทอง มีแต่คนดิฉินนินทา

ว่าร้าย ไม่เป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไป เป็นต้น จึงควรละเว้นอย่าพึงกระทำ กล่าวคือ การที่บุคคลได้ดำรงชีวิตอย่างขาดสติจะทำให้ผู้นั้นเข้าไปเสพสิ่งเสพติดที่เป็นอบายมุข ซึ่งเป็นเครื่องฉิบหาย คือ เสพของมีนเมา เทียวกลางคืน เทียวสถานบันเทิง เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้านการทำงาน บุคคลจะเป็นคนดีหรือชั่วอยู่ที่จิตใจของตนเอง การไม่สามารถหักห้ามใจตนเองได้ทำให้เข้าไปเสพอบายมุขเมื่อเสพอบายมุข เข้าไปแล้ว เป็นเหตุให้ชีวิตได้รับความเดือดร้อนครอบครัวแตกแยกก่อให้เกิดปัญหาสังคม

อบายมุข ๖ ประการ มีดังนี้

๑) **ติดสุราและของมีนเมา** มีโทษ ๖ อย่าง ได้แก่ ทำให้เสียทรัพย์ เป็นเหตุให้ก่อการทะเลาะวิวาท เป็นบ่อเกิดของโรคภัยต่าง ๆ ถูกผู้คนตำหนิติเตียน ทำให้ไม่รู้จักระอาย และบั่นทอนกำลังสติปัญญา

๒) **เทียวกลางคืน** มีโทษ ๖ อย่าง ได้แก่ ชื่อว่าไม่รักษาตัว ชื่อว่าไม่รักษาครอบครัว ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ เป็นที่ระแวงสงสัยของคนทั้งหลาย เป็นเป้าให้เขาใส่ความ หรือขำลือ และเป็นที่มาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

๓) **ติดเที่ยวสถานบันเทิง** มีโทษโดยที่มหรสพหรือการแสดง เช่น งานพ็อนรำ งานขับร้อง งานประโคม งานเสภา งานดนตรี งานกลองเถิดเทิง เปิดทำการแสดง ณ สถานที่ใด สถานที่นั้นจะกลายเป็นสถานที่สุ่มเสี่ยงต่อภัยอันตรายนานาชนิด เป็นสถานที่มั่วสุมหรือเป็นสถานที่นัดพบของคนกลุ่มหลงมัวเมาเพลินเพลินในสิ่งเดียวกัน เมื่อคนเสพติดสิ่งบันเทิงอันเป็นตัวเบญจกามคุณชนิดนั้น ๆ แล้ว จะไกลเท่าใด จะลำบากอย่างไรจะอันตรายสุ่มเสี่ยงขนาดไหน ย่อมเห็นว่าเป็นเรื่องที่ต้องไป ซึ่งเป็นการผลาญเวลาแห่งชีวิตให้หมดสิ้นไปโดยปราศจากประโยชน์โดยไม่รู้ตัว

๔) **ติดการพนัน** มีโทษ ๖ อย่าง ได้แก่ เมื่อชนะย่อมก่อเวร เมื่อแพ้ย่อมเสียตายทรัพย์ที่เสียไป ทรัพย์หมดไป ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ เป็นที่ดูหมิ่นของเพื่อนฝูง ไม่มีใครประสงค์จะเป็นคู่ชีวิต

๕) **คบคนชั่ว** มีโทษนำไปให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบทั้ง ๖ ประเภท คือนักเลงการพนัน คนเจ้าชู้ นักเลงสุรา นักปลอมแปลง นักต้มตุ๋น และนำไปเป็นนักเลงอันธพาล

๖) **เกียจคร้านทำการงานตลอดเวลา** มีโทษคือขาดรายได้ เงินเก๋าร่อยหรอหมดสิ้นไป เงินใหม่ไม่มีมา เพราะมัวแต่อ้อยอิ่งอยู่ตลอดเวลาว่า หนาวเกิน ร้อนเกิน เวลาเย็นมากแล้ว ยังเข้าเกินไป หิวจัด กระจายนัก แล้วไม่ทำงาน

บุคคลผู้หมกมุ่นอยู่ในอบายมุขทั้ง ๖ อย่างนี้ ย่อมประสบความเสื่อมโภคทรัพย์ ชื่อเสียง ตลอดจนไม่มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ประเทศชาติที่มีบุคคลประเภทนี้ จำนวนมาก ก็จะมีผลเสีย ไม่มั่นคง ไม่พัฒนาก้าวหน้า ไม่เจริญรุ่งเรือง ดังนั้น บุคคลผู้ปรารถนาความเจริญแก่ชีวิตและสังคม ควรงดเว้นจากทางแห่งความเสื่อม ๖ อย่างนี้

ทิศ ๖

เรื่องทิศ ๖ ปรากฏในสังคาลสูตรอันเป็นพระสูตรกล่าวถึงเหตุการณ์ขณะที่ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ พระองค์ทรงทราบว่า สังคาลกมาณพทำพิธีไหว้ทิศทุก ๆ วันในเวลาเช้า จึงทรงดำริว่าเป็นโอกาสอันควรที่จะ ประกาศคิหิวินัยเพื่อเป็นแบบอย่างแก่คฤหัสถ์ในการดำเนินชีวิต พระองค์จึงได้เสด็จไป ทรงบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ทอดพระเนตรเห็นสังคาลกมาณพกำลังประนมมือไหว้ ทิศทั้ง ๖ อยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามเรื่องราว สังคาลกมาณพทูลว่าเป็นการนอบน้อม ทิศทั้งหลายตามคำสั่งเสียของบิดา

สืบเนื่องมาจากบิดาและมารดาของสังคาลกมาณพ เป็นผู้มีศรัทธาอย่างมั่นคง ในพระพุทธศาสนา ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมาทิฐิ เป็นอริยบุคคลระดับโสดาบัน ได้เพียรพยายาม สั่งสอนบุตรที่ยังเป็นปุถุชนและยังมีมิถิภาวทิฐิ ให้เข้าเฝ้าพระศาสดาผู้เป็นกัลยาณมิตร อันประเสริฐ แต่บุตรไม่เชื่อฟัง จึงได้กำหนดอุบายไว้ว่า จะให้บุตรของตนนอบน้อมต่อทิศ ทุก ๆ เค้า โดยหวังว่าวันหนึ่ง เมื่อพระศาสดาหรือพระอริยสาวกทั้งหลายมาพบสังคาลกมาณพ ในยามบิณฑบาต ท่านเหล่านั้นคงจะสงเคราะห์แก่บุตรของตน โดยแสดงธรรมที่น่าไปสู่ ทางอันเกษมให้ และในขณะเดียวกัน ก็เป็นการพัฒนาสังคาลกมาณพให้เป็นผู้มีการปฏิบัติ ตามหลักแห่งจริยา แม้เขาจะยังไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้ คำถามที่ทำให้สังคาลกมาณพนึกคิดว่าศรัทธาของเขานั้นอาจจะไม่ถูกต้อง ว่า “วินัย ของพระอริยะ ไม่ได้นอบน้อมทิศอย่างนี้” ทำให้สังคาลกมาณพเปิดใจรับฟังความเชื่อใหม่ และทูลขอให้ทรงแสดงธรรม ซึ่งหลักธรรมที่ทรงแสดงนี้เป็นการไหว้ทิศตามแบบของ อริยวินัย พระพุทธองค์ตรัสแก่สังคาลกมาณพว่า เป็นวิธีการปฏิบัติที่ส่งเสริมชีวิตให้ดีงาม ด้วยวิธีปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องที่อยู่รอบตัว คือ บุคคล ๖ ประเภท ดังนี้

๑. **ปรัตถิมทิศ** หมายถึง ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดา เป็นผู้มียุอุปการคุณ แก่เราคนแรกเพราะไม่ว่าจะเป็นชีวิต เลือดเนื้อ รวมทั้งความเป็นมนุษย์ ได้มาจากบิดา มารดาทั้งสิ้น โดยในทิศนี้จึงได้จำแนกฐานะออกเป็น ๒ สถานะ คือ

ในสถานะที่เป็นบุตรธิดา พึงเคารพบิดามารดา ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องหน้า
ดังนี้

- ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
- ดำรงวงศ์สกุล
- ประพฤติตนให้เป็นผู้ควรรับทรัพย์มรดก
- เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

ในสถานะที่เป็นบิดามารดา พึงอนุเคราะห์บุตรธิดา ดังนี้

- ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว
- ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี
- ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- เป็นธุระเมื่อคราวจะมีคู่ครองที่สมควร
- มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงเวลา

๒. ทักขินทิส หมายถึง ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูบาอาจารย์เป็นบุคคลสำคัญกับชีวิต เพราะสอนเราตั้งแต่ให้รู้จักการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ ให้รู้จักการรักษาเนื้อรักษาตัว ให้พ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ตลอดจนสอนให้รู้จักวิชาชีพในการดำเนินชีวิต ในทิศนี้จึงได้จำแนกฐานะออกเป็น ๒ สถานะ คือ

ในสถานะที่เป็นศิษย์ พึงแสดงความเคารพนับถือครูอาจารย์ ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องขวา ดังนี้

- ยืนต้อนรับ (การลุกยืนต้อนรับเป็นการแสดงการเคารพ)
- ขยัน
- เชื่อฟัง
- ช่วยเหลือกิจการ
- ตั้งใจศึกษา

ในสถานะที่เป็นอาจารย์ พึงอนุเคราะห์ศิษย์ ตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

- แนะนำอบรมให้เป็นคนดี
- สอนให้เข้าใจง่าย
- สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง

- ส่งเสริมยกย่องความดีความสามารถให้ปรากฏ
- สร้างเครื่องคุ้มครองภัยในสารทิศ คือ สอนฝึกศิษย์ให้ใช้วิชาเลี้ยงชีพได้จริง และรู้จักดำรงตนด้วยดี ที่จะเป็นประกันให้ดำเนินชีวิตดีงามโดยสวัสดิ มีความสุข ความเจริญ

๓. ปัจฉิมทิศ หมายถึง ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ ภรรยา เพราะเป็นผู้ที่ถือว่าเป็นกำลังเสริม เป็นคู่ชีวิตที่รักใคร่ไว้วางใจได้ เป็นคู่คิดที่ปรึกษาที่จริงใจ เป็นผู้ติดตามที่ภักดีเป็นผู้คอย สนับสนุนช่วยเหลืออยู่เบื้องหลังอย่างเต็มที่ คอยตรวจตราทำเรื่องต่าง ๆ ให้ครบถ้วน สมบูรณ์โดยในทิศนี้จึงได้จำแนกฐานะออกเป็น ๒ สถานะ คือ

ในสถานะที่เป็นสามี พึงให้เกียรติบำรุงภรรยา ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องหลัง ดังนี้

- ยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา
- ไม่ดูหมิ่น
- ไม่นอกใจ
- มอบความเป็นใหญ่ในบ้าน
- ให้เครื่องแต่งตัวเป็นของขวัญตามโอกาส

ในสถานะที่เป็นภรรยา พึงอนุเคราะห์สามี ตามหลักปฏิบัติดังนี้

- จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
- สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
- ไม่นอกใจ
- รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
- ขยัน ช่างจัดช่างทำ เองงานทุกอย่าง

๔. อุตตรทิศ หมายถึง ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้คอยช่วยเหลือ ให้เราข้ามพ้นอุปสรรคและภัยอันตรายต่าง ๆ ในเวลาเดียวกันก็ยังเป็นกำลังสนับสนุน ให้เราสามารถประสบความสำเร็จอีกด้วย ทิศเบื้องซ้าย เป็นทิศที่ใหญ่ที่สุด เพราะตลอดชีวิต ของคนเราต้องเกี่ยวข้องกับผู้คนมากมาย ฉะนั้น ใครมีทิศเบื้องซ้ายน้อยก็จะตกอยู่ในสภาพ “นกไม่มีขน คนไม่มีเพื่อน ขึ้นที่สูงไม่ได้” ในทิศนี้มีหน้าที่ ๒ สถานะ คือ

หน้าที่ของผู้ที่มีมิตรสหาย ที่จะพึงปฏิบัติต่อมิตรสหาย ดังนี้

- เพื่อแบ่งปัน
- พุดจากรักชาน้ำใจ
- ช่วยเหลือเกื้อกูล
- วางตนเสมอต้นเสมอปลาย
- จรงใจตรงไปตรงมา

หน้าที่ของผู้ที่เป็นมิตรสหาย ที่จะพึงปฏิบัติตอบแทน ดังนี้

- ป้องกันเพื่อนผู้ประมาท
- ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
- ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้
- ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
- นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

๕. **ทิตเตปิณฑะ** หมายถึง ทิตเตปิณฑะ ได้แก่ คนรับใช้ ลูกน้อง บริวารชน ทิตเตปิณฑะนี้คอยเป็นฐาน เป็นกำลัง เป็นที่มาแห่งทรัพย์สินเงินทอง สำหรับเอามาใช้เป็นกองเสบียง ในการหล่อเลี้ยงชีวิตของผู้ที่เป็นเจ้านาย ในทิตเตปิณฑะนี้ได้จำแนกฐานะออกเป็น ๒ สถานะ คือ

ในสถานะที่เป็นนายจ้าง พึงดูแลคนรับใช้ และลูกจ้าง ผู้เปรียบเสมือน ทิตเตปิณฑะ ดังนี้

- จัดงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลัง เพศ วัย ความสามารถ
- ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
- จัดสวัสดิการดี มีช่วยพยาบาลรักษาในยามเจ็บไข้ เป็นต้น
- มีอะไรได้พิเศษมาก็แบ่งปันให้
- ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสสมควร

ในสถานะที่เป็นคนรับใช้ ลูกจ้าง และบริวารชนที่จะพึงตอบแทนนายจ้าง ดังนี้

- เข้างานก่อนนาย หรือก่อนเวลางาน
- เลิกงานทีหลังนาย
- ถือเอาแต่ของที่นายให้ คือ ไม่หยิบฉวยสิ่งของอะไรที่นายยังไม่อนุญาต
- ทำการงานให้ดีขึ้น คือ ปรับปรุงพัฒนาการทำงานของตนอยู่ตลอดเวลา
- นำคุณความดีของนายไปสรรเสริญ

๖. *อุปริมติส* หมายถึง ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นผู้ที่สูงด้วยคุณธรรม อีกทั้งยังเป็นผู้ชี้ทิศ บอกทางถูกผิด อบรมศีลธรรม ในทิศนี้จึงได้จำแนกหน้าที่ออกเป็น ๒ สถานะ คือ

หน้าที่พุทธศาสนิกชน ที่จะพึงแสดงความเคารพนับถือต่อพระสงฆ์ ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องบน ดังนี้

- ทำดีกับท่าน
- พูดยดีกับท่าน
- คิดดีกับท่าน
- ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
- อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

ในฐานะพระสงฆ์ พึงอนุเคราะห์ศฤงคาร ตามหลักปฏิบัติดังนี้

- ห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว
- แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี
- อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
- ให้ได้ฟังได้รู้ในสิ่งที่ไม่เคยฟัง
- ชี้แจงอธิบายทำสิ่งที่เคยฟังมาแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้น
- บอกทางสวรรค์ คือ สอนวิธีดำเนินชีวิตให้มีความสุขความเจริญ

บุคคล ๖ ประเภท มีมารดาบิดา เป็นต้น ได้ชื่อว่าทิศ ๖ เพราะพระพุทธเจ้า ทรงนำไปเปรียบกับทิศใหญ่ทั้ง ๖ ในทางโลก โดยเป็นทิศอันบุคคลพึงไหว้ เมื่อบุคคล มาไหว้ทิศ ๖ ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมอันเป็นหน้าที่ประจำตัวอย่างนี้แล้ว ก็จักมีความเคารพนับถือกันและกัน มีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เพราะต่างรู้หน้าที่ของตนเอง

ทิศ ๖ ในสังคาลสูตร คือ บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เราต้องทำเกี่ยวข้องสัมพันธ์ ทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว เพราะแต่ละบุคคลมีบทบาทและหน้าที่ ซึ่งควรปฏิบัติ ต่อบุคคลทั้ง ๖ ทิศนี้ให้สมบูรณ์เท่าที่จะทำได้ อนึ่ง ทิศ ๖ เป็นหลักปฏิบัติที่ทำให้มีความ รับผิดชอบในหน้าที่ต่อตนเอง และต่อผู้อื่น ทำให้การดำเนินชีวิตการอยู่ร่วมกันอย่าง เป็นสุข ธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของบุคคลในโลกใบนี้ไว้ได้ด้วยดี ไม่มีสิ่งใดจะเทียบเท่า

คิหิปฏิบัติทั้ง ๔ หมวดธรรมนี้ ผู้ใดนำไปปฏิบัติย่อมพบแต่ความเจริญ เปี่ยมกัลยาณมิตร และอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุขตลอดไป

บรรณานุกรม

- ปัญจานินุช [punjanin]. (๒๕๖๓, ๒๕ พฤษภาคม). “สติ ปัญญา” สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). [วิดีโอ]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=FFPNsvgWOpM&t=883s>
- ปัญจานินุช [punjanin]. (๒๕๖๓, ๒๕ พฤษภาคม). “พลังชีวิต..อิทธิบาท ๔” สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). [วิดีโอ]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=uBn2TXO-U_M&t=3s
- พระโกศล ญาณธโร. (๒๕๖๑). ศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรในสังคาลกสูตรตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท [วิทยานิพนธ์ปริญญาคุฏฐบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย]. ฝ่ายห้องสมุดมหามกุฏราชวิทยาลัย. <http://opac.mbu.ac.th/Record/31606>
- พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). (๒๕๔๘). ธรรมปริทรรศน์ ๒. โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระเทพวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก). (๒๕๕๕). อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๑ (พิมพ์ครั้งที่ ๙). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโสภณ (ฟื้น ปาสาทิโก). (๒๕๖๓). ภาวะที่เรียกว่าไตรสรณคมน์ (พิมพ์ครั้งที่ ๒). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๘). สยามสามไตร. พิมพ์สว.
- พระมหาธนพนธ์ ธมเมสโก, พระครูภาวนาโพธิคุณ, และ จักรพรรณ วงศ์พรวัฒน์. (๒๕๖๒). การศึกษาวิเคราะห์โลกपालธรรม. วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, ๑๙(๒), ๒๓๕ - ๒๔๓.
- พระมหาปรีชา ปภังโกโร. (๒๕๕๑). มโนทัศน์เรื่องความเพียรในพุทธปรัชญาเถรวาท [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย]. ฝ่ายห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. <http://opac.mbu.ac.th/Record/25431>
- พระมหาพงศ์ทราทิพย์ สุธีโร. (๒๕๕๖). ศึกษาการใช้อำนาจตามหลักอริยปไตยในพุทธปรัชญาเถรวาท [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย]. ฝ่ายห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. <http://opac.mbu.ac.th/Record/25790>
- พระศรีเรือง กนตสีโล. (๒๕๖๑). ศึกษาวิเคราะห์ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตร [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย]. ฝ่ายห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. <http://www.opac.mbu.ac.th/Record/29352>

พระสมคิด ธนปณฺโณ. (๒๕๕๒). *มโนทัศน์เรื่องอนุบุพพิกถาในพุทธปรัชญาเถรวาท* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย]. ฝ่ายห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. <http://www.opac.mbu.ac.th/Record/15306>

พระอุดมธีรคุณ (สมคิด จินตามโย). (๒๕๕๙). *บูรณาการการดำเนินชีวิตที่ดีของชาวพุทธ ด้วยหลักสติในพุทธปรัชญาเถรวาท* [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย]. ฝ่ายห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. <http://www.opac.mbu.ac.th/Record/25331>

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๕* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๖๐). *นวโกวาท*. โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (๒๕๖๓). *อัคคชินเทศนา* (พิมพ์ถวายเป็นปฏิการะสนองคุณ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ เนื่องในวาระเจริญอายุ ๗๐ ทศ วันพุธที่ ๒๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๖๓). ผลิตภัณ.

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม. (๒๕๕๒). *จินตกรรมมหาเถรานุสรณ์* (พิมพ์เป็นที่ระลึก ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธปาพจนบดี (ทองเจือ จินตากร) ๗ มีนาคม ๒๕๕๒). ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๘). ผลิตภัณ.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๐). ผลิตภัณ.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๐). *ธรรมานุญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม* (พิมพ์ครั้งที่ ๒๒๑) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางศรีลักษณ์ เจริญเจริญ ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๐. สหธรรมิก.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๐). *สำนักปฏิบัติธรรมที่สมนาม คือพื้นธรรม พื้นถิ่นไทย* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). พิมพ์สว.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๑). *บุญ-บารมี ที่จะกู้แผ่นดินไทย* (พิมพ์ครั้งที่ ๘). พิมพ์สว.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๒). *ทุกข์สำหรับเห็น สุขสำหรับเป็น* (พิมพ์ครั้งที่ ๘๓). ผลิตซ้ำ.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๒). *มองคุณันตะ-ตันทา ไกลมาตั้งแต่* *เจงกิสข่าน* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). ผลิตซ้ำ.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (๒๕๕๒). *นพจรรยา* (จัดพิมพ์ถวายเป็นมูทิตา สมเด็จพระมหามุนีวงศ์ (อัมพร อมฺพโร) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ๕ ธันวาคม ๒๕๖๓). สุรวัดน์.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (ม.ป.ป.). *ประวัติความเป็นมาการศึกษาพระปริยัติธรรม*. สืบค้น ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๓ จาก http://www.gongtham.net/my_data/history_gongtham/index.php

สำนักเรียนวัดประยูรวงศาวาส. (๒๕๔๔). *คู่มือธรรมศึกษาชั้นตรี*. สามลดา.

สุภาพร ศรีไชยวาลย์. (๒๕๖๑). *การประยุกต์หลักปธาน ๔ ไปใช้ในการปฏิบัติหน้าที่* *ของบุคลากรองค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย]. ฝ่ายห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย. <http://www.opac.mbu.ac.th/Record/31950>

วิชาพุทธธานุพุทธประวัติและศาสนพิธี

ภาคพุทธานุพุทธประวัติ

บทที่ ๑

การสังคายนาพระไตรปิฎก

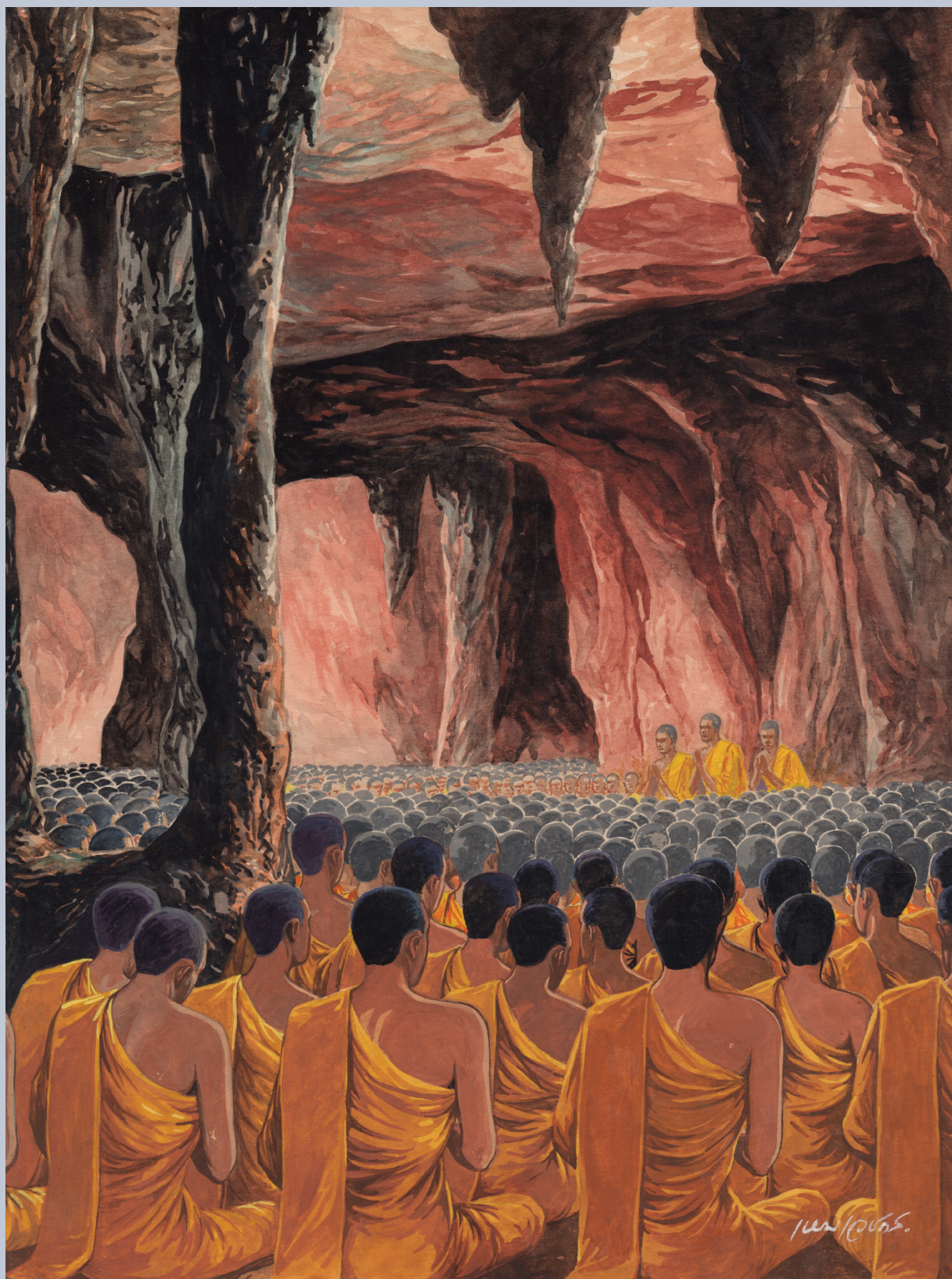
เมื่อพระบรมศาสดายังทรงพระชนม์ชีพอยู่นั้น เหล่าพระสงฆ์สาวกจะช่วยกันจดจำและถ่ายทอดพระธรรมและพระวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นด้วยวาจา เรียกว่า “มุขปาฐะ” เมื่อมีข้อสงสัยจะกราบทูลถามพระบรมศาสดาเพื่อทรงวินิจฉัย ดังนั้นหลังจากพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้ประมาณ ๓ เดือน พระมหากัสสปะจึงได้ชักชวนคณะสงฆ์ร่วมกันทำสังคายนาพระธรรมและพระวินัยเป็นครั้งแรก เพื่อคงความถูกต้องของพระธรรมและพระวินัย รวมถึงเพื่อความเข้าใจที่ตรงกันในหมู่สงฆ์ที่มีจำนวนมากขึ้น

ปฐมสังคายนา

คำว่า *สังคายนา* แปลตามรูปศัพท์ได้หลายนัย เช่น ร้อยกรอง การสวดพร้อมกัน การจัดหมวดหมู่ เป็นต้น ในที่นี้หมายถึงการประชุมจัดระเบียบตรวจชำระพระธรรมและพระวินัยที่ต่างได้รู้ได้ทราบมาให้ถูกต้องตรงกัน เป็นหมวดหมู่แจ่มแจ้งและจดจำไว้ให้ตรงกันสาเหตุแห่งการทำสังคายนาพระธรรมและพระวินัยครั้งแรกนั้นเนื่องมาจากเหตุ ๓ ประการ ดังนี้

๑. พระมหากัสสปะได้ทราบว่ามีภิกษุผู้บวชเมื่ออายุมากแล้วรูปหนึ่งนามว่า สุภททะ ได้กล่าวถ้อยคำลบหลู่พระบรมศาสดาท่านองว่า เมื่อปรินิพพานไปแล้วก็เป็นเรื่องดี ภิกษุทั้งหลายจะได้พ้นจากการถูกปกครองไม่ต้องมีผู้บัญญัติว่าข้อนี้ควรทำ ข้อนี้ไม่ควรทำ

๒. ด้วยระลึกถึงพระพุทธรูปที่ตรัสแก่พระอานนท์ว่า พระธรรมวินัยจักเป็นศาสดาแทนพระองค์ภายหลังที่เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว

จิตรกรรมเล่าเรื่องการทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก
ณ ถ้ำสัตตบรณคูหา กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

๓. ด้วยรำลึกถึงพระคุณของพระบรมศาสดา

กล่าวกันว่า พระมหากัสสปะได้คัดเลือกภิกษุที่บรรลอรหัตตผลเข้าร่วมการสังคายนาในครั้งนั้น คณะสงฆ์เห็นพ้องกันว่าพระอานนท์ซึ่งทรงเป็นพุทธอุปัฏฐากเป็นภิกษุผู้ใกล้ชิดพระบรมศาสดาและทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางมีความทรงจำเป็นเลิศหรือเป็นพหูสูตร สมควรร่วมการทำสังคายนาครั้งนี้ แต่ในเวลานั้นพระอานนท์ยังไม่ทรงบรรลอรหัตตผล พระมหากัสสปะจึงให้เวลา ๓ เดือนเพื่อพระอานนท์ได้ทรงเร่งบำเพ็ญเพียรจนสำเร็จอรหัตตผลทันเวลา และได้เข้าร่วมการสังคายนาในครั้งนี้ด้วย

อนึ่ง ก่อนที่จะเริ่มการสังคายนานั้น ที่ประชุมได้มีมติปรับอาบัติทุกกฏแก่พระอานนท์ ซึ่งคำว่า อาบัติ นี้ หมายถึง การต้อง การล่วงละเมิด หรือโทษที่เกิดจากการละเมิดสิกขาบท มี ๖ ประการ ได้แก่ ปราชิก สังฆาทิเสส ฐุลัจฉัย ปาจิตติย ปาฏิเทสนียะทุกกฏ และทุพภาสิต โดยอาบัติ ๗ ประการนี้ สามารถจำแนกได้หลายประเภทแล้วแต่เกณฑ์กำหนด เช่น ครุกาบัติ แปลว่า อาบัติหนัก ได้แก่ ปราชิกและสังฆาทิเสส และ ลหุกาบัติ แปลว่า อาบัติเบา ได้แก่ ฐุลัจฉัย ปาจิตติย ปาฏิเทสนียะทุกกฏ และทุพภาสิต เป็นต้น จะเห็นได้ว่าข้อที่พระอานนท์ทรงถูกที่ประชุมปรับอาบัตินั้นจัดเป็นลหุกาบัติ ซึ่งเมื่อพระอานนท์ทรงทราบมติปรับอาบัตินั้นแล้วได้ทรงแก้ต่างให้แก่พระองค์เอง โดยอธิบายเหตุผลและพฤติการณ์ของอาบัติแต่ละข้อ ดังนี้

ข้อปรับอาบัติ	ข้ออธิบายของพระอานนท์
ไม่ได้ทูลถามถึงสิกขาบทเล็กน้อยว่าได้แก่สิกขาบทอะไรบ้างที่สงฆ์พึงถอนได้ โดยกาลที่พระพุทธรองค์ปรินิพพานแล้ว	เพราะมิได้รำลึกถึง มัวพะวงเรื่องการเสด็จดับขันธปรินิพพาน
เหยียบพระวัสสิกสาฎกของพระพุทธรองค์ ซึ่งเป็นการแสดงความไม่เคารพ	ที่เหยียบนั้นเพราะในเวลานั้นไม่มีผู้ช่วย จึงทรงเหยียบไปด้วยความพลั้งเพลอ มิใช่เพราะความไม่เคารพ

ข้อปรับอาบัติ	ข้ออธิบายของพระอานนท์
ให้สตรีถวายบังคมพระพุทธรูกระก่อน แล้วพวกนางได้ร้องให้ทำให้น้ำตา แปรเปื้อนพระพุทธรูกระ	เพราะในเวลานั้นมีดค่าแล้ว เห็นว่าสตรี เหล่านั้นไม่ควรจะอยู่ในเวลาวิกาล จึงให้ พวกนางได้ถวายบังคมก่อน เพื่อจะได้รับ กลับเคสสถาน
ไม่ทูลวิงวอนพระพุทธรูกระให้ทรง ดำรงพระชนม์อยู่เมื่อคราวทรงแสดงนิมิต โอภาส ว่า “อิทธิบาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่ง เจริญแล้วทำให้ดูจ्यानทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ ตั้งมั่นแล้ว อบรมแล้ว พรารกดีแล้ว ผู้นั้น เมื่อจ้านงอยู่ พึงดำรงอยู่ตลอดกับ หรือ เกินกว่ากับ”	เพราะในเวลานั้นทรงถูกมารดลใจ จึงมิได้ทูลวิงวอน
ชวนชวายเป็นให้สตรีได้บวชในธรรมวินัย	ทรงเล็งเห็นพระคุณของพระนางมหา ปชาบดีโคตมี ผู้เป็นพระมาตุจฉาอภิบาล และถวายพระศีรธาราดแต่พระพุทธรูกระ เมื่อครั้งทรงพระเยาว์

อย่างไรก็ตาม เพื่อประนีประนอมให้การแก้ไขปัญหาลุล่วงไปได้ด้วยความ เรียบร้อยดี และสะท้อนให้เห็นความเสียสละ อันเป็นคุณธรรมสำคัญของผู้เห็นแก่ประโยชน์ ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน รวมถึงแสดงถึงความเป็นนักประชาธิปไตยอย่างแท้จริง พระอานนท์มิได้ทรงแสดงความขัดแย้งต่อคณะสงฆ์ทรงยอมปลงอาบัติทุกกฏตามมติ ส่วนใหญ่ โดยได้กล่าวว่า “ข้าพเจ้าไม่เห็นอาบัติทุกกฏนั้น แต่เพราะเชื่อท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอแสดงอาบัติทุกกฏนั้น ณ บัดนี้” สมควรถือเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับเราทุกคน

จากนั้นพระอรหันต์ทั้ง ๕๐๐ รูปจึงประชุมพร้อมกัน ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ โดยได้รับพระราชูปถัมภ์จากพระเจ้าอชาตศัตรู มีพระ มหากัสสปะเป็นประธาน และเป็นผู้สอบถามประเด็นต่าง ๆ พระอุบาลีผู้เชี่ยวชาญ พระวินัยเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย และพระอานนท์ทรงเป็นผู้วิสัชนาพระธรรม พระสงฆ์ทั้งหลาย

ในที่ประชุมช่วยกันสอบทานพระธรรมที่พระบรมศาสดาทรงแสดงในท้องถิ่นต่าง ๆ ด้วยภาษาของท้องถิ่นนั้น ๆ และแปลแล้วสอบทานให้เป็นภาษากลาง คือ ภาษามคธเหมือนกันหมด

ในระหว่างการสังคายยานานี้ พระอานนท์ได้ทรงเสนอญัตติที่ประชุมถึงพระพุทธานุญาตที่ให้สงฆ์สามารถถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ ทำให้ที่ประชุมสงฆ์เห็นแตกต่างกันในประเด็นเกี่ยวกับความหมายของสิกขาบทเล็กน้อย เช่น พระเถระบางพวกก็ว่ายกเว้นปาราชิกที่เหลือเป็นอาบัติเล็กน้อย บางพวกก็ว่ายกเว้นปาราชิกและสังฆาติเสส ที่เหลือเป็นอาบัติเล็กน้อย เป็นต้น เมื่อที่ประชุมมีมติแตกต่างกัน ในที่สุดพระมหากัสสปะจึงเสนอว่า “ดูก่อนอาวุโส ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สิกขาบททั้งหลายของพวกเรา ที่บ่งถึงคฤหัสถ์ก็มีอยู่ แม้คฤหัสถ์ก็ย่อมรู้อย่างนี้ควรแก้ท่านทั้งหลายผู้เป็นสมณศากยบุตร นี่ไม่ควรแก้ท่านทั้งหลายดังนี้ ถ้าพวกเราจักพร้อมกันถอนสิกขาบทเล็กน้อย ๆ น้อย ๆ ไชร ก็จักมีผู้กล่าวว่า พระสมณโคดมทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อเหล่าพระสาวกช่วงกาลแห่งควนไฟ พระศาสดาของสาวกเหล่านี้ได้ดำรงอยู่แล้วเพียงใด สาวกเหล่านี้ก็ศึกษาแล้วในสิกขาบททั้งหลายเพียงนั้น เพราะพระศาสดาของเหล่านี้ปรินิพพานแล้วบัดนี้เหล่าสาวกจึงไม่ศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ก็ถ้าความพรั่งพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้ว ไชร สงฆ์พึงไม่บัญญัติสิกขาบทที่ยังมิได้ทรงบัญญัติ พึงไม่ตัดทอน สิกขาบทที่ทรงบัญญัติแล้ว พึงสมาทานประพฤตินในสิกขาบทตามที่ทรงบัญญัติไว้ นี่เป็นญัตติ ฯลฯ ท่านใดผู้ใดเห็นว่าสมควร ท่านผู้นั้นพึงนิ่งเสีย ท่านผู้ใดเห็นว่าไม่สมควร ท่านผู้นั้นพึงพูดขึ้น” เมื่อสิ้นกระแสความของพระมหากัสสปะแล้ว ที่ประชุมเห็นพ้องด้วยจึงถือว่านับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป สงฆ์ (เฉพาะฝ่ายที่เห็นด้วยกับพระมหากัสสปะ) จะไม่ถอนสิกขาบทแม้ข้อเล็กน้อย ด้วยเหตุนี้จึงเป็นมูลเหตุให้ปรากฏนามคณะสงฆ์นี้หรือณิกายนี้สืบต่อมาว่า เถรวาท (ความเห็นหรือข้อตกลงของพระเถระ) สลวีรวาท (ผู้เชื่อตามคำผู้อวุโส หรือพระเถระอาวุโส) หรือวินัยวาท

หลังจากใช้เวลาทำสังคายยานานถึง ๓ เดือน จึงแล้วเสร็จ เมื่อครบแล้วก็พากันสาธยาย หรือสวดขึ้นพร้อมกันเป็นบทสรุป ในเวลานั้นยังไม่มีมีการจดจารเป็นลายลักษณ์อักษร ผู้รู้บางสำนักกล่าวว่าผลของการสังคายนาในครั้งนี้ไม่ควรเรียกว่าพระไตรปิฎก เพราะมีหัวข้อในการสังคายนาเพียงแค่พระธรรม (ซึ่งต่อมาแยกเป็นพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก) กับพระวินัยเท่านั้น แต่นักวิชาการพระพุทธศาสนาหลายท่าน เช่น อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ เห็นว่าขึ้นอยู่กับการจำแนกตีความของแต่ละสำนักเรียน จะถือว่ามีครบองค์พระไตรปิฎกมาตั้งแต่การสังคายนาครั้งแรกนี้เลยย่อมได้

โดยอ้างอิงเนื้อหาจากคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ซึ่งรับรองว่าการจัดระเบียบพุทธพจน์เป็นรูปพระไตรปิฎกนั้นมีมาแล้วตั้งแต่การสังคายนาครั้งแรก และทำซ้ำอีกในการสังคายนาครั้งที่ ๒

อย่างไรก็ตาม พระปุราณเถระมีความเห็นแตกต่างในข้อสรุปของการทำสังคายนา เช่น ท่านเห็นว่าเมื่อพระบรมศาสดาทรงบัญญัติว่าพระสงฆ์สามารถถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ ก็ควรเป็นไปตามพระพุทธานุญาตนั้น เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงไม่รับรองการสังคายนาครั้งนี้

การสังคายนาครั้งสำคัญ

หลังจากการสังคายนาพระธรรมและพระวินัยครั้งแรกแล้วปรากฏว่ามติของสงฆ์ทั้งหลายยังไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีข้อทักท้วงสงสัยเกิดขึ้นเพิ่มเติมอยู่เสมอ ทำให้คณะสงฆ์ต้องทำสังคายนาเพิ่มเติมอีกหลายครั้ง บางครั้งได้รับการยอมรับในวงกว้าง บางครั้งไม่ได้รับการยอมรับ หรือมีคณะสงฆ์บางส่วนเท่านั้นที่รับรอง ดังสามารถประมวลการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งสำคัญๆ ดังนี้

สถานที่	ผู้อุปถัมภ์	พระเถระสำคัญ	ประเด็นน่าสนใจ
วาฬิการาม กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี ประเทศอินเดีย	ไม่ปรากฏ	- พระยสกากันตทกบุตร - พระสัพพามี - พระสาณะ - พระขุชชโสภิตะ - พระวาสวกคามิกะ - พระเรวตะ - พระสัมภุตะสาณวาสี - พระสุมนะ พร้อมพระภิกษุ ๗๐๐ รูป	รวพุทธศักราช ๑๐๐ พระยสกากันตทกบุตร ชักชวนพระเถระให้ร่วมกัน สังคายนาปรารภข้อปฏิบัติ ย่อหย่อนพระธรรมวินัย ของพระภิกษุวัชชีบุตร

สถานที่	ผู้อุปถัมภ์	พระเถระสำคัญ	ประเด็นน่าสนใจ
อโศการาม กรุงปตลิสฺส ประเทศอินเดีย	พระเจ้าอโศก มหาราช	พระโมคคัลลีสฺสบุตรติสฺส เถระ พร้อมพระสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป	ราวพุทธศักราช ๒๓๔ - ๒๓๕ พระโมคคัลลีสฺสบุตรติสฺสเถระ พบปัญหาว่ามีพวกเดียรฉัตร มาปลอมบวชแสดงพระธรรม และพระวินัยผิดเพี้ยน โดยท่านได้แต่งขยายความ คัมภีร์กถาวัตถุ มีเนื้อหา เป็นคำถามคำตอบข้อธรรม ทางพระพุทธศาสนา ๕๐๐ ข้อ ไว้ด้วย หลังการสังคายนา ครั้งนี้เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชทรง ส่งพระสมณทูตออกเผยแผ่ ศาสนาไปยังดินแดนต่าง ๆ หนึ่ง ในพระพุทธศาสนา ฝ่ายจีนและทิเบตไม่กล่าวถึง การสังคายนาครั้งนี้
เมืองชาลันธร หรือบางตำราว่า ทำที่แคว้นกัษมีร์ ทางตอนเหนือของ ประเทศอินเดีย	พระเจ้ากนิษกะ	ไม่ปรากฏ	ถือเป็นการสังคายนา ครั้งสำคัญ ต้นกำเนิด พระพุทธศาสนาฝ่าย มหายาน พระพุทธศาสนา ฝ่ายหินยานไม่รับรองการ ทำสังคายนาครั้งนี้

สถานที่	ผู้อุปถัมภ์	พระเถระสำคัญ	ประเด็นน่าสนใจ
ภูปาราม เมืองอนุราธปุระ ประเทศศรีลังกา	พระเจ้า เทวานัมปิยติสสะ	- พระมหินทเถระ - พระอริฏฐะ	พุทธศักราช ๒๓๘ เมื่อพระมหินทเถระ เดินทางไปเผยแผ่ พระศาสนาที่เกาะลังกา พระราชาและประชาชน ศรัทธาอย่างยิ่ง จึงประชุมสงฆ์สาธยา พระไตรปิฎกใหม่อีกครั้ง โดยมีการสอบทานไปด้วย บางสำนัก เช่น พระสงฆ์พม่า จึงไม่นับเป็นการสังคายนา
อาโลกเลนสถาน ณ มตเลชนบท หรือมัลลชนบท ประเทศศรีลังกา	พระเจ้า วัฏฏคามณิอภัย	พระรักขิตมหาเถระ เป็นประธาน	พุทธศักราช ๔๓๓ หรือบางแห่งว่า ๔๕๐ เพราะเกิดความกังวลว่า การท่องจำพระไตรปิฎก นานเข้าอาจมีความผิดพลาด จึงประชุมกันทำสังคายนา แล้วจารึกเป็นลายลักษณ์ อักษรด้วยภาษามคธหรือ บาลี การสังคายนาครั้งนี้ เป็นที่ยอมรับไปทั่วทุกแห่ง และเป็นครั้งแรกที่มี การบันทึกพระไตรปิฎก เป็นลายลักษณ์อักษร

สถานที่	ผู้อุปถัมภ์	พระเถระสำคัญ	ประเด็นน่าสนใจ
เมืองรัตนปุระ ประเทศศรีลังกา	ไม่ปรากฏ	พระหิกขทุเวสิริสุมังคละ เป็นประธาน	พุทธศักราช ๒๔๐๘ (ประเทศศรีลังกานับเป็น พุทธศักราช ๒๔๐๙) เพื่อสอบถามความถูกต้อง และสําคัญให้คณะสงฆ์ ทำความเข้าใจพระไตรปิฎก
เมืองมันตะเลย์ ประเทศเมียนมาร์	พระเจ้ามิงดง	- พระชาคราภิวังสะ - พระนรินทาทิธชะ - พระสุมังคละสามี ผลัดเปลี่ยนกันเป็น ประธาน พร้อมด้วย พระสงฆ์ ๒,๔๐๐ รูป	พุทธศักราช ๒๔๑๔ มีการจารึกพระไตรปิฎก ลงในแผ่นหินอ่อน จำนวน ๗๒๙ แผ่น
ถ้ำจำลอง มหาปาสาณ กรุงย่างกุ้ง ประเทศเมียนมาร์	รัฐบาลพม่า	พระสงฆ์กว่า ๒,๕๐๐ รูป	วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๔๗ - ๒๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๔๘ เพื่อพิมพ์พระไตรปิฎก และอรรถกถาเป็นภาษาพม่า ฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ
ประเทศศรีลังกา	พระเจ้า มหานาม	พระพุทธโฆชะ	พุทธศักราช ๒๔๕๖ หลังจาก พระพุทธโฆชะแปลและ เรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถา จากภาษาลังกาเป็นภาษา บาลีเรียบร้อยแล้ว ได้มีการ สาธยายตรวจทาน ดังนั้น ส่วนใหญ่จึงไม่นับว่าเป็น การสังคายนา

สถานที่	ผู้อุปถัมภ์	พระเถระสำคัญ	ประเด็นน่าสนใจ
วัดโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่	พระเจ้าติโลกราช	ไม่ปรากฏ	พุทธศักราช ๒๐๒๐ พระเจ้า ติโลกราช ทรงพระกรุณา โปรดให้พระเถระประชุมกัน ชำระพระไตรปิฎกใช้เวลา ๑ ปี ถือเป็นการทำสังคายนา ครั้งแรกในพื้นที่ที่เป็น ประเทศไทยในปัจจุบัน
ไม่ปรากฏ	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช	ไม่ปรากฏ	พุทธศักราช ๒๓๓๑ ทรงพระกรุณาโปรดให้ พระสงฆ์ ๒๑๘ รูป กับราชบัณฑิต ๓๒ คน ช่วยกันชำระพระไตรปิฎก แล้วจารึกลงในใบลานเรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่

พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก มาจากคำบาลีว่า ตีปิฎก แปลว่า ตะกร้า ๓ ใบ เป็นการอุปมาหมายถึง คัมภีร์ที่รวบรวมหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งแบ่งเป็น ๓ หมวดใหญ่ ได้แก่

๑. **พระวินัยปิฎก** ประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัย กล่าวคือ พุทธบัญญัติ ที่เกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม และการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์

๒. **พระสุตตันตปิฎก** ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตร คือ พระธรรมเทศนา คำบรรยาย หรืออธิบายธรรมต่างๆ ที่ตรัสเทศน่ายกเยื้องให้เหมาะสมกับบุคคลและโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่าและเรื่องราวดั้งเดิมทั้งหลายของพระพุทธศาสนา

๓. **พระอภิธรรมปิฎก** ประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม คือหลักธรรม และคำอธิบายที่เป็นเนื้อหาวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์

เนื่องจากพระบรมศาสดาได้เคยตรัสไว้ว่า เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พระธรรมและพระวินัยจะเป็นศาสดาแทนพระองค์ต่อไป ดังนั้น พระไตรปิฎกจึงเป็นสิ่งที่ชาวพุทธยึดถือศรัทธาและสมควรศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้เพื่อนำมาปรับใช้กับชีวิตได้ เปรียบเสมือนได้บูชาพระบรมศาสดาด้วยการปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม คำว่า พระไตรปิฎก สันนิษฐานว่าจะนำมาใช้เป็นชื่อเรียกคำสอนของพระพุทธองค์ภายหลังการสังคายนา ครั้งที่ ๓ เนื่องจากในการสังคายนาครั้งที่ ๑ และ ครั้งที่ ๒ นั้น มีแต่คำกล่าวเชยชวนให้มาร่วมกันสังคายนาพระธรรมวินัย

อนึ่ง พระไตรปิฎกภาษามคธ หรือ ภาษาบาลีของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น เป็นที่ยอมรับกันว่า เป็นบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เก่าแก่ที่สุด ดั้งเดิมที่สุด สมบูรณ์ที่สุด และถูกต้องที่สุด

ทั้งนี้ ศาสตราจารย์พิเศษ ร้อยโท ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับความน่าเชื่อถือของพระไตรปิฎกไว้ว่า พระธรรมและพระวินัยที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกนั้น มาจากการที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนแล้วพระสาวกเรียนรู้จดจำ และถ่ายทอดสืบกันมา หากมีประเด็นที่ไม่กระจ่างแจ้งในช่วงพุทธกาลก็สามารถรบกวนทูลปรึกษาพระบรมศาสดาได้เลย แม้ในช่วงหลังพุทธกาลก็อาศัยการสาธยายสอบทานต่อหน้าพระเถระผู้เชี่ยวชาญคำสอน เช่นที่ปฏิบัติในการสังคายนาครั้งต่าง ๆ ทำให้ข้อมูลสามารถเชื่อถือได้

จะเห็นได้ว่า การบันทึกหลักธรรมคำสอนลงในพระไตรปิฎก ล้วนมีกระบวนการพิจารณาถ้อยแถลงเนื้อหาในพระไตรปิฎกเป็นอย่างดี มีการชำระ และสอบทานหลายครั้ง เป็นเหตุให้ควรเชื่อถือและปฏิบัติตาม

การจัดหมวดหมู่คัมภีร์ในพระไตรปิฎก

หัวข้อหลักธรรมในพระไตรปิฎกแต่ละหมวดมีเป็นจำนวนมาก จึงมีการจัดระเบียบให้ง่ายต่อการสืบค้นและศึกษา โดยเฉพาะเมื่อมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว มีการแบ่งเป็นหมวดหมู่อย่างเป็นระบบระเบียบ มีการแปลเป็นภาษาต่าง ๆ โดยคณะสงฆ์ และผู้รู้ เพื่อพุทธศาสนิกชนต่างชาติต่างภาษามีโอกาสได้ศึกษาหาความรู้ จากพระไตรปิฎกภาษานั้น ๆ

ในดินแดนประเทศไทย แต่เดิมมีการบันทึกพระไตรปิฎกภาษามคธ หรือภาษาบาลี ด้วยอักษรโบราณ เช่น อักษรมอญ อักษรธรรมล้านนา อักษรขอมไทย เป็นต้น ดังปรากฏ

ในพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ ฉบับรองทรง และฉบับทองชุบ ที่สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระไตรปิฎกฉบับเทพชุมนุมที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และพระไตรปิฎกฉบับล่องชาดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราชทรงสร้างไว้ เป็นต้น โดยพระไตรปิฎกเหล่านี้มักจารอักษรลงบนใบลาน หรือเขียนอักษรลงในสมุดไทยรวบรวมเป็นผูกหรือเป็นเล่ม ห่อด้วยผ้า มักมีแผ่นไม้จารึกชื่อหมวดหรือหัวข้อธรรมเสียไว้นอกผ้าเพื่อความสะดวกในการค้นหา จากนั้นเรียงลงในหีบหรือตู้ขนาดต่าง ๆ แล้วจึงเก็บรักษาไว้ในสถานที่อันสมควร

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แปลพระไตรปิฎกภาษามคธ หรือภาษาบาลี จากอักษรขอมเป็นอักษรไทย เทียบเสียงด้วยอักษรโรมัน ตรวจชำระแก้ไขให้ถูกต้องแล้วพิมพ์เป็นรูปเล่มอย่างสมัยใหม่รวม ๓๙ เล่มชุด ระหว่างพุทธศักราช ๒๔๓๑ - ๒๔๓๖ แต่ยังมีเหลือที่ยังไม่ได้จัดพิมพ์อีก ๖ เล่ม เรียกพระไตรปิฎกชุดนี้ว่า พระไตรปิฎกฉบับจุลจอมเกล้าบรมธรรมมิกมหาราช พุทธศักราช ๒๔๓๖ (รัตนโกสินทรศก ๑๑๒) ถือเป็นพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ชุดแรกของโลก

ต่อมาได้มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกอีก ๖ เล่มที่เหลือจนครบทั้งหมดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ พระไตรปิฎกชุดดังกล่าวทั้ง ๔๕ เล่มนี้ จึงเป็นหลักในการจัดแบ่งเล่มพระไตรปิฎกในประเทศไทยสืบมาจนปัจจุบัน

ส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกบาลีอักษรสยาม
ฉบับรัตนโกสินทรศก ๑๑๒

สาระสำคัญของพระไตรปิฎก

เนื้อหาสาระในพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ทั้ง ๔๕ เล่ม จำแนกได้ดังนี้

๑. พระวินัยปิฎก แบ่งเป็น ๕ คัมภีร์ จำนวน ๘ เล่ม ได้แก่

เล่มที่	ชื่อเล่ม	สาระสำคัญ
๑	มหาวิภังค์ ภาค ๑	สิกขาบทในปาติโมกข์ฝ่ายภิกษุสงฆ์ ๑๙ ข้อแรก ซึ่งอยู่ในระดับอาบัติหนัก
๒	มหาวิภังค์ ภาค ๒	สิกขาบทในปาติโมกข์ฝ่ายภิกษุสงฆ์ข้อที่เหลือ ซึ่งอยู่ในระดับอาบัติเบา
๓	ภิกขุณีวิภังค์	สิกขาบทของภิกษุณี
๔	มหาวรรค ภาค ๑	สิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนต้น
๕	มหาวรรค ภาค ๒	สิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนต้น (ต่อ)
๖	จุลวรรค ภาค ๑	สิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนปลาย
๗	จุลวรรค ภาค ๒	สิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนปลาย (ต่อ)
๘	ปริวาร	คู่มือถามตอบข้อสงสัยความรู้พระวินัย

๒. พระสุตตันตปิฎก แบ่งเป็น ๕ นิกาย จำนวน ๒๕ เล่ม ได้แก่

เล่มที่	ชื่อเล่ม	สาระสำคัญ
ทีฆนิกาย (ชุมนุมพระสูตรขนาดยาว) จำนวน ๓ เล่ม		
๙	สีลขันธวรรค	พระสูตรขนาดยาว ๑๓ สูตร
๑๐	มหาวรรค	พระสูตรขนาดยาว ๑๐ สูตร
๑๑	ปาฏิกวรรค	พระสูตรขนาดยาว ๑๑ สูตร

เล่มที่	ชื่อเล่ม	สาระสำคัญ
มัชฌิมนิกาย (ชุมนุมพระสูตรขนาดกลาง) จำนวน ๓ เล่ม		
๑๒	มูลปณาสก (เบื้องต้น)	พระสูตรขนาดกลาง ๕๐ สูตร
๑๓	มูลปณาสก (ปั้นกลาง)	พระสูตรขนาดกลาง ๕๐ สูตร
๑๔	มูลปณาสก (ปั้นปลาย)	พระสูตรขนาดกลาง ๕๒ สูตร
สังยุตตนิกาย (ชุมนุมพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับหัวเรื่องเดียวกัน) จำนวน ๕ เล่ม		
๑๕	สคาถวรรค	รวมภาษิตที่ตรัสและกล่าวตอบบุคคลต่าง ๆ
๑๖	นิทานวรรค	เหตุและปัจจัยธาตุ การบรรลุธรรม และสังสารวัฏ เป็นต้น
๑๗	ขันธวารวรรค	ขันธ ๕ ในแง่มุมต่าง ๆ
๑๘	สพยตนวรรค	อายตนะ ๖ เบญจศีล และอันตคาทิกทวิฏฐิ เป็นต้น
๑๙	มหาวารวรรค	โพธิปักขิยธรรม ๓๗ โพชฌงค์ อริยสัจ คุณพระโสดาบัน และอานิสงส์ของการบรรลु โสดาปัตติผล เป็นต้น
อังคุตรนิกาย (ชุมนุมพระสูตรที่จัดเป็นหมวดตามจำนวนข้อธรรม) จำนวน ๕ เล่ม		
๒๐	เอก - ทุก - ติกนิบาต	ธรรมหมวด ๑, ๒ และ ๓
๒๑	จตุกกนิบาต	ธรรมหมวด ๔
๒๒	ปัญจก - ฉักกนิบาต	ธรรมหมวด ๕ และ ๖
๒๓	สัตตก - อฏฐก - นวกนิบาต	ธรรมหมวด ๗, ๘ และ ๙
๒๔	ทสก - เอกาทสกนิบาต	ธรรมหมวด ๑๐ และ ๑๑

เล่มที่	ชื่อเล่ม	สาระสำคัญ
ชุดทศนิกาย (ชุมนุมพระสูตร ภาษิต คำอธิบาย และเรื่องราวเบ็ดเตล็ด) จำนวน ๙ เล่ม		
๒๕	ชุดทศปาฐะ อัมมปท คาถา อุทาน อิติวุต ตกะ สุตตนิบาต	บทสวดย่อยต่างๆ บทแห่งธรรม คาถาพุทธอุทาน พระสูตรที่เชื่อมสู่คาถาด้วยคำว่า “อิติ วุจจติ” และชุมนุมพระสูตรชุดพิเศษ
๒๖	วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา	ผู้เกิดในสวรรค์เล่าการทำดีในอดีต เปตเล่ากรรมชั่ว ในอดีต คาถาของของพระอรหันตเถระ และคาถา ของพระอรหันตเถรี
๒๗	ชาดก ภาค ๑	คาถาแสดงคติธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัส เมื่อครั้งเป็น พระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ และภาษิตของผู้อื่น
๒๘	ชาดก ภาค ๒	รวมคาถาแบบในชาดกภาค ๑ แต่เป็นเรื่องยาว
๒๙	มหานิทเทศ	ภาษิตของพระสารีบุตร อธิบายขยายความพระสูตร ในอัฐกวรรคแห่งสุตตนิบาต
๓๐	จุพนิทเทศ	ภาษิตของพระสารีบุตร อธิบายขยายความ พระสูตรในปารายนวรรค และขัคควิสาณสูตร ในอรุควรรคแห่งสุตตนิบาต
๓๑	ปฏิสัมภิทามรรค	ภาษิตของพระสารีบุตร อธิบายข้อธรรมต่างๆ ที่ลึกซึ้ง
๓๒	อปทาน ภาค ๑	บทประพันธ์ร้อยกรองแสดงประวัติพระอรหันต์ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระเถระจำนวน ๔๑๐ รูป
๓๓	อปทาน ภาค ๒	บทประพันธ์ร้อยกรองแสดงประวัติพระอรหันต์ ต่ออีกจนถึงรูปที่ ๕๕๐ เรื่องราวของพระอรหันตเถรี ๔๐ เรื่อง เรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีต ๒๔ พระองค์ที่พระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันเคยได้ทรง เฝ้าและได้รับพยากรณ์รวมถึงประวัติของ พระองค์เองด้วย และพุทธจริยาในอดีตชาติ ๓๕ เรื่อง

๓. พระอภิธรรมปิฎก แบ่งเป็น ๗ คัมภีร์ จำนวน ๑๒ เล่ม ได้แก่

เล่มที่	ชื่อเล่ม	สาระสำคัญ
๓๔	ธัมมสังคณี	มาติกา (แม่บท) ได้แก่ บทสรุปแห่งธรรมทั้งหลาย ที่จัดเป็นชุด ๆ
๓๕	วิภังค์	แจกแจงและอธิบายหลักธรรมสำคัญ
๓๖	ชาตุกถาและ บุคคลบัญญัติ	ข้อธรรมในมาติกาทั้งหลายมาจัดเข้าในชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ และความหมายของชื่อ ที่ใช้เรียกบุคคลต่าง ๆ
๓๗	กถาวัตถุ	คัมภีร์ที่พระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระเรียบเรียงขึ้น เพื่อแก้ความเห็นผิดของนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาสมัยนั้น
๓๘	ยมก ภาค ๑	อธิบายหลักธรรมสำคัญให้เห็นความหมาย และขอบเขตอย่างชัดเจน และทดสอบความรู้ อย่างลึกซึ้ง ด้วยวิธีตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ ๆ
๓๙	ยมก ภาค ๒	ถามตอบอธิบายหลักธรรมเพิ่มเติมจากยมกภาค ๑
๔๐	ปฏิฐาน ภาค ๑	ปัจจัย ๒๔ อนุโลมติกปฏิฐาน
๔๑	ปฏิฐาน ภาค ๒	อนุโลมติกปฏิฐาน (ต่อ)
๔๒	ปฏิฐาน ภาค ๓	อนุโลมทุกปฏิฐาน
๔๓	ปฏิฐาน ภาค ๔	อนุโลมทุกปฏิฐาน (ต่อ)
๔๔	ปฏิฐาน ภาค ๕	อนุโลมทุกติกปฏิฐาน อนุโลมติกทุกปฏิฐาน อนุโลมติกติกปฏิฐาน อนุโลมทุกทุกปฏิฐาน
๔๕	ปฏิฐาน ภาค ๖	ปัจจนียปฏิฐาน

อรรถกถาและคัมภีร์รุ่นต่อมา

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า ในสมัยพุทธกาลเมื่อพระบรมศาสดาตรัสแสดงพระธรรมและพระวินัยแล้ว พระสงฆ์และคฤหัสถ์ก็นำไปยึดถือ พิจารณา ศึกษาเล่าเรียนต่อไป หากมีข้อสงสัยข้องใจก็สามารถกลับมาทูลถามพระบรมศาสดาได้โดยตรง ไม่เช่นนั้นสามารถเรียนถามจากพระสาวกผู้เป็นอุปัชฌาย์หรือครูบาอาจารย์เพื่อคลายข้อสงสัยได้

คำอธิบายและคำตอบเหล่านั้นได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาควบคู่กับพระธรรมและพระวินัยที่เป็นแม่บท ต่อมาเมื่อมีการจัดหมวดหมู่พระไตรปิฎกแล้ว คำชี้แจงอธิบายเหล่านั้นก็เป็นระบบและมีลำดับไปตามพระไตรปิฎกด้วย โดยคำอธิบายพุทธพจน์หรือหลักธรรมวินัย หรือคำอธิบายในพระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า อรรถกถา

ลักษณะสำคัญของอรรถกถา คือ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎกโดยตรง โดยอธิบายคำศัพท์ ขยายความหลักธรรมวินัย เล่าเรื่องประกอบ เพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น

พระไตรปิฎกมีอรรถกถาที่อธิบายตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

พระไตรปิฎก	อรรถกถา	ผู้เรียบเรียง
พระวินัยปิฎก		
พระวินัยปิฎก (ทั้งหมด)	สมันตปาสาทิกา	พระพุทธโฆษา
พระสุตตันตปิฎก		
ทีฆนิกาย	สุมังคลวลลิสินี	พระพุทธโฆษา
มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	พระพุทธโฆษา
สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	พระพุทธโฆษา
อังคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	พระพุทธโฆษา
ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆษา
ขุททกนิกาย ธรรมบท	ธัมมปทัฏฐกถา ^๑	พระพุทธโฆษา

พระไตรปิฎก	อรรถกถา	ผู้เรียบเรียง
ขุททกนิกาย อุทาน	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆษา
ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
ขุททกนิกาย เปตวัตถุ	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
ขุททกนิกาย เถรคาถา	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
ขุททกนิกาย เถรีคาถา	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
ขุททกนิกาย ชาดก	ชาตกัฎฐกถา	พระพุทธโฆษา
ขุททกนิกาย นิทเทส	สัทธัมมปัชโชติกา	พระอุปเสนะ
ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีหามัคค์	สัทธัมมปกาสิณี	พระมหานาม
ขุททกนิกาย อปทาน	วิสุทธชนวิลาสินี	ไม่ระบุนาม ^๑
ขุททกนิกาย พุทธวงศ์	มธุรัตตวิลาสินี	พระพุทธทิตตะ
ขุททกนิกาย จริยาปิฎก	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
พระอภิธรรมปิฎก		
อัมมสังคณี	อัฐรสาลินี	พระพุทธโฆษา
วิภังค์	สัมโมทวิโนทนี	พระพุทธโฆษา
๕ คัมภีร์ที่เหลือ	ปัญจปกรณ์ฎฐกถา	พระพุทธโฆษา

^๑ เดิมมีชื่อเฉพาะว่า ปรมัตถโชติกา ด้วยเช่นกัน และที่ว่าเป็นพระพุทธโฆษาเป็นผู้เรียบเรียงคัมภีร์ทั้งสองนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นหัวหน้าคณะ โดยมีท่านอื่นร่วมงานด้วย

^๒ คัมภีร์จุฬคันถวงศ์ (แต่งในเมียนมาร์) สันนิษฐานว่าเป็นผลงานของพระพุทธโฆษา

นอกจากอรรถกถาซึ่งเป็นหลักในการศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกแล้ว ยังมีคัมภีร์พระพุทธานุญาตภาษาบาลีที่เกิดขึ้นในยุคต่าง ๆ เพื่ออธิบายขยายความหลักธรรมต่อกันเป็นทอด สร้างความกระจ่างให้แก่ผู้สนใจศึกษา สามารถสรุปได้ ดังนี้

๑. บาลี คือ พระไตรปิฎก
๒. อรรถกถา คือ คัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎก
๓. ฎีกา คือ คัมภีร์ที่ขยายความต่อจากอรรถกถา
๔. อนุฎีกา คือ คัมภีร์ที่ขยายความต่อจากฎีกา

ส่วนคัมภีร์ชื่ออื่นนอกเหนือจากนี้ ท่านใช้คำเรียกรวม ๆ ว่า ตัฬพินิมุตติ คือ คัมภีร์ที่พ้นหรือนอกเหนือจากนั้น

การทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ และโครงสร้างของพระไตรปิฎก รวมถึงคัมภีร์ต่าง ๆ จะทำให้เข้าใจโครงข่ายของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธานุญาตกว้าง ๆ หากมีข้อสงสัยก็สามารถสืบค้นได้อย่างถูกต้อง และสามารถเชื่อมโยงเนื้อหาได้อย่างแม่นยำฉบับไว้สำหรับพระภิกษุที่เฝ้าประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจหลักธรรม และพระวินัยให้ลึกซึ้งถ่องแท้ส่งผลดีต่อการศึกษาพระธรรมในทุกกระดับ สำหรับคฤหัสถ์ก็ช่วยให้สามารถเข้าถึงหลักธรรมที่ต้องการศึกษาหรือนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ง่ายขึ้น อันเป็นหนทางสำคัญในการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาและถือเป็นการแสดงคารวะธรรมสูงสุดต่อพระรัตนตรัยอีกด้วย

บทที่ ๒

การศึกษาพุทธประวัติ

วรรณกรรมพุทธประวัติ

การศึกษาทางมานุษยวิทยา ชาติพันธุ์วิทยา ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ล้วนยืนยันสอดคล้องตรงกันว่าพระพุทธเจ้าศากยมนีทรมีพระชนม์ชีพอยู่จริง เมื่อราว ๒,๕๐๐ ปีล่วงมาแล้ว แต่เรื่องราวพระชีวประวัติของพระองค์ ซึ่งเรียกกันว่า พุทธประวัติ นั้น ได้รวบรวมขึ้นหลังจากเสด็จดับขันธปรินิพพานไประยะเวลาหนึ่ง

แท้จริงแล้วเรื่องราวพุทธประวัติบางตอนมีปรากฏแทรกอยู่ในพระวินัยปิฎก ซึ่งเป็นส่วนที่เก่าแก่ที่สุดของพระไตรปิฎก เพื่อบอกเล่าที่มาที่ไปของการแสดงธรรม และต้นเหตุการณีกำหนดพระวินัยข้อต่าง ๆ นอกจากนั้น ยังปรากฏในส่วนอื่น ๆ เช่น พุทธวงศ์-จริยาวงศ์ในพระสุตตันตปิฎก เป็นต้น แต่ไม่ครบถ้วนต่อเนื่องกัน ต่อมาจึงมีการค้นคว้าและรวบรวมเรียบเรียงเรื่องราวพุทธประวัติ รจนาเป็นคัมภีร์เอกเทศ นับแต่ทรงบำเพ็ญบารมีจากอดีตชาติจนถึงทรงแสดงปฐมเทศนา เรียกว่า ไวยาละยสูตร หรือ ลลิตวิสูตร ถือเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่เพราะเนื้อหาตอนหนึ่งกล่าวถึงอานิสงส์ของการบูชาพระพุทธรูป ทำให้ทราบว่าเป็นคัมภีร์ที่แต่ง หรืออย่างน้อยก็ปรับปรุงเพิ่มเติมขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๕ - ๖ อันเป็นช่วงเวลาเริ่มแรกที่มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นในโลก ถือเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่เก่าแก่ที่สุดในโลก และส่งอิทธิพลต่อการแต่งคัมภีร์พุทธประวัติฉบับต่อ ๆ มา เช่น

๑. *คัมภีร์พุทธจริต* รจนาโดยพระอัครโฆษภิกษุเป็นคัมภีร์พุทธประวัติเล่มแรก ที่เน้นเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์และมีเนื้อหากล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราช จึงสันนิษฐานว่า

แต่ขึ้นในช่วงราชวงศ์สุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ ๔ - ๗ แต่ไม่หลังจากพุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๐ อันเป็นช่วงเวลาที่มีการแปลคัมภีร์นี้เป็นภาษาจีน

๒. **คัมภีร์มหาวิศุ** ถือเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาพุทธ นิกายโลkutรวาท อันเป็นสาขาของนิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งเชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระสถานะพิเศษเหนือกว่าบุพชนทั่วไป พุทธประวัติเล่มนี้จึงเน้นเรื่องราวอิทธิปาฏิหาริย์อย่างสูงและสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๘ - ๑๐

๓. **คัมภีร์วินัยของมูลสรรวาสติวาท** อาจแต่งขึ้นร่วมสมัยกับการสังคายนาพระไตรปิฎก ครั้งที่ ๔ ในอินเดียตอนเหนือของนิกายมหายานซึ่งนิกายหินยาน (อาจารย์วาท) ไม่รับรอง แม้ว่าจะมีเนื้อหาหลักกล่าวถึงวินัยของพระสงฆ์ในนิกายนี้ แต่ในบทสุดท้ายที่ชื่อว่า สังฆเภทวิศุ ได้เรียบเรียงพุทธประวัติตั้งแต่ประสูติถึงเหตุการณ์ทำสังฆเภทโดยพระเทวทัตไว้อย่างละเอียด

๔. **สมันตปาสาทิกา** หนาโดยพระพุทธโฆสะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ที่เกาะลังกา ถือเป็นคัมภีร์ภาษาบาลีเล่มแรก ๆ ที่มีส่วนแสดงเรื่องราวพุทธประวัติ ซึ่งขยายเรื่องราวมาจากพระวินัยปิฎก มหาวรรค และมีความเป็นไปได้ว่าเป็นต้นเค้าของวรรณกรรมพุทธประวัติที่แต่งขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเวลาต่อมา

สมันตปาสาทิกา

๕. นิทานกถา แต่งขึ้นในยุคกลางถึงปลายสมัยอนุราชปุระของลังกา นับเป็น คัมภีร์พุทธประวัติเล่มสำคัญที่สุดเล่มหนึ่งของพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน แบ่งออกเป็น ๓ ภาค คือ

- ทูเรนนิทาน คือ นิทานในที่ไกล กล่าวถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้าศากยมนี ตั้งแต่รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ปิงกร จนถึงเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร
- อวิทูเรนนิทาน คือ นิทานในที่ไมไกลนัก กล่าวถึงเรื่องราวตั้งแต่ทรงจุติ จากดุสิตสวรรค์จนถึงบรรลุมัชฌิมาปฏิสนธิ
- สันติเกนิทาน คือ นิทานในที่ใกล้ กล่าวถึง สัตตมหาสถาน ปฐมเทศนา และทรงแสดงธรรมโปรดชฎิลทั้ง ๓ พี่น้อง

เนื้อหาของนิทานกถาตัดตอนอิทธิปาฏิหาริย์อันอลังการตามแบบพุทธประวัติ อย่างมหายานออกบ้าง คงเหลือไว้เพื่อตอกย้ำสถานะพิเศษของมหาบุรุษเท่านั้น และเป็นต้นเค้าของโครงเรื่องพุทธประวัติที่เป็นที่ยอมรับทั่วไปในศาสนาพุทธนิกายหินยาน

จะเห็นได้ว่า แม้พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีจะมีเรื่องราวของพุทธประวัติแทรกอยู่ มาแต่เดิมแล้วก็ตาม แต่ศาสนาพุทธนิกายมหายานเป็นศาสนิกชนกลุ่มแรกที่แต่งคัมภีร์พุทธประวัติ เพื่อส่งเสริมสถานภาพของพระพุทธเจ้า ว่าเป็นโลกุตระบุคคลที่มีบารมีพิเศษกว่า สัตว์อื่นทั้งปวงในจักรวาลทั้งหลาย โดยใช้เรื่องราวของอิทธิปาฏิหาริย์เป็นสัญลักษณ์ของความพิเศษนั้น คัมภีร์พุทธประวัติจึงเป็นวรรณกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ พระพุทธเจ้า โดยอาศัยเค้าโครงเรื่องที่มีอยู่เดิม และอาจเป็นไปได้ว่าเนื้อหาอิทธิปาฏิหาริย์ ที่เสริมเข้ามานั้น มุ่งหมายสร้างศรัทธาให้เกิดในหมู่ศาสนิกชน โนมน้ำจิตใจให้เชื่อถือ และพร้อมที่จะเรียนรู้หลักธรรมแท้ ๆ ซึ่งเป็นแก่นของพระพุทธศาสนา ท่ามกลางทัศนคติ ของประชากรโลกในเวลานั้นที่ยังเชื่อถือเรื่องราวเหล่านี้

แม้ว่าในเวลาต่อมา ศาสนาพุทธนิกายหินยานจะยอมรับความสำคัญของวรรณกรรมพุทธประวัติแล้ว และพยายามสร้างสรรค์วรรณกรรมประเภทนี้ขึ้นมาบ้าง ก็ยังไม่สามารถปฏิเสธเรื่องราวอิทธิปาฏิหาริย์ได้ เพียงแต่ลดความวิจิตรอลังการลง ทั้งนี้เพื่อคงประโยชน์ในการส่งเสริมสถานะโลกุตระบุคคลของพระพุทธเจ้าไว้ เช่น เรื่องของ ภาพชาติ การแสดงปาฏิหาริย์ในวาระต่าง ๆ เป็นต้น

วรรณกรรมพุทธประวัติในประเทศไทย

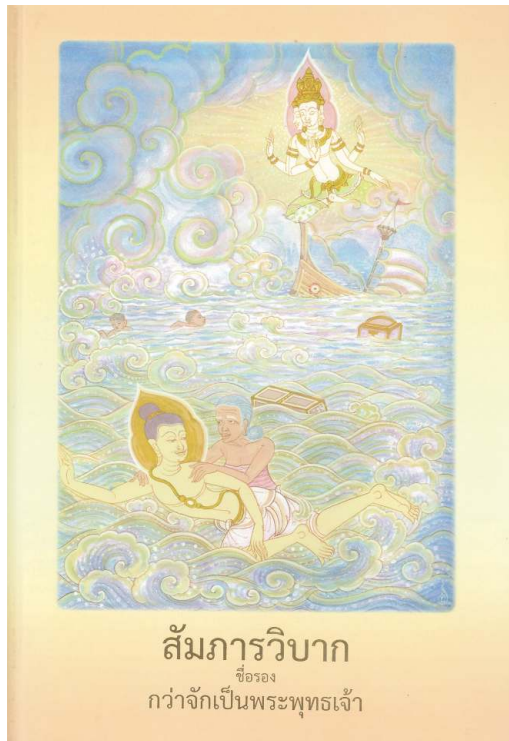
ในดินแดนที่ปัจจุบันเรียกว่าประเทศไทยมีการรจนาวรรณกรรมพุทธประวัติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนมาตั้งแต่อดีตกาล เช่น

๑. **สัมภารวิบาก** สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในดินแดนล้านนา รวบรวมพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นพุทธประวัติฉบับลัทธิหินยานแบบเถรวาท ถือเป็นหนึ่งในวรรณกรรมพุทธประวัติเล่มสำคัญที่แต่งขึ้นในเขตประเทศไทย

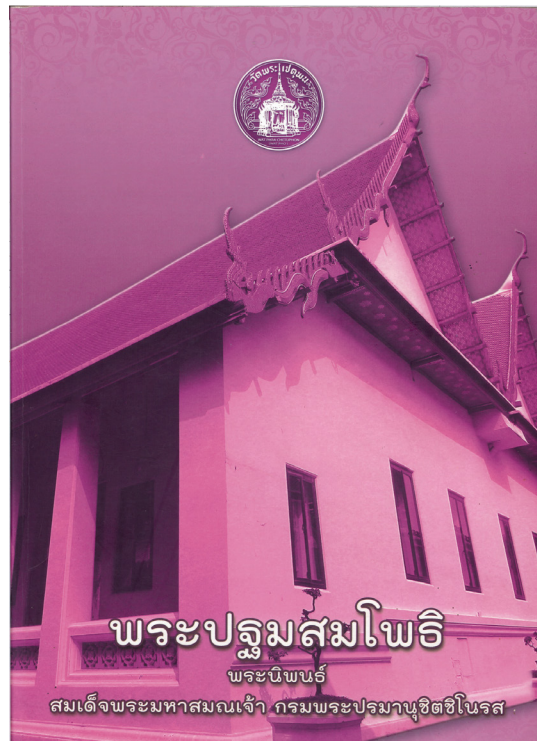
๒. **ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา** สันนิษฐานว่าพระสุวรรณรังสี แต่งขึ้นในดินแดนล้านนา ก่อนพุทธศักราช ๒๐๒๐

๓. **ปฐมสมโพธิฉบับเก่า** ไม่ทราบผู้แต่งและปีที่แต่งแน่ชัด แต่คงอยู่ในช่วงกรุงศรีอยุธยาดำเนินความคล้ายปฐมสมโพธิ ฉบับล้านนา แต่แต่งด้วยโวหารภาษาไทยที่ไพเราะ

๔. **ชินมทานิทาน** สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในดินแดนล้านนาร่วมสมัยกรุงศรีอยุธยา ดำเนินเรื่องตั้งแต่พระโพธิสัตว์ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้า

สัมภารวิบาก

พระปฐมสมโพธิ

ความนับถือศรัทธาที่ผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีต่อพระพุทธศาสนา ทำให้พยายามผนวกเรื่องราวการถือกำเนิดของพระพุทธศาสนาเข้ากับประวัติศาสตร์แว่นแคว้นของตน ทั้งนี้เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้พื้นที่ โดยมักเขียนเรื่องราวพุทธประวัติไว้ในเอกสารที่บอกเล่ากำเนิดของบ้านเมือง เช่น ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นต้น

จนกระทั่งในพุทธศักราช ๒๓๘๗ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไกรสรวิชิต ทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ให้ทรงชำระคัมภีร์ปฐมสมโพธิขึ้นใหม่ แล้วเสร็จใน พุทธศักราช ๒๓๘๘ เรียกว่า ปฐมสมโพธิกถา หรือพระปฐมสมโพธิ

หนังสือปฐมสมโพธิกถานี้แสดงให้เห็นถึงความพยายามผนวกประวัติศาสตร์เข้ากับวรรณกรรมพุทธประวัติ พระผู้ทรงชำระวรรณกรรมนี้ทรงพยายามจับเนื้อความตามโครงเดิม แต่สอดแทรกแนวคิดโลกสมัยใหม่เข้าไปด้วย มีการสร้างความสมจริงของเนื้อเรื่องด้วยการลำดับประวัติศาสตร์ของพุทธวงศ์ ศากยวงศ์ และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกรุงกบิลพัสดุ์ ทั้งนี้โน้มน้าวให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงมีความเป็นมนุษย์พุทธอยู่ด้วย สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ปฐมสมโพธิกถาเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติเล่มแรก ๆ ที่พยายามอธิบายอิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าด้วยหลักเหตุผลแบบวิธีทางวิทยาศาสตร์ ปฏิเสธความมกมายไร้เหตุผล อันเป็นวิสัยทัศน์ของผู้นำในยุคต้นรัตนโกสินทร์ และปฐมสมโพธิกถานี้ได้กลายเป็นต้นแบบของเรื่องราวพุทธประวัติสำหรับคนไทย ที่ได้รับการถ่ายทอดในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม แม้กระทั่งแบบเรียนในระดับต่าง ๆ

อนึ่ง ในพุทธศักราช ๒๔๒๒ เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์ (Sir Edwin Arnold) นักประพันธ์ชาวอังกฤษ ได้แต่งวรรณกรรมพุทธประวัติเป็นคำโคลงภาษาอังกฤษ โดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากเรื่องเล่าในภาษาฮินดี ตั้งชื่อว่า “The Light of Asia” และได้รับความนิยมอย่างสูงในทวีปยุโรปและสหรัฐอเมริกา กระทั่งถูกแปลเป็นภาษาต่าง ๆ อย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะนายเลอ็อง สอร์ค (Léon Sorg) นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสได้แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส ใช้ชื่อว่า “La lumière de l’Asie”

จากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสนี้เอง พระอุปาสีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) วัดบรมนิวาส กรุงเทพมหานคร มีดำริให้เจ้าศักดิ์ประเสริฐ ณ จำปาศักดิ์ แปลออกเป็นภาษาไทยขึ้นครั้งแรกด้วยสำนวนร้อยแก้ว เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๐ ใช้ชื่อว่า “ประทีปแห่งทวีปอาเซีย”

ในเวลาต่อมามีผู้แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษมาเป็นภาษาไทยด้วยสำนวนร้อยกรองอีกสำนวนหนึ่งโดยใช้นามปากกาว่า “ภัททรัตนา” ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระนามปากกาของหม่อมเจ้าดารารัศมี เทวกุล นับว่าวรรณกรรมพุทธประวัติฉบับนี้ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยทั้งในสำนวนร้อยแก้วและสำนวนร้อยกรอง หลังจากนั้นมีการพิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้งในหลายสำนวนโดยนักประพันธ์หลายท่าน เมื่อกรอปรกับข้อมูลว่าตลอดเวลาร้อยกว่าปีที่ผ่านมาวรรณกรรมพุทธประวัติฉบับนี้ถูกพิมพ์ซ้ำหลายร้อยครั้งในหลายภาษาหลากหลายสำนวน ย่อมแสดงให้เห็นว่าเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่แพร่หลายมากที่สุดฉบับหนึ่งของโลก

เนื้อหาของวรรณกรรมพุทธประวัติฉบับนี้กระชับ และมีบางส่วนคล้ายกับเนื้อหาในวรรณกรรมพุทธประวัติมหายาน เช่น ลลิตวิสตรระ แต่ตัดทอนรายละเอียดของเรื่องราวปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ให้น้อยลง กระนั้นก็ยังมีความหลาย ๆ ตอนที่มีรายละเอียดแตกต่างจากคัมภีร์เล่มอื่น ๆ อย่างสิ้นเชิงด้วย สอดคล้องกับที่เซอร์เฮ็ดวิน อาร์โนลด์ ได้กล่าวไว้ว่าได้รับแรงบันดาลใจมาจากเรื่องเล่าภาษาฮินดีอีกทอดหนึ่ง

ความหมายของปาฏิหาริย์

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) วัดญาณเวศกวัน จังหวัดนครปฐม อธิบายความหมายของปาฏิหาริย์ไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ว่า “การกระทำที่กำจัดหรือทำให้ปฏิบัติข่มได้ การกระทำที่เป็นอัศจรรย์ การกระทำที่ให้บังเกิดผลเป็นอัศจรรย์” แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑. อิทธิปาฏิหาริย์ คือ การแสดงฤทธิ์เดชเหนือมนุษย์ธรรมดา
๒. อาเทศนาปาฏิหาริย์ คือ ความสามารถในการกำหนดรู้กระบวนการของจิตสามารถทายใจ บอกสภาพจิต ความคิด อุปนิสัยของผู้อื่นได้แม่นยำ
๓. อนุศาสนีปาฏิหาริย์ คือ ความสามารถในการสั่งสอนได้อย่างแยบคายเป็นจริง เมื่อมีผู้นำไปปฏิบัติแล้วได้ผลจริงเป็นอัศจรรย์

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญอนุสาสนีปาฏิหาริย์ว่าเป็นยอดของปาฏิหาริย์ และไม่ทรงสรรเสริญอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ เพราะเป็นของปรุงแต่งขึ้น และนุคจิตใจของคนให้หลงมัวเมาได้ง่าย

เรื่องราวปาฏิหาริย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติ นั้น มีปาฏิหาริย์ครบทั้ง ๓ ประเภท มิใช่เพียงแค่เรื่องของอิทธิปาฏิหาริย์เท่านั้น

โวหารและภาพพจน์ในการประพันธ์วรรณกรรมพุทธประวัติ

เหตุที่วรรณกรรมพุทธประวัติรวบรวมขึ้น แล้วรจนาเป็นเรื่องราว เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระพุทธเจ้าทำให้ต้องอาศัยกลวิธีการประพันธ์เพื่อความงดงามของภาษาและเสริมสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นกับผู้อ่านหรือผู้ฟัง ทำให้เกิดความเข้าใจ รู้สึกคล้อยตาม และเกิดอรรถรส เช่น

- บรรยายโวหาร คือ การเล่าเรื่องโดยละเอียดเพื่อสร้างความเข้าใจแจ่มชัด
- พรรณนาโวหาร คือ การเล่าเรื่องอย่างละเอียดโดยสอดแทรกอารมณ์ความรู้สึกลงไปด้วยเพื่อสร้างอารมณ์ร่วม
- เทศนาโวหาร คือ การสั่งสอนเพื่อให้เกิดความเข้าใจ ชาบซึ่งใจ และคล้อยตาม
- สาธกโวหาร คือ การแสดงตัวอย่างประกอบเพื่อสร้างความเข้าใจอย่างถ่องแท้
- อุปลักษณ์ คือ การนำเอาสิ่งที่แตกต่างกัน ๒ สิ่งหรือมากกว่า แต่มีคุณสมบัติบางประการร่วมกันมาเปรียบเทียบกัน โดยเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยตรง เช่น กิเลสเป็นมารของหัวใจ กัณหาชาติเป็นแก้วตาดวงใจของพระนางมัทรี เป็นต้น ภาพพจน์นี้สามารถแบ่งออกเป็นอุปลักษณ์ที่ปรากฏคำเชื่อม ได้แก่คำว่า เป็น กับคำว่า คือ และอุปลักษณ์ที่ละคำเชื่อม
- อุปมา คือ การนำเอาสิ่งที่ต่างประเภทกัน ๒ สิ่ง แต่มีลักษณะเด่นร่วมกันบางประการมาเปรียบเทียบกัน ภาพพจน์นี้ประกอบด้วยสิ่งที่ถูกเปรียบ สิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบ และคำเชื่อม เช่นคำว่า ดุจ ประดุจ ดัง เหมือน เป็นต้น
- บุคลาธิษฐาน หรือ บุคคลวัต คือ การสมมติสิ่งที่ไม่มีชีวิต ความคิดนามธรรม หรือสัตว์ให้มีสติปัญญา อารมณ์ หรือกริยาอาการเยี่ยงมนุษย์ เช่น พญามารเป็นบุคคลอริฐานของกิเลสในใจมนุษย์ เป็นต้น

- **อติพจน์** หรือ **อธิพจน์** คือ การใช้ข้อความกล่าวเกินความจริงหรือเน้นความเพื่อบอกให้ทราบว่ามีปริมาณมาก เช่น ธนูที่มีน้ำหนักมากจนต้องใช้บุรุษ ๑,๐๐๐ คนยก มีผู้คนมารวมตัวกันนับจำนวนได้ ๑๐๐,๐๐๐ โกลี เป็นต้น

อนึ่ง การใช้ภาพพจน์นี้โดยเฉพาะเรื่องตัวเลขอัครรรยเป็นเครื่องสะท้อนค่านิยมแห่งยุคสมัย เมื่อล่วงมาถึงปัจจุบันค่านิยมทางวรรณกรรมเปลี่ยนไป ทำให้เสียความรู้สึกชวนไม่เชื่อ หรือถึงกลับปฏิเสธ ไม่สนใจที่จะอ่าน อย่างไรก็ตาม บรรดาตัวเลขอัครรรยเช่นนี้นับว่าเป็น **อเนกสังขยา** คือ เป็นจำนวนที่มุ่งเพียงให้ทราบว่ามากมายลักษณะเดียวกันกับสำนวนไทยที่ว่า ร้อยแปดพันเก้า เป็นต้น

อวพจน์ คือ การกล่าวให้น้อยลง บางครั้งก็เพื่อลดความหมายให้น้อยลงเพื่อประชด (น้อย ๆ ไม่รุนแรง) หรือเพื่อความขบขัน เป็นภาพพจน์ที่นิยมใช้ในการใช้ถ้อยคำประจำวันในการกล่าวอย่างตรงไปตรงมา เช่น พระพุทธเจ้าเสวยข้าวมธุปายาส ๔๙ ก้อน แล้วสามารถดำรงพระชนม์ได้ในอีก ๔๙ วัน เป็นต้น

การศึกษาวรรณกรรมพุทธประวัติจึงต้องเข้าใจการใช้โวหารการประพันธ์เหล่านี้เพื่อเข้าใจจุดประสงค์ของวรรณกรรม และบรรลุวัตถุประสงค์จริงแท้ในการศึกษาพุทธประวัติ

สารัตถประโยชน์จากการศึกษาพุทธประวัติ

แม้พระพุทธเจ้าจะทรงเป็นบุคคลที่มีพระชนม์ชีพอยู่จริงในประวัติศาสตร์ และเรื่องราวพระชีวประวัติของพระองค์จะถูกบันทึกไว้ในเอกสารสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ พระวินัยปิฎก ซึ่งบุคคลผู้มีโอกาสได้ทันเห็นพระองค์พระพุทธเจ้า ได้ช่วยกันรวบรวมขึ้นไว้ไม่นานหลังจากเสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่กว่าเรื่องราวพุทธประวัติจะถูกรวบรวมเป็นคัมภีร์เอกเทศ ก็ต้องอาศัยระยะเวลาหลายร้อยปีต่อจากนั้น โดยศาสนาพุทธฝ่ายมหายานที่เชื่อถือในพระสถานะพิเศษเหนือปุถุชนธรรมดาของพระพุทธเจ้าเป็นผู้รวบรวมขึ้น ดังนั้น **วรรณกรรมพุทธประวัติ** ที่ถูกรจนาขึ้น จึงถูกเสริมแต่งเรื่องราวของอิทธิปาฏิหาริย์เข้าไปอย่างเต็มที่ เพื่อส่งเสริมสถานะโลกุตระบุคคลของพระองค์ และเชิดชูพระศาสนาที่ทรงเผยแผ่ด้วย

แม้ว่าในเวลาต่อมา วรณกรรมพุทธประวัติจะได้รับการเรียบเรียงใหม่หลายฉบับจากพระสงฆ์ในนิกายหินยาน หรือเถรวาท แต่เรื่องราวอิทธิปาฏิหาริย์บางประการของพระพุทธเจ้าก็ยังคงมีอยู่ การศึกษาพุทธประวัติเพื่อให้ได้รับสารัตถประโยชน์สูงสุด จึงควรทำความเข้าใจหลักการ ดังนี้

๑. เข้าใจว่าคัมภีร์พุทธประวัติเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นจากเค้าโครงเรื่องจริง เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระพุทธเจ้า

๒. เรื่องราวปาฏิหาริย์ที่ปรากฏอยู่ในพุทธประวัติ เป็นกลวิธีการประพันธ์ เพื่อโน้มน้าวจิตใจผู้คนที่ได้ศึกษาให้เกิดศรัทธาและพร้อมศึกษาพระธรรมคำสอนอันเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาต่อไป

๓. เรื่องราวปาฏิหาริย์ที่ปรากฏนั้น บางครั้งใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงหลักธรรม ตอกย้ำพุทธกิจบางประการ เช่น การเสด็จพระดำเนินได้ ๗ ก้าวเมื่อแรกประสูติ หมายถึง จะเสด็จไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาใน ๗ แคว้นแคว้นเมื่อตรัสรู้แล้ว เป็นต้น

๔. วรณกรรมพระพุทธประวัติจึงเปี่ยมไปด้วยคุณค่าทั้ง ๒ ประการ คือ

- ข้ออรรถ ได้แก่ พุทธจริยา คือ สัมมาปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญไว้ เป็นแบบอย่างตลอดจนความงดงามของภาษา ความสนุกสนานน่าติดตามของเนื้อหา ความน่าสนใจของประเด็นปณิณกะที่สอดแทรกอยู่ในเนื้อหา เช่น ตำนาน ประวัติศาสตร์ ขนบ ธรรมเนียม ประเพณี เป็นต้น

- ข้อธรรม คือ ความแยบคายของหลักธรรมวินัยที่สอดแทรกอยู่ในเนื้อหา และจำแนกเป็นพระไตรปิฎกในเวลาต่อมา

๕. ศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการประพันธ์เพื่อรับรสแห่งวรรณกรรม และเข้าใจจุดประสงค์การประพันธ์วรรณกรรมพุทธประวัติ

ผู้ศึกษาจึงต้องพิจารณาเนื้อหาของพุทธประวัติให้พร้อมทั้งข้ออรรถ และข้อธรรม เพื่อให้ได้รับสารัตถประโยชน์สูงสุด

บทที่ ๓ พระชาติกำเนิด ของพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะ

ทรงจุติลงสู่พระครรภ์

ชาวเอเชียส่วนใหญ่ล้วนมีความเชื่อถือเรื่องชีวิตหลังความตายและเรื่องของภพชาติ การบำเพ็ญกรรมดีหรือชั่วในภพหนึ่ง อาจเป็นผลปัจจัยกำหนดวิถีชีวิตในภพชาติอื่นๆ ได้ด้วย ในเวลาต่อมาเมื่อศาสนาต่างๆ ก่อกำเนิดขึ้น ความเชื่อเหล่านี้จึงถูกผนวกรวมเข้ากับคำสอนในศาสนา ดังที่เราเชื่อว่า บุคคลผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น ย่อมต้องมีปณิธานที่แน่วแน่และพยายามสั่งสมบุญบารมีมาหลายภพชาติจนนับจำนวนประมาณมิได้

สำหรับพระพุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาท เรียกบุคคลผู้พยายามสั่งสมบุญบารมีเพื่อจะได้ตรัสรู้ในกาลข้างหน้าว่า **พระโพธิสัตว์** แปลตามศัพท์ว่า **ผู้มีใจยึดมั่นในโพธิญาณอย่างเด็ดเดี่ยว** หลังจากบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวด แสดงปณิธานแรงกล้าที่จะได้ตรัสรู้ และได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งแล้ว เมื่อบารมีถึงพร้อมก็จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคตด้วย

หลังจากพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งบำเพ็ญบารมีมาหลายภพชาติ กระทั่งได้เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร และได้บำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดครบบริบูรณ์ทั้ง ๓๐ ประการแล้ว เมื่อสิ้นพระชนมายุก็ได้เสด็จอุบัติเป็นสันดุสิตเทวราช เสวยทิพยสมบัติอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตจนกระทั่งถึงเวลาอันสมควรที่จะสำเร็จพระโพธิญาณได้แล้ว จึงเป็นเหตุให้ **ปัญจบุพนิมิต** คือ เหตุเตือนให้เทวดาจุติ (เคลื่อนไป) จากเทวโลก ๕ ประการ เกิดขึ้นแก่พระองค์ ได้แก่ ทิพยบุพผาที่ประทับพระวรกายซึ่งไม่เคยเหี่ยวแห้งก็เหี่ยวแห้ง ทิพยภาษาที่ทรงอยู่ซึ่งตามปกติจะสดใสงดงามอยู่เสมอนั้นก็เศร้าหมอง พระเสโทไหลออกทางช่องพระกัจฉะ (รักแร้) พระสรีระซึ่งเดิมมีรัศมีพ้องใสอยู่เสมอนั้นก็มีความเศร้าหมอง มีพระทัยเปื้อนนำยความเป็นไปในเทวโลก

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระโพธิสัตว์จุติลงจากสวรรค์ชั้นดุสิตสู่พระครรภ์พระนางสิริมหามายา
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

เมื่อปัญญะบุพนิมิตปรากฏขึ้นแก่พระโพธิสัตว์สันดุสิตเทวราชเช่นนี้ เทวดาทั้งหลาย ก็ได้ประจักษ์ว่า ถึงเวลาแห่งการบำเพ็ญเพียรเพื่อการตรัสรู้ของพระองค์แล้ว จึงพากัน กราบทูลอาราธนาให้ทรงจุติลงมาบังเกิดในมนุษยโลก

ในเบื้องต้นยังมิได้ทรงรับอาราธนาโดยทันที แต่ทรงพิจารณาปัญจมหาวีโลกนะ คือ การตรวจสอบครั้งใหญ่ ๕ ประการ เกี่ยวกับความเหมาะสมที่โลกจะมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ได้แก่

- กาล พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลก เฉพาะในกาลที่มนุษย์มีอายุระหว่าง ๑๐๐ - ๑๐๐,๐๐๐ ปี
- ทวีป ในทวีปทั้ง ๔ จะอุบัติขึ้นเฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น
- ประเทศ จะอุบัติขึ้นเฉพาะในมัชฌิมประเทศเท่านั้น
- สกุล ในระหว่างสกุลกษัตริย์กับสกุลพราหมณ์ ในเวลานั้นชาวโลกยกย่องสกุลใดว่าสูงสุด ก็จะมีอุบัติในสกุลนั้น
- มารดา ธรรมดาสตรีที่จะเป็นพระพุทธรามารดานั้น ตั้งแต่เกิดมารักษาเบญจศีล เป็นประจำและบำเพ็ญบารมีมาถึงแสนกัป

กล่าวกันว่า ในเวลานั้นท้าวมหาพรหมทั้งหลายซึ่งสถิตอยู่ในพรหมโลก ชั้นสุทธาวาสอันเป็นแดนทิพย์สำหรับผู้สำเร็จธรรมเป็นพระอนาคามี ประกอบไปด้วย ๕ ภูมิ คือ อวิหาพรหม อตปปาพรหม สุทัสสาพรหม สุทัสสีพรหม และอกนิษฐาพรหม ท้าวมหาพรหมเหล่านี้เมื่อได้ทราบว่าพระโพธิสัตว์กำลังจะเสด็จจุติมาสู่มนุษยโลกเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าก็ยินดี พากันลงมาเที่ยวประกาศไปทั่วดินแดนจักรวาล ว่าพระพุทธเจ้าจะบังเกิดขึ้นในโลกแล้ว ถ้าผู้ใดปรารถนาจะพบเห็นจงบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา และบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ให้ถึงพร้อม การลงมาป่าวประกาศข่าวมงคลนี้ก่อให้เกิดความโกลาหลไปทั่ว ถือเป็นหนึ่งในความโกลาหลอันยิ่งใหญ่ ๕ ประการ ประกอบด้วย พุทธโกลาหล คือ เกิดก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติ ๑๐๐,๐๐๐ ปี กัปโกลาหล เกิดก่อนกัปปีฬินาศ ๑๐,๐๐๐ ปี จักรวัตติโกลาหล เกิดก่อนพระเจ้าจักรพรรดิอุบัติ ๑๐๐ ปี มงคลโกลาหล เกิดก่อนพระพุทธองค์แสดงมงคล ๑๒ ปี และโมเนยโกลาหล เกิดก่อนคนทูลถามถึงโมเนยปฏิบัติ (การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุธรรมในยุคที่พระพุทธเจ้ายังไม่ตรัสรู้) ๗ ปี

เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาปัญจมหาวិโลกนะครบถ้วนเหมาะสมแล้ว ก็ทรงรับอาราธนาแล้วทรงจุติลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางสิริมหามายา พระอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะในกรุงกบิลพัสดุ์แห่งชมพูทวีป

อนึ่ง แม้ว่าตำนานพุทธประวัติในข้อนี้จะเป็นเรื่องทำนองอภินิหาร แต่นักปราชญ์ทางภาษาศิตความว่า เป็นเนื้อเรื่องที่มุ่งแสดงให้เห็นความมีกำลังกาย กำลังใจอันแน่วแน่ของบุคคลผู้พยายามค้นหาหนทางเพื่อการหลุดพ้น โดยแทนที่ความลำบากและมั่นคงในเจตจำนงนั้นด้วยระยะเวลาที่ยาวนานซึ่งไม่อาจเปลี่ยนใจให้ละทิ้งความพยายามค้นหาสำเร็จได้เลย การจุติลงจากสวรรค์สื่อแสดงถึงความบริสุทธิ์ผุดผ่องของกำลังจิต และการมุ่งมั่นจนยอมละทิ้งความสุขสบายของสรวงสวรรค์เพื่อตรากตรำค้นหาหนทางหลุดพ้น อันเป็นหนทางที่ผู้ประสงค์จะประสบความสำเร็จในชีวิตควรยึดถือเป็นแบบอย่าง

ข้อมูลเกี่ยวกับชมพูทวีป

ตามคติโบราณนั้นเชื่อว่าศูนย์กลางของจักรวาลคือเขาพระสุเมรุ ที่มีทิวเขาสถบริภัณฑ์ล้อมรอบเป็นชั้น ๆ มีทวีปใหญ่อยู่ที่ทิศทั้ง ๔ โดยมีชมพูทวีปตั้งอยู่ทางทิศใต้ และเชื่อกันว่าเป็นทวีปเดียวเท่านั้นที่เป็นที่ประสูติของพระพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิ มีความเป็นไปได้ว่าแนวคิดนี้เกิดขึ้นจากการพยายามอธิบายภูมิศาสตร์ของเอเชียใต้ ที่มีภูเขาหิมาลัยเป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยทิวเขาสลับซับซ้อน และมีแคว้นต่าง ๆ ตั้งอยู่รายรอบ

ในเวลาต่อมาเมื่อองค์ความรู้ด้านภูมิศาสตร์พัฒนาขึ้น ทำให้มีการอธิบายเรื่องราวของชมพูทวีปใหม่ โดยหมายถึงดินแดนเอเชียใต้ โดยเฉพาะอินเดียและบางส่วนของเนปาล ซึ่งเป็นอยู่อารยธรรมโบราณที่สืบทอดความเชื่อ ประวัติศาสตร์ และขนบธรรมเนียมประเพณีย้อนหลังลงไปได้หลายพันปี จะเห็นได้ว่าคัมภีร์ที่เรียกว่าไตรภูมิหลายฉบับ มักมีส่วนหนึ่งอธิบายเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าศากยมนีไว้ด้วย เพราะผู้คนเริ่มผนวกความเชื่อเรื่องชมพูทวีปตามคติเดิมกับคติใหม่เข้าด้วยกันแล้ว

จากการศึกษาทางโบราณคดีพบว่า ดินแดนเอเชียใต้หรือชมพูทวีปนั้น มีผู้คนอาศัยอยู่แล้ว ตั้งแต่ ๓,๐๐๐ ปีก่อนพุทธกาล มีศูนย์กลางความเจริญแถบแม่น้ำสินธุ จึงเรียกโดยรวมว่าอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ มีเมืองสำคัญอย่าง ฮาร์ปปา (Harappa) และโมเฮนโจดาโร (Mohenjodaro)

ต่อมาราว ๒,๐๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีก่อนพุทธกาล ชาวอารยันที่มีถิ่นกำเนิดอยู่ในเอเชียกลางได้เข้ามาบุกรุกและมีย่านาจนเหนือชนพื้นเมืองเดิม ก่อนที่จะผสมผสานวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีเข้าด้วยกัน ก่อร่างขึ้นเป็นวัฒนธรรมที่มีแบบแผน เรียกว่า ยุคพระเวท เมื่อราว ๑,๕๐๐ - ๓๐๐ ปีก่อนพุทธกาล ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นของศาสนาพราหมณ์ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของสังคมอินเดียได้ในเวลาต่อมา

หลังจากยุคพระเวทแล้ว ชาวชมพูทวีปแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ชนพื้นเมืองซึ่งมีผิวคล้ำ เรียกว่า *ดราวิเดียน* หรือ *มิลักกะ* และชาวพื้นเมืองซึ่งมีผิวขาวเรียกว่า *ชาวอารยัน* หรือ *อริยกะ* คนเหล่านี้นถูกแบ่งแยกออกจากกันอย่างชัดเจนด้วยความเคร่งครัดของระบบวรรณะ

ราว ๓๐๐ - ๑๐๐ ปีก่อนพุทธกาล ชาวอารยันมีอำนาจเหนือดินแดนชมพูทวีปเกือบทั้งหมด แบ่งดินแดนออกเป็นรัฐ เรียกว่า *ชนบท* โดยมีรัฐใหญ่ หรือ *มหาชนบท* ๑๖ แห่ง ได้แก่

ลำดับ	แคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๑	อังคะ	จัมปา	พระเจ้าตรัฐฐะ	เมืองกัลป์ปุระ รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย
๒	มคธ	ราชคฤห์	พระเจ้าพิมพิสาร	เมืองปัฏนา เมืองคยา และเมืองราชคิรี รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย
๓	กาสิ	พาราณสี	พระเจ้าพรหมทัตต์	เบนารีส บริเวณที่แม่น้ำคงคาบรรจบกับแม่น้ำยมุนา รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย
๔	โกศล	สавัตถิ	พระเจ้าปเสนทิโกศล	สาเกต-มาเกต รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย
๕	วัชชี	ไพศาลีหรือเวสาลี	คณะเจ้าวัชชีบุตรหรือคณะกษัตริย์ลิจฉวี	อำเภอมุขัมพาร์ปุระ เบสาร์ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำคันทระ รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย

ลำดับ	แคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๖	มัลละ	กุสาวดี ภายหลัง แยกเป็นปาวา และกุสินารา	คณะเจ้ามัลลกษัตริย์	เมืองกุสินารา คือ อำเภอกาเซีย ใกล้กับจังหวัดโครเค่งปุระ รัฐอุตตรประเทศ ส่วนเมืองปาวา คือ เมืองปาทรานะ ประเทศอินเดีย
๗	เจตี	โสตถิวดิ	พระเจ้าอุปริจจา	เมืองบูลเดิลชันท์ ตอนใต้ของ รัฐอุตตรประเทศ และตอนเหนือ ของรัฐมัธยมประเทศ ประเทศอินเดีย
๘	วังสะ	โกสัมพี	พระเจ้าอุเทน	หมู่บ้านแกสมี เมืองอัลลาฮาบาด ทางทิศใต้ของแม่น้ำยมุนา รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย
๙	กुरु	อินทปัตถ์	พระเจ้าโกรพยะ	เขตเดลี รัฐปัญจาบ กับบางส่วน ของรัฐอุตตรประเทศ และรัฐหรยาณา ประเทศอินเดีย
๑๐	ปัญจาละ	กัมปิลละ และอหิฉัตระ	-	จังหวัดบาเรลลี รัฐอุตตรระ ประเทศ ประเทศอินเดีย
๑๑	มัจฉะหรือ มัตสยะ	วิราฏ	-	เมืองชัยปุระ รัฐราชสถาน ประเทศอินเดีย
๑๒	สุรเสนา	มถุรา	พระเจ้ามถุรราช อวันตีบุตร	เมืองมัตรา ระหว่างแม่น้ำสินธุ และแม่น้ำยมุนาตอนล่าง รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย
๑๓	อัสสกะ	โปตลี หรือ โปตนะ	-	ลุ่มแม่น้ำโคธาวารี จังหวัด เอารังคาบาด รัฐมหาราษฏระ ประเทศอินเดีย

ลำดับ	แคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๑๔	อวันตี	อุชเชนี หรือ อุชยินี และ มาหิষมตี	พระเจ้าจันทปัทมโชต หรือปรัทโยต	เมืองมาลวะอุชเชนี รัฐมัยยัมประเทศ ประเทศอินเดีย
๑๕	คันธาระ	ตักศิลา	พระเจ้าปุกกุสาตี	จังหวัดเปศวาร์ และราวัลปินดี ประเทศปากีสถาน
๑๖	กัมโพชะ	ทวารกะ	-	รัฐจัมมูและแคชเมียร์ บางส่วนของประเทศปากีสถาน และประเทศอัฟกานิสถาน

โดยแคว้นทั้ง ๑๖ นี้ ยังแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ *มัชฌิมชนบท* และ *ปัจจันตชนบท* แต่ละแคว้นก็มีเมืองเล็ก ๆ อยู่ภายใต้การปกครอง เป็นเครือข่ายการเมืองที่ชัดเจน มีปฏิสัมพันธ์กันอยู่เสมอ และมีระบอบการปกครอง ๒ แบบ ดังนี้

๑. *ราชาธิปไตย* หรือ *สมบูรณาญาสิทธิราชย์* ปกครองโดยกษัตริย์มีอำนาจสูงสุด ได้แก่ แคว้นอังคะ มคธ กาสี โกศล เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนา อัสสกะ อวันตี คันธาระ และกัมโพชะ

๒. *คณาธิปไตย* หรือ *ระบอบสามัคคีธรรม* ปกครองโดยคณะกษัตริย์ที่ได้รับการคัดเลือกจากวุฒิสภาและประชาชน ได้แก่ แคว้นวัชชี และมัลละ

ครั้งถึงยุคพุทธกาล มหาชนบททั้ง ๑๖ นั้น มี ๕ ชนบทที่มีอำนาจสำคัญ ดังนี้

๑. แคว้นมคธ ปกครองโดยพระเจ้าพิมพิสาร เมืองหลวง คือ กรุงราชคฤห์

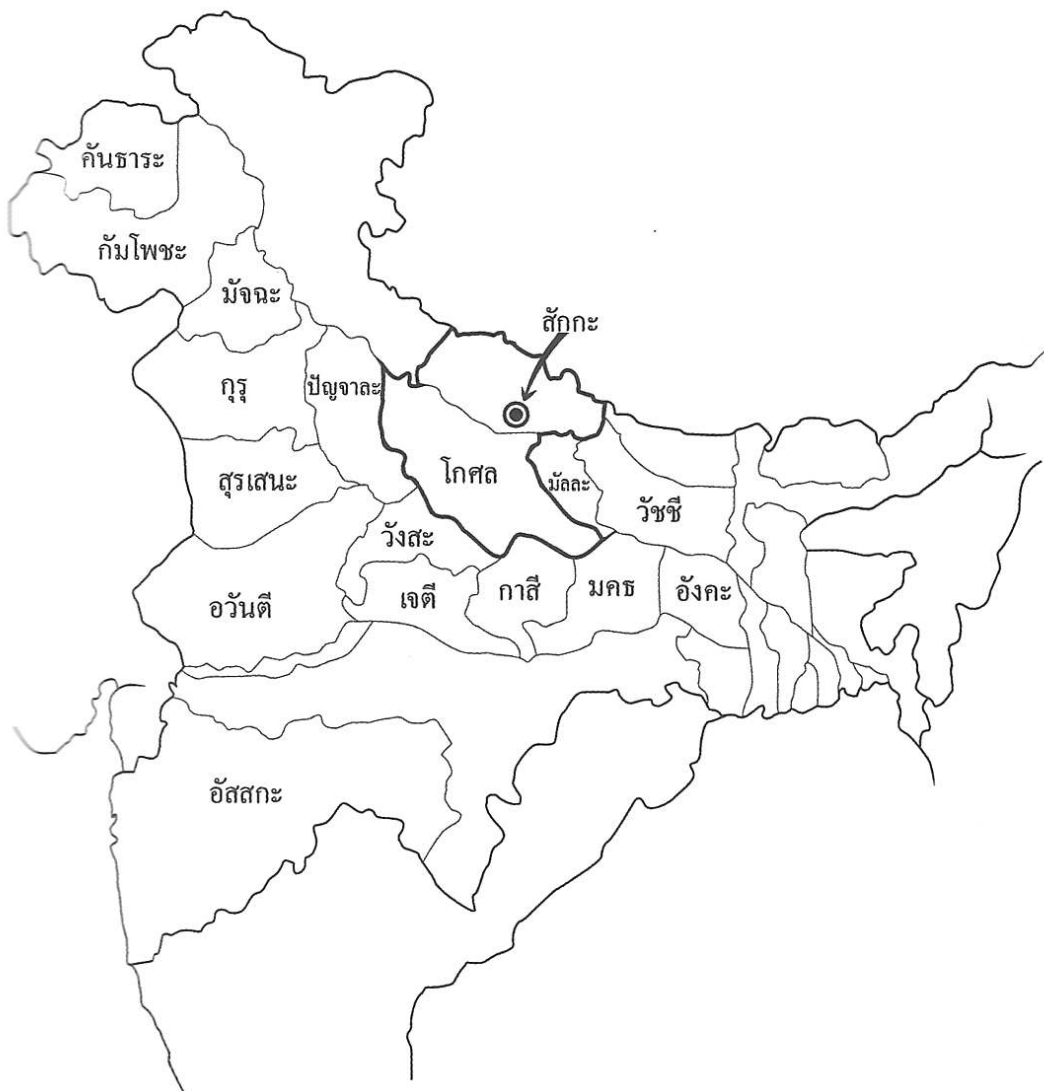
๒. แคว้นโกศล ช่วงแรกปกครองโดยพระเจ้าปเสนทิโกศล ซึ่งถูกพระราชโอรส คือ พระเจ้าวิฑูระยึดอำนาจในภายหลัง เมืองหลวง คือ กรุงสาวัตถี

๓. แคว้นวังสะ ปกครองโดยพระเจ้าอุเทน เมืองหลวง คือ กรุงโกสัมพี

๔. แคว้นอวันตี ปกครองโดยพระเจ้าจันทปัทมโชต เมืองหลวง คือ กรุงอุชเชนี

๕. แคว้นวัชชี ปกครองโดยคณะเจ้าลิจฉวี เมืองหลวง คือ กรุงเวสาลี

ชาวชมพูทวีปโดยเฉพาะชาวมัธยมประเทศถือตัวเป็นอย่างยิ่งเป็นผู้ที่รักพวกพ้อง และโคตรตระกูลเหนือสิ่งอื่นใด ในหมู่คนที่เขานิยมว่าสูง เช่น ชาวอารยัน ก็รังเกียจ คนในหมู่ที่เขาไม่นิยม เช่น ชาวมัลลกะ แม้ในหมู่เดียวกัน คนมีชาติสูง เช่น กษัตริย์ และพราหมณ์ ก็รังเกียจคนมีชาติต่ำ เช่น จันฑาล ศูทร ปุกกุสะ แม้ในหมู่ที่มีชาติ เดียวกัน คนมีโคตรที่เขาับถือ เช่น โคตมโคตร ก็รังเกียจคนมีโคตรที่เขาไม่นับถือ เช่น ภารทวาชโคตร โกสิยโคตร เป็นต้น

แผนที่ชมพูทวีป

การสร้างกรุงกบิลพัสดุ์และการตั้งศากยวงศ์

การศึกษาพระทัศนคติและพระวิถีชีวิตของพระบรมศาสดาอย่างลึกซึ้งยิ่งต้องแนะนำให้ไปสู่ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง วรรณกรรมพุทธประวัติจึงต้องกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของกรุงกบิลพัสดุ์และประวัติศาสตร์ของศากยวงศ์ด้วย กล่าวคือ พระเจ้าโอกกากราช ทรงดำรงราชสมบัติในพระมหานครแห่งหนึ่ง พระองค์มีพระราชบุตร ๔ พระองค์ พระราชบุตรี ๕ พระองค์ ซึ่งประสูติจากพระครรภ์พระมเหสีที่เป็นพระราชกนิษฐาของพระองค์ด้วย ครั้นพระมเหสีนั้นถึงแก่พิราลัยแล้ว พระเจ้าโอกกากราชได้พระมเหสีใหม่ พระมเหสีใหม่นั้นประสูติพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง พระเจ้าโอกกากราชทรงปีติปราโมทย์มาก จนพลั้งพระโอษฐ์พระราชทานพรให้พระนางเลือกสิ่งที่จะต้องประสงค์ได้ทุกอย่าง พระนางจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสของพระองค์ แม้พระเจ้าโอกกากราชตรัสห้ามก็ไม่เป็นผล แต่หากไม่พระราชทานพรก็จะเสียสัตย์เป็นมลทินหนักของพระมหากษัตริย์ จึงต้องตรัสสั่งพระราชบุตร ๔ พระองค์ ซึ่งประสูติจากพระครรภ์พระมเหสีเก่าให้พาพระกนิษฐาทั้ง ๕ พระองค์นั้นไปสร้างพระนครอยู่ใหม่ ใกล้เขาหิมวันต์ ภายในเขตมัชฌิมประเทศ บริเวณนั้นเองเคยเป็นที่อยู่ของกบิลดาบส จึงให้นามพระนครที่สร้างใหม่ตามเหตุนี้ว่า กบิลพัสดุ์

ลำดับพระวงศ์ของพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะ

ครั้งการสถาปนาพระนครเสร็จแล้ว อำมาตย์ทั้งหลายปรึกษากันคิดจะให้พระราชบุตรอภิเษกสมรส แต่ต่างก็เกรงกันว่าหากจะอภิเษกกับสตรีอื่น พระโอรสและพระธิดาที่ประสูติในภายหลังจะไม่ใช่สายพระโลหิตบริสุทธิ์ จึงตกลงจะอภิเษกสมรสด้วยกันเองเป็นคู่ ๆ ตั้งศากยวงศ์สืบมา เว้นไว้แต่พระเชษฐภคินีพระองค์ใหญ่สุด มิได้อภิเษกสมรสกับพระอนุชา แต่ภายหลังมีพระหทัยปฏิพัทธ์กับพระเจ้าแผ่นดินกรุงเทวทหะ ได้ทรงอภิเษกสมรสกันแล้วตั้งโกถยวงศ์ขึ้น กษัตริย์ ๒ พระราชวงศ์นี้จึงนับว่าเป็นพระญาติเกี่ยวเนื่องกันตั้งแต่ต้น

กษัตริย์ในพระราชวงศ์ศากยะได้เป็นใหญ่ปกครองแคว้นสักกะ ดำรงพระราชวงศ์สืบมาโดยลำดับ จนถึงพระเจ้าชยเสนะ พระองค์มีพระราชโอรสและพระราชนัดดาที่ปรากฏพระนาม ๒ พระองค์ คือ พระเจ้าสีหหนุ และพระนางยโสธรา

ครั้นพระเจ้าชยเสนะถึงแก่พิราลัยแล้ว พระเจ้าสีหหนุได้เสวยราชสมบัติสืบต่อมา มีพระมเหสีพระนามว่าพระนางกัญจนา ซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระเจ้าอัญชนะ

แห่งกรุงเทวทหะ มีพระราชโอรสและพระราชธิดารวม ๗ พระองค์ ได้แก่ สุทโธทนะ สุกโกทนะ อมิโตทนะ โอโตธนะ มณีโตทนะ ปมิตา และอมิตา

ส่วนพระนางยโสธรา ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าชยเสนะนั้น ได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอัญชนะในกรุงเทวทหะ มีพระราชโอรส และพระราชธิดา ๔ พระองค์ คือ สุปปุททะ ทณฑปาณิ มายา และปชาบดี (บางแห่งเรียกว่า พระนางโคตมี)

เมื่อเจ้าชายสุทโธทนะมีพระชนมายุเจริญวัย ควรจะมีพระมเหสีได้แล้ว พระเจ้าสีหนุจึงได้ส่งพรหมณ์ ๘ คน ไปสู่ขอพระนางสิริมหามายา พระราชธิดาของพระเจ้าอัญชนะกับพระนางยโสธราแห่งกรุงเทวทหะ ผู้เป็นเบญจกัลยาณี ประกอบด้วย ความงาม ๕ ประการ ได้แก่ เกสกัลยาณัง คือ ผงงาม ฉวีกัลยาณัง คือ ผิวงาม มังสกัลยาณัง คือ เนื้องาม อรัฏฐกัลยาณัง คือ ฟันงาม และวยกัลยาณัง คือ วัยงาม

พระเจ้าอัญชนะก็ทรงยกให้ ครั้นได้ศุภวารฤกษ์แล้ว เจ้าเมืองทั้ง ๒ ก็ได้ทำพิธีอภิเษกสมรสเป็นการยิ่งใหญ่ หลังจากนั้นพระเจ้าสุทโธทนะก็ได้ครองราชย์สมบัติกรุงกบิลพัสดุ์สืบมา

อนึ่ง การแต่งงานด้วยกันในหมู่พี่น้องสายเลือดเดียวกันเป็นประเพณีโบราณที่ปฏิบัติกันมา ทั้งนี้อาณาจักรอียิปต์ อัสซีเรีย อินเดีย จีน หรือแม้แต่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ถือปฏิบัติเช่นกัน ด้วยความเชื่อเรื่องชนชั้น และการรักษาความบริสุทธิ์ของสายเลือด ประเพณีนี้ถูกยกเลิกไปเมื่อความรู้ทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์สมัยใหม่เจริญก้าวหน้า เป็นที่ยอมรับแล้ว

พระนางสิริมหามายาทรงพระสุบินนิมิต

คืนเพ็ญกลางเดือน ๘ คราวหนึ่ง พระนางสิริมหามายาทรงศีลอุโบสถตลอดทั้งวันแล้ว จึงเข้าที่พระบรรทม ได้ทรงพระสุบินว่า ท้าวจตุมหาราชทั้ง ๔ หรือ ท้าวจตุโลกบาล (เทวดาชั้นผู้ใหญ่ผู้รักษาทิศทั้ง ๔ ได้แก่ ท้าวกุเวร รักษาทิศเหนือ ท้าววิรุพหก รักษาทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์ รักษาทิศตะวันตก และท้าวอตรฐ รักษาทิศตะวันออก) พวกเขามายกพระองค์พร้อมพระแท่นบรรทมไปยังป่าหิมพานต์ แล้วนางเทพธิดาทั้งหลายก็มาเชิญเสด็จให้ลงทรงในสระอนาคตบรีเวนทำน้า ซึ่งสงวนไว้สำหรับพระพุทธมารดาเท่านั้น เพื่อชำระพระองค์ให้สิ้นมลทินมนุษย์ จากนั้นทรงแต่งพระองค์ด้วยผ้าทิพย์ประดับพระกายงามแล้ว เชิญไปประทับในวิมานทองเหนือภูเขาเงิน

ประติมากรรมในวัดภูพาน ณ ปริณทลวัดพุทธนานาชาติ พุทธคยา ประเทศอินเดีย
บอกเล่าเรื่องราวพุทธประวัติ ตอนพระนางสิริมหามายาทรงพระสุบินนิมิต

ลูกหนึ่ง ไกลกันนั้นมีภูเขาทองซึ่งเป็นที่อยู่แห่งพระยาช้างเผือก ซึ่งกำลังเดินตรงมายังพระนาง ชวงวทีเหนียวดอกบัวขาวเพ็งบานใหม่มาด้วย จากนั้นพระยาช้างได้ร้องขึ้นแล้วเดินประทักษิณรอบพระนาง ๓ รอบ แล้วเหมือนกับหายลับเข้าไปในพระครรภ์ทางพระปรีศร์ (สีช้าง)

อย่างไรก็ตาม เซอร์เอดวิน อาร์โนลด์ กล่าวในหนังสือประทีปแห่งทวีปเอเชียต่างออกไปว่า พระนางสิริมหามายาทรงพระสุบินถึงดวงดาวที่มีรัศมีงดงาม ๖ ประการ ดวงหนึ่งลอยอยู่ในอากาศ แล้วมีคชสาร ๖ งา กายสีขาวพ่องเชือกหนึ่งปรากฏขึ้นเหนือดวงดาวนั้น แล้วค่อย ๆ เลื่อนลงมาหาพระนางก่อนจะเดินหายเข้าไปในพระครรภ์ของพระองค์ทางเบื้องขวา

จากนั้นพระนางได้ตื่นบรรทมขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง อันเป็นเวลาทีพระโพธิสัตว์ทรงปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนาง ทรงเล่าพระสุบินนิมิตนี้ด้วยความปราโมทย์ถวายแด่พระราชสวามี พระเจ้าสุทโธทนะจึงตรัสให้หาพราหมณ์โหราจารย์มาทำนายได้รับคำพยากรณ์ว่า “พระราชโอรสในพระครรภ์นั้นจะเป็นอัครบุรุษ มีอำนาจมาก ถ้าดำรงในราชสมบัติจะได้เป็นพระบรมจักรพรรดิ ถ้าออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า”

พระเจ้าสุทโธทนะทรงปลาบปลื้มยิ่งนัก ทรงทะนุถนอมพระมเหสีให้ทรงสุขสบาย ขณะทรงพระครรภ์ หลังจากวันนั้น ท้าวจาดุมหาราชทั้ง ๔ ก็เสด็จมาถวายอารักขาพระโพธิสัตว์และพระมารดาอยู่เป็นนิจ พระมารดาก็ทรงเป็นสุข ไม่มีความเหน็ดเหนื่อย อึดอัดกายเช่นสตรีมีครรภ์ทั้งหลาย มีอารมณ์เยือกเย็น สมทานศีล บริจาคทานสม่ำเสมอ ไม่มีความกำหนดยินดีในกาม และพระสวามีก็ไม่ประสงค์ในกามต่อพระนางด้วย พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพระครรภ์พระมารดา ๑๐ เดือนถ้วนก็ถึงกาลประสูติ

พระโพธิสัตว์ประสูติ

เมื่อใกล้ถึงกำหนดพระประสูติกาล พระนางสิริมหามายามีพระประสงค์จะเสด็จกลับไปยังกรุงเทวทหะตามประเพณีเก่าแก่ที่สตรีมักกลับไปคลอดบุตรที่เรือนเก่าของตน ทั้งนี้ก็เพื่อให้มารดาได้ดูแลให้คำปรึกษาเรื่องการคลอดบุตรได้อย่างใกล้ชิด ในระหว่างทางนั้น กระบวนเสด็จผ่านไปยังสวนลุมพินีซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงเทวทหะ พระนางสิริมหามายาทอดพระเนตรเห็นธรรมชาติร่มรื่นจึงเสด็จประพาสในอุทยานนั้น ประทับยืนอยู่ภายใต้ต้นสาละทอดพระเนตรเห็นกิ่งก้านงดงามก็มีพระประสงค์จะเอื้อมพระหัตถ์สัมผัส กิ่งสาละก็น้อมลงให้ทรงเหนี่ยวด้วยพระหัตถ์ขวา ขณะนั้นเองได้ประจวบพระครรภ์ พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ในวันเพ็ญกลางเดือน ๖ อย่างง่ายดาย พระมารดาไม่มีความรู้สึกเจ็บปวดทรมานทุรายแม้แต่น้อย

คัมภีร์พุทธประวัติบางฉบับระบุว่า พระโพธิสัตว์ทรงสำแดงปาฏิหาริย์เสด็จออกจากพระครรภ์ทางพระปรัศว์ (สีข้าง) ของพระพุทธรมาดา โดยเหยียดพระหัตถ์และพระบาทออกมาก่อน ดูพระธรรมกถึก (พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่แสดงพระธรรมเทศนา) กำลังก้าวลงจากธรรมาสน์ พระวรกายไม่เปรอะเปื้อนมลทินคราบคาวโลหิตใด ๆ สะอาดผ่องใส เปี่ยมไปด้วยลักษณะมหาบุรุษทั้ง ๓๒ ประการ และลักษณะพิเศษเพิ่มเติมอีก ๘๐ ประการ

จิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร
ศิลปะรัตนโกสินทร์ เล่าเรื่องพุทธประวัติตอนประสูติ

ผู้รู้ในปัจจุบันอธิบายถึงปาฏิหาริย์การประสูติของพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะว่า อาจมีเค้ามาจากเรื่องราวของการผ่าตัดทำคลอด (Cesarean Section) ซึ่งมีบันทึกกล่าวถึงในหลายวัฒนธรรม แม้จะมีการยืนยันว่าบุคคลแรกที่คลอดโดยวิธีนี้คนแรกของโลก ได้แก่ จูเลียส ซีซาร์ (Julius Caesar) เมื่อราว ๆ พุทธศตวรรษที่ ๕ ก็ตาม ประเด็นการทำคลอดซีซาร์นั้นเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่มีการแต่งวรรณกรรมพุทธประวัติขึ้น เหตุการณ์นี้จึงอาจถูกกล่าวถึงเพื่อส่งเสริมความบริสุทธิ์ของพระองค์ในฐานะมานุษยพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าที่เป็นมนุษย์) ที่ไม่แปดเปื้อนมลทินมนุษย์จากการคลอดก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีนี้ยังเป็นที่ถกเถียงกันของนักวิชาการทั้งหลาย

มหาปุริสลักษณะ ๓๒ และอิตยานุพยัญชนะ ๘๐

ชาวเอเชียมีความเชื่อเรื่องลักษณะของร่างกายอันเป็นเครื่องหมายดีและร้าย และเชื่อว่าบุคคลที่มีบุญญาบารมีเหนือคนอื่นจะมีลักษณะขององค์เทพยพร่างกายพิเศษกว่าปกติ อันเป็นพรวิเศษที่ได้รับจากการสั่งสมบารมีมาเป็นเวลานาน มีการรวบรวมลักษณะนี้ไว้เป็นคัมภีร์ภาษาสันสกฤต ชื่อว่า มหาปุริสลักษณะ คือ ลักษณะของมหาบุรุษ เช่น พระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นต้น มีทั้งสิ้น ๓๒ ประการ คือ

- ๑) ฝ่าพระบาทเรียบเสมอกัน
- ๒) ใต้ฝ่าพระบาททั้งสองมีลายจักร ประกอบด้วยมงคล ๑๐๘ ประการ
- ๓) ส้นพระบาทยาว พระบาทแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน ได้แก่ ปลายพระบาท ๒ ส่วน ลำพระขมี้ตั้งอยู่ในส่วนที่ ๓ ส้นพระบาทอยู่ในส่วนที่ ๔ มีสีแดงงาม
- ๔) นิ้วพระหัตถ์ นิ้วพระบาท กลมงามเรียวยาวเสมอกัน
- ๕) ฝ่าพระหัตถ์ ฝ่าพระบาท อ่อนนุ่มเป็นนิมิต
- ๖) ฝ่าพระหัตถ์ ฝ่าพระบาท มีลายดังตาข่าย
- ๗) หลังพระบาทนูนดุจสังข์คว่ำ และมีข้อพระบาทอยู่เบื้องบน
- ๘) พระขมี้เรียวดังแข้งเนื้อทราย
- ๙) ขณะประทับยืนพระวรกายตั้งตรงพระหัตถ์ยาวจรดพระขานู โดยไม่ต้องน้อมพระวรกายลง
- ๑๐) ในยามปกติพระคิ้วห่อ (อวัยยะเทศ) หดเร้นเข้าข้างใน
- ๑๑) พระฉวีเหลืองงามดังทองคำ

- ๑๒) พระฉวีละเอียดย ผูละอองไม่อาจเกาะได้
- ๑๓) พระโลมชาติ มีขุมละ ๑ เส้น เหมือนกันทั้งพระวรกาย
- ๑๔) พระโลมชาติ มีสีเขียวสนิท ขดเป็นทักษิณาวฏ ๓ รอบ และมีปลายซ้อนขึ้น
- ๑๕) พระวรกายตรงดุจกายพระพรหม สง่างาม สมบูรณ์ สมส่วน
- ๑๖) พระมังสะเต็มในที่ ๗ แห่ง ได้แก่ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง พระอังสาทั้งสอง ลำพระศอกไม่มีเส้นปรากฏให้เห็น
- ๑๗) พระวรกายส่วนหน้าสมส่วนบริบูรณ์ สง่างามดุจราชสีห์
- ๑๘) พระปฤษฎางค์เต็มเสมอกันตั้งแต่บั้นพระองค์ขึ้นไปถึงต้นพระศอก
- ๑๙) พระวรกายสมดุลสมส่วนเหมือนต้นไทรที่มีทรวดทรงสมบูรณ์
- ๒๐) ลำพระศอกกลมเสมอกัน
- ๒๑) พระธมณี (เส้นประสาท) สำหรับรับรสอาหารดีเลิศ
- ๒๒) พระหนุดุจคางราชสีห์
- ๒๓) พระทนต์มี ๔๐ ซี่ เบื้องบน ๒๐ ซี่ เบื้องล่าง ๒๐ ซี่
- ๒๔) พระทนต์เรียงเรียบเสมอกัน
- ๒๕) พระทนต์สนิทกันดี มิได้ห่าง
- ๒๖) พระทารุระ (เขี้ยว) ทั้ง ๔ ซี่ ขาวงามบริสุทธิ
- ๒๗) พระชีวหาอ่อน กว้างและยาวกว่าชนทั้งปวง
- ๒๘) พระสุรเสียงก้องกังวานดุจเสียงท้าวมหาพรหม และไพเราะดุจเสียงนกกการเวก
- ๒๙) พระเนตรเป็นสีเขียวสนิท
- ๓๐) ดวงพระเนตรสดใสดังตาโค
- ๓๑) พระอุณาโลมสีขาวนวลเหมือนปุยฝ้าย
- ๓๒) พระเศียรกลมงาม พระพักตร์มีอุณทิส คือ ลักษณะเหมือนมีกรอบหน้า

นอกจากลักษณะหลักทั้ง ๓๒ ประการดังกล่าวแล้ว มหาบุรุษหรือผู้มีบารมีเลิศกว่าใครในโลก จะมีลักษณะปลีกย่อยเป็นพิเศษอีก ๘๐ ประการ เรียกว่า อสิตยานุพยัญชนะ กล่าวคือ

- ๑) มีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเหลืองงาม
- ๒) นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวออกไปโดยลำดับแต่ต้นจนปลาย
- ๓) นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทกลมดูนายช่างกลึงไว้อย่างดี
- ๔) พระนขาทั้ง ๒๐ มีสีแดง
- ๕) พระนขาทั้ง ๒๐ นั้น งอนงามซ้อนขึ้นเบื้องบน มิได้ค้อมลงเบื้องต่ำ

- ๖) พระนขาเกลี้ยกลมสนธิมิได้เป็นรื้อรอย
- ๗) ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาทซ่อนอยู่ในพระมังสะ มิได้สูงขึ้นออกมาภายนอก
- ๘) พระบาททั้งสองเสมอกัน มิได้เล็กหรือใหญ่กว่ากัน
- ๙) พระดำเนินงาม ดุจการเดินแห่งช้าง
- ๑๐) พระดำเนินงาม ดุจการเดินแห่งสีหราช
- ๑๑) พระดำเนินงาม ดุจการเดินแห่งหงส์
- ๑๒) พระดำเนินงาม ดุจการเดินแห่งโคอุสภราช
- ๑๓) ขณะยืนจะย่างพระบาทนั้น ยกพระบาทเบื้องขวาออกไปก่อน พระกายเยื้องไปเบื้องขวาก่อน
- ๑๔) พระชานุเกลี้ยกลมงาม ไม่มีพระอัฐิสะบ้าโปนออกมา
- ๑๕) มีกิริยาของบุรุษบริบูรณ์ คือ มิได้มีกิริยามารยาทคล้ายสตรี
- ๑๖) พระนาสิกกลมงาม ไม่โปน ไม่ยุบ
- ๑๗) พระอุทรมีสัณฐานอันลึก
- ๑๘) ภายในพระอุทร มีรอยเวียนเป็นทักษิณาวฏ
- ๑๙) ลำพระเพลาทั้งสองกลมงาม
- ๒๐) ลำพระกรทั้งสองงามดุจวงช้างเอราวัณ
- ๒๑) พระอังคัพพใหญ่่น้อยทั้งปวงงามพร้อมทุกสิ่งหาที่ตำหนิมิได้
- ๒๒) พระมังสะที่ควรจะหนากัหนา ที่ควรจะบางก็บางทั่วทั้งพระวรกาย
- ๒๓) พระมังสะมิได้เหี่ยวยุบในที่ใดที่หนึ่ง
- ๒๔) พระวรกายทั้งปวงปราศจากต่อม ไฟ ปาน และมูลแมลงวัน
- ๒๕) พระวรกายงามบริสุทธิ์เสมอกันทั้งส่วนบนและส่วนล่าง
- ๒๖) พระวรกายงามบริสุทธิ์ ปราศจากมลทินทั้งปวง
- ๒๗) ทรงพระกำลังมาก เท่ากับกำลังช้าง ๑,๐๐๐ โภฏี
- ๒๘) พระนาสิกโด่ง
- ๒๙) สัณฐานพระนาสิกงามแจ่ม
- ๓๐) ริมพระโอษฐ์เสมอกัน มีสีแดงงามดุจผลตำลึงสุก
- ๓๑) พระทนต์บริสุทธิ์ไม่มีผุ
- ๓๒) พระทนต์ขาวดุจดังสีสังข์
- ๓๓) พระทนต์เกลี้ยงสนธิมิได้เป็นรื้อรอย

- ๓๔) พระอินทร์ทั้ง ๕ งามบริสุทธี
- ๓๕) พระเขี้ยวทั้ง ๔ กลมบริบูรณ์
- ๓๖) ดวงพระพักตร์มีฐานยาวสวย
- ๓๗) พระปรางทั้งสองดูเปล่งงามเสมอกัน
- ๓๘) กระพุ้งพระปรางทั้งสองเต็มบริบูรณ์
- ๓๙) ลายพระหัตถ์มีรอยอันลึก
- ๔๐) ลายพระหัตถ์มีรอยอันยาว
- ๔๑) ลายพระหัตถ์มีรอยตรง
- ๔๒) ลายพระหัตถ์มีรอยสีแดงสดใส
- ๔๓) รัศมีพระวรกายเป็นปริมณฑลโดยรอบ
- ๔๔) กระบอกพระเนตรกว้าง และยาวงามสมกัน
- ๔๕) ดวงพระเนตรประกอบด้วยประสาททั้ง ๕ ผ่องใสบริสุทธี
- ๔๖) ปลายเส้นพระโลมาชาติ ทั้งหลายเหยียดตรง
- ๔๗) พระชีวหามีฐานงาม
- ๔๘) พระชีวหาอ่อนมิได้กระด้าง มีสีแดงเข้ม
- ๔๙) พระกรรณทั้งสองมีฐานยาวดุจกลีบปทุมชาติ
- ๕๐) ช่องพระกรรณมีฐานกลมงาม
- ๕๑) พระนารู (เส้นเอ็น) ทั้งปวง เป็นระเบียบสละสลวย
- ๕๒) แก้วพระนารูทั้งหลาย ช่อนอยู่ในพระมังสะมิได้นูนขึ้น
- ๕๓) พระเศียรมีฐานงามเหมือนฉัตรแก้ว
- ๕๔) ปริมณฑลพระนลาฏ โดยกว้างยาวสมกัน
- ๕๕) พระนลาฏมีฐานงาม
- ๕๖) พระขนงมีฐานงามดุจคันธนูที่โค้งไว้
- ๕๗) พระโลมาชาติที่พระขนงมีเส้นละเอียด
- ๕๘) เส้นพระโลมาชาติที่พระขนงลึบราบไปทางเดียวกัน
- ๕๙) พระขนงใหญ่
- ๖๐) พระขนงยาวสุดหางพระเนตร
- ๖๑) พระฉวีละเอียดทั่วทั้งพระวรกาย
- ๖๒) พระวรกายรุ่งเรืองไปด้วยสิริ

- ๖๓) พระวรกายไม่มัวหมองฟ่องใสอยู่เป็นนิตย์
- ๖๔) พระวรกายสดชื่นเหมือนดอกบัว
- ๖๕) พระวรกายมีสัมผัสอ่อนนุ่มไม่กระด้าง
- ๖๖) กลิ่นพระวรกายหอมฟุ้ง ดุจกลิ่นไม้กฤษณา
- ๖๗) พระโลมชาติมีเส้นเสมอกัน
- ๖๘) พระโลมชาติมีเส้นละเอียด
- ๖๙) ลมอัสสาสะและปัสสาสะเดินละเอียด
- ๗๐) พระโอษฐ์มีสัณฐานงามดุจแยม
- ๗๑) กลิ่นพระโอษฐ์หอม ดุจกลิ่นดอกกุบล
- ๗๒) พระเกศาดำเป็นเงา
- ๗๓) กลิ่นพระเกศาหอมฟุ้งจรดลบ
- ๗๔) กลิ่นพระเกศาหอม ดุจกลิ่นโกมล
- ๗๕) พระเกศาทุกเส้นมีสัณฐานกลมสลวย
- ๗๖) พระเกศาดำสนิท
- ๗๗) พระเกศามีเส้นละเอียด
- ๗๘) เส้นพระเกศาไม่ยุ่งเหยิง
- ๗๙) เส้นพระเกศาเวียนเป็นทักษิณาวฏ
- ๘๐) มีพระเกตุมาลา

หากพิจารณาลักษณะมหาบุรุษเหล่านี้แล้วจะพบว่า เป็นลักษณะที่ควรจะมีที่มาจาก ๓ เหตุผล คือ

- ๑) เป็นลักษณะของชาวเอเชียผู้มีสุขภาพดี เช่น ฟันสะอาดเป็นสีขาว ผมสะอาด เป็นสีดำสนิท เล็บสะอาดมีสีแดง ดวงตาสดใส เห็นเห็นคล่องแคล่ว ผิวพรรณเปล่งปลั่ง เป็นต้น
- ๒) เป็นลักษณะของความงามตามรสนิยมท้องถิ่น เช่น มีผิวกายละเอียดอ่อน นุ่ม มีดวงตาสีเข้ม มีเสียงไพเราะกังวาน เป็นต้น
- ๓) เป็นลักษณะความงามทางอุดมคติ ซึ่งผู้คนที่ท้องถิ่นปรารถนาจะเป็น เช่น มีเท้าเต็ม มีนิ้วมือนิ้วเท้ายาวและงดงาม มีร่างกายเต็มบริบูรณ์ ไม่มีรอยบุ่ม รอยเหี่ยวเหี่ยว เป็นต้น

พระพุทธชินราช ศิลปะสุโขทัย
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก
ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจาก
คัมภีร์มหาปुरुสลักษณะ

ลักษณะพิเศษเหล่านี้เองที่ในเวลาต่อมา นายช่างทั้งในเอเชียใต้และภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ได้ใช้เป็นสัญลักษณ์ในการสร้างประติมากรรมแทนพระองค์พระพุทธเจ้า ซึ่งเราเรียกว่า พระพุทธรูป โดยประโยชน์สำคัญเพื่อส่งเสริมสถานะพิเศษของพระพุทธเจ้าผู้เลิศกว่ามนุษย์ทั้งหลาย และยังสามารถใช้เป็นเครื่องจำแนกประติมากรรมของพระพุทธเจ้าออกจากประติมากรรมบุคคลอื่น ๆ ได้อีกด้วย

ทรงเปล่งพระอาสภิวาจา

เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์นั้น ท้าวมหาพรหมเสด็จลงมาจากรวมโลก เพื่อกางตาข่ายทองรองรับพระองค์ ขณะนั้นมีท่อน้ำอุ่นน้ำเย็น ไหลออกมาสรองสนานพระวรกายของพระโพธิสัตว์และพระมารดา จากนั้น ท้าวจตุโลกบาลก็เสด็จมารับพระองค์ พระโพธิสัตว์ต่อจากพระพรหม และนางนมก็มารับพระองค์ต่อไปจากท้าวจตุโลกบาล ในขณะนั้นเอง พระโพธิสัตว์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ทอดพระเนตรไปยังทิศทั้ง ๑๐ ก็มีทรงเห็นผู้ใดจะเสมอเหมือนพระองค์ จึงบำยพระพักตร์สู่ทิศอุดร เสด็จพระดำเนินไป ๗ ก้าว ทรงเปล่งพระสุรเสียงว่า “อคโคหมสมิ โลกสฺส, เขฏโฆหมสมิ โลกสฺส, เสฏโฆหมสมิ,

อโยมนติมา เม ขาติ นตฺถิทานิ ปุณฺณโกวติ” แปลว่า “เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เราเป็นผู้เจริญแห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลกชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย จากนั้นไปไม่มีการเกิดอีก”

ขณะนั้นจักรวาลทั้งปวงก็หวั่นไหวเกิดแสงโอภาสสว่างไสวไปทั่ว มีความเชื่อกันว่าการที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาแล้วเปล่งพระวาจานั้นมีอยู่ ๓ ขาติ ได้แก่ ขาติที่อุบัติเป็นพระมหोสด ขาติที่อุบัติเป็นพระเวสสันดร ขาติสุดท้ายที่อุบัติเป็นสิทธัตถกุมารนี้

พระอัสสภวาทา คือ วาจาอันองอาจ มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ได้แก่ แจ่มใส ชัดถ้อยชัดคำ หวานกล่อมใจ เสนาะโสตหยดย้อย ไม่เครื่อ ไม่พรวด ไม่แหบ ซึ่ง และมีเสียงกังวาน แต่ ซึ่งการตรัสอัสภวาทานี้ นัยหนึ่งว่าเป็นการประกาศอิสรภาพของมนุษย์ว่า มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาตนไม่ต้องไปหวังพึ่งเทพเจ้าองค์ใด

ทั้งนี้ มีนักปราชญ์กล่าวถึงความหมายโดยนัยของปาฏิหาริย์ในวาระประสูติไว้ดังนี้

หมีนโลกธาตฺวหวั่นไหว หมายถึง ผู้คนทั้งหลายทั่วทั้งโลกจะได้ประจักษ์ถึงพระธรรมคำสอนอันล้ำเลิศในเวลาต่อมา

มีพรหมและเทวดามารับพระองค์ หมายถึง จะทรงสำเร็จรูปาพจรมาณทั้ง ๔

มีมนุษย์มารับพระองค์ หมายถึง จะทรงสำเร็จรูปาพจรมาณ ๔

ทรงพระดำเนินด้วยพระบาท หมายถึง จะได้ทรงอิทธิบาท ๔

ทรงป่ายพระพักตร์ไปยังทิศอุดร หมายถึง จะทรงประเสริฐเหนือกว่าสัตว์โลกทั้งปวง

ทรงพระดำเนิน ๗ ก้าว หมายถึง จะทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ (องค์แห่งการตรัสรู้) ซึ่งเป็นการประกาศศักยภาพของมนุษย์ว่าจะพัฒนาตนให้มีโพธิจะต้องตั้งตนหยัดยืนขึ้น และก้าวเดินตามหลักธรรมดังกล่าว หรือจะได้เสด็จไปทรงเผยแผ่พระศาสนาในแคว้นทั้ง ๗ แห่งชมพูทวีป เป็นต้น

อนึ่ง ในวันเดียวกับที่พระโพธิสัตว์ประสูตินั้นเอง มีบุคคลและสิ่งของกำเนิดขึ้นพร้อมกัน เรียกว่าเป็น สหชาติกับพระโพธิสัตว์ ได้แก่ พระนางพิมพา เจ้าชายอนนทกาฬุทายีอำมาตย์ นายฉันทะ ม้ากัณฐกะ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และชุมทองทั้ง ๔ มุมเมือง เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าวการประสูติ จึงตรัสสั่งให้เชิญเสด็จพระนางสิริมหามายากลับพระราชวัง และให้มิงานฉลิมนฉลองฉลิมนฉลองยิ่งใหญ่ทั่วทั้งพระนคร

สวนลุมพินีวัน ประเทศเนปาล สถานที่ประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ

กาฬเทวิลดาบสเข้าเฝ้า

ในเวลาต่อมา มีดาบสซึ่งเป็นอาจารย์ที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงเคารพนับถือนามว่า กาฬเทวิลดาบส เป็นผู้ได้อ่านสมาบัติ ๘ ประการ อาศัยอยู่ที่เชิงเขาหิมาวันต์ ได้ทราบข่าวพระประสูติกาลจึงเข้าไปเฝ้ามายังพระราชนิเวศน์ขอชมบารมีพระราชากุมาร พระเจ้าสุทโธทนะตรัสสั่งให้อุ้มพระราชโอรสออกมาชมมัสการพระดาบส แต่พระโพธิสัตว์ทรงกระทำปาฏิหาริย์เสด็จไปยืนเหนือชฎาของดาบส เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรดังนั้น ก็มีพระทัยยินดียกพระหัตถ์ขึ้นทรงคมพระราชโอรสของพระองค์เองเป็นครั้งแรก

อนึ่ง มีนักปราชญ์อธิบายปาฏิหาริย์นี้ว่า กาฬเทวิลดาบสเป็นผู้มีความรู้แตกฉานคงเข้าใจลักษณะมหาบุรุษที่แสดงให้เห็นว่า พระราชากุมารเป็นผู้มีบุญญาธิการ จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ตามธรรมเนียมความเชื่อของชาวชมพูทวีปนั้น บุคคลเช่นนั้น

ไม่ควรทำความเคารพผู้ใด มิเช่นนั้นศิระของผู้ได้รับการทำความเคารพจะต้องแยกเป็น ๗ ส่วน เมื่อคิดเช่นนั้นภาพเทวิลดาบสเกิดตกใจกลัวจึงรีบก้มศิระทำความเคารพพระราชกุมาร เป็นเหตุให้พระบาทของพระราชกุมารสามารถแตะบนชฎาของท่านได้ เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นอาจารย์ที่ทรงนับถือกราบพระบาทพระราชโอรส จึงทรงยกพระหัตถ์ขึ้นอัญชลีตามไปด้วย

ทั้งนี้คัมภีร์พุทธประวัติกล่าวว่า เมื่อภาพเทวิลดาบสเห็นพระราชโอรสนั้น มีพระลักษณะมหาบุรุษต้องตามตำราเป็นอัศจรรย์ควรได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ก็แย้มยิ้มด้วยใจยินดีที่ได้เข้าเฝ้า และได้ใช้ญาณหยั่งดูว่าตนเองจะได้ฟังพระธรรมเทศนาหรือไม่ ก็ทราบว่าจะมิได้ฟังธรรมจากพระโอษฐ์ เพราะตนเองจะสิ้นชีวิตไปก่อนแล้วไปอุบัติในแดนอรุปรหมซึ่งไม่มีความรับรู้ยินดียินร้ายใด ๆ ไม่สามารถรับรู้ธรรมได้ จึงเท่ากับบำเพ็ญเพียรมาเปล่าประโยชน์ ไม่สามารถหลุดพ้นได้ คิดเช่นนั้นแล้วจึงร้องไห้ จากนั้นจึงดำริว่ามีญาติผู้ใดของตนบ้างที่จะทันได้เห็นพระพุทธเจ้า จึงทราบว่านาลกะผู้เป็นหลานจะได้เห็น

เมื่อทราบดังนั้นก็ภาพเทวิลดาบสจึงออกจากพระราชนิเวศน์ตรงไปยังบ้านน้องสาวของตน เพื่อแนะนำให้นาลกะออกบวช ฝ่ายนาลกะเชื่อฟังลงอย่างยิ่ง ได้ทั้งทรัพย์สมบัติออกบวชขอธัมมทานว่า “ท่านผู้ใดเป็นอุดมบุคคลในโลก ข้าพเจ้าขอบรรพชาเฉพาะสำนักท่านผู้นั้น” แล้วบ่ายหน้าไปยังทิศอันเป็นที่สถิตแห่งพระโพธิสัตว์ ถวายนมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วสละพาตราออกเดินทางจากเคสสถาน ไปเจริญสมณธรรมยังป่าหิมพานต์ รอเวลาพระพุทธเจ้าตรัสรู้

พระนาลกะผู้นี้ ต่อมาได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาทูลถามเกี่ยวกับโมมัยปฏิบัติ ครั้งได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วบรรลุหัตตผล กลับไปบำเพ็ญอย่างหนักที่ป่าหิมพานต์ ๗ เดือน พิจารณาทราบว่ากำลังจะนิพพาน จึงไปยืนฟังเขาสุวรรณบรรพตแล้วนิพพาน

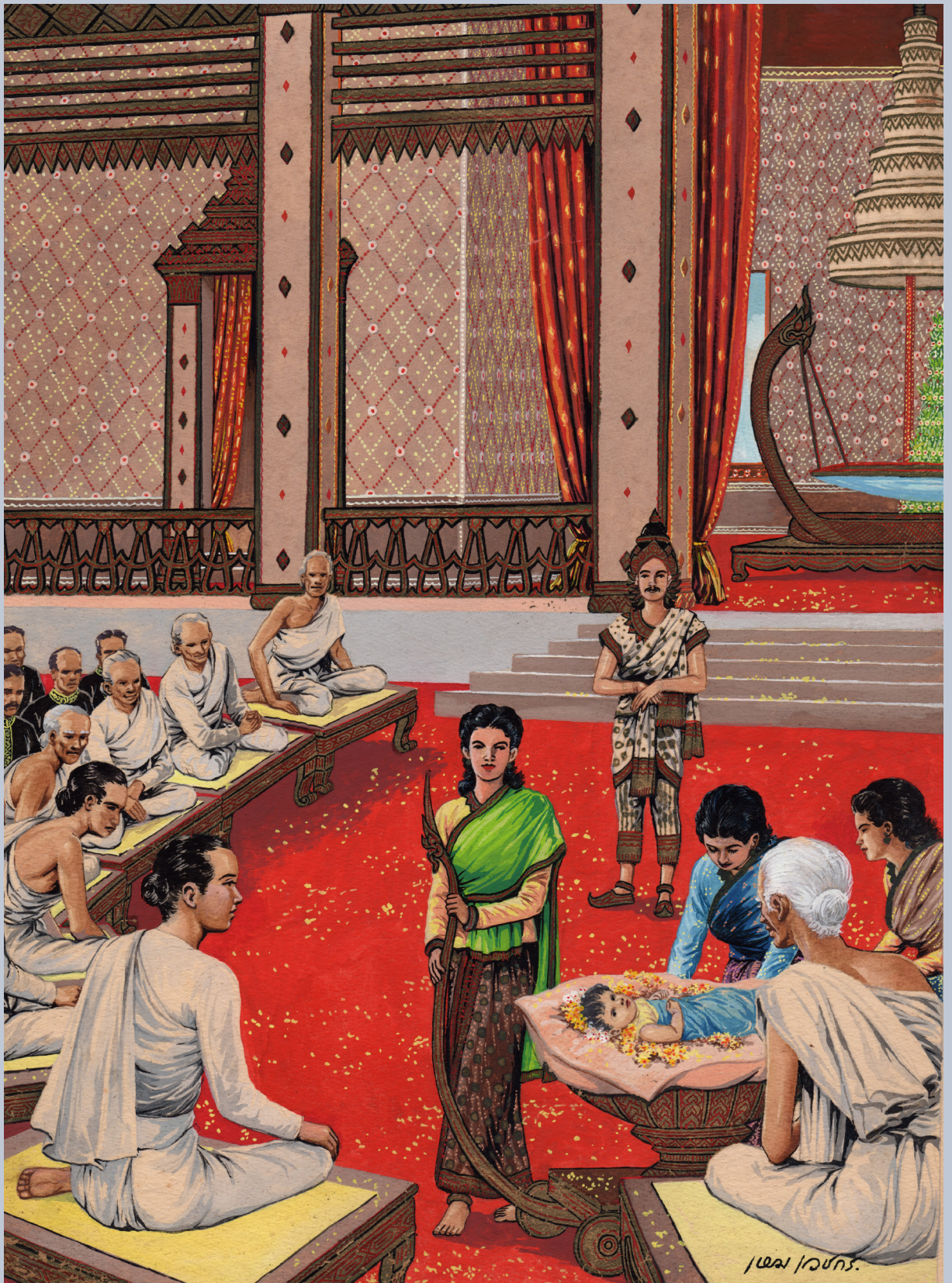
ฝ่ายราชสกุลศากยวงศ์ทั้งหลาย เห็นดาบสซึ่งเป็นทีนับถือของตนกราบที่พระบาทของพระราชโอรสแสดงความนับถือและได้ฟังพยากรณ์อย่างนั้น ก็มีจิตนับถือในพระราชโอรสนั้นยิ่งนัก ยอมถวายโอรสของตนเป็นบริวาร ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะก็จัดพระพี่เลี้ยงนางนมคอยระวังรักษาพระราชโอรสเป็นนิจต่อไป

จิตรกรรมสีอะคริลิกเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนภาพเทวิลดาบสเข้าเฝ้าเจ้าชายสิทธัตถะ
จัดแสดง ณ มูลนิธิธรรมาภรณ์ (วิหารเขียน) ในพระสังฆราชูปถัมภ์ จังหวัดชลบุรี
ผลงานของอาจารย์ค่านวน ชานันโท

ขนานพระนามพระโพธิสัตว์

เมื่อพระราชากุมารประสูติได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้ประชุมพระญาติวงศ์ และเสนามาตย์ทั้งหลาย เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คน มาฉันโภชนาหาร แล้วคัดเลือก พราหมณ์ที่มีวิทยาเวทมากกว่าผู้อื่น ๘ คน ได้แก่ รามพราหมณ์ ลักษณะพราหมณ์ ยัญญพราหมณ์ ฤชพราหมณ์ โกชพราหมณ์ สุทัตตพราหมณ์ สยามพราหมณ์ และ โกลนทัตตพราหมณ์ ช่วยกันทำนายลักษณะของพระโพธิสัตว์ เมื่อพราหมณ์ ๗ คนแรก ได้เห็นมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ กับอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ของพระโพธิสัตว์แล้ว ได้ยกนิ้วมือชูขึ้น ๒ นิ้ว ทูลทำนายว่าพระราชากุมารนี้ มีคติ คือ ที่ไปเป็น ๒ ทาง กล่าวคือ ถ้าดำรงเพศฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าเสด็จออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพราหมณ์ทั้ง ๘ คน ประชุมกันเพื่อขนานพระนามเจ้าชายสิทธัตถะ
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องพระประวัติพระนางมหาชาบดีโคตมี

ส่วนโกณฑัญญพราหมณ์ ผู้มีอายุน้อยกว่าพราหมณ์ทั้งหมด เมื่อพิจารณาโดยถ้อยคำแล้ว จึงยกขี้นมือขึ้นเพียงนิ้วเดียว โดยทำนายว่าพระราชกุมารจะไม่สถิตอยู่ในฆราวาสวิสัย แต่จะทรงผนวชแล้วตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแน่นอน พระเจ้าสุทโธทนะทรงถามพราหมณ์ว่าเหตุใดพระราชกุมารจึงจะเสด็จออกทรงผนวชเหล่าพราหมณ์ทูลว่าเพราะจะได้ทอดพระเนตรเทวทูต ๔

ดังนั้นพระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงสั่งห้ามบุคคลที่มีลักษณะพ้องกับเทวทูต ๔ คือ คนชรา คนเจ็บ คนตาย และสมณะ เข้ามาใกล้พระราชโอรส เพราะมีพระราชประสงค์จะให้พระราชโอรสเป็นพระเจ้าจักรพรรดิต่อไปในอนาคต

เหล่าพราหมณ์พากันถวายพระนามพระโพธิสัตว์ราชกุมารว่า สิทธัตถะ แปลว่า ผู้สำเร็จในทุกสิ่งที่ปรารถนา และเพราะเหตุที่ทรงมีพระรัศมีโอภาสชานออกจากพระสิริกาย พราหมณ์ทั้งหลายจึงถวายพระนามว่า อังคิรส อีกด้วย

พระนางสิริมหามายาสืบพระชนม์

ฝ่ายพระนางสิริมหามายาหลังจากมีพระประสูติกาลพระโอรสแล้วได้ ๗ วันก็สิ้นพระชนม์ แล้วไปบังเกิดเป็นเทพบุตรอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงจัดสตรีที่มีรูปร่างพอดิ ไม่สูงนัก ไม่ตํานัก ไม่อ้วนนัก ไม่ผอมนัก ผิวไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก ให้เป็นคณะพระนมบำรุงเลี้ยงพระราชโอรส พร้อมด้วยคณะบุรุษ ๑๒๐ คน และสตรี ๒๔๐ คน ที่มีคุณสมบัติพร้อมมูลมาเป็นพนักงานถวายอภิบาลเพื่อให้พระราชโอรส สุขสบายที่สุด

หลังจากนั้นพระนางมหาปชาบดีโคตมี พระชนินุชของพระนางสิริมหามายาได้รับสถาปนาเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะสืบต่อมา ทรงอภิบาลเจ้าชายสิทธัตถะด้วยความรักเจือปนพระมารดาแท้ ๆ และทรงมีพระราชบุตร ๑ พระองค์กับพระเจ้าสุทโธทนะ คือ เจ้าชายนันทกุมาร แต่ประทานให้นางนมเป็นผู้ถวายพระกษิรธारा แต่เจ้าชายนันทกุมาร ส่วนพระนางมหาปชาบดีนั้นเป็นผู้ถวายพระกษิรธाराแต่เจ้าชายสิทธัตถะ ต่อมาทรงมีพระธิดาอีกพระองค์หนึ่ง พระนามว่า เจ้าหญิงรูปนันทา ซึ่งทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นนางชนบทกัลยาณี คือสตรีที่งดงามที่สุดในแผ่นดิน

อนึ่ง มีข้อน่าขบคิดว่า การที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีมีพระกษิรธาราดูแลเจ้าชายสิทธัตถะได้นั้น ย่อมแสดงว่าน่าจะทรงพระครรภ์เจ้าชายนันทกุมารในระยะเวลาใกล้เคียงกันกับพระนางสิริมหามายา เจ้าชายทั้งสองจึงมีพระประสูติกาลในเวลาใกล้เคียงกัน ทั้งยังชี้ให้เห็นว่าพระนางมหาปชาบดีควรจะรับราชการเป็นพระภรรยาเจ้าของพระเจ้าสุทโธทนะ

จิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร
ศิลปินรัตนโกสินทร์ เล่าเรื่องพุทธประวัติตอนปาฏิหาริย์
ของพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะระหว่างพระราชพิธีพืชมงคล

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการอภิเษกสมรสระหว่างพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายา แม้จะมีคำกล่าวว่า ชาวอารยันนิยมการมีภรรยาทีละคน แต่ธรรมเนียมการรับหญิงอื่นเป็นภรรยารอง อาจเริ่มมีขึ้นแล้วในหมู่ชนชั้นนำสมัยนั้น

ปาฏิหาริย์ในพระราชพิธีพืชมงคล

เจ้าชายสิทธัตถะเจริญพระชนม์ขึ้นด้วยความสุขสมบูรณ์พร้อม วันหนึ่งซึ่งเป็นวันประกอบพระราชพิธีพืชมงคล พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้ประดับตกแต่งพระนครให้งดงามแล้วเสด็จพระราชดำเนินพร้อมหมู่อำมาตย์ พราหมณ์ คฤหบดีสู่สถานที่ประกอบพระราชพิธีโปรดให้เชิญเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จไป ณ ที่นั้นด้วย โดยจัดที่ประทับไว้ภายใต้ต้นหว้าต้นหนึ่ง กั้นพระวิสูตรโดยรอบ พร้อมด้วยข้าทาสบริวารพร้อมคอยถวายปรนนิบัติให้สำราญพระราชหฤทัย

แต่ครั้งได้เวลาที่กำหนดไว้ ข้าทาสบริวารทั้งหลายกลับพากันออกจากที่ประทับ ไปชมการประกอบพระราชพิธีจนหมดสิ้นทุกคน ทั้งให้เจ้าชายสิทธัตถะประทับอยู่ ใต้ร่มหว่าเพียงพระองค์เดียวจึงเสด็จประทับนั่งสมาธิเจริญอานาปานสติกรรมฐาน ทำปฐมฌานให้เกิดขึ้น

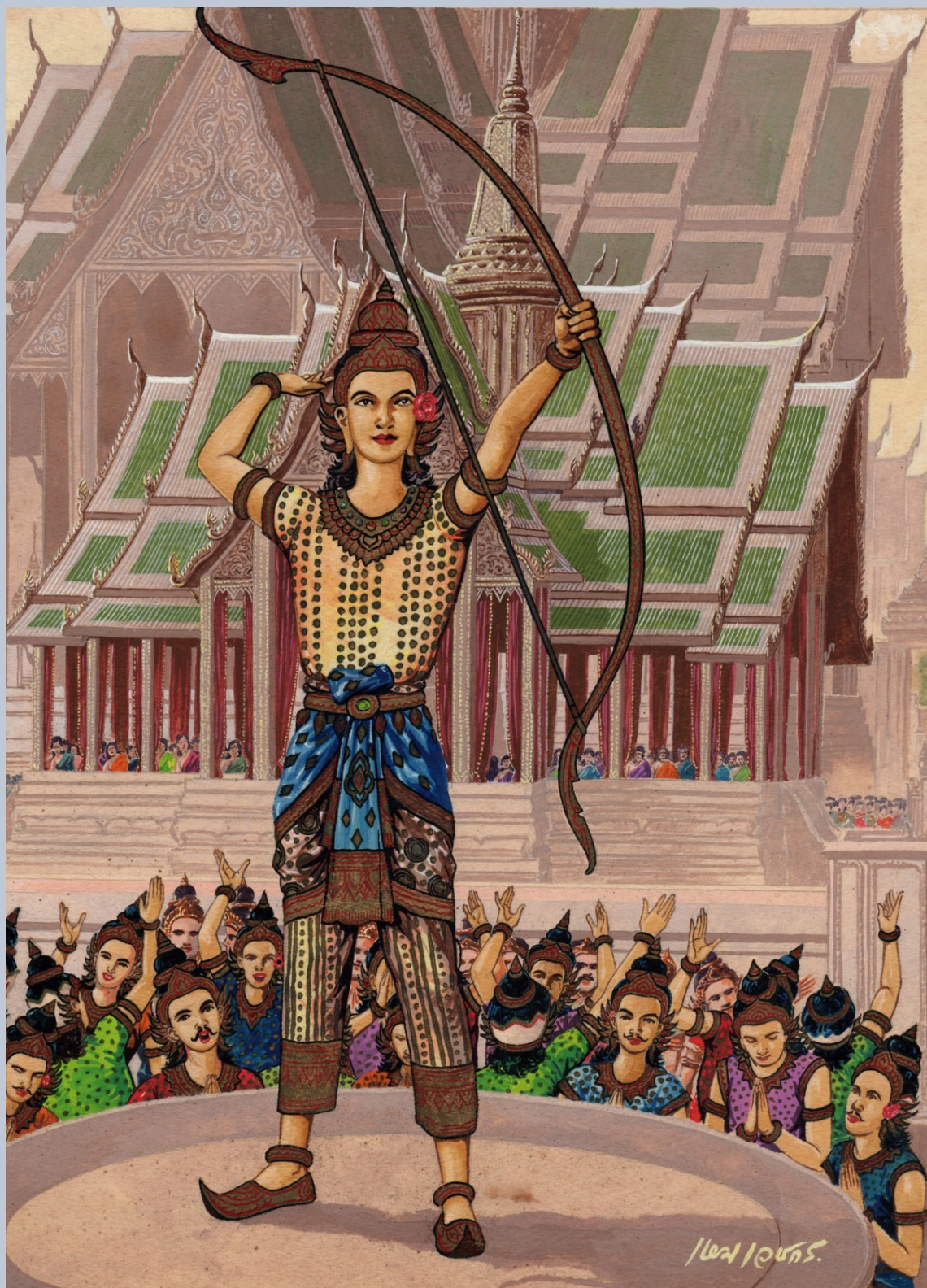
เวลานั้นเป็นเวลาบ่าย เงามรไม์ทั้งหลายก็หายไปตามดวงตะวันทั้งสิ้น แต่เงาไม้หว่านั้นปรากฏตั้งตรงเป็นปริมณฑลอยู่จุเวลาเที่ยงวัน เป็นที่อัศจรรย์แก่เหล่าบริวารทั้งหลายที่กลับมาเห็นปรากฏการณ์เช่นนั้น จึงไปกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะให้ทรงทราบ พระองค์รีบเสด็จมาเพื่อทอดพระเนตรความมหัศจรรย์ ทรงยกพระหัตถ์ขึ้นอัญชลี พระราชโอรสของพระองค์เองเป็นวาระที่ ๒

ต่อมาเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเจริญพระชนม์ครบ ๗ ปี พระราชบิดาโปรดให้ ขุดสระโบกขรณี ๓ แห่งขึ้นสำหรับเป็นที่สำราญพระทัย พระอินทร์ทรงทราบการนี้ จึงใช้ให้พระเวสสุกรรมเทวบุตร นายช่างใหญ่ของสวรรค์มาช่วยเนรมิตสระอโนางาม ทั้ง ๓ แห่งเสร็จภายในคืนเดียว

บรรดานักปราชญ์ต่างเห็นตรงกันว่า ต้นหว่าใหญ่ไม่มีเงายาวไปตามแสงตะวันนั้น อาจเป็นผลมาจากเป็นร่มไม้ที่มีกิ่งก้านแผ่ออกไปเป็นระยะกว้าง มียอดไม่สูงชะลูดนัก ทำให้เงาของต้นไม้ไม่เคลื่อนที่ไปตามองศาของดวงอาทิตย์ เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ แต่สิ่งอัศจรรย์แท้ คือเจ้าชายสิทธัตถะนั้นทรงเฝ้พระทัยในที่สงบและการบำเพ็ญสมาธิ ผิดจากเด็กสามัญ ส่วนการสร้างสระน้ำอโนางามเสร็จภายในระยะเวลาไม่นานนั้น อาจเพราะพระราชบิดาทรงทุ่มเทกำลังคน กำลังทรัพย์ในการบำรุงเลี้ยงพระราชโอรส อย่างเต็มที่ จนโครงการต่าง ๆ สำเร็จลงในเวลารวดเร็วดุจเทวดาเนรมิต

เจ้าชายเทวทัตทรงยิงหงส์

หนังสือประทับที่ปแห่งทวีปเอเชีย เล่าถึงเหตุการณ์เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะยังทรง พระเยาว์ไว้ตอนหนึ่งว่า ในฤดูใบไม้ผลิปีหนึ่ง มีฝูงหงส์บินข้ามพระราชอุทยานกรุงกบิลพัสดุ์ไป เจ้าชายเทวทัตซึ่งเป็นพระญาติของเจ้าชายสิทธัตถะทรงยิงหงส์ตัวหนึ่งได้รับบาดเจ็บที่ปีก ตกลงมาในพระราชอุทยาน เจ้าชายสิทธัตถะทอดพระเนตรดังนั้นก็เกิดพระเมตตาสงสาร เสด็จไปช่วยหงส์ตัวนั้นแล้วทรงอุ้มไว้แนบพระอุระ เจ้าชายเทวทัตทูลว่าด้วยเหตุที่ ทรงยิงหงส์ตัวนี้ได้ หงส์จึงควรเป็นของพระองค์ แต่เจ้าชายสิทธัตถะไม่ทรงยินยอม จึงนำเรื่องนี้ไปแจ้งแก่สภาอำครมหามนตรี ซึ่งตัดสินว่าชีวิตเป็นสิ่งมีค่า ผู้ให้ชีวิตยอม มีสิทธิ์ในชีวิตมากกว่าผู้ที่จะพยายามจะคร่าชีวิตนั้น หงส์ตัวนี้จึงสมควรเป็นกรรมสิทธิ์ของ

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนเจ้าชายสิทธัตถะทรงยกมหาราษฎรให้สละ
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

จิตรกรรมฝาผนังในศาลาการเปรียญวัดเชิงท่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
เล่าเรื่องพุทธประวัติตอนพระราชพิธีอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าชายสิทธัตถะกับพระนางพิมพา (ยโสธรา)

เจ้าชายสิทธัตถะ ดังนั้นพระองค์จึงทรงพยาบาลหงส์นั้นจนแข็งแรงดีแล้วบินกลับไปยังฝูงของตน เป็นเหตุการณ์ที่แสดงเหตุที่ทำให้เจ้าชายเทวทัตเป็นปรปักษ์ต่อเจ้าชายสิทธัตถะ

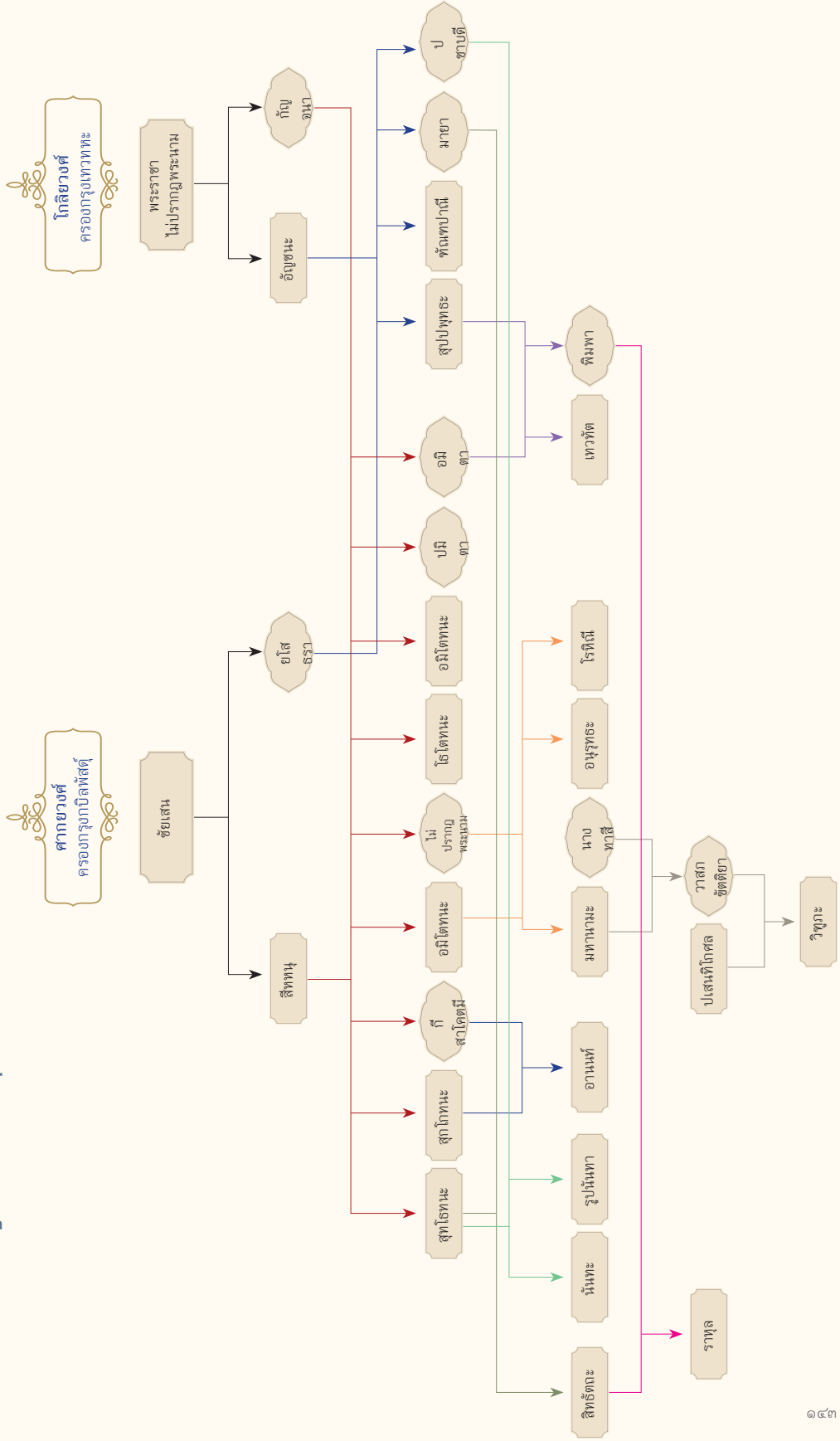
ทรงอภิเษกสมรส

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเจริญพระชันษาครบ ๑๖ ปี ทรงมีพระโณมงดงามมาก พระราชาบิดาโปรดให้สร้างปราสาทที่ประทับ ๓ หลังสำหรับ ๓ ฤดู ตกแต่งอย่างประณีตตระการตา แล้วโปรดให้ประกาศไปยังพระประยูรญาติทั้งหลายให้ส่งพระราชธิดามาเป็นบาทบริจาริกาของพระราชโอรส แต่เหล่าพระประยูรญาตินั้นกลับกราบทูลว่า ถึงแม้จะมีพระโณมงดงามเจริญตาแต่หากเจ้าชายสิทธัตถะไม่ทรงรอบรู้ในศิลปศาสตร์ทั้งหลายก็จะไม่ยกธิดาให้เป็นอันขาด เมื่อเจ้าชายทรงทราบเช่นนี้ จึงกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะให้จัดประชุมพระประยูรญาติใน ๗ วันข้างหน้า เพื่อจะทรงแสดงศิลปศาสตร์ให้ได้ชมโดยทั่วหน้ากัน

ครั้นถึงกำหนดเวลา เจ้าชายสิทธัตถะทรงยกมหาอนุสหัสสธามะ ซึ่งมีน้ำหนักมากต้องใช้บุรุษถึง ๑,๐๐๐ คน ช่วยกันยกจึงจะสำเร็จได้ แต่ทรงยกขึ้นด้วยพระองค์เองดูมีน้ำหนักเบา ทรงขึ้นสายแล้วดีดสายจนเกิดเสียงสนั่นหวั่นไหวไปทั่วพระนคร แล้วทรงแสดงศิลปศาสตร์เกี่ยวกับธนู ๑๒ ประการ ซึ่งไม่มีใครในโลกเคยสามารถกระทำได้ครบ

ในที่สุดทรงทำตามคำร้องขอของผู้ชมคือยิงลูกธนูไปตัดเส้นขนจามรีที่แขวนอยู่ไกล ๑ โยชน์ ให้ขาดที่ตรงกลางพอดีในเวลาพระอาทิตย์กำลังจะลับขอบฟ้า แสดงให้เห็นว่าทรงมีศิลปศาสตร์ล้ำเลิศ มีพระเนตรแหลมคมใช้การได้จุพญาเหยี่ยว มีพระกำลังแข็งแรงสมบูรณ์ บรรดาพระประยูรญาติต่างถวายธิดาของตนให้เป็นบาทบริจาริกามากมาย พระเจ้าสุทโธทนะทรงเลือกพระนางยโสธรา หรือ พิมพา พระธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะ และพระนางอมิตาแห่งราชวงศ์โกลิยะ ผู้ครองกรุงเทวทหะให้เป็นพระอัครชายาของพระราชโอรส

พระชาติภูมิของพระพุทธเจ้า

บทที่ ๔ เสด็จออกมหาภิเนษกรรม

ทอดพระเนตรเทวทูต ๔ และเจ้าชายราहुลประสูติ

เจ้าชายสิทธัตถะทรงบริบูรณ์ด้วยโลกียสุขที่พระราชบิดาทรงปรนเปรอมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนทรงเจริญพระวัย เหตุเพราะพระเจ้าสุทโธทนะทรงปรารภนาให้พระราชโอรสอยู่ครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมากกว่าที่จะยอมให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าตามที่เหล่าพราหมณ์ทำนายไว้ จึงทรงสร้างปราสาท ๓ ถดูพระราชทานเพื่อให้พระราชโอรสทรงเบิกบานอยู่กับพระชายา สนม และเหล่าข้าทาสบริวารที่เลือกเฟ้นมาอย่างดี

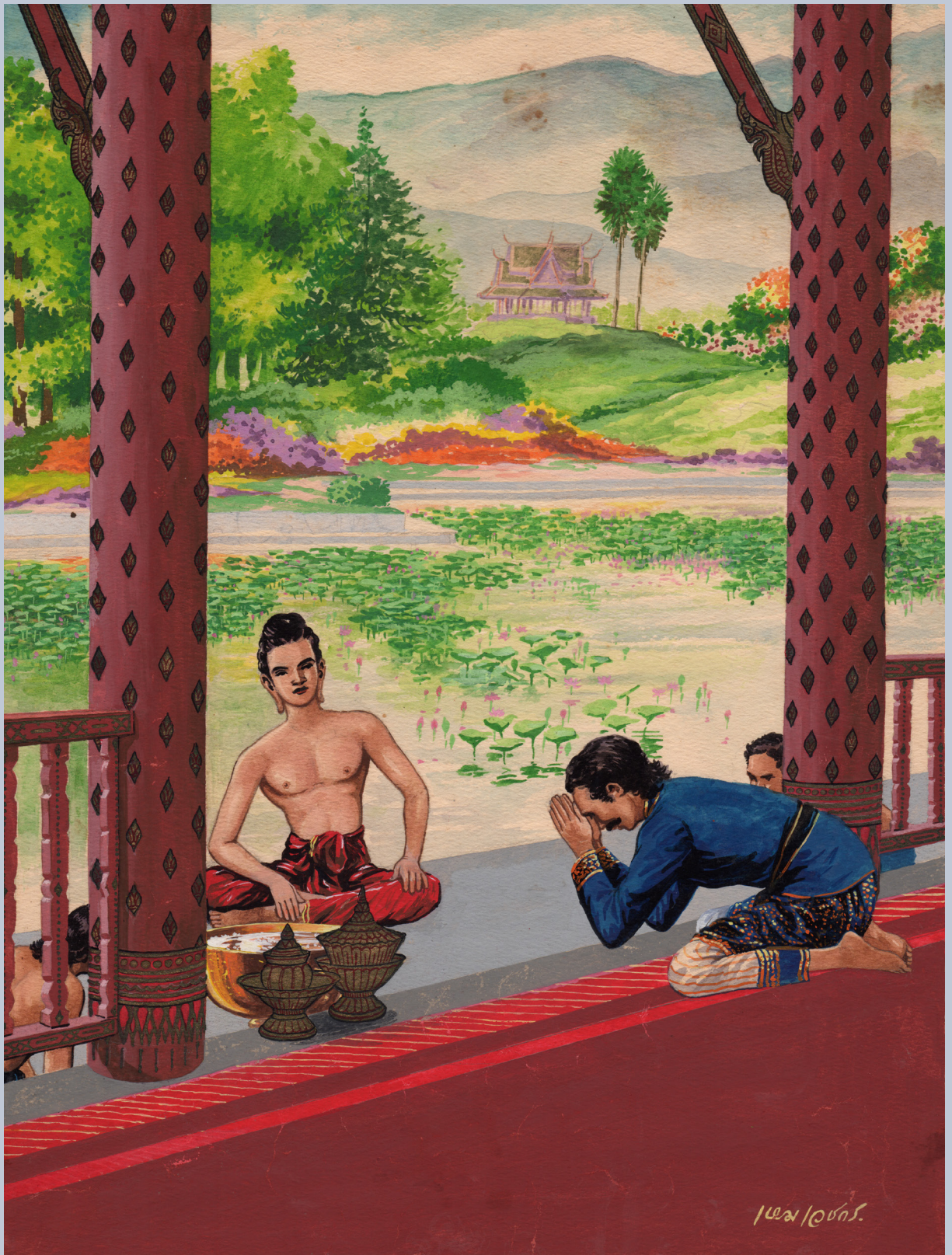
วันหนึ่งเจ้าชายสิทธัตถะมีพระประสงค์จะประพาสอุทยาน จึงประทับราชรถมีนายสารถีขับไปในอุทยาน เทวดาได้จำแลงตนเป็นคนชราผมหงอกขาว มีหลังค่อมโค้งเดินถือไม้เท้าตัวสั่นงอไปตามทาง เจ้าชายสิทธัตถะไม่เคยทอดพระเนตรคนชรามาก่อนจึงแปลกพระทัย ตรัสถามนายสารถีว่า เหตุใดคนผู้นี้จึงมีรูปกายประหลาด เทวดาก็เฉลยนายสารถีให้ทูลตอบไปตามตรงว่าเป็นคนชรา และในวันหนึ่งทั้งนายสารถีและเจ้าชายก็ต้องเข้าสู่ภาวะชราเช่นนี้ดูเดียวกัน เจ้าชายสิทธัตถะทรงสลดสังเวชพระทัย จึงตรัสสั่งให้ป้ายราชรถกลับสู่ปราสาท

เมื่อเสด็จไปยังอุทยานใน ๓ วาระต่อมา เจ้าชายสิทธัตถะก็ได้ทอดพระเนตรคนเจ็บ คนตาย และสมณะ ซึ่งเป็นร่างเทวดาแปลง ได้เข้าพระทัยว่าชีวิตเป็นทุกข์ และการออกบวชสามารถค้นพบหนทางที่จะพ้นจากชีวิตอันเป็นทุกข์นี้ได้ ทรงใคร่ครวญถึงหนทางแห่งการพ้นทุกข์นั้น

ในขณะที่กำลังทรงเพลิดเพลินที่พระราชอุทยานก็ได้ทรงทราบว่าพระนางยโสธรา มีพระประสูติกาลพระโอรส จึงเตรียมเสด็จกลับไปยังพระราชนิเวศน์ ออกพระโอรสตรัสว่า “ราहुล์ ชาตํ พนฺธํ ชาตํ” แปลว่า “บ่วงเกิดขึ้นแล้ว พันธนาการได้เกิดขึ้นแล้ว” เพราะทรงทราบดีว่า ความรักของบิดาที่มีต่อบุตรนั้นจะร้อยรัดพระองค์ไว้ในโลก เหตุดังนี้ พระโอรสจึงได้รับขนานพระนามว่า เจ้าชายราहुล

จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ศิลปะรัตนโกสินทร์ เล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนเจ้าชายสิทธัตถะทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนเจ้าชายสิทธัตถะทรงรับทราบข่าวพระโอรสประสูติ
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

พระสุบินนิมิตของพระเจ้าสุทโธทนะ

เฉพาะเนื้อหาในหนังสือประทับแห่งทวีปเอเชียเท่านั้นที่ปรากฏเนื้อหาว่า หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสกรุงกบิลพัสดุ์และทอดพระเนตรเห็นขอมานชรา อันเป็นเหตุให้ทรงตั้งพระทัยจะค้นหาเส้นทางหลุดพ้นจากชาติ ชรา และพยาธิ์นั้น ในคืนวันหนึ่ง พระเจ้าสุทโธทนะทรงพระสุบินถึงนิมิต ๗ ประการ ดังนี้

๑. มีธงผืนหนึ่งถูกชักขึ้นบนยอดเสาอย่างสง่างาม ครั้นแล้วก็มีลมพัดมา จนธงขาดเป็นชิ้น ๆ ตกลงมาคลุมฝุ่นดิน จากนั้นมีเทวดาเหาะลงมาเก็บธงนั้น ขึ้นมาวางไว้ ทางทิศตะวันออกของกรุงกบิลพัสดุ์

๒. คชสารงามเงิน ๑๐ เชือก มีพลันมหาศาล เดินมาเป็นโขลงใหญ่จากทางทิศใต้ เจ้าชายสิทธัตถะประทับอยู่บนคอคชสารเชือกแรก

๓. เจ้าชายสิทธัตถะประทับอยู่ในราชรถอันงดงามแพรวพราว เติมด้วยม้า ๔ ตัว มีรูปร่างฟุ้งฟ้างงาม มีลมหายใจเป็นไฟ

๔. มีล้ออันงดงามซึ่งคลุมล้อมด้วยทองคำประดับอัญมณีเพริศแพรวกำลังหมุน ไม่มีหยุดหย่อน ขณะที่ล้อกำลังหมุนนั้นเกิดประกายไฟและเสียงดนตรีไพเราะ

๕. มีกลองงดงามใบหนึ่งตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และทิวเขา เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงตีกลองนั้นด้วยท่อนเหล็กเกิดเสียงดังสนั่นหวั่นไหวไปในระยะไกล

๖. มีหอคอยแห่งหนึ่งยืดยาวขึ้นเรื่อย ๆ จนยอดสูงเทียมเมฆ และบนยอดหอคอยนั้น เจ้าชายสิทธัตถะประทับอยู่ ทรงกำลังโปรยดอกไม้และอัญมณีไปทั่วทุกทิศ ประชาชน ต่างมาเบียดเสียดแย่งเก็บบุปผชาติและอัญมณีที่ทรงโปรยนั้น

๗. มีบุคคล ๖ ท่าน กำลังร้องไห้คร่ำครวญด้วยความเศร้าโศกสิ้นหวัง

เมื่อตื่นพระบรรทมแล้วทรงร่อนพระทัยในพระสุบินนิมิต บรรดาโหราจารย์ทั้งหลายไม่อาจล้าทำนายถวาย จนกระทั่งมีฤาษีผู้หนึ่งอาสาทำนายพระสุบินถวายว่า

๑. ธงขาดนั้น หมายถึง การวสานของลัทธิประเพณีเก่า ๆ

๒. บารมีแห่งธรรมวิเศษ ๑๐ ประการจะทำให้เจ้าชายสิทธัตถะตัดสินใจเสด็จออกทรงบรรพชา

๓. ไม้ทั้ง ๔ หมายถึง อริยสัจ จะนำเจ้าชายสิทธัตถะให้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
๔. ล้อแก้วมณีที่หม่นอยู่ หมายถึง พระธรรมวินัยที่จะทรงบัญญัติขึ้น
๕. กลองที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงตีนั้น หมายถึง พระธรรมที่จะทรงสั่งสอนชาวโลก
๖. หอคอยสูงส่ง คือ พระธรรมวินัย ดอกไม้และแก้วมณีที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงโปรยลงมา หมายถึง พระธรรมที่จะทรงสั่งสอนมหาชนให้พ้นจากทุกข์
๗. คนผู้เศร้าโศก คือ เจ้าลัทธิตั้ง ๖ ที่จะต้องหมดผู้นับถือ ด้วยแพ้อำนาจธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดา

พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงสดับคำทำนายนี้แล้วตกพระทัยอย่างยิ่ง ทรงกำชับให้บำรุงบำเรอเจ้าชายสิทธัตถะให้สุขสบาย เพื่อขัดขวางการเสด็จออกทรงบรรพชา

พระนางกิสสาโคตมีทรงชมพระโณม

ขณะเจ้าชายสิทธัตถะกำลังเสด็จกลับพระราชนิเวศน์นั้น เจ้าหญิงองค์หนึ่งมีพระนามว่า กิสสาโคตมี เสด็จออกบวช มาทอดพระเนตรเห็นเจ้าชายสิทธัตถะมีพระโฉมงาม ก็นั่งพิติโสมนัส จึงตรัสชมเป็นพระคาถาว่า

“นิพพุตา นุน สา มาตา นิพพุโต นุนโส ปิตา
นิพพุตา นุน สา นารี ยสุสาย อิติโส ปติ”

แปลว่า “(บุรุษเช่นเจ้าชายสิทธัตถะนี้) เป็นพระราชบุตรของพระมารดา พระราชบิดาพระองค์ใด พระมารดาพระราชบิดาพระองค์นั้นก็อาจดับได้ซึ่งความทุกข์ แม้เป็นภัสดาของนารีใด นารีนั้นก็อาจดับได้ซึ่งความทุกข์”

เจ้าชายสิทธัตถะทรงได้ยินคำนี้แล้ว ทรงนึกถึงเรื่องการดับความทุกข์ และทรงพิจารณาว่าเมื่อราคะ โทสะ โมหะ และกิเลสทั้งหลายดับลงแล้วก็ได้ชื่อว่าดับได้ซึ่งความทุกข์หมดสิ้นไป มีพระทัยปราโมทย์ในความคิดนี้และทรงระลึกว่า เพราะพระนางกิสสาโคตมีรำพึงคาถา พระองค์จึงได้ถูกพระทัยคิดและตัดสินใจเสด็จออกมหาภิเนษกรรม (การเสด็จออกทรงบรรพชาของพระพุทธเจ้า) ทรงดำริดังนั้นแล้วตั้งพระทัยจะประทานรางวัล จึงทรงถอดสร้อยพระศอประดับด้วยแก้วมุกดาหารมีค่ามากกว่า ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะออกจากพระศอ ส่งให้ราชบุตรเชิญไปถวายพระนางกิสสาโคตมี ซึ่งทรงรับไว้ด้วยพระทัยยินดีปรีดาเพราะสำคัญว่าเจ้าชายสิทธัตถะมีความเสน่หาต่อพระนาง

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระนางกัศยปามีชมพระโสมเจ้าชายสิทธัตถะ
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

เสด็จออกทรงบรรพชา

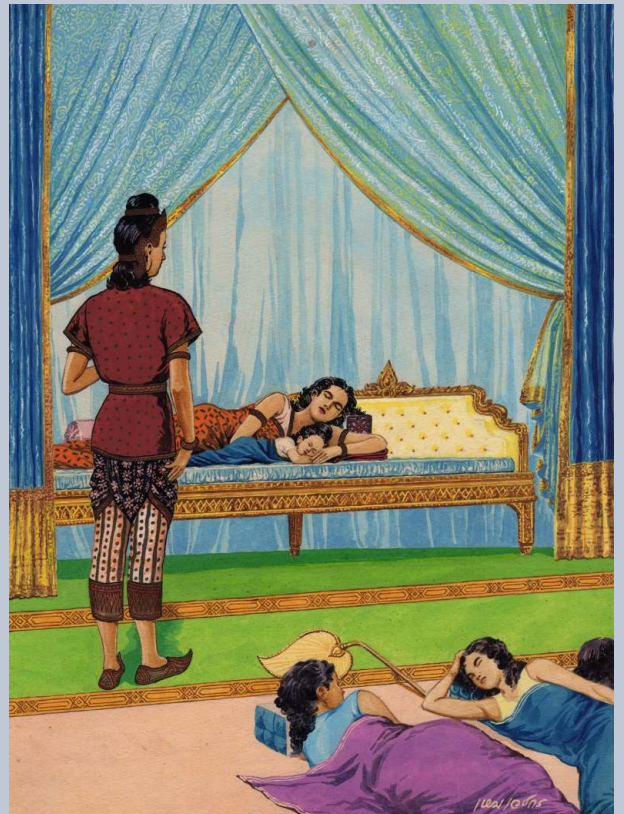
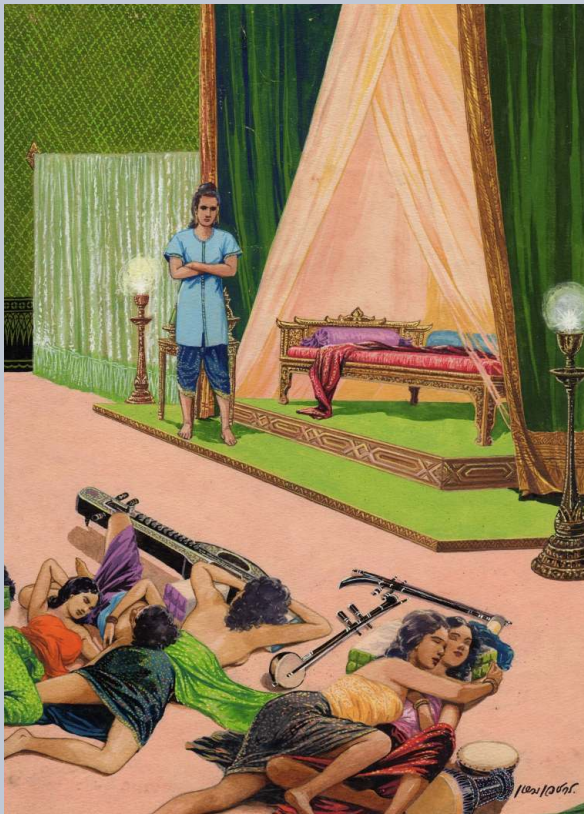
ในราตรีหนึ่งเจ้าชายสิทธัตถะประทับทรงพระสำราญอยู่ในปราสาท เหล่าสนมกำนัลทั้งหลายแต่งกายงดงามเจิดจ้านประโคมดนตรี ฟ้อนรำ บำรุงบำเรอแวดล้อมพระองค์อยู่ ทรงเปลิดเพลินจนหลับไป เมื่อบรรดานางในเห็นดังนั้นก็พากันหยุดประโคม ฟ้อนรำ บำรุงบำเรอ แล้วทอดกายลงหลับไหลลึมระมัดระวังตน

เมื่อทรงตื่นบรรทมขึ้น เปลี่ยนพระอิริยาบถลุกขึ้นประทับนั่งแล้ว ทอดพระเนตรเห็นนางในทั้งหลายซึ่งเคยงดงามและมีกิริยามารยาทประดุจนางเทพธิดา บัดนั้นนอนหลับกลิ้งเกลือกอยู่กับพื้น ไม่ระมัดระวังตนเช่นเมื่อก่อนอยู่ บ้างก็ผ้าผ่อนหลุดลุ่ย บ้างก็อ้าปากน้ำลายไหล บ้างก็นอนกรนเสียงดัง มีสภาพไม่ต่างจากซากศพที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ทรงสังเวชพระทัย เหนื่อยหน่ายในกามคุณ และความไม่เที่ยงแท้ของโลก ตัดสินพระทัยที่จะเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณในคืนนั้นทันที เสด็จออกไปนอกห้องพระโรงตรัสเรียกนายฉันทะซึ่งนอนหลับเอาศีรษะหนุนธรณีพระทวารอยู่ และตรัสสั่งให้ไปเตรียมม้าทรงไว้ นายฉันทะจึงออกไปผูกเครื่องม้ากัณฐกะไว้อย่างรัดกุม

จากนั้นเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จไปยังห้องพระบรรทมของพระนางยโสธรา และเจ้าชายราหุล ทรงหยุดประทับยืนอยู่บนธรณีพระทวาร ทอดพระเนตรเห็นพระนางยโสธรา บรรทมหลับสนิททอดพระกรไว้บนพระเศียรของพระโอรส เจ้าชายสิทธัตถะทรงพระดำริว่า หากทรงยกพระกรของพระชายาขึ้นเพื่อจะได้ทอดพระเนตรพระพักตร์พระโอรส พระนางย่อมต้องตื่นบรรทมแล้วขัดขวางการเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณเป็นแน่ จึงระงับพระทัยไว้ มีพระดำริว่า ถ้าหากได้ตรัสรู้แล้วจะเสด็จกลับมาทรงโปรดพระชายาและพระโอรส ทั้งนี้ เพราะมีพระทัยตั้งมั่นในการค้นหาหนทางหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย

จากนั้นจึงเสด็จออกจากปราสาทประทับม้ากัณฐกะ มีนายฉันทะตามเสด็จในคืนเพ็ญกลางเดือนอาสาฬหะ หรือเดือน ๘ ในระหว่างนั้น ท้าวจาดุมหาราชทั้ง ๔ ได้พากันมาอารักขาเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อถึงประตูเมืองกรุงกบิลพัสดุ์ซึ่งต้องใช้กำลังบุรุษถึง ๑,๐๐๐ คน จึงจะสามารถเปิดออกได้ เพราะพระเจ้าสุทโธทนะทรงเกรงว่าพระราชาโอรส จะหลบหนีออกไปสู่เพศบรรพชิตตามคำทำนาย เทวดารักษาประตูเมืองก็เปิดประตูนั้นถวายโดยง่ายดาย

ขณะนั้นพญาวัสสวดีมาร ผู้มีจิตหลงบาปเห็นเจ้าชายสิทธัตถะผู้เป็นพระโพธิสัตว์ กำลังเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณตั้งใจจะขัดขวาง จึงเหาะไปขวางทางไว้แล้วทูลว่า

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนเจ้าชายสิทธัตถะทรงตื่นบรรทมในราตรีก่อนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

“ท่านอย่าออกบรรพชาเลย อีก ๗ วัน จักรัตนะอันเป็นทิพย์จะปรากฏแก่ท่าน ท่านจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ” เจ้าชายสิทธัตถะจึงตรัสว่า “ท่านจงไปเสียเถิด เราไม่ปรารถนาสมบัติพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ปรารถนาพุทธรัตนสมบัติ” พญามารก็หลีกไป

คำว่า มาร แปลว่า ผู้กีดกันบุญกุศล มี ๕ ประเภท ได้แก่ กิเลสมาร มารคือกิเลส มัจจุมาร มารคือความตาย อภิสังขารมาร มารคือเครื่องปรุงแต่งจิต ชันธมาร มารคือขันธ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เทวบุตรมาร มารคือเทพบุตรหรือเทพธิดา เรื่องของพญามารซึ่งมีนามว่า วัสสวดีมาร นี้ เล่ากันว่าเป็นผู้มีใจริษยา คอยจองเวรพระพุทธเจ้าศากยมุนีมาหลายภพหลายชาติ จนกระทั่งได้ครองสวรรค์ชื่อ ปริณิมิตวสวัตติ ซึ่งเป็นสรวงสวรรค์ชั้นสูงสุด แบ่งพื้นที่ออกเป็น ๒ ฝั่ง มีเทวดาปกครองฝั่งหนึ่ง และอีกฝั่งหนึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของวัสสวดีมารผู้นี้ แต่เพราะ

จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดอุโปสถาราม จังหวัดอุทัยธานี
ศิลปะรัตนโกสินทร์ เล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์

ในอดีตกาลที่ผ่านมา วัสสวดีมารเคยได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้ากัสสปะว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต จึงถือว่าท่านเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีความหลงผิดชั่วขณะ ต่อมาท่านแพ้อิทธิฤทธิ์ของพระอุคุตเถระและสำนักได้ว่าหลงผิดไป จึงหยุดการเบียดเบียนแล้วบำเพ็ญเพียรเพื่อสั่งสมบารมีต่อไป

นอกจากนี้ นักปราชญ์ได้ตีความว่า พญามารและเรื่องอันเนื่องด้วยมารในวรรณกรรมพุทธประวัตินั้น ที่แท้แล้วคือบุคลลาธิฐานของกิเลสที่จัดตั้งพระโพธิสัตว์ให้หลงเลงสยในการบำเพ็ญเพียร เช่น เรื่องธิดามารที่มายั่ววนพระพุทธเจ้า นามว่า ตัณฑา (ความทะยานอยาก) ราคา (ความใคร่) และอรดี (ความไม่ยินดี) เป็นบุคลลาธิฐานของขันธมาร หรือมารที่มากราบทูลพระบรมศาสดาให้ปลงพระชนมายุสังขารเป็นบุคลาธิฐานของอภิสังขารมาร เป็นต้น ส่วนพญามารที่มาห้ามมิให้เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ครั้งนี้เป็นบุคลาธิฐานของกิเลสมาร

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดพระเกศโมฬี

เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จผ่านกรุงกบิลพัสดุ์ กรุงสาวัตถี และกรุงเวสาลี ระยะทางประมาณ ๓๐ โยชน์ ก็เดินทางถึงฝั่งแม่น้ำอนิมานที ณ พรหมแดนพระนครทั้ง ๓ นั้น ในเวลาใกล้รุ่ง เสด็จข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่งแล้วเสด็จลงจากหลังม้า ประทับนั่งบนกองทราย ทรงเปลื้องพระภูษาและอาภรณ์ของเจ้าชายแล้วห่อส่งให้นายฉันทะนำกลับพระนคร พร้อมด้วยม้ากัณฐกะ นายฉันทะมีความอาลัยไม่อยากจะจากพระองค์ไปแต่ไม่อาจขัดพระบัญชาด้วยความจงรักภักดี ส่วนม้ากัณฐกะพอพ้นสายตา ไม่สามารถแลเห็น เจ้าชายสิทธัตถะได้ก็หัวใจแตกสลายตายลงในระหว่างทาง ด้วยอาณภาพความสวามิภักดี จึงไปอุบัติในดาวดึงส์เทวโลก ได้นามว่า กัณฐกะเทพบุตร

ฝ่ายเจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดพระเกศโมฬี (มวยผม) ด้วยพระขรรค์ แล้วขว้างไปในอากาศทรงอธิษฐานว่า “ถ้าข้าพเจ้าจะได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ขอโมฬีนี้จงลอยอยู่ในอากาศ อย่าได้ตกลงมา” ปรากฏว่าพระโมฬีและผ้าโพกพระเศียรก็ลอย

อยู่ในอากาศ พระอินทร์จึงนำพอบแก้วมารองรับและนำไปบรรจุไว้ในพระจุพามณีเจดีย์ ณ ดาวดึงส์เทวโลก ในเวลานั้นขมิถุการพรหมได้นำเครื่องอัฐบริขารสำหรับนักบวชมาถวาย เจ้าชายจึงทรงครองไตรจีวรกาสาฬหพัศตร์ทรงอธิษฐานเพศบรรพชา และประทานพระภูษาคู่ที่ทรงอยู่ในเวลานั้นให้แก่ท้าวขมิถุการพรหมอัญเชิญไปบรรจุไว้ ณ ทุสสเจดีย์อันประดิษฐานอยู่ในพรหมโลก

เจ้าชายสิทธัตถะได้ละทิ้งความสุขสบายตามอย่างชีวิตฆราวาสออกค้นหาสัจธรรมแท้จริงของชีวิต เมื่อมีพระชันษาได้ ๒๙ ปี

พระเจ้าพิมพิสารเข้าเฝ้า

ข่าวการเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณแห่งหลายออกไปจนเป็นที่รับรู้โดยทั่ว โภณฑัญญพราหมณ์ผู้เคยเป็นพราหมณ์ ๑ ใน ๘ คน ผู้ถวายคำทำนายเมื่อแรกประสูติ

จิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดบวรนครหลวง จังหวัดเชียงใหม่ เล่าเรื่องพุทธประวัติ
ภาพบุคคลบนหลังช้างด้านล่างของผนัง อาจหมายถึงพระเจ้าพิมพิสาร

และเป็นพราหมณ์เพียงผู้เดียวที่ยืนยันว่าเจ้าชายสิทธัตถะจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอนเป็นอย่างอื่นไม่ได้ ก็ได้ทราบข่าวว่าทรงบรรพชาแล้ว จึงไปชักชวนบุตรพราหมณ์ทั้ง ๗ ออกบรรพชาตามเสด็จ ทั้งนี้เพราะพราหมณ์ทั้ง ๗ คน ซึ่งเคยร่วมทำนายนพระลักษณะด้วยกันนั้นต่างเสียชีวิตไปหมดแล้ว อย่างไรก็ตาม มีบุตรพราหมณ์เพียง ๔ คนเท่านั้นที่ยอมออกบวชกับโกณฑัญญพราหมณ์ เรียกกลุ่มพราหมณ์ทั้ง ๕ นี้ว่า *ปัญจวัคคีย์* แปลว่า พวกทั้ง ๕ คน

พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อออกทรงบรรพชาแล้วก็เสด็จไปประทับ ณ สวนมะม่วงชื่อ อนุปิยัมพวัน ไม่ได้เสวยพระกระยาหารตลอด ๗ วัน ครั้นล่วงถึงวันที่ ๘ จึงเสด็จไปทรงบิณฑบาต ณ กรุงราชคฤห์ บรรดาชาวเมืองต่างพากันมาชื่นชมพระโฉมอันงดงามและพระรัศมีกายอันแผ่ไพศาลของพระองค์ ความนี้ทราบถึงบรรดาราชบุรุษข้าราชการบริพารของพระเจ้าพิมพิสาร จึงรีบไปกราบทูลให้ทรงทราบว่า มีนักบวชผู้มีรูปพรรณามราศีส่องไสมาเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในพระนคร ประชาชนต่างตื่นตื่นโกลาหลพากันไปชมบารมีด้วยสงสัยว่าเป็นมนุษย์หรือเทพยดาแปลง พระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตรทางพระบัญชาแลเห็นพระโฉมของพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะแล้วก็ฉงนพระทัย ใครจะทรงทราบว่า เป็นใคร จึงใช้ให้ราชบุรุษสะกดรอยตามไป

เมื่อราชบุรุษติดตามไปแล้วพบว่านักบวชนี้เมื่อได้ภัตตาหารแล้วก็มุงหน้าสู่เชิงเขาบันทวนบรรพต นั่งลงพิจารณาและเสวยภัตตาหารนั้น หมายความว่า เป็นมนุษย์ธรรมดา มิใช่เทพเจ้า ก็ไปกราบทูลพระเจ้าพิมพิสาร พระองค์จึงประทับราชรถรีบเสด็จมาที่เชิงเขา ทูลซักถามประวัติของนักบวชจนทราบว่า แท้จริงแล้วทั้งสองพระองค์เป็นพระสหายที่ยังไม่เคยได้พบพระพักตร์กัน

พระเจ้าพิมพิสารเข้าพระทัยว่า เหตุที่พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรรมนี้เพราะทรงขัดแย้งกับพระประยูรญาติ จึงตรัสชวนให้ทรงลาสิกขาเสียแล้วจะถวายพระนครกึ่งหนึ่งให้ทรงปกครองด้วยกัน พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงอธิบายว่าจะทรงแสวงหาสัจธรรมเพื่อให้พระองค์เองและสรรพสัตว์ทั้งปวงพ้นจากทุกข์คือการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุโมทนาและทูลขอประทานพรว่า หากได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ขอทูลเชิญเสด็จมาทรงเผยแผ่พระสัทธรรมในแว่นแคว้นนี้ และทรงเทศนาโปรดพระองค์ด้วย พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะก็ทรงสาธุการ

ทรงศึกษาแนวทางการปฏิบัติต่าง ๆ

หลังจากที่ทรงบรรพชาแล้ว พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงใคร่ครวญถึงวิธีการปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์ ได้เสด็จไปทรงศึกษาตามแนวทางปฏิบัติของสำนักเรียนและอาจารย์ที่ได้รับความนิยมนับถือ ได้แก่ อาฬารดาบส กาลามโคตร เมื่อศึกษาแล้วได้ทรงสำเร็จสมบัติ ๓ คือ รูปาวจรฉาน ๔ และอรุปาวจรฉาน ๓ ปรากฏว่าสิ้นความรู้ของอาจารย์แล้ว จากนั้นทรงศึกษาในสำนักของอุทกดาบส รามบุตร ได้ทรงสำเร็จเนวสัญญานาสัญญายตนสมบัติ อันเป็นจุดตรูปรูปานหรืออรุปฉานชั้นที่ ๔ แต่ก็ทรงทราบว่ามิใช่หนทางพ้นจากทุกข์ ปรากฏว่าสิ้นความรู้ของอาจารย์เช่นกัน

ดาบสทั้งสองทราบว่า พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะมีความรู้เทียบเท่าตน จึงทูลเชิญให้ประทับสั่งสอนศิษยานุศิษย์ด้วยกันต่อไป แต่เพราะทรงเฝ้ามองพระทัยที่จะทรงค้นหาหนทางดับทุกข์ที่แท้จริง จึงทรงปฏิเสธ แล้วเสด็จต่อไปจนถึงตำบลอุรุเวลา ซึ่งมีทัศนียภาพงดงามร่มรื่นสมควรแก่การบำเพ็ญเพียรจึงประทับอยู่ ณ ที่นั้น ตั้งพระทัยจะทรงทรมานพระองค์ตามลัทธิที่แพร่หลายอยู่ในเวลานั้น

ในโพธิราชกุมารสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระสุตตันตปิฎก เล่าว่า พระบรมศาสดาทรงอธิบายเหตุการณ์หลังจากออกจากสำนักอาจารย์และเสด็จไปจนถึงตำบลอุรุเวลา ทรงใคร่ครวญหาวิธีไปสู่หนทางแห่งการหลุดพ้น ขณะนั้น อุปมา ๓ ข้อที่ไม่เคยทรงได้ฟังมาจากผู้ใดมาก่อนเลยก็บังเกิดขึ้นในพระทัยของพระองค์ โดยเปรียบเทียบกับ การนำไม้มาสีกันเพื่อก่อไฟ กล่าวคือ

อุปมาข้อที่ ๑ ไม้สดมียางเหนียวและแฉ่น้ำ แม้นำมาสีกันก็ไม่สามารถก่อให้เกิดเปลวไฟได้ เปรียบเหมือนนักบวชที่ยังไม่ละทิ้งกามทั้งทางกายและใจ ยังมีความปรารถนาเร่าร้อนในรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส แม้ได้บวชแล้ว ปฏิบัติอย่างหนักแล้วก็ไม่สามารถพบหนทางหลุดพ้นได้ เป็นการเปลืองแรงเปล่า

อุปมาข้อที่ ๒ ไม้สดถูกยกวางไว้บนบกแล้วแต่ยังมียางเหนียว แม้นำมาสีกันก็ไม่สามารถทำให้เกิดเปลวไฟได้ เปรียบเหมือนนักบวชที่แม้จะพยายามละทิ้งกามแล้ว แต่ยังทำได้ไม่หมดจดดีพอ ยังมีเยื่อใย อาลัยในรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสอยู่ แม้ปฏิบัติอย่างหนักแล้วก็ยังไม่สามารถพบหนทางแห่งการหลุดพ้นได้

อุปมาข้อที่ ๓ ไม้แห้งสนิทอยู่ในที่แห้ง เมื่อนำมาสีกันแล้วย่อมเกิดเปลวไฟ เปรียบเหมือนนักบวชที่ละออกจากกามได้แล้วย่างสิ้นเชิงทั้งกายและใจ เมื่อปฏิบัติอย่างหนักแล้วย่อมสามารถพบหนทางแห่งการหลุดพ้นได้

จิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร
ศิลปรัตนโกสินทร์ เล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงบรรพชา
แล้วเสด็จไปทรงศึกษาในสำนักดาบส

เมื่อทรงตระหนักถึงอุปมา ๓ ข้อนี้แล้ว ก็ทรงรำพึงถึงการบำเพ็ญทุกรกิริยา คือ การทรมานกายให้เกิดทุกข์ซึ่งเชื่อว่าจะทำให้เกิดความรู้แจ้ง มี ๖ วิธี ดังนี้

๑. ตปสียะ การบำเพ็ญตบะเป็นปกติ คือ การทรมานกายเป็นนิจ เช่น เปลือยกาย หรือนุ่งห่มหนังสัตว์ การบริโภควาหารที่มีเงื่อนไข เช่น ไม่รับอาหารจากหญิงมีครรภ์ ไม่รับประทานเนื้อ รับประทานอาหารด้วยภาชนะใบน้อยเพียงใบเดียว ยืนโดยไม่นั่ง เดินบนหนาม ไม่ตัดผมและหนวดตลอดชีวิต เป็นต้น

๒. ลูขะ การทำกายให้สกปรก ปล่อยให้ฝุ่นละอองติดกายจนเป็นสะเก็ด
 ๓. เชคุจฉิ การไม่ทำลายชีวิตสัตว์ แม้แต่ในหยดน้ำ
 ๔. ปวีวิตตะ การปลีกวิเวก
 ๕. มหาวิกฎะโกชนะ การรับประทานอาหารประหลาด เช่น อุจจาระ ปัสสาวะ มูลโค เป็นต้น
 ๖. อุเปกขาวิหาระ การวางตนเฉยไม่วุ่นไหวไปตามสถานการณ์ เช่น อาศัยในป่าช้า หรือราวป่า นอนบนกองกระดูก เป็นต้น
- ขณะนั้นทรงตั้งพระทัยจะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาที่ดำบลนี้เอง เหล่าปัญจวัคคีย์ได้ติดตามมาจนพบพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะ และปวารณาตนจะถวายอุปัฏฐากระหว่างที่กำลังทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมาณพระกาย

พระสมณกิจก่อนทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา

ในปริเฉทที่ ๕ ทูกรกิริยากถา (พระมหาบุรุษทรงกระทำทุกรกิริยา) หนังสือประทับแห่งทวีปอาเชียนั้น ผู้ประพันธ์ได้เล่าพระสมณกิจของพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะหลังจากทรงออกบรรพชาและแสวงหาวิธีหลุดพ้นไว้อย่างละเอียด มีชีวิตชีวา และมีรายละเอียด ลำดับเหตุการณ์แตกต่างจากวรรณกรรมพุทธประวัติเล่มอื่น ๆ ว่าได้เสด็จไปทรงพยายามบำเพ็ญเพียรภาวนาในป่าแถบกรุงราชคฤห์ ปฏิบัติพระองค์อย่างสมณะ เช่นนักบวชทั้งหลาย ทรงพยายามค้นหาหนทางพ้นทุกข์ด้วยวิธีการต่าง ๆ

เย็นวันหนึ่งได้ทรงพบชายผู้หนึ่งกำลังต้อนฝูงแกะของเขาผ่านไป ทอดพระเนตรเห็นแม่แกะตัวหนึ่งพร้อมลูกแกะ ๒ ตัว รวมอยู่ในฝูงนั้นด้วย ลูกแกะตัวหนึ่งถูกตีจนบาดเจ็บมีเลือดไหลไหลโทรมกาย เดินตามฝูงไปอย่างยากลำบาก อีกตัวหนึ่งแข็งแรงดีก็กระโดดโลดเต้นวิ่งนำหน้าไปตามประสา แม่แกะซึ่งพะวงห่วงลูกทั้งสองตัวต้องวิ่งวิ่งไปมาเพราะกลัวว่าลูกตัวใดตัวหนึ่งจะหายไป พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงสงสารสัตว์เหล่านั้นจึงเสด็จเข้าไปอุ้มลูกแกะที่บาดเจ็บไว้ หมายพระทัยว่าจะเสด็จไปกับฝูงแกะเพื่อให้สัตว์เหล่านั้นคลายกังวล รับสั่งถามคนเลี้ยงแกะว่าเหตุใดจึงต้อนฝูงปศุสัตว์ในเวลาเย็นใกล้ค่ำ จึงทรงทราบที่สัตว์นี้จะถูกนำไปฆ่าเพื่อบูชายัญตามพระราชโองการของพระราชา

ในระหว่างทางนั้นเอง ได้ทรงพบหญิงผู้หนึ่งซึ่งกำลังร่ำไห้เศร้าโศก ด้วยบุตรชายของนางเพิ่งถูกงูกัดจนเสียชีวิต และประสงค์จะขอให้พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงช่วยให้บุตรของนางรอด พระองค์ขอให้นางไปหาแม่ลัทธิผู้พี่จากบ้านที่ไม่เคยมีคนในบ้านนั้นเสียชีวิตเลยมาเพื่อประกอบเป็นโอสถ นางไปตามหาจนทั่วแล้ว แต่ปรากฏว่าทั้งกรุงราชคฤห์ไม่มีบ้านใดเลยที่ไม่เคยมีคนเสียชีวิต ดังนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะจึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดนางว่าความตายเป็นธรรมดาของโลก

หลังจากนั้นจึงทรงอุ้มแกะเสด็จเข้าสู่กรุงราชคฤห์ ประชาชนทั้งปวงได้เห็นพระสิริรูปอันงดงามและพระจริยาที่เปี่ยมด้วยพระเมตตาของนักบวชผู้ผู้อุ้มสัตว์สำหรับบูชาญวนผ่านมา ก็พากันงุนงงสงสัยใจจันกันไปทั่วพระนคร

ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารประทับอยู่ในท้องพระโรงซึ่งเหล่าพราหมณ์กำลังเตรียมการฆ่าสัตว์บูชาญวนอยู่ ได้ทรงสดับเรื่องที่ผู้คนโจษจันกันก็สนพระทัย พอดีกับที่พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จเข้ามาถึงและถวายพระพรให้ทรงเลิกการฆ่าสัตว์นั้นเสีย ทรงแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องของเมตตาธรรม และโทษของการฆ่าสัตว์ พระเจ้าพิมพิสารทรงเลื่อมใสในพระธรรมเทศนานั้น มีรับสั่งให้หยุดพิธีบูชาญวนและมีพระราชโองการให้ประชาชนในกรุงราชคฤห์เลิกการฆ่าสัตว์บูชาญวนเสีย

เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบว่าพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะเป็นเจ้าชายแห่งราชวงศ์ศากยะ จึงทรงชักชวนให้ลาสิกขา เพื่อจะทรงแบ่งพระนครกึ่งหนึ่งให้ทรงปกครองด้วยกัน แต่พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงปฏิเสธด้วยทรงมุ่งโพธิญาณ พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุโมทนาและทรงปวารณาพระองค์เลื่อมใส

หลังจากนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลา ทรงศึกษาในสำนักของอาหารดาบสและอุทกดาบส กระทั่งทรงทราบว่ามิใช่หนทางหลุดพ้น จึงปลีกพระองค์ไปทรงบำเพ็ญทุกริกิริยา กระทั่งพระวรกายผ่ายผอม และวันหนึ่งก็สิ้นพระกำลังล้มลงสิ้นพระสติ

ในเวลานั้นเอง มีคนเลี้ยงแกะผู้หนึ่งผ่านมาพบพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะบรรทมหมดพระสติอยู่ท่ามกลางแดดร้อน จึงหักกิ่งไม้มามัดเป็นพุ่ม ปักเป็นเครื่องกำบังพระพักตร์ถวาย แล้วหยदनํ้าในหม้อของเขาลงที่ริมพระโอษฐ์ ทำให้ทรงฟื้นคืนพระสติ ตรัสขอนํ้ามนที่เหลือในหม้อนั้น แต่คราวนี้ชายเลี้ยงแกะได้สังเกตพระรูปแล้วพบว่าแม้จะทรงผ่ายผอมแต่มีลักษณะของผู้มีตระกูลสูง จึงกราบทูลว่าไม่สามารถถวายนํ้ามนในหม้อได้ ด้วยเขาเป็น

คนในวรรณคดี ไม่บังอาจมอบอาหารแต่ผู้มีวรรณะสูงกว่า พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะ จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดคนเลี้ยงแกะ มีเนื้อหาพรรณนาถึงคุณค่าของบุคคล ผู้มีความเมตตา มนุษย์ประเสริฐได้ด้วยการกระทำ มิใช่ชาติกำเนิด เป็นต้น

ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา

เมื่อทรงตั้งพระทัยมั่นคงแล้วว่า จะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ในระยะแรกยังเสด็จไป ทรงบิณฑบาตตามหมู่บ้านต่าง ๆ ต่อมาทรงพิจารณาว่า หากยังทรงมีปติโพธิ คือ เครื่องหน่วงเหนี่ยวให้เกิดความกังวล หมายถึง ยังทรงกังวลเรื่องการหาอาหารมาเสวย เป็นเหตุให้ไม่สามารถเจริญกรรมฐานได้ จึงตั้งพระทัยจะเสวยให้น้อยลง ในเบื้องต้น เมื่อประทับใต้ต้นไม้ใดก็ตั้งพระทัยจะเสวยเพียงผลไม้ที่หล่นลงใต้ต้นไม้ นั้น จึงเสวย ภัตตาหารน้อยลงทุกที ๆ แต่ก็ยังไม่บรรลุโพธิญาณได้ตามพระประสงค์ ในที่สุดก็ละ การเสวยภัตตาหารเสีย

พระพุทธรูปปางทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ศิลปะรัตนโกสินทร์ ประดิษฐานในพระวิหารคด
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก

เหล่าเทพดาทราบเหตุดังนั้นจึงตกลงกันจะใส่โอชะहारอันเป็นทิพย์แทรกซึมเข้าสู่พระสรีรกายทางขุมขนเพื่อรักษาพระชนม์ชีพไว้ แต่พระสรีระก็ซุบพอมลงทุกที ๆ จนเหลือแต่พระตจะหุ้มพระอัฐิ ลักษณะมหาบุรุษ และอสีตยานุพยัญชนะที่เคยงดงามเปล่งปลั่งเป็นอัศจรรย์ก็หายไปหมดสิ้น

ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาในชั้นแรกด้วยการกดพระทนต์ด้วยพระทนต์ กดพระตาลุ (เพดาน) ด้วยพระชะวหาไว้ให้แน่นจนพระเสโทไหลออกจากพระกัจฉะ (รักแร้) ได้รับทุกขเวทนาอย่างยิ่ง แต่ก็ไม่สามารถบงำพระหฤทัยให้กระสับกระส่ายได้ ยังคงมีพระสติตั้งมั่นไม่พินเพื่อน ตั้งความเพียรไม่ทอดย กระทบวันหนึ่งเสด็จออกไปลงพระบังคน (ขับถ่าย) ก็เกิดพระอาการปวดมวนในพระอุทรก็ทรงล้มสลบลงไปในที่นั้น แต่ก็ทรงพบว่าไม่สามารถบรรลุโพธิญาณได้

ดังนั้นจึงทรงเพิ่มระดับของทุกรกิริยาขึ้นไปอีก โดยการทรงกลั่นลมอัสสาสะ ปัสสาสะ (ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก) ไม่ให้เดินสะดวกผ่านช่องพระนาสิก และช่องพระโอษฐ์ ก็เกิดเสียงดังอุ้งทางช่องพระกรรณทั้ง ๒ และปวดพระเศียร เสียดพระอุทร ร้อนในพระกายเป็นกำลัง แม้จะประสบทุกขเวทนามากถึงเพียงนี้ ก็ไม่ได้ครอบงำพระทัยให้กระสับกระส่ายได้ มีพระสติตั้งมั่นไม่พินเพื่อน ตั้งความเพียรไม่ย่อหย่อนทรงกระทำเช่นนั้นนานถึง ๖ ปีเต็ม ก็ยังมีอาจบรรลุโพธิญาณได้

ครั้งนั้นจึงทรงพิจารณาว่าการบำเพ็ญทุกรกิริยาเช่นนี้เป็นกิจอันหนัก แม้มีผู้ปฏิบัติอยู่มาก ก็ไม่มีผู้ใดสามารถบรรลุสัมโพธิญาณได้เลย การกระทำเช่นนี้จึงไม่ใช่หนทางพ้นจากทุกข์เป็นแน่ จึงทรงบรรทมลงที่ใต้ร่มไม้หว่า ลำดับนั้นพระอินทร์ได้แสดงพระองค์พร้อมพิน ๓ สาย กระทำนิมิตถวาย โดยติดพินสายแรกซึ่งชิงไว้ตั้งไป สายพินก็ขาดสะบั้น สายหนึ่งหย่อนไปติดแล้วก็ไม่เป็นศัพทเสียง สายหนึ่งซึ่งพอดีก็มีเสียงกังวานสดใส พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะได้สดับเสียงพินนิมิตแล้วก็พิจารณาว่าควรจะทำเพ็ญเพียรบนทางสายกลาง ไม่ตึงหรือหย่อนเกินไป เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา จากนั้นจึงทรงกลับมาเสวยภัตตาหารดุจเดิม พระสรีรกายก็กลับมางดงามผ่องใสอีกครั้ง

เรื่องพระอินทร์ติดพิน ๓ สายถวายพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะนี้ ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก หรือวรรณกรรมพุทธประวัติเล่มสำคัญอย่างลลิตวิสตะ แต่ปรากฏอยู่เสมอในวรรณกรรมพุทธประวัติที่แต่งในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สันนิษฐานว่ามีการเติมเรื่องนี้เข้าไปทีหลัง

จิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดบวกรกรหลวง จังหวัดเชียงใหม่
เล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระอินทร์ติดพันถวาย

อย่างไรก็ตาม ในหนังสือประทีปแห่งทวีปเอเชีย ได้กล่าวถึงเรื่องนี้แตกต่างออกไปว่าในระหว่างที่พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่นั้นเอง วันหนึ่งมีกลุ่มนักดนตรีและนางระบำเดินทางผ่านที่ประทับไป คนเหล่านั้นบรรเลงและขับร้องบทเพลงมีเนื้อหาพรรณนาถึงการชิงสายพิน และทางสายกลาง

ในพระวินัยปิฎก มีเรื่องราวของพระโสณโกฬิวิสะ ซึ่งบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก โดยจงกรมจนสิ้นเท้าแตกมีเลือดไหลเประอะเปื้อน พระบรมศาสดาทรงสอนให้ท่านเข้าใจเรื่องความพอดี โดยการปฏิบัติตามทางสายกลาง โดยทรงอุปมาเรื่องพิน ๓ สาย มาสอนพระโสณโกฬิวิสะ ด้วยเหตุที่ท่านเคยชำนาญพินชนิดนี้มาก่อนอุปสมบท ท่านจึง

จิตรกรรมสื่อะคริลิคเล่าเรื่องพุทธประวัติ

ตอนปัญจวัคคีย์ปรณิบัติพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะขณะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา
จัดแสดง ณ มูลนิธิธรรมาภรณ์ (วิหารเซียน) ในพระสังฆราชูปถัมภ์ จังหวัดชลบุรี
ผลงานของอาจารย์ค่านาน ชานันโท

เข้าใจอุปมานี้ของพระบรมศาสดา ผู้แต่งวรรณกรรมพุทธประวัติน่าจะนำเรื่องนี้มาปรับ
แล้วใส่ลงในคัมภีร์ด้วย

ครั้นปัญจวัคคีย์ที่คอยเฝ้าถวายอุปัฏฐากอยู่ เห็นว่าพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะ
กลับมาเสวยภัตตาหารอีกครั้ง ก็ปรึกษากันว่า แม้จะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานพระองค์
อย่างหนักถึง ๖ ปี ก็ยังไม่สามารถบรรลุโพธิญาณได้ บัดนี้ทรงคลายทุกรกิริยานั้นเสีย
กลับมาเสวยภัตตาหารมีความสุขดังเดิม คงไม่สามารถสำเร็จโพธิญาณได้แล้ว ก็พากัน
ทอดทิ้งพระองค์แล้วเดินทางไปพำนักอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี

นางสุชาดาทูลถวายข้าวมธุปายาสและมหาสุบินนิมิต

ในเวลานั้น มีกุลธิดาผู้หนึ่งนามว่า สุชาดา เป็นธิดาของเสนกอุณพี มีนิวาสสถานอยู่ที่บ้านเสนานิคม แห่งตำบลอรุเวลา นางได้เคยบวสรวงรุกขเทวดาที่ต้นไทรใหญ่ขอพร ๒ ประการว่า ให้ได้สามีใจบุญ มีชาติตระกูลเสมอกัน และขอให้ได้ลูกคนแรกเป็นผู้ชาย หากได้รับพรแล้วจะถวายเครื่องบวสรวงมีค่าถึงหนึ่งแสนกหาปณะ เมื่อได้พรสำเร็จตามปรารถนาแล้ว จึงคิดจะบวสรวงขอบคุณรุกขเทวดาดังกล่าว จึงได้เตรียมการโดยใช้ให้ทาสนำแม่โคนม ๑,๐๐๐ ตัว ไปเลี้ยงที่ป่าชะเอม ให้กินเครือเถาชะเอมเพื่อหวังจะได้น้ำนมที่มีรสหวาน แล้วจึงแบ่งแม่โคออกเป็น ๒ พวก พวกละ ๕๐๐ ตัว ให้รีดเอาน้ำนมของแม่โค พวกหนึ่งไปให้แม่โคอีกพวกหนึ่งดื่มกิน แล้วให้นำแม่โคที่ดื่มน้ำมนั้นไปเลี้ยงในป่าชะเอมอีก แล้วแบ่งออกเป็น ๒ พวก รีดน้ำนมจากพวกหนึ่งไปให้อีกพวกหนึ่งดื่มกิน ทำอยู่เช่นนี้จนกระทั่งเหลือแม่โคนมอยู่ ๘ ตัว

ครั้นถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำเดือน ๖ ในเวลาใกล้รุ่ง นางก็สั่งให้จับแม่โคนมทั้ง ๘ ผูกไว้แล้วรีดน้ำนมใส่กระโถยบนเตาไฟหุงข้าวมธุปายาสด้วยวิธีละเอียดประณีต มีปวงเทพเทวดามาร่วมกันกระทำข้าวมธุปายาสนี้อย่างมากมาย

ในคืนนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะบรรทมหลับทรงมหาสุบินนิมิต ๕ ประการดังนี้

ประการที่ ๑ พระองค์ทรงบรรทมหงายบนพื้นดินมีภูเขาคิมวันต์เป็นเขนย พระพาหาซ้ายหยั่งลงไปในมหาสมุทรทิศบูรพา พระพาหาขวาหยั่งลงไปในมหาสมุทรทิศปัจจิม พระบาททั้งคู่หยั่งลงไปในมหาสมุทรทิศทักษิณ

ประการที่ ๒ ภูเขาแพรกอกขึ้นแต่พระนาภีสูงขึ้นไปถึงท้องฟ้า

ประการที่ ๓ หมู่นอนตัวขาวหัวดำไต่ขึ้นมาจากพระบาทจนถึงพระชานุ เต็มไปหมด

ประการที่ ๔ นก ๔ จำพวก ได้แก่ สีเหลือง สีเขียว สีแดง และสีดำ บินมาจากทิศทั้ง ๔ มาเกาะจับลงแทบพระบาท แล้วกลับกลายเป็นสีขาวไปทั้งสิ้น

ประการที่ ๕ พระองค์เสด็จขึ้นไปทรงจงบรมนยอดเขาที่เประอะเปื่อนไปด้วยมูตรคูล แต่พระบาทของพระองค์มิได้เประอะเปื่อน

จิตรกรรมฝาผนัง
 ในพระวิหารพระพุทธไสยาสน์
 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
 กรุงเทพมหานคร
 เล่าเรื่องประวัตินางสุชาดา
 ในภาพแสดงการปรุง
 ข้าวมธุปายาสอย่างพิถีพิถัน
 แล้วเชิญไปถวายพระโพธิสัตว์
 เจ้าชายสิทธัตถะ

เมื่อทรงตื่นจากบรรทมแล้ว ได้เสด็จมาประทับ ณ โคนต้นไทรใหญ่ ทรงทำนายนหาสุบินนิมิตนั้นด้วยพระองค์เองว่า

ประการที่ ๑ เป็นนิมิตที่จะได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ประการที่ ๒ เป็นนิมิตว่าจะทรงเทศนาอริยมรรค ๘ ประการ แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ประการที่ ๓ เป็นนิมิตที่หมู่คฤหัสถ์จะมาสู่สำนักของพระองค์เป็นอันมาก และบรรลู่ไตรสรณคมน์

ประการที่ ๔ เป็นนิมิตว่าวรรณะทั้ง ๔ จะมาบวชในพระธรรมวินัยและตรัสรู้วิมุตติธรรม

ประการที่ ๕ เป็นนิมิตว่าพระองค์จะได้รับการบำรุงบำเรอด้วยปัจจัย ๔ แต่ไม่ทรงติดอยู่ในปัจจัยเหล่านั้น

ครั้นถึงเวลาเช้าของวันเพ็ญแห่งวิสาขมาส พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงชำระสรีรกายแล้วประทับนั่งที่โคนต้นไทร ฝ่ายนางสุชาดาใช้นางปुณณทาสีไปกวาดใต้ต้นไทรตระเตรียมสถานที่ นางปุณณทาสี ไปพบพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะจึงเข้าใจว่าเป็นเทวดานั่งคอยรับเครื่องพลีกรรม จึงรีบกลับมาบอกนางสุชาดา นางสุชาดาพร้อมด้วยบริวารนำข้าวมธุปายาสที่ทำสำเร็จจัดเรียงในถาดทองคำมีค่า ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะไปยังต้นไทร เห็นพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะก็เกิดโสมนัสยินดี จึงนำข้าวมธุปายาสเข้าไปถวายพร้อมทั้งถาดทองคำ กราบไหว้แล้วกล่าวว่า “มโนรชของข้าพเจ้าสำเร็จได้ฉันทิ ขอสิ่งที่พระองค์ประสงค์จงสำเร็จ ฉันทิ”

ทรงลอยถาดทองคำ

ในเวลานั้นเทวดามาเชิญบาตรที่ขมิถุการพรหมเคนย่นำมาถวายไปเสีย พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะไม่ทรงมีบาตรสำหรับรับภัตตาหาร เมื่อนางสุชาดาทูลถาดทองคำรองมธุปายาสถวายก็ทรงมองเห็นนางนั่งอยู่ นางสุชาดาจึงกล่าวถวายถาดทองคำนั้นด้วยทรงรับแล้ว นางสุชาดากราบทูลลากลับไป

พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงลุกขึ้นเสด็จประทับกนิณรอบโคนต้นไทร ๓ รอบ แล้วทรงถือถาดทองคำนั้นเสด็จมายังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ลงสรงชำระพระวรกายให้สะอาด แล้วประทับนั่งบิณฑามธุปายาสได้ ๔๙ ก่อน เสวยจนหมดแล้วจึงทรงถือถาดทองคำขึ้น

จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องพุทธประวัติ แสดงภาพพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงลอยถาดทองคำ

ทรงอธิษฐานว่า “หากจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ขอให้ถาดนี้จ้งลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไป”
แล้วจึงทรงลอยถาดทองคำลงในแม่น้ำ ถาดก็ได้ลอยทวนกระแสน้ำไปไกลประมาณ ๘๐ ศอก
แล้วจมลงสู่ภาคพิภพไปยังที่อยู่ของกาฬนาคราช

ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทอดพระเนตรเห็นนิมิตดั่งนั้น ก็ทรงโสมนัส
ยินดี เสด็จไปยังป่าต้นรัง ชื่อว่า สาลวัน ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา

จิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดบวรนครหลวง จังหวัดเชียงใหม่ เล่าเรื่องพุทธประวัติ
ตอนพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงรับหน้าคา ๘ กำมือจากโสถียพราหมณ์

เสด็จไปยังต้นพระศรีมหาโพธิ์

เมื่อตะวันบ่ายคล้อย พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกจากปารัง
ระหว่างทางทรงรับหน้าคา ๘ กำมือที่โสถียพราหมณ์ทูลถวาย เสด็จไปถึงต้นอัสสัตถะ
ต้นหนึ่ง มีลำต้นสูงใหญ่แผ่กิ่งก้านสง่างาม มีประสงค์จะใช้เป็นโพธิพฤกษ์ คือต้นไม้
แห่งการตรัสรู้ เสด็จประทับยืนรอบโคนไม้นั้น ๓ รอบ แล้วทรงปูลาดหน้าคา ทรงอธิษฐาน
เป็นรัตนบัลลังก์ประทับนั่งหันพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา ทรงผินพระปฤษฎางค์
ไปทางลำต้นพระศรีมหาโพธิ์ ขัดสมาธิตั้งพระกายตรงดำรงพระสติมั่นเจริญอานาปานสติ
ภาวนาแล้วทรงตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า “ถ้ากมลสันดานยังไม่พ้นอาสวะกิเลสตราบใด
แม้พระมั่งสະพระโลหิตจะเหือดแห้งไป เหลือแต่พระตจะ พระนหารุ พระอัฐิ ก็ตามที่
อาตมาจะไม่ลุกขึ้นจากบัลลังก์นี้”

ทรงผจญพญาวัวสวติมาร

ในกาลนั้น พญาวัวสวติมารผู้มีใจบาปติดตามพระมหาบุรุษอยู่ทุกเมื่อ ดำริว่า พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะปรารถนาจะพ้นวิสัยแห่งสังสารวัฏ อันเป็นอำนาจของเรา เราควรจะขัดขวางทำอันตรายเสีย แล้วประกาศให้พลเสนามารมาประชุมพร้อมกันเป็นกองทัพใหญ่มาโหมประหารแต่ละคนต่างเนรมิตกายเป็นประการต่าง ๆ น่าสยดสยองหวาดกลัว แล้วยาตราทัพไปสู่ต้นพระศรีมหาโพธิ์เพื่อเบียดเบียนข่มขู่พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะด้วยวิธีต่าง ๆ

ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะ ทอดพระเนตรเห็นพญามารทรงช้างคิริเมฆละ พร้อมด้วยพลเสนามารเป็นจำนวนมากมีอาวุธครบมือรายล้อมต้นพระศรีมหาโพธิ์อยู่ แม้ไม่ทรงหวาดกลัว แต่ทรงรำพึงในพระทัยว่า “ข้าศึกเป็นจำนวนมาก จะกระทำการร้ายเราเพียงผู้เดียว ก็ในที่นี้พระประยูรญาติพระราชบิดา และพี่น้องญาติมิตรผู้ที่จะเป็นที่พึ่งพำนัก และช่วยรบป้องกันมิได้ เว้นเสียแต่บารมีเท่านั้น” ดังนั้น จึงทรงระลึกถึงบารมี ๓๐ ประการ และบุรุษโยธา ๗ ประการ ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ทิธี และโอตตปปะ เป็นพลังกำลังเข้าต่อสู้กับพญามาร ยืนยันว่าพุทธบัลลังก์ไตรัมพระศรีมหาโพธิ์นี้เกิดขึ้นด้วยกำลังความแน่วแน่มั่นในพระทัยของพระองค์ ที่หมายจะทรงหลุดพ้นจากห้วงทุกข์ คือ สังสารวัฏ และพาหนะสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามพ้นจากกองทุกข์นี้ด้วยเช่นกัน

ในที่สุดทรงเรียกนางวสุนทรา เทวีแห่งแผ่นดินมาเป็นประจักษ์พยานในการให้ทานบำเพ็ญสมมติสภารมี (บารมี ๓๐ ทศ ได้แก่ ทศบารมี อุปปบารมี และปรมัตถบารมี) มานานหลายภพชาติจนเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อตรัสรู้ พระเทวีบิดมวณพที่เก็บอุทกธาราที่พระโพธิสัตว์ทรงหลั่งลงทุกครั้งที่ทำบุญบารมีตลอดระยะเวลาหลายภพชาติออกมาจนท่วมกองทัพมารแตกพ่ายไป พญามารพ่ายแพ้ยกหัตถ์ขึ้นนมัสการกล่าวสรรเสริญแล้วหลีกไป พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะจึงขจัดมารเสียได้ก่อนที่พระอาทิตย์จะอัสดงไป

อนึ่ง มีข้อชวนขบคิดว่าเรื่องพระแม่ธรณีบีบมวยผมนี้ มีแต่ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นหลังอรธกถา ที่สันนิษฐานว่าเป็นผลงานของพระสงฆ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยอาจได้รับความเชื่อจากการนับถือเทพเจ้าแห่งธรรมชาติ เช่น พระแม่คงคา พระแม่ธรณี เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร
 ศิลปินโกสินทร์ เล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพจญมาร และตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตจนตรัสรู้

หลังจากทรงขับไล่ทัพพญามารไปแล้ว ก็เข้าสู่ช่วงราตรีกาล พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะประทับอยู่ ณ โพธิบัลลังก์ ทรงพิจารณาธรรมทั้งหลายโดยลำดับ กล่าวคือ

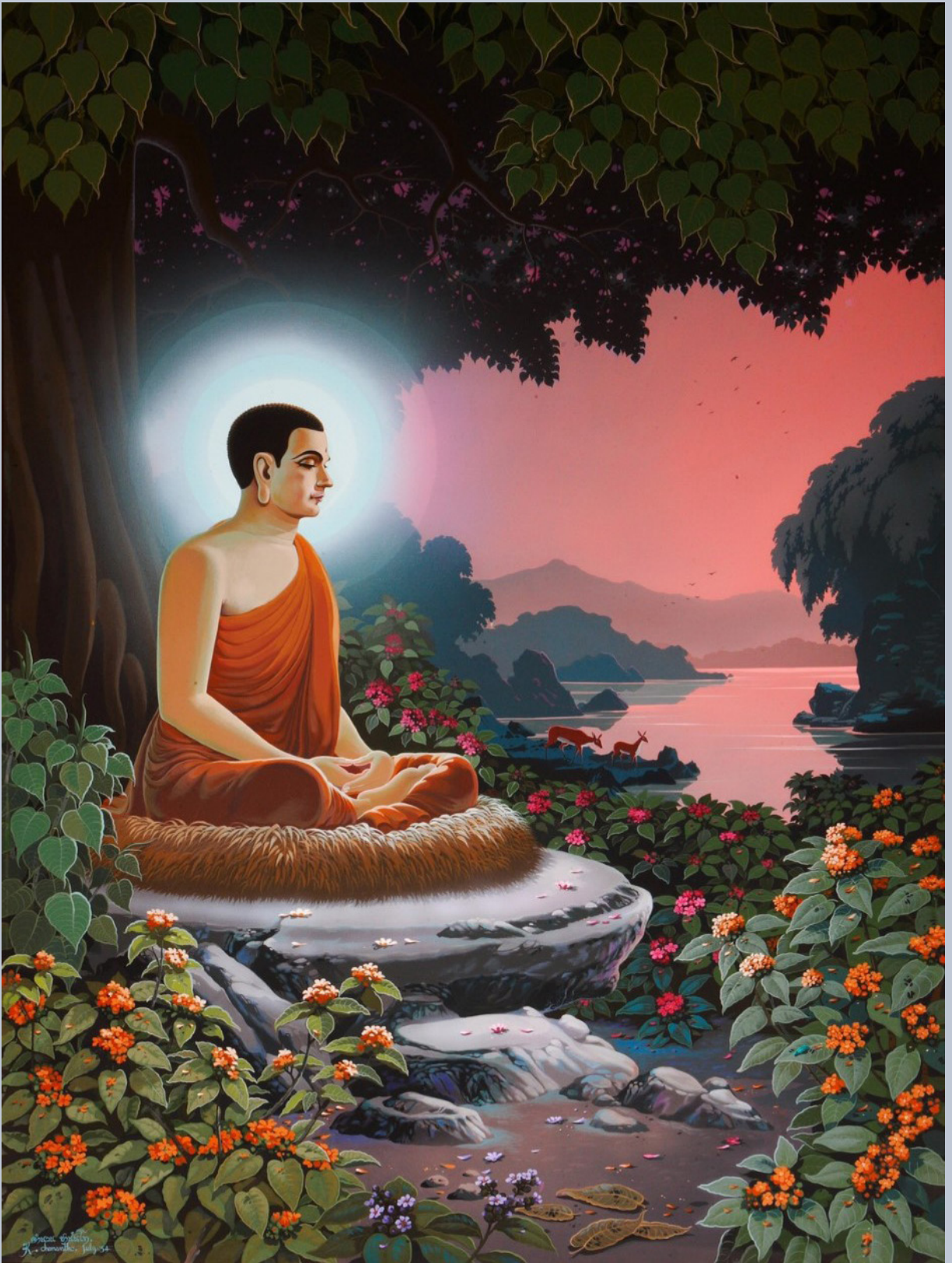
ปฐมยาม พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะทรงเจริญสมาธิภาวนายังสมาบัติ ๘ ประการให้บังเกิดขึ้นแล้วทรงบรรลุนิพพานที่ ๑ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติ สามารถระลึกชาติหนหลังของพระองค์ได้ ด้วยกำลังอภิญญาโดยปฏิโลม ตั้งแต่ขณะประทับบนโพธิบัลลังก์นั้น ย้อนชาติไปจนกระทั่งหาประมาณมิได้

มัชฌิมยาม ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณ หรือทิพยจักขุญาณ ทรงทราบทุกคติและสุคติของเหล่าสัตว์โลกทั้งหลาย

ปัจฉิมยาม ทรงบรรลุอาสวักขยญาณ ทรงพิจารณาปัจจัยการในปัจจุสมุปบาทธรรม คือ อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร เป็นต้น อันเป็นปัจจัยอาศัยซึ่งกันและกัน

พุทธคยา ประเทศอินเดีย สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

จิตรกรรมสีอะคริลิกเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณในดิถีวิสาขมาส
จัดแสดง ณ มูลนิธิธรรมาภรณ์ (วิหารเซียน) ในพระสังฆราชูปถัมภ์ จังหวัดชลบุรี
ผลงานของอาจารย์คำณวน ชานันโท

เกิดขึ้นเป็นลำดับ นับว่าเป็นที่เกิดแห่งกองทุกข์ทั้งปวง แล้วพิจารณาถึงการดับทุกข์
ทั้งหมดว่า เมื่อวิชชาดับ สังขารก็พลอยดับตามไปด้วย เป็นต้น ทรงพิจารณาทั้งโดยส่วน
อนุโลมและปฏิโลม

ก่อนอรุณทอแสงขึ้นจับขอบฟ้า ในเวลาที่ยังนับเป็นคืนเพ็ญวิสาขมาอยู่นั้นเอง
พระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะก็ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณดับสิ้นกิเลสอาสวะทั้งหลาย
ราบคาบ จักรวาลก็หวั่นไหวไปด้วยเสียงแซ่ซ้องสาธุการของพรหมและเทพยดาทั้งปวง

บทที่ ๕

เสวยวิมุตติสุข ณ สัตตมหาสถาน

สัตตมหาสถาน

หลังจากตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระพุทธเจ้าได้ประทับเสวยวิมุตติสุข ซึ่งหมายถึง การมีความสุขเพราะความหลุดพ้นจากกิเลส โดยทรงเจริญสมาธิ และทรงพิจารณาหัวข้อธรรมทั้งหลาย ณ ดันพระศรีมหาโพธิ์ และสถานที่ต่าง ๆ รายรอบบริเวณนั้น รวมทั้งสิ้น ๗ แห่ง แห่งละ ๗ วัน รวมเรียกสถานที่เหล่านั้นว่า สัตตมหาสถาน แปลว่า สถานที่อันยิ่งใหญ่ ๗ แห่ง ได้แก่

ลำดับ	สถานที่	พระพุทธกิจ
๑	ตันพระศรีมหาโพธิ์ ทรงพิจารณา ปัจจุสมุปบาท โดยอนุโลมและปฏิโลม	หลังจากตรัสรู้แล้ว พระบรมศาสดาทรงตระหนักว่า ต้องบำเพ็ญบารมีมากมายเพื่อจะได้ประทับตรัสรู้ ณ โพธิ์บัลลังก์นี้ จึงตั้งพระทัยจะประทับทำสมาธิ ต่อไปอีก ๗ วัน
๒	อนิมิสเจดีย์ ด้านทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือ ของตันพระศรีมหาโพธิ์	ประทับยืนทอดพระเนตรตันพระศรีมหาโพธิ์โดยไม่ทรง กระพริบพระเนตรเลยตลอด ๗ วัน และทรงแสดง ยมกปาฏิหาริย์ครั้งแรก
๓	รัตนจกกรมเจดีย์ ระหว่างตันพระ ศรีมหาโพธิ์ กับอนิมิสเจดีย์	ทรงเนรมิตทางจกกรมประดับด้วยแก้วมณีขึ้นด้วยปาฏิหาริย์ และเสด็จไปทรงจกกรมบนทางนิมิตนั้นตลอด ๗ วัน

ลำดับ	สถานที่	พระพุทธกิจ
๔	รัตนมรเจตีย์ ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ของต้นพระศรีมหาโพธิ์	เทวดานิมนต์เรือนแก้วมณีนั่งดงามถวาย เสด็จเข้าประทับ ในเรือนแก้วนั้น แล้วทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกตลอด ๗ วัน เมื่อทรงพิจารณาถึงมหาปฏฐานซึ่งมีปัจจัย ๒๔ พระฉัพพรรณรังสี คือ รัศมี ๖ ประการ ก็โอภาสแผ่ชาน ออกจากพระสรีรกายแวดล้อมไปโดยรอบประมาณ ๑๒ ศอก
๕	อชปาลนิโครธ (ต้นไทรของคนเลี้ยงแพะ) ด้านตะวันออก ของต้นพระศรีมหาโพธิ์	ประทับทำสมาธิอยู่ใต้ต้นอชปาลนิโครธ (ต้นไทร ของคนเลี้ยงแพะ) นางคันหา ราคา และอรดี ธิดาทั้ง ๓ ของพญามาราริราชอาสาบิดามาทำการยั่วยวนพระทัย แต่ทรงขับไล่ไปเสียขณะนั้น มีพราหมณ์คนหนึ่งมีนิสัยชอบ ตวาดคนอื่น มาทูลถามถึงธรรมซึ่งทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า ผู้ใดไม่มีบาป ไม่มีกิเลส ไม่ชู้คนอื่นด้วยคำหยาบ มีความสำรวม มีวิชาทั้ง ๓ และพรหมจรรย์ ถือว่าผู้นั้นเป็นพราหมณ์โดยธรรม
๖	มุจลินทโปกขรณี ด้านทิศใต้ ของต้นพระศรีมหาโพธิ์	ประทับนั่งสมาธิอยู่ใต้ต้นมุจลินท์ (ต้นจิก) ตลอด ๗ วัน ทรงพิจารณาว่า ความสงบ รู้เห็นสังขารทั้งปวงตามเป็นจริง ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีความกำหนัด ไม่มีความถือว่า ตัวเป็นสุขอย่างยิ่ง ในระหว่างนั้นมีฝนหลงฤดูตกลงมา พญานาคราชชื่อมุจลินท์อาศัยอยู่ในสระโปกขรณี ใกล้ ๆ กันนั้น ขึ้นมาขดตัวป้องกันลมและฝนถวาย
๗	ราชายตนเจตีย์ ทิศใต้ ของต้นพระศรีมหาโพธิ์	ประทับทำสมาธิใต้ต้นราชายตนะ (ต้นเกด) พระอินทร์ นำผลสมอ ไม้สีพระทนต์ และน้ำสรงพระพักตร์มาถวาย พ่อค้า ๒ คนชื่อ ตปุสะ และ ภัลลิกะ นำข้าวมธุปถิมาถวาย เป็นภัตตาหารมื้อแรกหลังตรัสรู้ ทำวจตุมหาราชทั้ง ๔ นำบาตรหินมาถวายองค์ละใบ พระบรมศาสดาทรงแสดง ปาฏิหาริย์ประสานบาตรเป็นใบเดียว ทรงใช้รับภัตตาหาร จากพ่อค้าทั้งสอง ตปุสะและภัลลิกะขอถือพระพุทธเจ้า และพระธรรมเป็นสรณะ นับเป็นเทววาจิกอุบาสก คือ อุบาสก ผู้นับถือสรณะ ๒ ประการ คู่แรกของพระพุทธศาสนา ซึ่งพระบรมศาสดาได้ประทานพระเกศาธาตุ ๘ องค์ ให้แก่พ่อค้าทั้งสอง เป็นการสนองความศรัทธา

พระพุทธรูปประดิษฐานในสถูปมหาสถานจำลอง
ในวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
บอกเล่าพุทธกิจระหว่างเสวยวิมุตติสุขทั้ง ๗ สัปดาห์

อนึ่ง ช่วงระยะเวลาแห่งการเสวยวิมุตติสุข ในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก กล่าวไว้เพียง ๔ สัปดาห์ แต่คัมภีร์ชั้นอรรถกถากล่าวไว้ ๗ สัปดาห์ ซึ่งประการนี้ ศาสตราจารย์พิเศษ ร้อยโท ดร.บรรจบ บรรณรุจิ แสดงทัศนะไว้ว่า ตลอดเวลาอีก ๓ สัปดาห์ พระพุทธองค์ ทรงกำหนดศาสนกิจในบริเวณใกล้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ จึงรวมเป็น ๗ สัปดาห์

คติการจำลองสัตตมहाสถาน

เรื่องราวของการเสวยวิมุตติสุขภายในสัตตมहाสถานนี้ ปรากฏเรื่องราวในคัมภีร์หลายเล่ม เช่น พระวินัยปิฎก พุทธจริต มหาวัสตุ ลลิตวิสตรระ สมภารวิปาก ปฐมสมโพธิกถา เป็นต้น และเป็นที่ยกย่องนับถือของพุทธศาสนิกชนอย่างมาก เพราะเป็นเรื่องราวที่แสดงความเป็นโลกุตตรบุคคลของพระบรมศาสดา และเชื่อมโยงกับความเชื่อเก่าแก่ของผู้คนในเอเชียใต้ เช่น การบูชายักษ์ การบูชาต้นไม้ การบูชานาคร เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการผนวกรวมความเชื่อเหล่านี้ไว้ในอิทธิพลของพระพุทธศาสนา โดยมีพระพุทธเจ้าอยู่เหนือความเชื่อดั้งเดิมนั้น

ในประเทศอินเดีย บริเวณที่เป็นสัตตมहाสถานได้รับการดูแล พัฒนา และสร้างงานศิลปกรรมขึ้นโดยอยู่ภายในบริเวณพุทธคยา เมืองคยา รัฐพิหาร มีพุทธศาสนิกชนหลังไหลไปสักการะระลึกถึงพระบรมศาสดาไม่ขาดสาย

ความสำคัญของสถานที่เหล่านี้ ทำให้เกิดคติการจำลองสัตตมहाสถานไปยังสถานที่ต่าง ๆ โดยใช้งานศิลปกรรมเป็นสื่อกลาง ไม่ว่าจะเป็นจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม เช่น ภาพจำหลักเล่าเรื่องสัตตมहाสถาน ณ สลุปสาณูจิ และสลุปการหุต รัฐมัธยประเทศ ประเทศอินเดีย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๔ - ๕ ภาพจำหลักเล่าเรื่องการเสวยวิมุตติสุขบางตอนที่สลุปเมืองนาครชุนโกณฑะ ประเทศอินเดีย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๙

เมื่อศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาเคลื่อนย้ายมายังลังกา เรื่องราวของสัตตมहाสถานก็ติดตามมาด้วย มีการสร้างสรรค์วรรณกรรม และศิลปะกรรมเพื่อถ่ายทอดเรื่องราว เช่น ประติมากรรมที่คัลวิหาร เมืองโปลนารูระ สร้างในรัชสมัยพระเจ้าปราคัรมาพาหุที่ ๑ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้น ครั้นเมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คตินิยมเรื่องสัตตมहाสถานก็ติดตามมาด้วย จึงพบงานศิลปกรรมที่แสดงเรื่องราวการเสวยวิมุตติสุขในสัตตมहाสถานซึ่งสร้างขึ้นในดินแดนแถบนี้

สัตตมหาสถานจำลองบริเวณด้านทิศตะวันออกของวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ด้วยศิลปกรรมแบบพระราชนิยม สะท้อนความนับถือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง ๗
และความพยายามสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระอารามสำคัญประจำนครแห่งนี้

เช่น ประติมากรรมจำลองหลักหินที่บุโรพุทโธ เกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย อายุราว
พุทธศตวรรษที่ ๑๔ จิตรกรรมและประติมากรรมเล่าเรื่องสัตตมหาสถาน ในศิลปะพุกาม
ประเทศเมียนมาร์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จิตรกรรมเล่าเรื่องสัตตมหาสถานใน
ศิลปะล้านช้าง อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้น

ในประเทศไทย พบงานศิลปกรรมที่เล่าเรื่องสัตตมหาสถานมากมาย สถานที่
ที่สำคัญ ได้แก่

- จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนต้น ในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ อุทยาน
ประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา

- จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย ในอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม ตำบลท่าราบ อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี
- จิตรกรรม พระพุทธรูป และประติมากรรมกลางแจ้ง สัตตมหาสถานจำลอง วัดสุทัศนเทพวราราม แขวงวัดราชบพิธ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- ประติมากรรมสำริดขนาดเล็ก ศิลปะรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- สัตตมหาสถานจำลอง วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
- สัตตมหาสถานจำลอง วัดพระธาตุบังพวน ตำบลพระธาตุบังพวน อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย
- โพธิ์ปริมณฑลพุทธานุสรณ์ สัตตมหาสถาน วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม แขวงดุสิต เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

กาดตาสนพิธี

บทที่ ๖ พิธีบำเพ็ญกุศลในวันสำคัญ ทางพระพุทธศาสนา

ทุกศาสนาล้วนมีวันสำคัญ เพื่อระลึกเหตุการณ์สำคัญที่เคยเกิดขึ้นแก่ศาสนา ผู้ก่อตั้งและเกี่ยวเนื่องในพิธีกรรมหรือกิจกรรมที่เหล่าศาสนิกชนของศาสนานั้น ๆ จัดขึ้น ในโอกาสต่าง ๆ พระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน มีวันสำคัญที่กำหนดขึ้นสำหรับให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติเพื่อน้อมรำลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยและบำเพ็ญกุศลเป็นกรณีพิเศษ ด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา ในเนื้อหาธรรมศึกษา ช่วงชั้นก่อนระดับอุดมศึกษา และประชาชนทั่วไปได้กล่าวถึงวันสำคัญทางและการประพาดปฏิบัติพิธีบำเพ็ญกุศลในวันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา และวันอาสาฬหบูชา ในช่วงชั้นนี้จะได้กล่าวถึงวันเข้าพรรษา วันออกพรรษาวันเทโวโรหนะ และวันธรรมสวนะ โดยละเอียด

วันเข้าพรรษา

คำว่า **พรรษา** มาจากศัพท์บาลีว่า วสฺส และศัพท์สันสกฤตว่า วรฺษ ในภาษาไทยใช้ศัพท์สันสกฤต แต่แผลงเป็น พรรษา แปลว่า ฝนหรือฤดูฝน แต่ความหมายโดยทั่วไปพิจารณาในมุมที่ว่า ในปีหนึ่งผ่านฤดูฝนครั้งหนึ่ง ชีวิตคน ๆ หนึ่งที่อยู่มา ๑ ฤดูฝนก็คืออยู่มาเท่ากับ ๑ ปี ดังนั้นทั่วไปจึงแปลพรรษากันว่า ปี การเข้าพรรษาหรือจำพรรษา หมายถึง การที่พระภิกษุสงฆ์อธิษฐานจิตอยู่ประจำในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งในฤดูฝน โดยจะไม่ไปค้างแรมในที่อื่น การอธิษฐานเช่นนี้เรียกว่า อธิษฐานพรรษา เป็นข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ที่จะต้องปฏิบัติตามข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเป็นการเฉพาะสำหรับพระสงฆ์สาวก

เวลาที่กำหนดว่าเป็นพรรษา คือ ๔ เดือน ตั้งแต่ดิถีแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ จนถึงดิถีขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ แต่การจำพรรษาของพระสงฆ์มีกำหนดแค่ ๓ เดือน เริ่มกำหนดตั้งแต่ดิถีแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ของทุกปี (หรือเดือน ๘ หลัง ในปีที่มีเดือน ๘ ๒ หน) วันเข้าพรรษาเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาต่อเนื่องจากวันอาสาฬหบูชา พุทธศาสนิกชนย่อมมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่มาก เพราะเป็นโอกาสที่จะได้บำเพ็ญกุศลเป็นพิเศษ จากที่ได้เคยบำเพ็ญเป็นประจำตามหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน ในราชสำนักไทยก็มีการจัดงานพระราชพิธีเนื่องด้วยวันอาสาฬหบูชาและวันเข้าพรรษา เรียกรวมว่า พระราชพิธี ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลเข้าพรรษา และทางราชการ กำหนดให้เป็นวันหยุดราชการประจำปี

มูลเหตุที่พระสงฆ์ต้องจำพรรษานั้น บาลีวิสาขปุณณิสาชันธกะ คัมภีร์มหาเวรรค พระวินัยปิฎก เล่าว่า ก่อนพุทธกาลในอินเดียตอนเหนือ เมื่อถึงฤดูฝนพื้นที่ย่อมเป็นโคลนเลนโดยทั่วไป ไม่สะดวกแก่การเดินทาง แต่การอยู่จำพรรษา เป็นธรรมเนียมปฏิบัติ ของนักบวชนอกพระพุทธศาสนาในชมพูทวีปถือปฏิบัติกันมาก่อนแล้ว แต่ไม่ได้ปฏิบัติกันเคร่งครัดนัก เมื่อถึงสมัยต้นพุทธกาล คราวหนึ่งในฤดูฝน ขณะพระพุทธเจ้าประทับ ณ วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ มีกลุ่มพระภิกษุฉัพพัคคีย์ คือพระภิกษุ ๖ รูป ได้แก่ พระมณฑุกะ พระโลหิตกะ พระเมตติยะ พระกุมมชกะ พระอัสสชิ และพระปันพสุกะ พร้อมทั้งพระภิกษุที่เป็นสาธุศิษย์ประมาณ ๑,๕๐๐ รูป เทียวจาริกไปตามสถานที่ต่าง ๆ ในฤดูฝน เหยียบข้าวกล้าและสัตว์เล็ก ๆ ตาย แม้แต่พวกนักบวชนอกศาสนาก็หยุดจำพรรษา แต่พระสงฆ์สาวกหาได้หยุดจำพรรษา ยังคงเทียวท่องจาริกไปเหยียบข้าวกล้า และต้นไม้ รวมไปถึงสัตว์ให้เสียหายล้มตายเป็นอันมาก เมื่อความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงประชุมสงฆ์และบัญญัติให้พระสงฆ์อยู่ประจำที่ในฤดูฝน ในที่แห่งเดียวเป็นเวลา ๓ เดือนเรียกว่า จำพรรษา

สถานที่ที่พระสงฆ์จำพรรษานั้น พระพุทธเจ้าทรงห้ามไม่ให้จำพรรษาในที่ กลางแจ้ง ในโพรงไม้ และในตุ่มหรือในหลุมขุด ซึ่งไม่ใช่เสนาสนะ คือ ไม่ใช่ที่อยู่ที่อาศัย ทรงอนุญาตให้จำพรรษาในกุฎิที่มีที่มุงหรือหลังคาที่บังและฝารอบขอบชิด

การอยู่จำพรรษาต้องอยู่ให้ครบ ๓ เดือน แต่มิได้เป็นข้อห้ามเด็ดขาดสำหรับ พระภิกษุว่าต้องอยู่ประจำตลอด ๓ เดือน โดยไม่สามารถเดินทางไปไหนได้เลย ถ้ามีเหตุ อันตรายเกิดขึ้น ทำให้จำพรรษาในที่นั้นไม่ได้ เช่น น้ำท่วม หรือชาวบ้านถีนั่นนอพยพ ไปอยู่ที่อื่น เป็นต้น ก็อนุญาตให้ไปในระหว่างพรรษาได้โดยไม่เป็นอาบัติ แต่พรรษาขาด

หรือถ้ามีกิจจำเป็นที่จะต้องไปแรมคืนที่อื่น เช่น กิจนิมนต์ กิจเกี่ยวกับพระศาสนา ตลอดจนพระอุปัชฌาย์อาจารย์อาพาธ โยมมารดาบิดาเจ็บป่วย เป็นต้น ทรงอนุญาตให้ไปด้วยสัตตาหกรณียะ คือ กิจที่ไปทำแล้วกลับมาให้ทันภายใน ๗ วัน ถือว่าพรรษาไม่ขาด แต่ถ้าอยู่จำพรรษาไม่ครบ ๓ เดือน ถือว่า พรรษาขาด และต้องอาบัติคือมีโทษ แต่เป็นโทษขนาดเบา คือ อาบัติทุกกฏ

พระภิกษุผู้มีกิจธุระประสงค์จะสัตตาหกรณียะไปกระทำกิจนั้น พึงบอกลาพระภิกษุที่มีอยู่ และเปล่งวาจาแสดงเจตนาเป็นภาษามคธว่า “อติถิ เม กจจํ อิมสฺมิ สตุตทาพฺพนาตเร นิวตฺติสสามิ.” แปลว่า ข้าพเจ้ามีกิจต้องไป จะกลับมาภายใน ๗ วัน หรือเพียงผูกใจอธิษฐานด้วยตนเองก็ได้

การกำหนดให้พระภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษานี้ นอกจากจะป้องกันไม่ให้พระภิกษุจาริกไปเหยียบย่ำข้าวกล้าพืชพันธุ์ของชาวบ้าน เป็นเหตุให้ได้รับการติเตียนแล้วยังทำให้พระภิกษุได้หยุดพักผ่อน บรรเทาความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าจากการจาริกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะในสมัยก่อน ใช้วิธีเดินเท้าไปยังสถานที่ต่าง ๆ แต่ในปัจจุบันเมื่อความเจริญได้เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ การจำพรรษาทำให้พระภิกษุได้อยู่ประจำเพื่อศึกษาปฏิบัติธรรมเพิ่มเติม และเตรียมความพร้อมจะจาริกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังออกพรรษาแล้ว

ทั้งนี้การอยู่จำพรรษานั้นมี ๒ ระยะ ดังนี้

ระยะแรก เรียกว่า การจำพรรษาต้น หรือ ปุริมิกาวัสสุปนายิกา เริ่มตั้งแต่ดิถีแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงดิถีขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ในปีที่มีอธิกมาส คือ เดือน ๘ ๒ หน ให้เลื่อนการจำพรรษาไปเป็นดิถีแรม ๑ ค่ำเดือน ๘ หลัง

ระยะหลัง เรียกว่า การจำพรรษาหลัง หรือ ปัจฉิมิกาวัสสุปนายิกา เริ่มตั้งแต่ดิถีแรม ๑ ค่ำเดือน ๙ ถึงดิถีขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปัจจุบันไม่นิยมถือปฏิบัติจึงไม่เป็นที่รู้จักกัน

เหตุที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดวันเข้าพรรษาไว้ ๒ วัน เพื่อที่จะให้พระสงฆ์ที่จำพรรษาในดิถีแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ไม่ทัน ด้วยเหตุจำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง สามารถเลื่อนไปจำพรรษาดิถีในวันเข้าปัจฉิมพรรษาได้

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อัมพร อมฺพโร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ทรงนำพระสงฆ์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร
ประชุมพร้อมกันในพระอุโบสถ ท้าวตรสวตมณฑ์ และอธิษฐานพรพรษา

เมื่อถึงวันเข้าพรรษา พระสงฆ์จะอธิษฐานพรรษา คือ ตั้งใจกำหนดแน่อนลงไปว่าจะอยู่ประจำ ณ ที่ใดที่นั่นตลอด ๓ เดือนในฤดูฝน การอธิษฐานพรรษานี้ พระสงฆ์จะประชุมพร้อมกันในอุโบสถ ทำวัตรสวดมนต์ แล้วเปล่งวาจาอธิษฐานพรรษาพร้อมกันว่า “อิมสฺมี อาวาเส, อิมํ เตมาสํ, วสสํ อุเปมิ.” (๓ ทน) แปลว่า ข้าพเจ้าจำพรรษา ในอาวาสนี้ ตลอด ๓ เดือน เมื่อกล่าวคำอธิษฐานพรรษาเสร็จแล้ว ยังมีพิธีที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ พิธีสามิจักรกรรม หรือทำวัตรเป็นพิธีขอขมา ซึ่งเนื่องกับวันเข้าพรรษา วิธีปฏิบัติคือ พระผู้น้อยจะนำดอกไม้ธูปเทียนเข้าไปหาพระผู้ใหญ่ กล่าวคำขอขมาโทษ แปลเป็นใจความว่า “กระผมขอขมาโทษ ที่ได้ล่วงเกินทางกาย วาจา ใจ เพราะความประมาท” แล้วพระผู้ใหญ่กล่าวตอบแปลเป็นใจความว่า “ข้าพเจ้ายกโทษให้ แม้ท่านก็พึงยกโทษให้ข้าพเจ้า” พระผู้น้อยก็กล่าวว่า “กระผมขอยกโทษให้” เป็นอันต่างฝ่ายต่างให้อภัยกันในความล่วงเกินที่ได้ทำมาแล้ว นับเป็นวิธีสมาสนามัคคดียิ่ง

ฝ่ายพุทธศาสนิกชนในประเทศไทยได้บำเพ็ญกุศลเนื่องในเทศกาลเข้าพรรษาสืบเนื่องยาวนานมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังความในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า “พ่อขุนรามคำแหงพ่อเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยบ่วยทวยนางลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้ท่วยมีศรัทธาในพระพุทธรศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน” และได้มีการบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันเข้าพรรษาสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้ว่ามีพระราชพิธีในราชสำนักและการบำเพ็ญกุศลของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป แม้จะปฏิบัติแตกต่างกันบ้างตามยุคสมัย แต่หลักการใหญ่ที่ไม่แตกต่างกันคือ การทำบุญ ตักบาตร รักษาศีลฟังพระธรรมเทศนา การปฏิบัติธรรม และการทำความดีอื่น ๆ เช่น ช่วยกันซ่อมแซมตกแต่งเสนาสนะเพื่อให้พระสงฆ์ได้อยู่เป็นสุข นำลูกหลานญาติมิตรไปประชุมกันตามวัด ถวายผ้าอาบน้ำฝน และจตุปัจจัยแก่ภิกษุสามเณร พุทธศาสนิกชนผู้เลื่อมใสในพระศาสนาจะตั้งอธิษฐานว่าจะรักษาอุโบสถศีล ตลอด ๓ เดือน บางคนปวารณาตนต่อภิกษุสามเณร ถวายสิ่งที่ขาดเหลือตลอด ๓ เดือน หรืออธิษฐานจิตใจ เว้นสิ่งที่ควรเว้น บำเพ็ญสิ่งที่ควรบำเพ็ญ เช่นงดเว้นการดื่มเหล้าตลอดพรรษา บางคนปฎิญาณตนไม่ทำในสิ่งผิดหรือหยาบช้า เป็นต้น

อนึ่ง ในการบำเพ็ญกุศลเนื่องในเทศกาลเข้าพรรษานั้น นิยมถวายผ้าอาบน้ำฝนแด่พระภิกษุสงฆ์ ผ้าอาบน้ำฝนนั้น มีกำหนดตามที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ คือ ยาว ๖ คืบ กว้าง ๒ คืบครึ่ง โดยคืบพระสุคตคำนวณตามอัตราที่นิยมถือกันมาเทียบกับมาตราที่นิยมใช้ในปัจจุบัน ตัดเศษแล้วได้ ยาว ๒ เมตร กว้าง ๘๓ เซนติเมตร (เทียบกับมาตราที่ใช้ในปัจจุบันได้ว่า ยาว ๑.๕ เมตร กว้าง ๖๒.๕ เซนติเมตร ทำให้ยาวหรือ

กว้างกว่ากำหนดนั้นถือว่าใช้ไม่ได้ ภิกษุผู้ทำหรือให้ทำหรือใช้นุ่งมีความผิด เวลาที่จะถวายผ้าอาบน้ำฝนนั้น มีพุทธบัญญัติไว้ตั้งแต่ดิถีแรม ๑ ค่ำ เดือน ๗ ถึงดิถีขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ซึ่งเป็นเวลาก่อนเข้าพรรษา ๑ เดือน ระยะเวลานี้เป็นเวลาที่พระภิกษุจะแสวงหาผ้าอาบน้ำฝน ผู้ประสงค์จะบำเพ็ญกุศลให้ต้องตามพระพุทธานุญาตจึงหาผ้าอาบน้ำฝนถวายในระยะเวลา นี้ แต่ที่ปฏิบัติกันทั่ว ๆ ไป ถวายในดิถีขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ก่อนวันเข้าพรรษา ๑ วัน เพราะวันนั้นเป็นวันธรรมสวนะ และเป็นวันอาสาฬหบูชาด้วย พุทธศาสนิกชนไปประชุมกันที่วัดเป็นปกติอยู่แล้ว จึงถือโอกาสถวายผ้าอาบน้ำฝนในวันนั้น

นอกจากนั้นในเทศกาลเข้าพรรษายังมีการถวายดอกไม้ธูปเทียนแก่พระภิกษุเพื่อให้พระภิกษุนำไปบูชาพระรัตนตรัย ประเพณีนี้มีมาแต่โบราณ แต่เป็นเพียงการปฏิบัติเฉพาะบุคคล เฉพาะที่พุทธศาสนิกชนที่อยู่ใกล้วัดจะนำดอกไม้และธูปเทียนตามที่หาได้ในชุมชนไปถวายพระภิกษุในวัดใกล้บ้านของตน ดังจะเห็นได้จากในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในวันเข้าพรรษา จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้แทนพระองค์ไปถวายพุ่มเทียนพรรษาในพระอารามหลวงสำคัญ เมื่อผู้แทนพระองค์ถวายพุ่มเทียนพรรษาแล้วจะมีพิธีถวายดอกไม้ (ดอกบัว) ธูปเทียน แก่พระภิกษุทั้งวัด เพื่อให้นำไปบูชาพระรัตนตรัยอีกด้วย

สำหรับพิธีตักบาตรดอกไม้ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในปัจจุบัน คือ พิธีตักบาตรดอกไม้ที่วัดพระพุทธบาท ตำบลขุนโขลน อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เดิมนั้นชาวบ้านจะนำดอกไม้ที่เรียกกันว่า ดอกเข้าพรรษา ไปถวายพระสงฆ์ ดอกไม้ชนิดนี้จะออกดอกเฉพาะช่วงเข้าพรรษาเท่านั้น และเกิดอยู่ตามธรรมชาติบริเวณพื้นที่ใกล้ ๆ วัด โดยมารอถวายพระสงฆ์ที่จะไปยังพระอุโบสถเพื่อประกอบพิธีอธิษฐานเข้าพรรษา และได้ปฏิบัติเช่นนี้มาเป็นเวลานาน จนเป็นที่ทราบไปยังชุมชนอื่น ๆ จึงได้เริ่มมีพิธีตักบาตรดอกไม้ขึ้น ต่อมาภาครัฐและเอกชนสนับสนุนให้จัดพิธีตักบาตรดอกไม้เป็นงานประเพณีประจำจังหวัดสระบุรี มีประชาชนจากจังหวัดอื่นไปร่วมพิธีจำนวนมาก ต้องเพิ่มการตักบาตรดอกไม้เป็น ๒ วัน คือ ดิถีขึ้น ๑๕ ค่ำ และดิถีแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ โดยจัดพิธีตักบาตรวันละ ๒ รอบ เพื่อรองรับศรัทธาของพุทธศาสนิกชนให้ทั่วถึง

ปัจจุบันมีวัดหลายแห่งเห็นความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่สนใจพิธีตักบาตรดอกไม้ จึงได้จัดพิธีตักบาตรดอกไม้ขึ้นในวัดของตนบ้าง โดยจำลองแบบพิธีกรรมมาจากวัดพระพุทธบาท เพื่ออำนวยความสะดวกแก่พุทธศาสนิกชนในพื้นที่ใกล้เคียง

พุทธศาสนิกชนร่วมพิธีตักบาตรดอกไม้ เนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา
ณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร

วันออกพรรษา

วันออกพรรษา คือ วันสุดท้ายของการอยู่จำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วันมหาปวารณา เป็นวันพระสงฆ์ทำสังฆปวารณา ตรงกับดิถีขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ อยู่ระหว่างเดือนตุลาคม ส่วนวันออกพรรษาหลัง ตรงกับดิถีขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒

วันออกพรรษาแม้จะเป็นวันที่พรรษาสิ้นสุด แต่มิได้มีพิธีกรรมที่จะให้พรรษาสิ้นสุด เพราะเมื่อวันเวลาที่อยู่จำพรรษานครบ ๓ เดือนเต็มตามที่กล่าวคำตั้งใจแล้ว การจำพรรษาย่อมสิ้นสุดลงโดยตัวเอง แต่จะมีพิธีที่เป็นลักษณะของการเริ่มต้น กล่าวคือ เริ่มต้นเวลาหลังจากเวลาพรรษาสิ้นสุดแล้ว หรือที่เรียกว่า พิธีเริ่มต้นเวลานอกพรรษา บางคราวเรียกงานพิธีในช่วงเวลานี้ว่า เทศกาลทำย่น เพราะตามประเพณีเดิม เดือนสุดท้ายของฤดูฝนยังเหลืออยู่อีก ๑ เดือน เป็นเดือนที่เหลือให้ภิกษุเตรียมตัวให้พร้อมสำหรับงานหรือศาสนิกงานนอกพรรษา พิธีกรรมในช่วงท้ายฝนหรือออกพรรษาประกอบด้วย พิธีมหาปวารณา งานตักบาตรเทโวโรหณะ และงานทอดกฐิน ในที่นี้จะได้กล่าวถึง พิธีมหาปวารณาและงานตักบาตรเทโวโรหณะโดยละเอียด ส่วนงานทอดกฐินจะได้กล่าวถึงในลำดับถัดไป

พิธีปวารณาออกพรรษา เป็นสังฆกรรมประเภทหนึ่ง กำหนดโดยพระวินัยบัญญัติ เพื่อให้โอกาสพระสงฆ์ที่อยู่จำพรรษาร่วมกันตลอดไตรมาสหรือ ๓ เดือน สามารถว่ากล่าวตักเตือนและชี้บอกร้องผิดพลัดแก่กันและกันได้ด้วยความเสมอภาค ด้วยจิตตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเมตตาปรารถนาดีต่อกัน เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งประชาธิปไตยมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งการปวารณาออกพรรษาของพระสงฆ์ดังกล่าว พุทธศาสนิกชนสามารถนำมาประยุกต์ได้เป็นอย่างดี ในการที่อยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว หมู่บ้าน หรือสังคม เพราะถ้ากลุ่มคนที่อยู่ร่วมกัน สามารถว่ากล่าวตักเตือนแนะนำกันได้เมื่อผู้ใดผู้หนึ่งทำผิด ก็จะช่วยแก้ไขความผิดพลัดนั้นได้ทันท่วงที่ไม่กลายเป็นเรื่องเสียหายใหญ่โต จนยากจะแก้ไข

คำว่า ปวารณา แปลว่า การเปิดโอกาสเชิงเชิญชวนให้ขอ หรือให้ว่ากล่าวตักเตือน ในที่นี้ หมายถึง การที่พระสงฆ์พูดเปิดโอกาสแก่กันและกัน ให้ว่ากล่าวชี้บอกร้องและตักเตือนแนะนำกัน อันที่จริงแล้ว ปวารณานั้นเป็นเรื่องธรรมดาของสงฆ์ที่กระทำกันทั่วไป แม้ในโอกาสอื่น แต่ในวันสิ้นสุดพรรษานี้ ภิกษุสงฆ์จะทำปวารณากันเป็นครั้งสำคัญพร้อมกันทุกรูปเป็นครั้งใหญ่ จึงนิยมเรียกว่า มหาปวารณา จึงเกิดคำเรียกชื่อวันสิ้นสุดพรรษานี้ว่า วันมหาปวารณา

ความเป็นมาของพิธีปวารณานี้ เกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้าประทับจำพรรษา ณ วัดเชตวัน กรุงสาวัตถี มีพระภิกษุกลุ่มหนึ่งแยกย้ายกันจำพรรษา ณ อารามรอบ ๆ พระนคร พระภิกษุเหล่านั้นมีความคิดว่า เพื่อไม่ให้เกิดการทะเลาะวิวาทขึ้นระหว่างกัน สมควรจะปฏิบัติมุควัตร คือ การตั้งปฏิญาณไม่พูดจากันตลอดพรรษา เมื่อออกพรรษาแล้ว พระภิกษุเหล่านั้นพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดเชตวัน กราบทูลเรื่องการปฏิบัติมุควัตร ให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงดำหนิว่าเป็นการอยู่ร่วมกันเหมือนปศุสัตว์ แล้วทรงอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์ทำปวารณาต่อกันว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาแล้ว ปวารณาต่อกันใน ๓ ฐานะ คือด้วยการได้เห็น ด้วยการได้ยิน หรือด้วยการรังเกียจสงสัย”

ทั้งนี้จะเห็นว่าสาระสำคัญของการทำปวารณา คือ พระสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ด้วยกัน ตลอดเวลา ๓ เดือน ย่อมได้รู้เห็น เข้าใจนิสัยใจคอ ความประพฤติปฏิบัติของกันและกัน พอสมควร บางทีอาจได้เห็น ได้ยิน หรือมีเหตุให้ระแวงสงสัยเกี่ยวกับความบกพร่อง ความประพฤติเสียหายของกันและกันบ้าง ก่อนที่จะเดินทางออกจาริกไปปฏิบัติศาสนกิจ

พระสงฆ์วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร แสดงอาบัติก่อนประกอบพิธีปวารณาออกพรรษา

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร แสดงภาพพระภิกษุจาริกไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งอาจเกิดปัญหาในช่วงฤดูฝน จึงมีพุทธบัญญัติให้พระภิกษุพำนัก ณ อารามแห่งใดแห่งหนึ่งตลอดฤดูฝน เรียกว่า เข้าพรรษา เมื่อพ้นกำหนดแล้วจึงเข้าสู่เทศกาลออกพรรษา

แยกย้ายกันไปในที่ต่าง ๆ จึงมีบทบัญญัติในวินัยกำหนดให้พระสงฆ์มาประชุมพบปะ พร้อมกันและกล่าวคำปวารณา คือ คำบอกเปิดโอกาสเชิญชวนกัน ให้ว่ากล่าวชี้ข้อบกพร่อง แนะนำตักเตือนกัน เป็นการแสดงความบริสุทธิ์ เป็นการได้ช่วยกันสำรวจตนเอง จะได้แก้ไขปรับปรุงตน เตรียมตัวพร้อมและมีความมั่นใจในการที่จะเดินทางออกปฏิบัติ ศาสนกิจต่อไป

วันเทโวโรหณะ

เทโวโรหณะ แปลว่า การลงจากเทวโลก หมายถึง วันที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลกหลังจากเสด็จไปจำพรรษาที่ ๗ ณ บันฑุกัมพลศิลาอาสน์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาตลอด ๓ เดือน เมื่อออกพรรษาแล้วเสด็จกลับลงมายังมนุษย์โลกโดยบันไดสวรรค์ ณ ประตुरु้งสังกัสสะ เมื่อวันเพ็ญเดือน ๑๑ จึงเรียกว่า วันเทโวโรหณะ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วันพระเจ้าเปิดโลก ในวันรุ่งขึ้นจะเป็นดิถีแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ซึ่งมีการทำบุญตักบาตรเทโวโรหณะเป็นการใหญ่เพื่อเฉลิมฉลองวันเสด็จกลับลงมาจากเทวโลกของพระพุทธเจ้า บางแห่งเรียก ตักบาตรดาวดึงส์ หรือเรียกโดยย่อว่า ตักบาตรเทโว

มีตำนานกล่าวว่าในพรรษาที่ ๗ หลังจากวันตรัสรู้แล้ว เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๘ เวลาบ่าย พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์แสดงเป็นคู่) ณ ต้นมะม่วงในกรุงสาวัตถี เพื่อปราบมานะของพวกเดียรฉัตร นับเป็นความอัศจรรย์ยิ่ง ทำให้มหาชนได้ทราบถึงพระพุทธานุภาพอย่างถ่องแท้

วันรุ่งขึ้นจากวันแสดงยมกปาฏิหาริย์เป็นวันเข้าพรรษา ตรงกับดิถีแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ พระพุทธเจ้าทรงประกาศแก่พุทธบริษัทว่าพระองค์จะเสด็จขึ้นไปทรงจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตามธรรมเนียมของอดีตพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นที่อาลัยแก่พุทธบริษัทที่ชุมนุมอยู่ในสถานที่นั้น พระองค์เสด็จพระดำเนินไปยังดาวดึงส์พิภพประทับนั่งเหนือบันฑุกัมพลศิลาอาสน์ ภายใต้ง่ามปาริฉัตร เมื่อเทวดาทั้งหลายและสิริมหายาพุทธมารดาพร้อมกันแล้ว ทรงยกพระมารดาให้เป็นประธานแห่งเทพบริษัททั้งปวงแล้วตรัสเทศนาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ประกอบด้วย สังคินี วิภังค์ ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และมหาปฏฐาน เป็นเวลา ๓ เดือนติดต่อกันโดยมิได้หยุดพัก เมื่อจบพระธรรมเทศนา สิริมหายาพุทธมารดาบรรลुโสดาปัตติผลเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา และเทวดาทั้งหลายได้บรรลุผลตามสมควรแก่ตน

เมื่อเหลือเวลาอีก ๗ วัน จะถึงวันมหาปวารณาหรือวันออกพรรษา มหาชนพากันเข้าไปหาพระโมคคัลลานะกราบเรียนถามถึงวันเสด็จลงจากเทวโลกของพระพุทธเจ้า พระโมคคัลลานะได้แสดงฤทธิ์เหาะขึ้นไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลถามถึงวัน เวลา และสถานที่ในการเสด็จลงจากเทวโลก พระพุทธเจ้าตรัสแจ้งแก่พระโมคคัลลานะ เพื่อนำความไปบอก

จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดอุโปสถาราม จังหวัดอุทัยธานี
ศิลปะรัตนโกสินทร์ เล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อันเป็นต้นกำเนิดวันเทโวโรหนะ

แก่มหาชนว่า พระองค์จะเสด็จลงจากเทวโลก ในวันปวารณาดีขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ใกล้ประตูกุรงสังกัสสะ เมื่อท้าวสักกเทวราชทรงทราบ ในวันเสด็จลงจากเทวโลก จึงเนรมิตบันไดทิพย์ ๓ บันได คือ บันไดทองอยู่เบื้องขวา ให้เทวดาทิ้งหลายลง บันไดเงินอยู่เบื้องซ้าย ให้หมู่พรหมทิ้งหลายลง และบันไดแก้วอยู่ตรงกลาง เป็นที่เสด็จลงของพระพุทธเจ้า เชิงบันไดทั้ง ๓ ตั้งลงใกล้ประตูกุรงสังกัสสะ สถานที่นั้นได้ชื่อว่า อจลเจตีย์ ส่วนหัวบันไดเบื้องบนจรดยอดเขาสิเนรุหรือเข้าพระสุเมรุ เป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ขณะพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์เทวโลกสู่ภพมนุษย์ ณ ประตูกุรงสังกัสสะ ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวดาและมนุษย์ถวายสักการบูชาอย่างมโหฬาร พระองค์ทรงแสดงวิรณปาฏิหาริย์ ให้เทวดามนุษย์และสัตว์นรก ต่างมองเห็นซึ่งกันและกันตลอด ๓ โลก การลงโทษในเมืองนรกหยุดชั่วคราวในวันนี้ ดังนั้น จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วันพระเจ้าเปิดโลก

เช้าวันรุ่งขึ้น พุทธบริษัทพร้อมใจกันทำบุญตักบาตรด้วยเสบียงสำหรับบริโภคของตน ถวายพระสงฆ์ทั้งหมดที่อยู่ที่นั่น มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน โดยมีได้นัดหมายกัน ปรากฏว่าการทำบุญตักบาตรในวันนั้น ผู้คนแออัดมาก จึงเอาข้าวสาลีของตนห่อบ้าง ทำเป็นปิ่น ๆ บ้าง โยนเข้าไปถวายพระ เป็นต้นเหตุให้คนสมัยก่อนนิยมทำข้าวต้มลูกโยนเป็นส่วนสำคัญในการตักบาตรเทโวโรหณะ ปัจจุบันการทำข้าวต้มลูกโยน ยังพอมืออยู่บ้างในบางพื้นที่ แต่อย่างไรก็ดี พิธีตักบาตรเทโวโรหณะ ยังคงเป็นที่รู้จักและนิยมจัดกันแทบทุกวัด โดยถือเป็นประเพณีสำคัญอย่างหนึ่ง

การจัดพิธีตักบาตรเทโวโรหณะในประเทศไทย จัดกันมาแต่โบราณ โดยจำลองเหตุการณ์วันเทโวโรหณะ ถ้าวัดใดอยู่ใกล้ภูเขามืออุโบสถ วิหาร หรือสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ อยู่บนยอดเขา และมีบันไดหรือทางเดินสำหรับขึ้นลงเขา จะจัดพิธีโดยอัญเชิญพระพุทธรูปลงมาจากยอดเขา นำหน้าแถวพระภิกษุสงฆ์ ส่วนประชาชนที่มาตักบาตรจะยืนหรือนั่งหันหน้าเข้าหากัน โดยเว้นระหว่างกลางไว้ สำหรับพระภิกษุสงฆ์เดินรับบิณฑบาต ส่วนสิ่งของที่นำมาตักบาตรอาจแตกต่างกันบ้างเป็นไปตามศรัทธา เช่น ในเมืองนิยมใช้อาหารแห้ง ส่วนในชนบทนิยมอาหารสด เป็นต้น

พิธีตักบาตรเทโวโรหณะซึ่งเป็นงานประเพณีประจำจังหวัด ได้แก่ พิธีตักบาตรเทโวโรหณะ ณ วัดสังกัสรัตนคีรี ตำบลน้ำซึม อำเภอเมืองอุทัยธานี จังหวัดอุทัยธานี

ตั้งอยู่บนยอดเขาสะแกกรัง มีบันไดทอดลงจากยอดเขาถึงพื้นราบจำนวน ๔๙๙ ขั้น ส่วนทางภาคใต้ จะมีพิธีชักพระทั้งทางบกและทางน้ำ โดยทางบก พุทธศาสนิกชน จะประดับตกแต่งรถทรง ด้วยราชวัตรฉัตรธงอย่างสวยงามอัญเชิญพระพุทธรูป ขึ้นประดิษฐาน ช่วยกันชักหรือลากไปตามถนนเพื่อให้ประชาชนสักการะและทำบุญ ส่วนทางน้ำก็เช่นเดียวกัน เพียงแต่ใช้เรือแห่ไปตามแม่น้ำลำคลองเท่านั้น สำหรับที่จังหวัด อุทัยธานี เดิมก็จัดในลักษณะเป็นประเพณีท้องถิ่น ต่อมาได้รับการสนับสนุนการจัดงาน จากภาครัฐและเอกชน ปัจจุบันเป็นงานที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันไป แต่ละปีมีผู้ไปร่วมพิธี เป็นจำนวนมาก พิธีดังกล่าวจัดในดิถีแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ของทุกปี

ก่อนดิถีแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นกำหนดพิธีตักบาตรเทโวโรหณะ ทางวัด จะจัดเตรียม คือ

๑. พระพุทธรูปยืน ๑ องค์ ขนาดพอสมควร ประดิษฐานบนรถทรงหรือคานหาม สำหรับชักหรือหามนำหน้าพระสงฆ์เฝ้ารับบิณฑบาต ประดับด้วยดอกไม้ราชวัตรฉัตรธง ตามความเหมาะสม และมีที่ตั้งบาตรตรงหน้าพระพุทธรูป ถ้าหากเป็นพระพุทธรูป ปางอุ้มบาตรก็จะเหมาะกับพิธี ทั้งนี้จะใช้พระพุทธรูปปางอื่นก็ได้ แต่ควรเป็นพระพุทธรูปยืน

๒. เตรียมสถานที่สำหรับทายกทายิกาตั้งของนำมาตักบาตร โดยจะจัดบริเวณ รอบอุโบสถ ลานวัดหรือบันไดลงจากภูเขา ตามความเหมาะสมของแต่ละวัด

๓. แจ้งกำหนดการพิธีให้ทายกทายิกาทราบล่วงหน้า

สำหรับทายกทายิกาผู้มีศรัทธาทำบุญตักบาตรเทโวโรหณะ เมื่อทราบกำหนดการ จากทางวัดแล้ว ควรเตรียมการ ดังนี้

๑. เตรียมภัตตาหารหรือสิ่งของสำหรับตักบาตร ตามกำลังศรัทธา นอกจาก อาหารหวานคาวสำหรับตักบาตรแล้ว มีสิ่งเป็นสัญลักษณ์ของพิธี คือ ข้าวต้มลูกโยน ซึ่งหาได้ยากในปัจจุบัน

๒. ถึงกำหนดวันตักบาตร นำเครื่องตักบาตรไปจัดตั้งตามสถานที่ทางวัดจัดให้

๓. เมื่อตักบาตรเสร็จแล้ว เป็นอันเสร็จพิธี

บางวัดให้มีพิธีสมათานศีลก่อน จากนั้นพระภิกษุสามเณรสวดถวายพรพระ อนุโมทนา ยถา สัพพี จบแล้ว จึงรับอาหารบิณฑบาต

พุทธศาสนิกชนร่วมพิธีตักบาตรเทโวโรหณะ เนื่องในวันเทโวโรหณะ
ณ วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

วันธรรมสวนะ (วันพระ)

วันธรรมสวนะ หรือวันอัสมัสสวนะ แปลว่า วันฟังธรรม หรือรู้จักกันโดยทั่วไปว่า วันพระ คือ วันประเสริฐที่พุทธศาสนิกชนกำหนดว่า เป็นวันประชุมทำบุญ สมาทานศีล ฟังพระธรรมเทศนา มักเรียกว่าไปวัดทำบุญฟังเทศน์ วันธรรมสวนะหรือวันพระ ตามประเพณีไทย คือ วันตรงกับดิถีขึ้น ๘ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๘ ค่ำ และแรม ๑๕ ค่ำ หรือแรม ๑๔ ค่ำ ในเดือนขาด (เดือนทางจันทรคติ) ในเดือนหนึ่งจะมีวันพระ ๔ วัน

วันธรรมสวนะมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในพระวินัยปิฎก ตอนว่าด้วยอุโบสถขันธกะกล่าวว่า พวกปริพาชกและเดียรฉัตร นักบวชนอกพระพุทธศาสนา ประชุมกันในทุกดิถี ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ ทั้งข้างขึ้นและข้างแรม เพื่อสนทนาเกี่ยวกับลัทธิคำสอนของตนครั้นต่อมาพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบเรื่องนั้นแล้วจึงเสด็จไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระคันธกุฎี เขาวิเศษ ณ กรุงราชคฤห์ กราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าเป็นเรื่องดีมีประโยชน์ จึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์มาประชุมกันในดิถี ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ ดังนั้น วันประชุมของพระสงฆ์ในยุคพุทธกาล จึงมีเดือนละ ๔ ครั้ง

เมื่อพระภิกษุสงฆ์มาประชุมในวันดังกล่าว ต่างพากันนิ่งเฉย ไม่ได้สนทนาธรรม ชาวบ้านที่พากันไปวัดเพื่อฟังธรรม จึงรู้สึกผิดหวังและกล่าวติเตียนพระภิกษุสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสนทนาธรรมและแสดงธรรมในวันดังกล่าว ดังนั้นจึงเรียกว่า วันธรรมสวนะ ในสมัยพุทธกาลยังไม่มีจาริกเป็นสายลักษณะอักษร การแสดงธรรมจึงได้สืบทอดต่อกันมาด้วยคำพูด การฟังและการท่องจำที่เรียกว่า มุขปาฐะ ดังนั้นการแสดงธรรมและการฟังธรรม จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นแล้ว ทรงอนุญาตให้พระภิกษุทำอุโบสถสังฆกรรมสวดพระปาติโมกข์ในวันธรรมสวนะด้วย ยุคแรกพระภิกษุสงฆ์สวดพระปาติโมกข์ทุกวันธรรมสวนะ แต่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ลดการสวดพระปาติโมกข์เหลือเดือนละ ๒ ครั้ง คือ ดิถีขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๕ หรือ ๑๔ ค่ำ ในเดือนขาด เรียกว่า วันอุโบสถ หรือ วันพระใหญ่

ในประเทศไทย วันธรรมสวนะหรือวันพระ มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ตามหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงลพบุรี ๑ ความว่า “พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชนาลัย สุโขทัย ปลุกไม้ตาลนี้ได้สิบสี่เข้า จึงให้ช่างพันขดานหิน ตั้งหว่างกลางไม้ตาลนี้

วันเดือนดับ เดือนโถก แปรวัน วันเดือนเต็มเดือนบ่าง แปรวัน ผูกปู้ครุ มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือขดานหินสูตรธรรมแก่อุบาสก ผูกท่วยจำศีล” และยังถือปฏิบัติมาจนกระทั่งปัจจุบันคือ กำหนดวันธรรมสวนะ เดือนละ ๔ วัน เหมือนสมัยสุโขทัย คือ วันขึ้นและวันแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ หรือแรม ๑๔ ค่ำ ในเดือนขาด

อนึ่ง วันธรรมสวนะหรือวันพระนั้นมีวิธีการคำนวณอีกแบบหนึ่งที่เรียกว่า ปักขคณนา หรือ ปักขคณนา แปลว่า การนับปักข์ เป็นวิธีคำนวณดิถีตามปักข์ คือ คำนวณหาวันขึ้นและวันแรมให้แม่นยำ ตรงตามการโคจรของดวงจันทร์อย่างแท้จริง เฉพาะอย่างยิ่งมุ่งให้ได้วันพระจันทร์เต็มดวงหรือวันเพ็ญ (ดิถีขึ้น ๑๔ - ๑๕ ค่ำ) วันพระจันทร์ดับหรือวันดับ (ดิถีแรม ๑๔ - ๑๕ ค่ำ) และวันพระจันทร์เกี้ยวดวง (ดิถีขึ้น ๘ ค่ำ และ ดิถีแรม ๘ ค่ำ) ตรงกับวันที่ดวงจันทร์แสดงลักษณะเช่นนั้นให้สังเกตได้อย่างแท้จริง ซึ่งบางเดือนข้างขึ้นอาจมีเพียง ๑๔ วัน (วันเพ็ญ เมื่อดิถีขึ้น ๑๔ ค่ำ) หรือข้างแรมอาจมีเต็ม ๑๕ วัน ติดต่อกันหลายเดือน ต้องตรวจดูเป็นรายปักข์ จึงใช้คำว่า ปักข์ถ้วน ปักข์ขาด ไม่ใช่เพียงเดือนเต็ม เดือนขาดเป็นวิธีคำนวณที่สลับซับซ้อน ต่างจากปฏิทินหลวง หรือปฏิทินของราชการที่ใช้วิธีคำนวณเฉลี่ยให้ข้างขึ้นเต็ม ๑๕ วันเสมอไป ส่วนข้างแรม เดือนคู่มี ๑๕ วัน เดือนคี่เรียกว่าเดือนขาดมี ๑๔ วัน สลับกันไป (แม้จะคำนวณด้วยวิธีที่พิเศษออกไป แต่วันเดือนเพ็ญเดือนดับที่ตรงกันก็พบได้มาก ที่คลาดกันก็เพียงวันเดียว) วันพระปักขคณนานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช ทรงค้นคิดวิธีคำนวณขึ้นใช้ในพระสงฆ์คณะธรรมยุต เพื่อเป็นเครื่องกำหนดวันสำหรับพระสงฆ์ทำอุโบสถ และสำหรับอุบาสกอุบาสิการักษาอุโบสถศีลฟังธรรมเป็นข้อปฏิบัติของคณะธรรมยุตสืบมา

กระดานคำนวณปักคณนา

ครั้นในพุทธศักราช ๒๔๔๙ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา จึงได้ประกาศให้วันพระและวันอาทิตย์เป็นวันหยุดราชการ ซึ่งใช้ถือปฏิบัติอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาในพุทธศักราช ๒๕๐๒ รัฐบาลประกาศให้วันเสาร์และวันอาทิตย์เป็นหยุดราชการตามหลักสากล แต่อย่างไรก็ตาม วันธรรมสวนะหรือวันพระยังคงเป็นวันสำคัญสำหรับพุทธศาสนิกชนชาวไทยจนถึงปัจจุบัน

มีข้อสังเกตอย่างหนึ่ง คือ ก่อนวันธรรมสวนะนั้น จะเป็นวันโกน คือ วันพระภิกษุสงฆ์ปลงผม รวมถึงโกนคิ้วด้วย (เฉพาะพระสงฆ์ไทย) วันโกนจะเป็นวันก่อนวันพระ ๑ วัน เดือนหนึ่งมี ๔ วัน คือ ดิถีขึ้น ๗ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และดิถีแรม ๗ ค่ำ ๑๔ ค่ำ หรือแรม ๑๓ ค่ำ ในเดือนขาด วันโกนดังกล่าวมานี้ ถือตามกำหนดวันโกนผมของพระสงฆ์ไทยในสมัยโบราณ บางท้องถิ่นยังถือปฏิบัติอยู่บ้าง ปัจจุบันกำหนดเพียงดิถีขึ้น ๑๔ ค่ำ เป็นวันโกนเพียงวันเดียว เดิมวันโกนเป็นสัญลักษณ์ให้รู้ว่า วันรุ่งขึ้นจะเป็นวันพระ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนจะได้เตรียมตัวไปทำบุญในวันรุ่งขึ้น เพราะสมัยโบราณปฏิทินเป็นของหายาก

ด้วยเหตุนี้ วันธรรมสวนะจึงเป็นวันทำบุญ ในสมัยก่อนเมื่อถึงวันพระพุทธศาสนิกชนชาวไทยจะหยุดการงานของตนไว้ จัดเตรียมอาหารคาวหวาน เพื่อไปทำบุญร่วมกันที่วัด และถือว่าเป็นวันรักษาศีล หยุดใช้แรงงานสัตว์แม้การฆ่าสัตว์นำไปประกอบอาหารเป็นอาชีวะ ดังจะเห็นว่า ชาวประมงจะหยุดออกเรือจับปลา โรงฆ่าสัตว์ก็ห้ามฆ่าสุกร โค กระบือ พุทธศาสนิกชนจะเข้าวัดทำบุญสมทานศีล ๕ ศีล ๘ หรือศีลอุโบสถ ตามศรัทธาของตนอย่างเคร่งครัด

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าวันธรรมสวนะเป็นวันฟังธรรม ทุกวัดที่ชาวบ้านไปทำบุญ จะมีการแสดงธรรมหรือมีเทศน์อย่างน้อย ๑ กัณฑ์ ถ้ามีผู้สมทานรักษาศีลอุโบสถ ก็จะมีเทศน์ ๒ หรือ ๓ กัณฑ์ คือ ช่วงเช้า หลังพระฉันเช้าและผู้ไปร่วมทำบุญรับประทานอาหารแล้ว ๑ กัณฑ์ ช่วงบ่าย ๑ กัณฑ์ และตอนหัวค่ำอีก ๑ กัณฑ์ หลังจากนั้นแล้ว พุทธศาสนิกชนจะได้ปฏิบัติธรรมตามที่วัดหรือสำนักนั้น ๆ กำหนดอีกด้วย จึงถือว่าวันธรรมสวนะเป็นวันปฏิบัติธรรมอีกโอกาสหนึ่ง ในส่วนของพระภิกษุสงฆ์นั้นจะเป็นวันสวดพระปาฏิโมกข์ ทำสังฆกรรมของพระภิกษุสงฆ์

การเข้าวัดทำบุญและการปฏิบัติตนของชาวพุทธในปัจจุบันแม้จะไม่เคร่งครัดเหมือนสมัยก่อน แต่เป็นการฝึกฝนอบรมจิตใจของตน ให้น้อมไปในพระรัตนตรัยได้เป็นอย่างดี และมีผู้ถือปฏิบัติกันมากในชนบท แต่ในส่วนกลางกำลังลดน้อยถอยลง ผู้คนต่างรู้ว่าวันนี้เป็นวันพระมีจำนวนน้อยลง จึงควรส่งเสริมให้คนเข้าใจถึงประโยชน์ของเข้าวัดฟังเทศน์ในวันพระ จะทำให้ประชาชนเป็นคนดี มีศีลธรรมประจำใจ สังคมมีความร่มเย็นเป็นสุขตลอดกาล

พุทธศาสนิกชนร่วมพิธีเนื่องในวันธรรมสวนะ ณ วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

คำอาราธนาและคำกล่าวที่ควรรู้

คำอาราธนาศีล ๕

มยํ ภนฺเต วิสฺสุ วิสฺสุ รกฺขนตฺถาย ติสฺรเณน สห ปญฺจ สีลานิ ยาจาม

ทฺหติยมฺปิ มยํ ภนฺเต วิสฺสุ วิสฺสุ รกฺขนตฺถาย ติสฺรเณน สห ปญฺจ สีลานิ ยาจาม

ตติยมฺปิ มยํ ภนฺเต วิสฺสุ วิสฺสุ รกฺขนตฺถาย ติสฺรเณน สห ปญฺจ สีลานิ ยาจามฯ

อนึ่ง หากอาราธนาศีล ๘ เปลี่ยน ปญฺจ เป็น อฏฺฐ และกรณีรับศีลคนเดียว
เปลี่ยน มยํ เป็น อหํ และเปลี่ยน ยาจาม เป็น ยาจามิ

คำอาราธนาพระปริตร

วิปตฺติปฏฺิพาหาย

สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา

สพฺพทฺฤทฺวินาสาย

ปริตฺตํ พฺรุตฺต มงฺคลํ

วิปตฺติปฏฺิพาหาย

สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา

สพฺพทฺฤทฺวินาสาย

ปริตฺตํ พฺรุตฺต มงฺคลํ

วิปตฺติปฏฺิพาหาย

สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา

สพฺพโรคฺวินาสาย

ปริตฺตํ พฺรุตฺต มงฺคลํฯ

สรณคมน์และศีล ๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (ว่า ๓ จบ)

พุทฺธ	สรณ	คจฺฉามิ	
ธมฺม	สรณ	คจฺฉามิ	
สงฺฆ	สรณ	คจฺฉามิ	
พุทฺธมฺปิ	พุทฺธ	สรณ	คจฺฉามิ
พุทฺธมฺปิ	ธมฺม	สรณ	คจฺฉามิ
พุทฺธมฺปิ	สงฺฆ	สรณ	คจฺฉามิ
ตติยมฺปิ	พุทฺธ	สรณ	คจฺฉามิ
ตติยมฺปิ	ธมฺม	สรณ	คจฺฉามิ
ตติยมฺปิ	สงฺฆ	สรณ	คจฺฉามิ

ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
 อทินฺนาทนาเวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
 กาเมสุมิจฺฉาจาราเวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
 มุสาวาทาเวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
 สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิฯ

คำอาราธนาธรรม

พุทฺธมา จ โลกาทิปตี สหฺมปติ กตฺถุขลึ อนธิรํ อยาจถ
 สนฺตึธ สตฺตาปฺปรชฺชชชาติกา เทเสตุ ธมฺมํ อนุกมฺปิมี ปชฺชฯ

คำถวายสังฆทาน (สามัญญ)

อิมานิ มยฺ ภนฺเต, ภตฺตานิ, สปริวารานิ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส, โอโณ ชยาม, สาธุ โน ภนฺเต,
 ภิกฺขุสงฺโฆ, อิมานิ ภตฺตานิ, สปริวารานิ, ปฏฺิคฺคณฺหาตุ อมฺหากํ, ที่มฺรตฺตํ, หิตาย สุขายฯ

ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายภัตตาหาร พร้อมทั้งบริวาร
 เหล่านี้ แต่พระภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์โปรดรับภัตตาหาร พร้อมทั้งบริวารเหล่านี้
 ของข้าพเจ้าทั้งหลาย เพื่อประโยชน์และความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายตลอดกาลนาน
 เทอญ.

การถวายทานทุกครั้งให้ตั้งนโม ๓ จบก่อนกล่าวคำถวาย ถ้ายถวายสังฆทาน
 หลังเที่ยงวันไปแล้ว ไม่ควรมีอาหารสด ถ้าเป็นอาหารแห้งก็ไม่จำเป็นต้องยกประเคน
 เพราะผิดวินัยพระสงฆ์ อย่างไรก็ตาม สามารถประเคนเฉพาะของที่ฉันได้หลังเที่ยงวัน
 หรือของที่ควรแก่การบริโภค เช่น น้ำเปล่า น้ำปานะ น้ำผลไม้ ยารักษาโรค เป็นต้น

การถวายสังฆทานอุทิศให้ผู้ล่วงลับ พึงปฏิบัติเช่นเดียวกับการถวายสังฆทานสามัญญ
 ต่างกันแต่คำถวายจาก ภตฺตานิ เป็น มตฺกภตฺตานิ เท่านั้น

บรรณานุกรม

- เจตนา นาควัชระ. (๒๕๒๐). *วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา*. ไทยวัฒนาพานิช.
- เชษฐ์ ดิงสัญลี. (๒๕๕๕). *สัตตมหาสถาน: พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์*. เมืองโบราณ.
- ด.ส.ปฐวี. (๒๕๖๓, ๒๖ กรกฎาคม). *บันทึกจากการศึกษาพุทธธรรม*. buddhadhamma-memo.blog. <https://buddhadhamma-memo.blog/>
- บรรจบ บรรณรุจิ. (๒๕๔๖). *พุทธประวัติ: ประสูติ - ตรัสรู้*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (๒๕๕๙). *พุทธปาฏิหาริย์ ดำเนินหรือเรื่องจริง (พิมพ์ครั้งที่ ๒)*. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ปรมาณูชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (๒๕๔๐). *พระปฐมสมโพธิกถา*. กรมศิลปากร.
- พระครูกล้วยานสีทวิวัฒน์ (สมาน กลยานธมโม). (๒๕๔๑). *พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ*. ศุภานิชาการพิมพ์.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (๒๕๔๓). *พุทธประวัติ (พิมพ์ครั้งที่ ๔)*. สหธรรมิก.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้ (พิมพ์ครั้งที่ ๑๓)*. พลีธมม์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง (พิมพ์ครั้งที่ ๑๑)*. เจริญดีมั่นคงการพิมพ์.
- พระมหาสมบุรณ์ วุฑฺฒิกโร. (๒๕๖๓, ๒๖ มิถุนายน). *วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในสังคมยุคใหม่*. MCU. <http://www.mcu.ac.th/article/detail/515>
- เรื่องชัย จุฑะพงศ์ธรรม. (๒๕๖๓, ๒๘ กรกฎาคม). *ปฐมสังคายนา - อ.เสถียร โพธิ์นันทะ [วิดีโอ]*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=BojiROWQMs4>
- วชิรญาณวโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๕๓). *พุทธประวัติ เล่ม ๑*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วัดญาณเวศกวัน [WatNyanavesakavan]. (๒๕๖๔, ๒๗ พฤษภาคม). *วิสาขบูชา หาความหมายกันให้ชัด ธรรมเทศนาโดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)*. [วิดีโอ]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=UyrkzldL4xY>

- ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (๒๕๖๐). *วรรณกรรมพุทธประวัติ: การตีความ พัฒนาการ และคุณค่า* [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย]. ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. <http://lib-opac.mcu.ac.th/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=175586>
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (๒๕๖๐). *๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า* (พิมพ์ครั้งที่ ๗). พระมหา พบลีขิง.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๖๑). *ตอบ ดร. มาติน: ดลกลิ่นอริยชน สตรีหลุดพ้น ขึ้นเหนือมหาพรหม* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). ผลิตภัณ์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๘). ผลิตภัณ์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๖๑). *รู้จักบ้านของตัว เทียบทั่วพระไตรปิฎก*. ผลิตภัณ์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๖๒). *จาริกบุญจาริกธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๕๒). ผลิตภัณ์.
- สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (๒๕๕๐). *คู่มือหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นเอก รวม ๔ วิชา*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุชาติ หงษา. (๒๕๔๙). *วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในประเทศไทย*. โอเดียนสโตร์.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (๒๕๖๐). *พระไตรปิฎกฉบับประชาชน* (พิมพ์ครั้งที่ ๒) ฉบับวาระ ๑๐๐ ปี ชาตกาล อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ พุทธศักราช ๒๕๖๐. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (๒๕๖๕). *อุปกรณ์วรรณคดีพุทธศาสนา คู่มือพระปฐมสมโพธิ* (พิมพ์ครั้งที่ ๓). ไทยวัฒนาพานิช.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (๒๕๔๔). *บางแง่มุมเกี่ยวกับพระพุทธองค์*. หอรัตนชัยการพิมพ์.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (๒๕๖๑). *พระพุทธเจ้ามหาศาสดาโลก*. สยามปริทัศน์.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (๒๕๖๓, ๒๘ กรกฎาคม). *‘สังคายนาครั้งแรก’ ในพระพุทธศาสนา*. มติชนสุดสัปดาห์. https://www.matichonweekly.com/column/article_238064
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (๒๕๖๓, ๒๘ กรกฎาคม). *สิ่งแรกในพระพุทธศาสนา : การเกิดนิกาครั้งแรก สงฆ์แตกเป็น ๒ ฝ่าย เมื่อ พ.ศ. ๑๐๐*. มติชนสุดสัปดาห์. https://www.matichonweekly.com/religion/article_22666

เสถียร โพธิ์นันทะ. (๒๕๔๓). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ ๔).
โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย

เสมอ บุญมา. (๒๕๓๖). *อรรถาธิบายและวิเคราะห์ศัพท์ในปฐมสมโพธิกถา*. ปรกาศพรัก.

อิงอร สุพันธุ์วณิช. (๒๕๕๔). *วรรณกรรมวิจารณ์ ร้อยกรองปัจจุบัน*. ธนาเพรส.

เอตวัน อาร์โนลด์, เซอร์. (๒๕๓๒). *The Light of Asia* [ประทีปแห่งทวีปอาเซีย ฉบับภาษาไทย] (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐). โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

Pundge, R. (Photographer). (2020, November 25). *Bodh Gaya* [digital image].
Retrieved from <https://pixabay.com/photos/bodh-gaya-bihar-india-buddhism-6077477>

วิชาเบญจศีลและเบญจธรรม

บทที่ ๑ วินัย

ระเบียบวินัยกับสังคม

มนุษย์มิได้ดำรงชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวเพียงลำพัง หากแต่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม ตั้งแต่ครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศ ตลอดจนสังคมโลก ดังนั้น ถ้ามนุษย์มีชีวิตที่สับสนวุ่นวายจนหาระเบียบไม่ได้ โอกาสในการดำเนินชีวิตที่ดีงามก็จะหายไป ดังเช่นในชั้นเรียนหนึ่ง ถ้าไม่มีระเบียบ โต๊ะเก้าอี้วางเกะกะไปทั่ว นักศึกษาเดินไปมาในขณะที่อาจารย์กำลังสอน นักศึกษาที่เรียนอยู่อาจจะฟังบรรยายไม่รู้เรื่องหรือไม่มีสมาธิต่อเนื้อหาที่อาจารย์กำลังนำเสนอ หรือแม้แต่เมื่ออยู่บ้านของเรา ถ้าตั้งวางสิ่งของไม่เป็นระเบียบ กระจัดกระจายอยู่ตรงโน้นตรงนี้ แม้แต่จะเดินยังยาก หรือเดินไปก็ไปเตะสิ่งของที่วางระเกะระกะ แต่พอเราจัดของให้เป็นระเบียบ ตกลงกันว่าตรงนี้เป็นทางเดินให้เว้นไว้เป็นช่องว่าง เวลาเราเดินในบ้านย่อมทำให้สะดวกรวดเร็วมากขึ้น ไม่ต้องระวังอันตรายที่จะเกิดขึ้นจากการชนสิ่งของที่ไม่เป็นระเบียบเหล่านั้น

หากพิจารณาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น กิจกรรมต่าง ๆ ต้องมีระเบียบหรืออาศัยวินัยมาจัดสรรทั้งสิ้น เช่น เมื่อแพทย์จะผ่าตัด ศัลยแพทย์จะต้องจัดระเบียบเครื่องมือที่ใช้ตามลำดับการทำงานอย่างเคร่งครัด ต้องตกลงกันไว้ก่อนว่า ขั้นตอนใดจะใช้เครื่องมือใด และส่งเครื่องมือให้ถูกต้อง ผู้ใดต้องยืนที่ตำแหน่งใด เมื่อใดจะส่งเครื่องมือใด เพราะอยู่ในช่วงของความเป็นความตาย พยาบาลที่จัดเตรียมเครื่องมือต้องพร้อมและต้องจัดการให้ถูกต้องตามลำดับทุกอย่าง ไม่ให้เกิดข้อผิดพลาด เพราะงานนั้นต้องเป็นไปตามเวลาที่จำกัด ฉะนั้นในกิจการที่ยิ่งมีความสำคัญ มีความซับซ้อน มีความเป็นความตายเข้ามาเกี่ยวข้อง วินัยจะยิ่งมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาในระดับสังคม ถ้าชีวิตคนไม่ปลอดภัย สังคมไม่มีระเบียบ มีโจรขโมย คอยมุ่งทำร้าย ทำให้เราต้องกังวลเมื่อต้องไปในที่ต่าง ๆ เพราะกลัวว่าถ้าหากผ่านสถานที่นี้ ในเวลานี้แล้ว ต้องหวาดระแวงว่าจะถูกทำร้ายได้ ย่อมทำให้กิจกรรมในสังคม และการดำเนินชีวิตของบุคคลหมดความคล่องตัว โดยนัยนี้ วินัยจึงช่วยจัดทำให้ชีวิต และสังคมเกิดระบบระเบียบ มีความคล่องตัว ทำให้เกิดผลสำเร็จ ฉะนั้น การจัดวางวินัย จะเป็นหลักประกันว่าเมื่อเราจัดระบบระเบียบเรียบร้อยดีแล้ว จะเป็นการพัฒนาชีวิต ความเป็นอยู่และกิจการต่าง ๆ จะเป็นไปด้วยความคล่องตัว นำไปสู่จุดหมายดีงาม ตามที่ต้องการ

วินัยสัมพันธ์กับศีล

วินัยมีคำที่ใช้คู่กันคำหนึ่งคือ ศีล ซึ่งในภาษาไทยนำไปใช้ในความหมายแคบ บางบริบทให้ความหมายที่แตกต่างกับคำว่าวินัย แต่ที่จริงศีลและวินัยเป็นคำที่คู่เคียงกัน ดังได้กล่าวข้างต้นว่า วินัย คือการจัดวางความเป็นอยู่และการจัดระบบสังคมให้มีระบบ ระเบียบ เมื่อคนปฏิบัติตามวินัยจนเกิดเป็นคุณสมบัติเฉพาะบุคคล คือกลายเป็น ความประพฤติตามปกติ คุณสมบัติที่เกิดขึ้นนั้น เรียกว่า ศีล ฉะนั้น วินัยจึงเป็นเครื่องฝึกคน ให้มีศีล ผู้ที่มีศีลจึงเป็นผู้มีวินัย วินัยจึงเป็นเรื่องภายนอกที่พระพุทธเจ้าทรงจัดว่า เป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาหรือการพัฒนามนุษย์ โดยมีองค์ประกอบ ๓ ด้าน ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา การพัฒนามนุษย์ในระดับพื้นฐานหรือระดับพฤติกรรมนั้น เรียกว่า ศีล จะเห็นว่าวินัยกับศีลสัมพันธ์กัน พระพุทธเจ้าตรัสว่าวินัยหรือศีลคือแสงเงิน แสงทองของชีวิตที่ดั่งงามเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา ดังที่ทรงอุปมาว่า เมื่อพระอาทิตย์ จะอุทัยย่อมมีแสงเงินแสงทองขึ้นมาก่อนนั้นใด ชีวิตที่ดั่งงามจะเกิดขึ้นโดยการถึงพร้อม ด้วยศีลหรือความมีวินัยเป็นสิ่งบ่งบอกเบื้องต้นด้วยฉะนั้น ถ้าคนตั้งอยู่ในวินัยคือมีศีลแล้ว ก็เป็นสัญญาณว่ามนุษย์จะมีการพัฒนาและมีชีวิตที่ดั่งงามต่อไป

ความหมายของศีล

ด้วยเหตุที่ ศีล มีความหมายหลายนัย ความหมายของศีลจึงสรุปได้ว่าเป็น ความสำรวมกายวาจาให้เรียบร้อย การรักษากายวาจาให้อยู่ในสภาวะปกติธรรมดา ไม่ใช้กายวาจาไปทำชั่วพูดชั่วก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น การทำกิจหน้าที่ ประจำวันอย่างปกติธรรมดา การดำรงอยู่ในกรอบของกฎหมายและระเบียบปฏิบัติ ในสังคมอย่างปกติ ด้วยการรักษากายและวาจามั่นคงอยู่ในสุจริตธรรม เช่น รักษาและปฏิบัติตามหลักศีล ๕ เป็นต้น

ความปกติเป็นสภาวะพื้นฐานของความสงบเรียบร้อยของทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต พระสงฆ์ก็มีปกติอย่างหนึ่ง ชาวบ้านก็มีปกติอย่างหนึ่ง คนประกอบอาชีพต่าง ๆ เป็นต้นว่า ครู ชาวประมงก็มีปกติอย่างหนึ่ง หรือแม้แต่โจรก็มีปกติอย่างหนึ่ง ซึ่งสภาวะปกติของคนแต่ละกลุ่มนั้นไม่เหมือนกัน เช่น คนธรรมดาที่อาศัยอยู่ในบ้าน เมื่อปลวกขึ้นบ้าน จะต้องคิดหาวิธีการกำจัดปลวกด้วยวิธีต่าง ๆ ไม่ผิดปกติของชาวบ้าน แต่พระสงฆ์จะไปกำจัดปลวกด้วยตัวเองหรือสั่งให้ใครไปกำจัดปลวกเหมือนคนธรรมดานั้น ถือว่าผิดปกติของพระสงฆ์ เวล่านักเรียนมาโรงเรียน ครูต้องอบรมสั่งสอนก็เป็นปกติของครู ชาวประมงออกหาปลาก็เป็นปกติของชาวประมง โจรออกขโมยทรัพย์ตามบ้านเรือนต่าง ๆ ก็เป็นปกติของโจร แต่ถ้าครูไม่อบรมสั่งสอนนักเรียน ชาวประมงไม่ออกหาปลา โจรไม่ออกขโมยทรัพย์สินบ้านเรือนต่าง ๆ ก็ถือว่าผิดปกติหรือแม้แต่ในฤดูฝน ฝนก็จะตกเป็นปกติ เป็นเหตุให้การเกษตรเจริญงอกงาม แต่หากว่าปีใดถึงฤดูฝนแล้ว ฝนแล้ง ปีนั้นก็จะกลายเป็นปีที่ผิดปกติไป เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ความปกติของคนธรรมดาที่กำจัดปลวกที่ขึ้นบ้านของตน ชาวประมงที่ออกหาปลาในทะเล โจรที่ออกขโมยทรัพย์สินตามบ้านเรือนต่าง ๆ ไม่จัดว่าเป็นศีล เพราะศีลหรือความปกติในทางพระพุทธศาสนานั้นต้องเป็นปกติในทางที่ดี กล่าวคือ ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนผู้อื่นทั้งร่างกาย ชีวิต หรือทรัพย์สิน

ฉะนั้น ในแต่ละสังคมประกอบด้วยบุคคลหลายกลุ่มหลายสถานะซึ่งย่อมมีศีล หรือความปกติที่แตกต่างกันออกไป เช่น คณะสงฆ์ซึ่งเป็นคนกลุ่มหนึ่งมีศีล ๒๒๗ กำกับอยู่ ชาวบ้านที่เป็นพุทธศาสนิกชนก็มีศีล ๕ กำกับอยู่ พระสงฆ์นั้นจะไปฉันทข้าวมือเย็นเหมือนชาวบ้านไม่ได้เพราะผิดศีลของพระสงฆ์ แต่ชาวบ้านสามารถกินข้าวมือเย็นได้โดยไม่ผิดศีล เป็นต้น จะเห็นว่าสังคมดังกล่าวแม้จะเป็นพุทธศาสนิกชนเหมือนกันแต่ก็มีศีลที่กำกับแตกต่างกัน เมื่อพิจารณาในสังคมไทยซึ่งอยู่อาศัยกันไม่จำกัดเชื้อชาติหรือศาสนา คนแต่ละกลุ่มต่างมีประเพณี วัฒนธรรม หรือจารีตที่แตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้ บ้านเมืองจึงต้องตรากฎระเบียบ หรือกฎหมายต่าง ๆ ขึ้นให้ประชาชนได้ประพฤติปฏิบัติเพื่อให้บ้านเมืองอยู่ในสภาวะปกติสุข ดังนั้น พระสงฆ์หรือประชาชนทั่วไปในสังคมดังกล่าว นอกจากจะมีศีลเฉพาะตนกำกับอยู่แล้ว ยังมีกฎระเบียบหรือกฎหมายของบ้านเมืองกำกับอยู่ด้วย จึงสรุปได้ว่า เมื่อมนุษย์อยู่ในสถานะหรือสังคมใดก็ตาม ต้องรักษาความปกติของสถานะหรือสังคมนั้น ๆ ซึ่งจะทำให้ตนเองและสังคมอยู่อย่างปกติสุขตลอดไป

ความมุ่งหมายในการบัญญัติศีล

มนุษย์เกิดมามีสภาพร่างกายและจิตใจที่แตกต่างกัน เปรียบเสมือนบ้านเรือน เป็นอภัยภตธรรมคือไม่จัดเป็นบุญเป็นบาป อย่างดีเพียงที่ปรากฏให้เห็นอยู่ภายนอก เป็นของสวยงามแตกต่างกันบ้าง ความสำคัญอยู่ที่ผู้ที่อยู่ในบ้านเรือนว่าเป็นใคร เช่น ถ้าเป็นที่ประทับของพระราชผู้ทรงธรรม สถานที่นั้นก็เป็นที่น่ารังเกียจ ร่างกายก็เช่นเดียวกัน ถ้าเป็นที่อยู่ของโจรผู้ร้าย สถานที่นั้นก็เป็นที่น่ารังเกียจ ร่างกายก็เช่นเดียวกัน นอกจากธรรมะแล้วก็ไม่มีอะไรที่จะแบ่งร่างกายให้ดีขึ้นสูงต่ำได้ แม้ยังยึดมั่นตัวเราอยู่ที่ พึงทำตัวเราเป็นผู้ครอบครองร่างกายนั้นให้เป็นผู้มีธรรมะ อบรมคุณสมบัติให้สมบูรณ์ รู้จักเกื้อกูลผู้อื่น ทำชีวิตให้มีสาระไม่เสียเปล่า

แล้วธรรมะใดเล่าจะทำให้มนุษย์มีคุณธรรมได้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ วางแบบแผนแห่งความประพฤติไว้เป็นพื้นฐาน การตั้งใจประพฤติตามบทบัญญัตินั้น เรียกว่า ศีล เมื่อรักษาศีลให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมจะพบแนวทางสำหรับประพฤติกุศล และสามารถปฏิบัติตามธรรมอย่างอื่นได้ยั่งยืนไม่แปรผัน ศีลจึงเป็นคุณธรรมพื้นฐาน ให้คนประพฤติดีให้คงที่ เปรียบเหมือนการเขียนหนังสือครั้งแรกต้องอาศัยเส้นบรรทัด เป็นหลัก ตัวหนังสือที่เขียนจึงจะตรงบรรทัด เมื่อชำนาญแล้ว สามารถเขียนไปได้ โดยไม่ต้องมีบรรทัดฉุดใจ เมื่อคนเริ่มจะประพฤติกุศล ไม่ได้ถืออะไรเป็นหลัก ใจไม่มั่นคง อาจเอนเอียงไปในทางทุจริตได้ เมื่อรักษาศีลให้บริบูรณ์จนเป็นปกติแล้ว ก็สามารถประพฤติกุศลธรรมอย่างอื่นได้อีก ข้อนี้เป็นความมุ่งหมายแห่งการบัญญัติศีล

บทที่ ๒ เบญจศีล

พระพุทธเจ้าทรงเห็นโทษจากการเบียดเบียนกันทั้งร่างกาย ชีวิต และทรัพย์สิน โทษจากการมั่วสวาทหรือกล่าวคำเท็จ และโทษจากการดื่มน้ำเมาทำให้เกิดความประมาท จึงทรงบัญญัติเบญจศีลขึ้นเป็นข้อกำหนดเพื่อให้มนุษย์มีคุณธรรมพื้นฐานหรือมนุษยธรรม ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์ให้สังคมอยู่กันโดยปกติสุข ข้อกำหนดนี้เรียกว่า สิกขาบท ๕ หรือที่นิยมเรียกกันว่า ศีล ๕ มี ๕ ข้อ ดังนี้

- ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี
- ๒) อทินนาทานา เวรมณี
- ๓) กาเมสุมิฉาจารา เวรมณี
- ๔) มุสาวาทา เวรมณี
- ๕) สุราเมรัยมัชฌมาทัญฐานา เวรมณี

สิกขาบทที่ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี

สิกขาบทนี้ แปลว่า เว้นจากการฆ่าสัตว์ให้ตกลง คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ คำว่า สัตว์ ในที่นี้หมายถึง มนุษย์ และเดียรัจฉาน ไม่ว่าจะเป็นเพศ วัย หรือขนาดใดก็ตาม ตลอดจนถึงกำลังปฏิสนธิอยู่ในครรภ์ เรียกว่าสัตว์ทั้งหมด การบัญญัติสิกขาบทข้อนี้ มุ่งให้มนุษย์ประพฤติดีหรือดำเนินชีวิตปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทั้งด้านชีวิตและร่างกาย

ข้อควรเว้นในสิกขาบทข้อนี้มี ๓ ประการ ได้แก่ การฆ่า การทำร้ายร่างกาย และทรมาน ดังนี้

การฆ่าเป็นการทำให้ตาย จำแนกโดยเจตนามี ๒ ประเภท คือ การฆ่าโดยจงใจ (สจิตตกะ) หมายถึง การฆ่าที่ผู้กระทำมีเจตนาจะฆ่าเพราะโลภ พยาบาท หรือสาเหตุอื่น แล้วพยายามใช้อุบายหรือเครื่องมือทำให้สัตว์ตาย เช่น ปล้นฆ่าเจ้าของบ้าน ช่มชืนแล้วฆ่า เป็นต้น การฆ่าอีกประเภทคือ การฆ่าโดยไม่จงใจ (อจิตตกะ) หมายถึง การฆ่าที่ผู้กระทำไม่ได้เจตนาแต่บังเอิญทำให้ตาย เพราะบันดาลโทษะ ป้องกันตัว หรือไม่ได้ตั้งใจ เช่น การตีสั่งสอนเพื่อให้หลานจำ แต่บังเอิญตีถูกอวัยวะสำคัญทำให้สัตว์ตาย เป็นต้น แต่หากจำแนกการฆ่าตามวิธีจะแบ่งได้ ๒ วิธี คือ ฆ่าด้วยมือตนเอง (สาหัตถิกप्रโยค) และสั่งให้คนอื่นฆ่า (อาณัติกप्रโยค) จะด้วยใช้เครื่องมือ กลอุบาย ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า รับใช้ผู้อื่นไปฆ่า หรือแม้แต่การที่มนุษย์ฆ่าตนเอง (อัตตวินิบาตกรรม) ถือเป็นการฆ่าด้วยมือตนเอง จึงนับเป็นปาณาติบาต เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

การทำร้ายร่างกายเป็นการกระทำให้มนุษย์ได้รับความเจ็บปวดทรมานทางกายไม่ถึงแก่ชีวิตแต่ได้รับความทุกข์นั้น คือ อวัยวะของผู้นั้นเกิดความเสียหายจนสูญเสียสมรรถภาพ มีข้อสังเกตว่าการทำร้ายร่างกายนั้นพึงกระทำต่อมนุษย์เท่านั้น หากเป็นการทำร้ายร่างกายเดียรรัจฉาน เรียกว่า ทรกรรม ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดในลำดับต่อไป การทำร้ายร่างกายมีลักษณะ ๓ ประการ คือ

- ๑) พิกการ คือ ทำให้เสียอวัยวะ เช่น แขน ขา เป็นต้น
- ๒) เสียโฉม คือ ทำให้มีตำหนิตามร่างกายโดยเฉพาะใบหน้า ทำให้ความงามลดลง แต่ไม่ถึงกับพิกการ เช่น สาดน้ำกรดสาดที่หน้าจนเกิดแผลบนใบหน้า เป็นต้น
- ๓) ทำให้เจ็บลำบาก คือ ทำให้ทรมานกายลำบากใจ แม้ไม่เสียโฉม แต่เสียความสุขสบายความสำราญใจ การทำร้ายร่างกายนับเป็นปาณาติบาตเป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

ทรกรรมเป็นการทำให้เดียรรัจฉานลำบากโดยไม่มีความเมตตาปรานี มีลักษณะ ๕ ประการ ดังนี้

- ๑) ใช้การ คือ การใช้งานเกินกำลังและไร้ความปรานี เช่น ให้ลากเข็นของหนัก ขณะใช้งานก็เฉยยตี ไม่เลียงดูตามสมควร ปล่อยให้อดอยากซูบผอม เป็นต้น จัดเป็นทรกรรม อย่างไรก็ตาม บางตำรากล่าวว่าการใช้งานเดียรรัจฉานเป็นพาหนะหรือใช้งานตามปกติ เช่น เทียมเกวียน ไถนา ลากเข็น เป็นต้น ไม่จัดเป็นทรกรรม เพราะถือว่าสัตว์เป็นพาหนะเป็นทรัพย์สินของมนุษย์อย่างหนึ่ง แต่เจ้าของต้องดูแลเอาใจใส่บำรุงเลี้ยงดูตามสมควรด้วยความปรานี

๒) กักขัง คือ บังคับให้อยู่ในสถานที่อันจำกัด จะด้วยการผูก รััด รั้ง หรือวิธีการใด จะในที่คับแคบหรือกว้าง หรือแม้แต่ในกรง เช่น นก เป็นต้น แล้วเจ้าของบำรุงเลี้ยงดูให้มีความสุขตามสภาพเป็นอย่างดี ก็จัดเป็นทรมธรรมเพราะเป็นการจำกัดธรรมชาติของเดียรัจฉาน

๓) นำไป คือ การนำเดียรัจฉานไปผิดอิริยาบถหรือผิดธรรมชาติ ทำให้ได้รับความลำบาก เช่น ผูกมัดหรือหามสูตรโดยนำหัวลงและหันเท้าขึ้น ทำให้สัตว์นั้นได้รับความทุกข์ทรมาน เพราะเลือดไหลลงหัว หรือนำปลาเป็น ๆ หลายตัวขังในช่องเบียดทับกัน ปล่อยให้ดิ้นกระเสือกกระสน เป็นต้น

๔) เล่นสนุก คือ การนำเดียรัจฉานมาเล่นเพื่อความสนุกสนานแต่เดียรัจฉานได้รับความลำบาก เช่น หักปีกตัดก้นขางหนึ่งแล้วปล่อยให้บิน นำประทัดมาผูกกับหางสุนัขแล้วจุดไฟให้สุนัขนั้นตกใจกลัว เป็นต้น จัดเป็นทรมธรรม

๕) ผจญสัตว์ คือ การนำการนำเดียรัจฉานมาต่อสู้กันหรือแข่งขันพนันกันเพื่อความสนุกสนาน ไม่เห็นแก่ความทุกข์ของเดียรัจฉาน เช่น ชนโค ชนกระบือ ตีไก่ กัดปลา เป็นต้น

การกระทำข้างต้นจัดเป็นทรมธรรม นับเป็นปาณาติบาต เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

สิกขาบทที่ ๒ อทินนาทานา เวรมณี

สิกขาบทนี้ แปลว่า เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ คำว่า สิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ หมายถึง สิ่งของมีเจ้าของหวงแหนหรือยึดถือกรรมสิทธิ์อยู่ สิ่งของหรือวัตถุทุกอย่างที่บุคคลสามารถเข้ายึดถือเป็นกรรมสิทธิ์ได้ ซึ่งเรียกว่า ทรัพย์สิน สามารถจำแนกประเภทได้ ๒ ประเภท ได้แก่ สंहาริมทรัพย์สิน หมายถึง ทรัพย์สินเคลื่อนที่ได้ ได้แก่ ทรัพย์สินที่เคลื่อนได้เองเพราะมีวิญญาณ (สวิญญาณกทรัพย์สิน) เช่น ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น และทรัพย์สินที่คนทำให้เคลื่อน (อวิญญาณกทรัพย์สิน) เช่น สมุด ดินสอ ปากกา เงิน ทอง เป็นต้น และอสंहาริมทรัพย์สิน หมายถึง ทรัพย์สินที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น ที่ดิน บ้านเรือนที่ปลูกอย่างถาวรบนที่ดิน เรือกสวน ไร่ นา เป็นต้น ทรัพย์สินเหล่านี้มีเจ้าของถือกรรมสิทธิ์อยู่ เรียกว่า สิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้

คำว่า เจ้าของ นั้น หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน คือ มีสิทธิครอบครอง ใช้สอย เก็บผลประโยชน์ และจำหน่ายทรัพย์สิน เช่น ถ้าสร้อยทองคำเป็นของใคร คนนั้น

ก็เป็นเจ้าของ ถ้าที่ดินเป็นของหลวง หลวง (รัฐ) ก็เป็นเจ้าของ เป็นต้น ส่วนคำว่า การถือเอา หมายถึง การถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นไปจากความครอบครองของเจ้าของ ด้วยเจตนาทุจริต หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า ลัก การลักสำเร็จด้วยการกระทำ ๒ อย่าง คือ ลักด้วยตนเอง (สาคัดภิกประโยค) และใช้ให้คนอื่นลัก (อาณัติภิกประโยค) จะด้วยใช้ให้ ลักด้วยวาจา บังคับ หรือสมยอมก็ตาม นับเป็นอาทินาทาน เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

การบัญญัติสิกขาบทข้อนี้ มุ่งให้มนุษย์ประพฤติดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้านสินทรัพย์และกรรมสิทธิ์

ข้อดเว้นในสิกขาบทข้อนี้มี ๓ ประการ ได้แก่ การโจรกรรม การเลี้ยงชีพอนุโลม โจรกรรม และกิริยาเป็นฉายาโจรกรรม ดังนี้

โจรกรรม เป็นกิริยาที่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยการขโมย จำแนกได้ ๑๔ วิธี ดังนี้

๑) ลัก หมายถึง การเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการซ่อนเร้น มี ๓ วิธี ได้แก่ ขโมย คือการลอบเอาสิ่งของไปอย่างเงียบ ๆ ไม่ให้เจ้าของรู้ตัว ย่องเบา คือการแอบเข้าไปในบ้านเรือนในเวลาพลอดคนเพื่อเอาสิ่งของไม่ให้เจ้าของรู้ตัว และตัดช่อง คือการงัดแงะหรือทำลายอาคารสถานที่เพื่อเข้าไปเอาสิ่งของ

๒) ฉก หมายถึง การฉวยหรือชิงเอาโดยเร็วในเวลาที่เจ้าของเพลอ มี ๒ วิธี ได้แก่ วิ่งราว คือ การเข้าไปแย่งเอาสิ่งของแล้ววิ่งหนีไป และดีชิง คือ การทำร้ายเจ้าของทรัพย์สินแล้วแย่งเอาสิ่งของไป

๓) กรรโชก หมายถึง การขูเอาด้วยกิริยาหรือวาจาให้เจ้าของทรัพย์สินกลัว และยอมให้สิ่งของแก่ตน หรือที่นิยมเรียกว่า ขู่หรือจี เช่น ขู่ถ้าไม่บอกบอกที่เก็บทรัพย์สินเงินทอง หรือถ้าไม่ให้สิ่งของแล้ว จะฆ่าเสีย เป็นต้น

๔) ปล้น หมายถึง การยกพวกไปหักโหมแย่งชิงทรัพย์สินด้วยอาวุธ ซึ่งในทางกฎหมายต้องมีตั้งแต่สามคนขึ้นไปจึงจะเรียกว่าปล้น

๕) ตู หมายถึง การกล่าวอ้างหรือทักท้วงเอาของผู้อื่นว่าเป็นของตัวเอง

๖) ฉ้อ หมายถึง โกง คือ การใช้อุบายหรือเล่ห์เหลี่ยมหลอกลวงเอาของของผู้อื่นที่ตกอยู่ในมือตน นิยมเรียกว่า ฉ้อโกง เช่น รับฝากเงินเขาไว้ เมื่อเจ้าของมาขอคืนกลับปฏิเสธว่าไม่ได้รับเงินดังกล่าวไว้ เป็นต้น

๗) *หลอก* หมายถึง พูดยุให้เข้าใจผิดเพื่อเอาสิ่งของของผู้อื่น ในที่นี้ คือ การพูดปด เช่น จะขอเงินจากผู้อื่น แต่กลัวผู้อื่นจะไม่ให้ จึงพูดปดว่าถูกขโมยทรัพย์สินจนหมดตัว และขอเงินไว้ใช้จ่าย ผู้ฟังได้ยินจึงสงสารและหลงเชื่อให้เงินไป เป็นต้น

๘) *ลวง* หมายถึง การถือเอาสิ่งของของผู้อื่นโดยการใช้เล่ห์เหลี่ยมเพื่อให้เจ้าของทรัพย์สินหลงผิด เช่น พ่อค้าแม่ค้าใช้ตาชั่งโกงน้ำหนักสินค้า เป็นต้น

๙) *ปลอม* หมายถึง การทำของไม่แท้หรือไม่จริงตามสภาพของสิ่งนั้น เพื่อให้หลงผิดว่าเป็นสิ่งนั้น เช่น ทำธนบัตรปลอมเพื่อไปซื้อสินค้า ขายของปลอมปน เช่น ขายน้ำผึ้งปนน้ำตาลเพื่อให้ได้ปริมาณมาก เป็นต้น

๑๐) *ตระบัด* หมายถึง การยืมหรือกู้ทรัพย์สินของผู้อื่นแล้วยึดเอาเป็นของตนเอง เป็นการฉ้อโกงอย่างหนึ่ง เช่น ยืมเงินเขาไปใช้แล้วไม่ยอมส่งคืน กู้หนี้ยไปแล้วไม่ส่งต้นทุน และดอกเบี้ย เป็นต้น โดยนัยนี้ การลอบนำสินค้าหนีภาษีผ่านด่านภาษีศุลกากรก็เรียกว่า *ตระบัดภาษี*

๑๑) *เบียดบัง* หมายถึง การถือหรือยึดเอาเศษไว้เป็นประโยชน์ของตน เช่น ไม่ส่งกำไรเต็มเม็ดเต็มหน่วย ลูกจ้างเบียดบังเอากำไรเล็กน้อยของเจ้านายมาเป็นของตน ข้าราชการเบียดบังเวลาเล็ก ๆ น้อย ๆ ของทางราชการไว้ทำกิจส่วนตัว จนนางราชการไม่สำเร็จจุล่ง เป็นต้น

๑๒) *สับเปลี่ยน* หมายถึง การถือเอาของของตนที่ด้อยค่ากว่าไปเปลี่ยนแล้วเอาสิ่งของของคนอื่นมาเป็นของตนแทน เช่น ตนจับสลากได้ของที่มีราคาน้อย แต่สับเปลี่ยนของที่ดีหรือมีราคาดีกว่ามาเป็นของตน เป็นต้น

๑๓) *ลักลอบ* หมายถึง การลอบกระทำหรือลอบนำสิ่งของที่ต้องห้ามเข้าประเทศ เช่น การต้มเหล้าเถื่อน การลอบนำสินค้าหนีภาษีเข้าประเทศ เป็นต้น โดยนัยนี้ สิ่งของต้องห้ามนั้นอาจเรียกว่า *ของเถื่อนหรือสินค้าเถื่อน*

๑๔) *ยักยอก* หมายถึง การเอาทรัพย์สินของตนที่จะต้องถูกยึดเอาไว้ที่อื่น เช่น เป็นหนี้โดนฟ้องล้มละลาย จึงอำพรางทรัพย์สินของตนมิให้ถูกขายทอดตลาดหรือตกเป็นของเจ้าหนี้ หรือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นที่อยู่ในความดูแลรักษาของตนไปโดยทุจริต เช่น เจ้าหน้าที่เก็บรักษาเงินของธนาคารยักยอกเอาเงินนั้นมาเป็นของตน เป็นต้น นอกจากนี้ หมายรวมการเอาทรัพย์สินที่ผู้อื่นเป็นเจ้าของร่วมอยู่ด้วยมาเป็นของตนหรือบุคคลที่ ๓ โดยทุจริต

วิธีการทั้ง ๑๔ อย่างนี้ ถือเป็นการโจรกรรม ของที่ถูกโจรกรรมมา เรียกว่า *ของโจร* ผู้ใดกระทำผู้นั้นจึงเรียกว่า *โจร* นับเป็นอาชญากรรม เป็นการละเมิดสิทธิของผู้อื่น

การเลี้ยงชีพอนุโลมโจรกรรมเป็นการแสวงหาทรัพย์สินในทางที่ไม่บริสุทธิ์ คือ ไม่ได้กระทำอย่างโจรกรรมโดยตรง แต่อนุโลมจัดเป็นการโจรกรรม จำแนกได้ ๓ วิธี ดังนี้

๑) สมโจร หมายถึง การกระทำที่สนับสนุนการโจรกรรม คือ รู้เห็นเป็นใจกับโจร เช่น รับซื้อของที่โจรกรรมมา หรือให้ที่หลบซ่อนตัวแก่โจร เป็นต้น ตลอดจนการกระทำอื่น ๆ ที่สนับสนุนให้โจรทำโจรกรรมยิ่งขึ้น

๒) ปอกลอก หมายถึง การคบหากับคนอื่นด้วยความไม่ซื่อสัตย์ คือทำให้เขาหลงเชื่อเพื่อหวังเอาทรัพย์สินเขา เมื่อเขาหมดทรัพย์สินสิ้นเนื้อประดาตัวแล้ว จึงเลิกคบ เช่น เห็นเพื่อนร่ำรวย ก็ทำทีผูกมิตรสมัครรักใคร่ จนเขาตายใจเพื่อให้เขาบำรุงเลี้ยงดูตามสมควร เมื่อเขาตกทุกข์ได้ยากก็ห่างหนีดีจาก เป็นต้น

๓) รับสินบน หมายถึง การถือเอาทรัพย์สินหรือประโยชน์อื่นใดที่เขาให้เพื่อให้ช่วยกระทำการใด ๆ ไม่ว่าการนั้นจะดีหรือไม่ดี โดยในที่นี้ หมายถึง การไม่ดี เช่น ตำรวจรับสินบนจากประชาชนเพื่อให้ละเว้นการจับกุมเพื่อดำเนินคดี เป็นต้น การรับสินบนนี้ แม้จะได้ทรัพย์สินนั้นมาโดยที่เจ้าของเต็มใจแล้วจัดเป็นการเลี้ยงชีพอนุโลมโจรกรรมเพราะเป็นการส่งเสริมให้คนกระทำความผิดกฎหมาย

วิธีการทั้ง ๓ อนุโลมถือเป็นการโจรกรรมนับเป็นอาทินาทาน เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

กิริยาเป็นฉายาโจรกรรมเป็นการทำทรัพย์สินของผู้อื่นให้สูญหายหรือเสียหายหรือฉวยมาเป็นของตน ซึ่งต้องขัดใช้คืน จำแนกได้ ๒ วิธี ดังนี้

๑) ผลาญ หมายถึง การทำลายสิ่งหาทรัพย์สินของผู้อื่น เช่น โค กระบือ สร้อยแหวน เงิน ทอง เป็นต้น ให้สูญหายหรือเสียหายจะด้วยโทษะ เช่น โจรเขาจึงลอบเผาบ้านเขา หรือด้วยพยาบาท เช่น ผูกใจเจ็บจึงแอบไปปล่อยโคของเขาในคอกให้สูญหายไป หรือแม้ไม่มีเจตนาจะเอาทรัพย์สินของเขามาเป็นของตนเพียงแต่คนองไปทำลายทรัพย์สินให้เสียหาย เช่น นำหินไปขว้างปาเล่นแต่โดนกระजरถยนต์แตก เป็นต้น ก็นับว่าเป็นกิริยาฉายาโจรกรรมในข้อนี้

๒) หยิบฉวย หมายถึง การถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นด้วยความมั่งง่าย คือ เอาสะดวกเข้าว่า ไม่ได้บอกให้เจ้าของรับรู้ เช่น ลูกหลานหยิบเงินญาติไปใช้ ด้วยคิดว่าเป็นญาติของตน เพื่อนหยิบปากกาของเพื่อนอีกคนไปใช้ ด้วยคิดว่าเพื่อนคนนั้นคงไม่ว่าอะไร เป็นต้น การถือเอาเช่นนี้ หากญาติหรือเพื่อนไม่พอใจ เพราะถูกทำลายความไว้วางใจก็จัดเป็นโจรกรรม ต้องขัดใช้ แต่หากญาติหรือเพื่อนพอใจ คือ ไม่ได้ว่าอะไรก็นับว่าเป็น

วิสาสะไม่จัดเป็นโจรกรรม คำว่า วิสาสะ หมายถึง ความคุ้นเคย ความสนิทสนม คือ ถือว่าเป็นกันเอง เช่น เป็นญาติกัน เป็นเพื่อนกัน เป็นต้น เรียกว่าคนวิสาสะกัน คนมีวิสาสะกันนี้ อาจถือวิสาสะถือเอาสิ่งของคนเป็นกันเองไปใช้ได้โดยไม่ต้องบอกให้เจ้าของรู้ก่อน อย่างไรก็ตาม การถือวิสาสะที่ไม่จัดเป็นโจรกรรมนั้น มีลักษณะการถือที่ถูกต้อง กล่าวคือ เจ้าของทรัพย์เป็นผู้เป็นกันเอง เคยสั่งอนุญาตไว้ เจ้าของทรัพย์ยังมีชีวิตอยู่ และทรัพย์ที่ถือเอาเป็นสิ่งที่เจ้าของไม่หวงหรือพอใจที่จะให้ ฉะนั้น หากถือวิสาสะที่ไม่อยู่ในลักษณะนี้ จัดเป็นโจรกรรม

วิธีการทั้ง ๒ อย่างนี้ นับเป็นอาทินาทาน เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

สิกขาบทที่ ๓ กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี

สิกขาบทนี้ แปลว่า เว้นจากประพฤติดิฉิตในกาม คำว่า กาม หมายถึง การรักใคร่กันในการร่วมสังวาส คือมีเพศสัมพันธ์ ส่วนคำว่า มิจฉาจารา หมายถึง ความประพฤติผิด ในที่นี้คือ ความประพฤติผิดในกาม คือ การล่วงละเมิด ลักลอบ หรือลวงล้าทางเพศกับบุคคลต้องห้าม การล่วงละเมิดทางเพศนั้น ต้องกระทำด้วยตนเอง (สาหัตถิกประโยค) เท่านั้น จึงนับเป็นการประพฤติผิดในกาม แต่ถ้าใช้ให้ผู้อื่นไปทำ (อาณัตติกประโยค) นั้นถือว่าไม่เป็นการประพฤติผิดในกาม อย่างไรก็ตาม แต่ถ้าหากว่าใช้บุคคลต้องห้ามมามีเพศสัมพันธ์กับตน นับว่าเป็นการประพฤติผิดในกาม

การบัญญัติสิกขาบทข้อนี้ มุ่งให้มนุษย์มีความประพฤติหรือดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านคู่ครอง บุคคลที่รักหวงแหน ไม่ผิดประเพณีทางเพศ ไม่นอกใจคู่ครองของตน ไม่ทำลายสายตระกูลวงศ์ของผู้อื่น

ข้อดเว้นของสิกขาบทข้อนี้มี ๒ ประเภท ได้แก่ ผู้หญิงต้องห้าม และผู้ชายต้องห้าม ในเบื้องต้นจะได้กล่าวถึงผู้หญิงต้องห้ามของผู้ชาย ซึ่งมีแบ่งย่อยออกไปอีก ๓ ประเภท ดังนี้

๑) ผู้หญิงที่มีสามีแล้ว คือ ผู้หญิงที่อยู่กินกับชายในฐานะภรรยาสามี จะได้ทำพิธีแต่งงานกันหรือจดทะเบียนสมรสหรือไม่ก็ตาม แต่หากได้อยู่กินเป็นสามีภรณากัน จัดว่าเป็นหญิงในประเภทนี้ แม้แต่ผู้หญิงที่ผู้ชายเลี้ยงไว้เป็นอนุภรรยา ก็ถือว่าเป็นหญิงในประเภทนี้ ทั้งนี้ ผู้หญิงจะหมดสถานการณ์มีสามี ก็ต่อเมื่อสามีเสียชีวิตแล้ว หรือหย่าขาดกับสามีแล้ว โดยนัยนี้ ผู้หญิงที่สามีถูกกักขังและยังไม่ได้หย่าขาดจากกัน ยังถือว่าเป็นฐานะเป็นหญิงต้องห้าม

๒) ผู้หญิงที่มีผู้ปกครอง คือ หญิงสาวที่ไม่เป็นอิสระแก่ตน เพราะอยู่ในการปกครองดูแลของบุพการีหรือผู้อุปการะ ผู้หญิงประเภทนี้ถ้าผู้ชายอยากได้มาเป็นภรรยา ต้องติดต่อขอร้องให้ถูกต้องตามประเพณี โดยนัยนี้ การประพฤติดีในกามในต่อผู้หญิงประเภทนี้ จึงเป็นการทำลายน้ำใจผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายหญิงหรือฝ่ายชาย

๓) ผู้หญิงที่มีจารีตรักษา คือ หญิงที่มีศีลธรรม จารีต หรือกฎหมายคุ้มครองจำแนกได้ ๓ ประเภท ได้แก่ ผู้หญิงที่เป็นญาติของตน คือ ผู้หญิงที่อยู่ในสายเลือดเดียวกัน นับชั้น ๓ ชั่วคน เช่น ทวด ย่าหรือยาย มารดา เป็นต้น และนับลง ๓ ชั่วคน เช่น บุตรี หลานสาว เหลนสาว เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ด้วย ผู้หญิงที่อยู่ใต้บทบัญญัติของศาสนา คือ หญิงที่ประพฤติพรหมจรรย์ เช่น ภิกษุณี แม่ชี เป็นต้น และผู้หญิงที่กฎหมายห้ามไว้ เช่น ผู้หญิงยังไม่บรรลุนิติภาวะ หญิงพิการหรือทุพพลภาพ เป็นต้น

ผู้หญิงต้องห้าม ๓ ประเภทนี้ หรือนอกจาก ๓ ประเภทนี้ แต่หากล่วงละเมิดลักลอบ หรือล่วงล้ำทางเพศ นับเป็นกามะสุมิฉาจาร เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

ส่วนผู้ชายต้องห้ามของผู้หญิง มี ๒ ประเภท ได้แก่

๑) ผู้ชายอื่นนอกจากสามีของตน คือ ผู้ชายทุกคนนอกจากสามีตน เป็นชายต้องห้ามสำหรับหญิงที่มีสามีและยังอยู่กินกับสามี

๒) ผู้ชายที่มีจารีตรักษา คือ ชายมีศีลธรรม จารีต หรือกฎหมายคุ้มครองรักษาเช่นเดียวกับผู้หญิง จำแนกได้ ๓ ประเภท ได้แก่ ผู้ชายที่เป็นญาติของตน คือ ผู้ชายที่อยู่ในสายเลือดเดียวกัน ได้แก่ นับชั้น ๓ ชั่วคน เช่น ทวด ปู่หรือตา บิดา เป็นต้น และนับลง ๓ ชั่วคน เช่น บุตรชาย หลานชาย เหลนชาย เป็นต้น ผู้ชายที่อยู่ใต้บทบัญญัติของศาสนา คือ ผู้ชายที่ประพฤติพรหมจรรย์ เช่น ภิกษุ สามเณร เป็นต้น และผู้ชายที่กฎหมายห้ามไว้ เช่น ผู้ชายยังไม่บรรลุนิติภาวะ เป็นต้น

ผู้ชายต้องห้าม ๒ ประเภทนี้ หรือนอกจาก ๒ ประเภทนี้ แต่หากล่วงละเมิดลักลอบ หรือล่วงล้ำทางเพศด้วยความไม่ยินยอม นับเป็นกามะสุมิฉาจาร แม้ผู้กระทำเป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

นอกจากนั้น การล่วงละเมิด ลักลอบ หรือล่วงล้ำทางเพศของคนรักร่วมเพศ เช่น เพศชายกับเพศชาย เพศหญิงกับเพศหญิง เป็นต้น โดยไม่ได้รับความยินยอม ถือว่าผิดนับเป็นกามะสุมิฉาจาร เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

สิกขาบทที่ ๔ มุสาวาทา เวรมณี

สิกขาบทนี้ แปลว่า เว้นจากมุสาวาท คำว่า มุสา หมายถึง เท็จ คือ ไม่เป็นความจริง หรือโกหก ส่วนมากเข้าใจกันแค่ว่าคำพูดที่เป็นเท็จ แต่สิกขาบทข้อนี้หมายรวมถึงการกระทำที่เป็นเท็จด้วย ดังนั้น ความเท็จเกิดขึ้นได้ ๒ ทาง คือ เท็จทางวาจา หมายถึง พูดออกมาเป็นคำเท็จ คือ พูดไม่จริงหรือพูดปดเพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจผิด เช่น ไม่รู้จักพูดว่ารู้ ไม่เห็นก็พูดว่าเห็น เป็นต้น และเท็จทางกาย หมายถึง การแสดงกิริยาอาการอันเป็นเท็จ คือ ทำความเท็จด้วยร่างกาย เช่น เขียนจดหมายโกหก ให้การเท็จ ทำหลักฐานปลอม ตีพิมพ์ข่าวเท็จเผยแพร่ เป็นต้น ตลอดจนการทำให้คนอื่นเข้าใจผิด เช่น สันนิษฐานในเรื่องที่ใช่ พักหน้าในเรื่องที่ไม่ใช่ เป็นต้น การมุสาสำเร็จด้วยการกระทำ ๒ อย่าง คือ พยายามมุสาด้วยตนเอง (สาหัตถิกประโยค) และใช้ให้คนอื่นมุสา (อาณัติกประโยค) จะด้วยใช้ให้ทางวาจาหรือทางกายก็ตาม นับเป็นมุสาวาท เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

การบัญญัติสิกขาบทข้อนี้ มุ่งให้มนุษย์มีความประพฤติหรือดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาเท็จ โกหกหลอกลวงตัดรอนผลประโยชน์หรือแกล้งทำลาย

ข้องดเว้นของสิกขาบทข้อนี้มี ๓ ประเภท ได้แก่ มุสา อนุโลมมุสา และปฏิสวะ มีรายละเอียดดังนี้

มุสา แบ่งออกเป็น ๗ ประเภท ดังนี้

๑) ปด หมายถึง การโกหกตรง ๆ นิยมเรียกว่า โป้ปด เช่น ไม่รู้จักบอกว่ารู้ ไม่เห็นก็บอกว่าเห็น ไม่มีก็บอกว่ามี เป็นต้น มี ๔ ลักษณะ ได้แก่ **ส่อเสียด** คือ การพูดเพื่อจะยุยงเขาให้แตกกัน **หลอก** คือ การพูดเพื่อจะโกงเขา **ยอ** คือ การพูดเพื่อจะยกย่องเชิดชูในเชิงประจบสอพลอ และ **กลับคำ** คือ การพูดแล้วเปลี่ยนคำพูด ไม่เป็นไปตามที่พูดไว้

๒) **ทนสาบาน** หมายถึง การพูดโกหกเพื่อเน้นให้คนอื่นเชื่อ ด้วยการอ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ลงโทษตน เช่น สามีสสาบานกับภรรยาว่าจะซื่อสัตย์ต่อภรรยา แต่นอกใจไปคบชู้กับหญิงอื่น เป็นต้น

๓) **ทำเล่ห์กระเท่ห์** หมายถึง การอวดอ้างความศักดิ์สิทธิ์เป็นอุบายลวงให้คนหลงเชื่อและนิยมยกย่องตนเพื่อแสวงหาลาภ เช่น อวดรู้วิชาคงกระพันว่ายิงหรือฟันไม่เข้า อวดวิชาเสน่ห์ยาแฝดว่าทำให้คนรักคนหลง อวดวิเศษใบหยกให้เบอร์ เป็นต้น

๔) *มารยา* หมายถึง การแสดงอาการหลอกคนอื่นเพื่อให้เขาหลงเชื่อ เช่น ไม่ป่วยก็แกล้งทำเป็นป่วย เจ็บน้อยก็แกล้งทำเป็นเจ็บมาก เป็นคนทูลดี ทำท่าทางให้เขาเห็นว่าเป็นคนมีศีล เป็นต้น

๕) *ทำเลศ* หมายถึง การพูดปดแบบมีเลศนัยหรือพูดเล่นสำนวน คือ พูดคลุมเครือให้ผู้ฟังคิดผิดเอาเอง เช่น เห็นคนวิ่งหนีเข้ามา เมื่อมีผู้มาถามว่าเห็นคนวิ่งหนีมาทางนี้หรือไม่ ผู้ตอบไม่ยอมให้คนหนีถูกจับตัว แต่ตนไม่ยอมพูดโกหกตรง ๆ จึงย้ายที่ยืนแล้วพูดเล่นสำนวนว่า ตั้งแต่มาขึ้นที่นี่ ไม่เห็นใครวิ่งมาเลย เป็นต้น

๖) *เสริมความ* หมายถึง การพูดเสริมเกินความเป็นจริง คือ เรื่องจริงมีน้อย แต่คนพูดอยากจะให้คนฟังเห็นเป็นเรื่องใหญ่ จึงพูดหรือทำกิริยาท่าทางให้ผู้ฟังเห็นเป็นเรื่องใหญ่โต เช่น เห็นไฟไหม้บ้านหลังหนึ่งแต่บอกคนอื่นว่าไฟไหม้หมู่บ้านหนึ่ง คนอื่นก็เข้าใจคลาดเคลื่อนว่าไฟไหม้ทั้งหมู่บ้าน หรือโฆษณาชวนเชื่อสรรพคุณสินค้าเกินความจริง เป็นต้น

๗) *อำความ* หมายถึง การพูดความจริงไม่หมด คือ ปกปิดความบางตอนไว้เพื่อให้เข้าใจคลาดเคลื่อนเป็นอย่างอื่น โดยหวังจะปกปิดความผิดของตน เช่น นักศึกษา กลับจากมหาวิทยาลัยแวะไปบ้านเพื่อน ชวนกันไปเที่ยวเล่นการพนันทำให้กลับบ้านดึก พอผู้ปกครองถามว่า ไปไหนมา ก็ตอบเพียงว่า ไปบ้านเพื่อน เป็นต้น

มูสาทั้ง ๗ ประเภท นี้ นับเป็นมูสาวาท เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

อนุโลมมูสา หมายถึง ถ้อยคำที่เป็นไปตามมูสาคือแม้ผู้พูดไม่ได้มุ่งจะโกหกผู้ใด เพียงแต่ต้องการให้ผู้ฟังเจ็บใจ จำแนกได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑) *เสียดแทง* หมายถึง การพูดให้ผู้อื่นเจ็บใจโดยอ้างเรื่องไม่มีมูลความจริง มี ๒ อย่าง ได้แก่ *ประชด* คือ การแกล้งทำหรือพูดแดกดันด้วยความไม่พอใจ โดยการยกเขาให้สูงกว่าพื้นเพเดิมของเขา เช่น พูดว่าของแพงอย่างนี้เหมาะกับคนรวยอย่างเธอดีแล้ว และ*ด่า* คือ การใช้ถ้อยคำว่าหรือตำหนิผู้อื่นให้เสียหาย หรือกดขี่ให้ต่ำกว่าพื้นเพเดิมของเขา คำด่านั้น มักใช้คำหยาบหรือคำที่ส่อไปในทางที่ไม่ดี เช่น ตำหนิว่าเธอทำตัวแบบนี้ น่าจะมาจากช่องโหล่งแน่ ๆ เป็นต้น

๒) *สับปลับ* หมายถึง การพูดปดด้วยความคะนองปาก ไม่ได้ตั้งใจจะให้เข้าใจผิด แม้คำพูดจะเป็นจริงแต่ให้โทษแก่ผู้อื่น เช่น ฟังคำติเตียนบุคคลหนึ่งแล้วไปบอกให้เจ้าตัวทราบคำตินั้น เป็นเหตุให้เขาทะเลาะหรือแตกแยกกัน

อนุโลมมุสาทั้ง ๒ ประเภทนี้ แม้ไม่เป็นการพูดเท็จโดยตรง แต่นับเป็นมุสาวาท เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

ปฏิสวะ หมายถึง การพินคำรับปาก คือรับปากคนอื่นแล้วกลับใจไม่ทำตาม ที่รับปากไว้ มี ๓ ประเภท ดังนี้

๑) ผิดสัญญา หมายถึง การตกลงทำสัญญาร่วมกัน แต่ภายหลังฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ไม่ทำตามข้อสัญญานั้น เช่น นายจ้างและลูกจ้างทำสัญญาจ้างร่วมกัน แต่นายจ้าง กลับผิดสัญญาเรื่องค่าจ้างในภายหลัง หรือสัญญากันว่าเมื่อครบกำหนดเวลาแล้วจะ คืนสิ่งของ แต่เมื่อถึงกำหนดก็ไม่ยอมคืน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม มีการตกลงอย่างหนึ่งที่ไม่นับเป็นปฏิสวะ คือสัญญากันแล้วภายหลังมีเหตุจำเป็นไม่อาจจะทำได้ เช่น สัญญากันว่าเมื่อครบกำหนด ๓ เดือนแล้วจะคืนหนังสือเพื่อน แต่พอครบกำหนดก็ป่วย ไม่สามารถเดินทางมาได้ แต่ได้แจ้งให้เพื่อนรับทราบแล้ว หรือตกลงกับอาจารย์ที่ปรึกษา แล้วว่าจะไปพบ เมื่อพอถึงวันนัดพบก็ต้องไปงานศพญาติ แต่ได้แจ้งให้อาจารย์ที่ปรึกษา รับทราบแล้ว เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้ ไม่นับเป็นปฏิสวะ

๒) เสียสัตย์ หมายถึง การรับปากแก่ผู้อื่นฝ่ายเดียวว่าจะทำอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ภายหลังบิดพลิ้วไม่ทำตามที่ได้รับปากไว้ เช่น ข้าราชการถวายสัตย์ปฏิญาณว่าจะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสุจริต ภายหลังกลับฝ่าฝืน หรือลอกรายงานเพื่อนแล้วรับปากอาจารย์ว่า จะไม่ทำความผิดอีก แต่ภายหลังกลับลอกรายงานเพื่อนมาส่งเหมือนเดิม เป็นต้น

๓) คืนคำ หมายถึง การรับปากคนอื่นว่าจะให้แล้วไม่ให้ เช่น รับปากว่าจะให้สิ่งของนั้นแล้วไม่ให้ เป็นต้น

ปฏิสวะทั้ง ๓ ประเภทนี้ แม้ไม่เป็นการพูดเท็จโดยตรง แต่นับเป็นมุสาวาท เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

นอกจากมุสา อนุโลมมุสา และปฏิสวะแล้วนั้น ยังมีคำพูดเท็จประเภทหนึ่ง ที่ไม่นับว่ามุสาวาทคือไม่เป็นมุสา อนุโลมมุสา หรือปฏิสวะ อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่า เป็นข้อยกเว้น เพราะแม้เป็นคำพูดเท็จ แต่ผู้พูดไม่ประสงค์จะให้ผู้ฟังเชื่อ เรียกว่า ยถาสัญญา ผู้พูดไม่ละเมิดสิกขาบทข้อนี้ มี ๔ ประเภท ดังนี้

๑) โวหาร หมายถึง ชื่นเชิงหรือสำนวนแต่งหนังสือหรือคำพูดที่ใช้กันจนเป็น ธรรมเนียม เช่น คำลงท้ายจดหมายที่ลงตามธรรมเนียมว่า ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง ความจริงไม่ได้นับถืออย่างยิ่งเลย หรืออาจไม่นับถือเลยก็ได้ แต่ก็ต้องทำตามธรรมเนียม เป็นต้น

๒) **นิยาย** หมายถึง เรื่องที่แต่งขึ้นซึ่งมีเนื้อเรื่องแตกต่างกับเรื่องจริง เช่น แต่งหรือเล่านิยายนิทานว่าต้นไม้พูดภาษาคน สัตว์พูดกับคน หรือเรื่องพิสดารอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เรื่องจริง เป็นต้น โดยผู้แต่งหรือผู้เล่าไม่ได้ตั้งใจจะโกหกแต่มุ่งเน้นเพื่อความบันเทิงเป็นสำคัญ

๓) **สำคัญผิด** หมายถึง การพูดไปเพราะเข้าใจผิด เช่น เข้าใจผิดว่าโรงเรียนหนึ่งเป็นโรงเรียนหญิงล้วนมาโดยตลอด เมื่อมีคนมาถาม ก็บอกว่าเป็นโรงเรียนชายล้วน หรือสหศึกษา เป็นต้น

๔) **พลั้ง** หมายถึง การพูดไปโดยไม่ทันคิด คือจะพูดอย่างหนึ่งแต่เผลopakพูดไปอีกอย่าง เช่น จะบอกว่าเดือนนี้คือวันที่ ๒๑ แต่เผลอไปพูดว่า ๒๗ หรือคนตกใจอุทานว่า ตายแล้วคุณพระ! ความจริงพระไม่ได้อยู่ตรงนั้นเลย แต่พลั้งปากไป เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า คำพูดเท็จทั้ง ๔ ประเภทนี้ ไม่ได้เจตนาจะพูดให้คนอื่นเข้าใจผิด จึงไม่นับเป็นมุสาวาท ไม่เป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

สิกขาบทที่ ๕ สุราเมรัยมัชฌิมาทฏฐานา เวรมณี

สิกขาบทนี้ แปลว่า เว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยที่ทำให้เกิดความประมาท โดยนัยนี้ จึงหมายถึง สิ่งเสพติดด้วย คำว่า **เมรัย** หมายถึง น้ำเมาที่เกิดจากการหมักหรือแช่ คือ น้ำเมาที่ยังไม่ได้กลั่น เช่น สาโท เหล้าดิบ เครื่องดื่มผสมแอลกอฮอล์ทุกชนิด เป็นต้น และคำว่า **สุรา** หมายถึง น้ำเมาที่เกิดจากการกลั่น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **เหล้า** ส่วนคำว่า **สิ่งเสพติด** ได้แก่ ฝิ่น กัญชา และสิ่งเสพติดอย่างอื่น เช่น เฮโรอีน ยาบ้า ยาไอ เป็นต้น เมื่อดื่มหรือเสพสิ่งเหล่านี้ในปริมาณมาก จะมีอาการที่เรียกว่า เมา

การบัญญัติสิกขาบทข้อนี้ มุ่งให้มนุษย์มีความประพฤติหรือดำเนินชีวิตที่ปราศจากความประมาทพลั้งพลาดมัวเมา เนื่องจากการใช้สิ่งเสพติดที่ทำให้เกิดความประมาท คือ ขาดสติสัมปชัญญะ

โทษของสุราเมรัยนั้นมี ๖ ประการ ดังนี้

๑) **ทำให้เสียทรัพย์สิน** เพราะต้องเสียเงินซื้อ และถ้าเสพหรือดื่มกับผู้อื่น ยิ่งทำให้เสียเงินซื้อมากขึ้นด้วย บางครั้งอาจจะต้องซื้อกับแกล้มอีกด้วย ตลอดจนหากเมาจนถึงขั้นขาดสติ อาจลุกลามถึงขั้นทำลายทรัพย์สินหรือร่างกายผู้อื่น อาจจะต้องชดใช้ค่าเสียหายให้เขาด้วย เป็นต้น

๒) ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท เพราะคนที่เมาถึงขั้นขาดสติจะไม่สามารถควบคุมตนเองได้ จะพูดหรือทำอะไรที่อาจพลั้งพลาดบาดหูบาดเจ็บผู้ฟัง เกิดการกระทบกระทั่งลงไม้ลงมือ ทำร้ายร่างกาย หรือในที่สุดฆ่ากันจนเสียชีวิตได้ การกระทำเหล่านี้ แม้คนในครอบครัว ก็อาจได้รับผลกระทบเช่นกัน

๓) ทำให้เกิดโรค เช่น โรคหัวใจ ดับแข็ง สมองเสื่อม ประสาทหลอน เป็นต้น ซึ่งอาจส่งผลถึงขั้นเสียชีวิตได้

๔) ทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง ถูกเหยียดหยามและตำหนิติเตียนว่าเป็นคนขี้เหล้าขี้ยาหรือขี้คุก เพราะไปพูดและทำสิ่งที่ไม่ดี หรือทำสิ่งที่ไม่ดี เช่น ขับรถชนคนเสียชีวิต ทะเลาะวิวาท หรือกระทั่งถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย เป็นต้น

๕) ทำให้ไม่รู้จักรักอายุ เพราะพอเมาแล้ว อาจกล้าทำในสิ่งที่ไม่กล้า เช่น แก้วผ่ากลางถนน เอะอะโวยวายตามที่สาธารณะ เป็นต้น

๖) ทำให้บั่นทอนกำลังปัญญา คือ สมองมึนงง จะคิดจะสั่งการอะไรก็เฉื่อยชา หลงลืมได้ง่าย หรือในสุดสติอาจฟื้นเพื่อนได้

โดยนัยนี้ ในทางพระพุทธศาสนา จึงจัดสิกขาบทข้อนี้เป็นข้อที่ไม่ควรละเมิดที่สุด เพราะเป็นเหตุให้เกิดความประมาทซึ่งอาจทำให้เกิดการละเมิดสิกขาบทข้ออื่น ๆ ได้ง่าย

เมื่อพิจารณาความหมายของสุราเมรัย จะเห็นว่าสิ่งเสพติดไม่จัดอยู่หมวดดังกล่าว เหตุที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติสิ่งเสพติดเข้าในสิกขาบทข้อนี้ เนื่องจากสิ่งเสพติดยังไม่มีในสมัยพุทธกาล คือ ยังไม่มีใครรู้จักใช้ในชมพูทวีป อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์ทรงวางหลักที่เรียก “มหาประเทศ” ไว้เป็นหลักอ้างอิงเทียบเคียงว่า สิ่งใดที่ไม่ได้ทรงห้ามไว้ หรือไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ ถ้าสิ่งนั้นเป็นสิ่งไม่ควร ก็จัดเป็นสิ่งไม่ควร หรือถ้าเป็นสิ่งที่ควร ก็จัดเป็นสิ่งไม่ควร ด้วยเหตุนี้ ในทางบ้านเมืองได้จัดสิ่งเสพติดเป็นสิ่งที่ไม่ควร คือเป็นเหตุให้ผู้เสพเกิดความประมาท ทั้งยังผิดกฎหมายทั้งผู้ค้า ผู้เสพ และผู้ครอบครอง ดังนั้น ผู้เสพสิ่งเสพติดซึ่งถือเป็นของผิดกฎหมาย จึงนับเป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

อย่างไรก็ดี มีข้อยกเว้นของการดื่มน้ำเมาประการหนึ่งไม่นับเป็นสุราเมรัยมีขบพมาทฎฐาน ได้แก่ น้ำเมาที่ผสมในอาหาร เพื่อจะแก้กลิ่นคาวหรือขุกลิ้นขุรส ถ้ากลืนรสรไม่ปรากฏ เรียกว่าเป็นอัมโพหาริก ไม่นับเป็นการละเมิดสิกขาบทข้อนี้

เบญจศีล หรือ สิกขาบททั้ง ๕ ที่กล่าวมานี้ เป็นวินัยในชีวิตที่สำคัญซึ่งคนทั่วไปควรตั้งใจรักษา เพราะศีลเป็นเสมือนหนึ่งในวินัยพื้นฐานสำหรับทุกคน ถ้าเราไม่เป็นที่ชื่นชอบ

และพอใจที่จะถูกทำลายชีวิต ถูกถือเอาของที่เราไม่ได้ให้ ถูกละเมิดหรือล่วงล้ำทางเพศ ถูกทำลายประโยชน์จากการกล่าวมุสา และมัวเมาในสิ่งเสพติดจนขาดสติฉันใด และเรายังมีการกระทำได้กล่าว ย่อมไม่เป็นที่ชื่นชอบและพอใจของบุคคลอื่นด้วยฉันนั้น ด้วยเหตุนี้ มนุษย์พึงรักษาสิกขาบท ๕ ข้อนี้ เพื่อสร้างสังคมให้เป็นปกติสุขสืบไป

บทที่ ๓

วิริติและอานิสงส์ของการรักษาศีล

วิริติ

คำว่า **วิริติ** มีความหมายเหมือนกับคำว่า **เวรมณี** คือ ความตั้งใจดเว้นจากการละเมิดศีล เพราะการรักษาศีลนั้น ไม่ใช่เพียงแค่งดการเบียดเบียนผู้อื่นทางร่างกาย ชีวิต และทรัพย์สินเท่านั้น กล่าวคือ แม้บางครั้งคนที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น อาจเป็นเพราะยังไม่มีโอกาส เช่น นักโทษที่ถูกคุมขัง ยังไม่มีโอกาสออกไปทำร้ายหรือขโมยของใคร ก็ไม่อาจเรียกว่าคนมีศีล เป็นต้น เนื้อแท้ของการรักษาศีลคืออยู่ที่เจตนาและความตั้งใจ สมาทานคือตั้งใจรับไปปฏิบัติ ฉะนั้น เจตนาและความตั้งใจดเว้นจากความชั่ว เรียกว่า “**วิริติเจตนา**” จำแนกได้ ๓ ประการ ดังนี้

๑) **สัมปัตตวิริติ** หมายถึง การงดเว้นเมื่อประสบสิ่ง ๆ หนึ่ง หรืองดเว้นได้ทั้งที่มีโอกาส คือ ไม่ได้สมาทานหรือไว้ปณิญาว่าตนละเว้นจากละเมิดสิกขาบทข้อนั้น ๆ เช่น เมื่อได้เห็นยุงกัดอยู่ที่แขน พอที่จะตบตีฆ่าให้ตายได้ เห็นเงินผู้อื่นหล่นจากกระเป๋าเขา พอที่จะลักได้ แต่ถึงดเว้นไม่ฆ่าหรือไม่ลัก เป็นต้น

๒) **สมาทานวิริติ** หมายถึง การงดเว้นด้วยการสมาทานคือตั้งใจรับไปปฏิบัติ กล่าวคือ ได้ตั้งใจไว้ก่อนแล้วว่าตนจะงดเว้นสิกขาบทข้อนั้น แม้เมื่อมีโอกาสที่จะทำชั่ว ถึงดเว้นตามที่ตั้งใจไว้

การสมาทานศีลนั้น จะสมาทานด้วยตนเองโดยการตั้งใจว่าตนจะงดเว้นจากการละเมิดสิกขาบทข้อนั้น ๆ เองก็ได้ หรือจะสมาทานด้วยการรับจากผู้อื่นซึ่งเป็นผู้ทรงศีล เช่น ภิกษุ สามเณร เป็นต้น ก็ได้ ซึ่งการสมาทานนั้น จะกำหนดเวลาเฉพาะหรือไม่

กำหนดเวลา คือ ตั้งใจปฏิบัติตลอดชีวิตก็ได้ เช่น จะสมาทานศีล ๕ ทุกวันพระ หรือตั้งใจจะไม่ละเมิดสิกขาบทข้อ ๕ ตลอดพรรษานี้ เป็นต้น

๓) สมุจเฉทวิรัติ หมายถึง การงดเว้นได้เด็ดขาด เป็นวิธียोगิยบุคคล

อานิสงส์ของการรักษาเบญจศีล

การรักษาเบญจศีลมีอานิสงส์หรือประโยชน์อย่างน้อย ๓ ประการ ดังนี้

๑) ศีลพาไปสู่สุคติ (ตรงกับภาษาบาลีว่า สีเลน สุคติ ยนติ) คำว่า “สุคติ” มี ๒ ระดับในภาษาบาลี ความหมายระดับใกล้เคียง คือหมายถึง ทางดำเนินที่ดี กล่าวคือ คนรักษาศีลจะมีทางชีวิตที่ราบรื่น ดำเนินชีวิตสะดวกสบาย ประกอบอาชีพได้คล่องตัว ไม่ต้องโทษคดีต่าง ๆ เป็นต้น ถ้าพิจารณาคร่าวๆ ครูที่สอนหนังสือเป็นปกติ ชาวบ้านที่กินข้าวมือเย็นเป็นปกติ จะต้องต้องโทษคดีต่าง ๆ หรือไม่ คำตอบคือไม่เลย เพราะคนเหล่านี้ ปฏิบัติการเช่นนั้นบนพื้นฐานการไม่เบียดเบียนผู้อื่นเป็นปกติ แต่ในภาษาไทยนั้น นิยมให้ความหมายระดับใกล้เคียง คือหมายถึง ภูมิที่ถือว่าไปเกิดแล้วมีความสุขความสบาย โดยมุ่งเน้นตอนบั้นปลายของชีวิตเป็นต้นไปที่สืบเนื่องมาจากตอนดำเนินชีวิต กล่าวคือ คนที่ไม่รักษาศีล จิตใจจะระลึกลงถึงแต่สิ่งที่ไม่ดีไม่งาม ไม่สามารถมีธรรมที่เข้มแข็งมาเป็นหลักในใจแล้วก็จะประคองสติไว้ไม่ได้ จิตใจหลงไหลพันเพื่อน ก็จะตายอย่างไร้สติ แล้วไปสู่ทุคติ คือ นิรยคติ ตีรจณาคติ หรือเปตคติ แต่ในขณะที่คนรักษาศีล จิตใจก็ตั้งมั่นมีสติได้ง่าย ไม่หลงไหล จะตายอย่างมีสติแล้วไปสู่สุคติ คือ มนุชยคติ หรือเทวคติ

๒) ศีลทำให้มีโภคทรัพย์ (ตรงกับภาษาบาลีว่า สีเลน โภคสมุปทา) ศีลทำให้ผู้ที่รักษาศีลด้วยทรัพย์สิ่งของที่ใช้อุปโภคบริโภค เมื่อคนที่มีศีลนั้น อาศัยความไม่ประมาทเป็นเหตุ คือ ไม่เอาเวลาไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขต่าง ๆ เช่น เล่นการพนัน ดื่มสุราเมรัย เป็นต้น ทำให้มีเวลาขยันทำงาน ด้วยเหตุนี้ ทรัพย์ที่มีอยู่เดิมก็ไม่รั่วไหลออกไป ทรัพย์ที่ชวนขวายขยันทำมาหากินจะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น นอกจากนั้น ถ้าหากพิจารณาสังคมในวงกว้างจะเห็นว่าองค์กรต่างๆ ล้วนต้องการบุคลากรที่มีศีล คือ มีความประพฤติทั้งกายวาจาเรียบร้อย ดังนั้น ในการสมัครเข้าทำงานผู้มีศีลย่อมได้รับการพิจารณาก่อน หรือแม้แต่บุพการีที่มีทรัพย์สมบัติ เมื่อถึงคราวที่จะมอบทรัพย์นั้นให้แก่ทายาท ย่อมต้องพิจารณาเลือกสรรผู้มีศีล มีธรรม เพื่อความมั่นใจว่าผู้นั้นจะสามารถรักษาทรัพย์สมบัติที่มอบให้ได้ และสามารถใช้ทรัพย์นั้นไปเพื่อทำประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ เป็นต้น

๓) *ศีลช่วยดับทุกข์* (ตรงกับภาษาบาลีว่า สีเลน นิพพุติ ยนติ) ศีลช่วยให้ดับทุกข์ได้ทั้งส่วนผลและส่วนเหตุ การดับทุกข์ในส่วนผลนั้น มิได้หมายถึงความทุกข์ประจำสังขารทั่วไป เช่น ปวดหัว ตัวร้อน ปวดฟัน เป็นต้น แต่หมายถึงความทุกข์กายทุกข์ใจที่เกิดเป็นผลจากการไม่รักษาศีล เช่น คนไม่รักษาศีลที่คอยทำลายชีวิตผู้อื่น หรือขาดการต้องคอยหวาดระแวงใจ ไม่กล้าเดินทางไปมาเพราะกลัวว่าจะต้องถูกตำรวจไล่ล่า คนที่คอยจับจ้องลักขโมยของของผู้อื่น หรือผู้ที่คอยเบียดบังสมบัติของหลวงหรือภาษีประชาชน ต้องคอยหวาดกลัวว่าเจ้าของหรือทางการจะจับไปดำเนินคดี หรือคนที่โกหกคู่ครองของตนว่าไปทำงาน แต่แท้จริงแล้วไปเที่ยวอยู่กับหญิงหรือชายอื่นหรือแม้แต่คนที่มิคู่ครองแล้วหรือชู้ต้องคอยระแวงว่าคู่ครองของตนจะจับได้ไล่ทัน จนลุกลามไปถึงทะเลาะเบาะแว้งลงไม้ลงมือกัน เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ทั้งฆาตกร โจร หรือชู้ จะต้องใช้ชีวิตอย่างหวาดระแวงใจว่าตำรวจหรือผู้ที่เกี่ยวข้องจะให้บทลงโทษตามความผิด ดังนั้น ถ้าหากคนรักษาศีลหรือรักษากายวาจาให้เป็นปกติเรียบร้อยดีงามแล้ว ความทุกข์ในส่วนผลนี้จะไม่เกิดขึ้น

ส่วนการดับทุกข์ในส่วนเหตุ ต้องประพฤติตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา จะเห็นว่าไม่เพียงแค่มีสติอย่างเดียว จึงจะดับทุกข์ในส่วนเหตุได้ แต่การดับทุกข์ในส่วนนี้ จำเป็นต้องมีศีลเป็นรากฐานเบื้องต้น เพราะ “ศีล” ทำให้คนมีความประพฤติดีงามเป็นปกติ ทำให้ใจเป็นปกติหรือมีความสุขไปด้วย ถ้าหากคนรักษาศีลดี จะมีความสุขชื่นใจ มีปิติ เอิบอิ่มใจว่าตนได้ประพฤติดีงามจากการรักษาศีล จิตใจก็พลอยสบายเป็น “สมาธิ” ได้ง่าย และจะพาให้เกิด “ปัญญา” ได้ด้วย กระทั่งสามารถดับทุกข์ในส่วนเหตุได้ในที่สุด อุปมาเหมือนกับคนจะเด็ดผลไม้ที่อยู่บนที่สูง ตนเองจะเด็ดเองไม่ได้ ศีลนั้นเปรียบเหมือนที่ยืนหรือพื้นเหยียบ ถ้าไม่มีที่ยืนหรือพื้นเหยียบ การจะไปเด็ดผลไม้ในนั้นไม่มีทางทำได้ แต่ลำพังเฉพาะที่ยืนหรือพื้นเหยียบอย่างเดียวนั้นคงไม่เพียงพอ จำเป็นต้องใช้อุปกรณ์หรือบันไดที่จะเหยียบย่นตัวขึ้นไป หรือแม้แต่ปีนขึ้นไปบนต้นไม้ด้วยตนเองก็ต้องอาศัยต้นไม้เป็นพื้นเหยียบ พอถึงต้องเอื้อมมือไปเด็ดได้ผลไม้ในที่สุด กำลังแขนที่จะเด็ดนั้นเปรียบเหมือนสมาธิ ส่วนเครื่องมือเครื่องมือที่ใช้หรือแขนของเรานั้น เปรียบเหมือนปัญญาเป็นตัวทำให้สำเร็จ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงอุปมาว่า ศีลเปรียบเหมือนกับรากฐานการดับทุกข์ให้สำเร็จ เพราะศีลเป็นสิ่งที่เปิดโอกาสให้ไตรสิกขาข้ออื่นแสดงออกอย่างสามัคคี ถ้าหากประมาทรักษาศีลอย่างเดียว การดับทุกข์ก็มีอาจสำเร็จได้เลย

โดยนัยนี้ เบญจศีลจึงเป็นเกณฑ์มาตรฐานพื้นฐานความประพฤติของมนุษย์สำหรับรักษาสภาพสังคมให้อยู่ในภาวะเกื้อกูล เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตที่ดีงามและการพัฒนาที่สูงขึ้นไป

บทที่ ๔

เบญจธรรม

ดังที่ทราบแล้วว่า “ธรรม” พระพุทธเจ้าเป็นเพียงแค่ผู้ทรงค้นพบแล้วทรงเห็นว่าสิ่งที่ทรงค้นพบนั้นสามารถอำนวยการประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ในสังคมได้ จึงนำมาประกาศเผยแผ่ให้เข้าใจด้วยการจัดตั้งระบบระเบียบเป็นกฎในหมู่มนุษย์ที่เรียกว่า “วินัย” โดยนัยนี้พระศาสนาที่ทรงจัดตั้งขึ้น จึงเรียกว่า ธรรมวินัย

ลักษณะและความสำคัญของธรรม

ด้วยเหตุที่ธรรมมีอยู่แล้วในธรรมชาติ จึงไม่เป็นของแก่ล้าสมัย เพราะประกอบด้วยเหตุผล สามารถทดลอง ค้นคว้า หรือพิสูจน์ได้ และให้ประโยชน์แก่ผู้ศึกษาและปฏิบัติ จึงเป็นสิ่งที่ใช้ได้และเหมาะสมแก่กาลสมัย ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบมีมาก จำแนกได้หลายลักษณะสุดแต่จะกำหนด แม้จะจำแนกด้วยเกณฑ์หรือวิธีใด ๆ แต่ธรรมทั้งหลายต่างสรุปลงที่ความไม่ประมาททางกาย วาจา และใจ คือ มีสติสัมปชัญญะกำกับในการทั้งปวง

อย่างไรก็ดี สาระสำคัญของธรรมอยู่ที่การนำธรรมไปใช้ตามฐานะหรือบทบาทของตน ผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมแห่งตน จะได้รับอานิสงส์หรือประโยชน์ เช่น พระมหากษัตริย์ทรงทศพิธราชธรรม บ้านเมืองจะร่มเย็นเป็นสุข ผู้นำผู้ปกครองที่เจริญพรหมวิหารธรรม สังคมนั้นจะมีแต่ความสุข แต่หากกล่าวเฉพาะคฤหัสถ์พระพุทธศาสนา กำหนดธรรมหมวดหนึ่งไว้เป็นแนวสำหรับประพฤติ เพื่อความเป็นกัลยาณชนหรือคนดี ธรรมหมวดนี้ เรียกว่า เบญจธรรม

เบญจกัลยาณธรรม

เบญจกัลยาณธรรม หรือ เบญจธรรม แปลว่า ธรรมอันงาม เป็นธรรมที่นักปราชญ์ยุคหลังพุทธกาลได้นำธรรมบางข้อที่เข้าคู่กันกับสิกขาบทหรือศีล ๕ มาจัดวางเป็นหมวดขึ้น สำหรับแนะนำให้คนหัดปฏิบัติคู่กันไปกับเบญจศีล โดยนัยนี้ เบญจศีล จึงเป็นข้อห้าม ส่วนเบญจธรรมนับว่าเป็นข้อควรปฏิบัติ หัวข้อของเบญจธรรมนั้น เรียงตามลำดับเข้าคู่กับศีล ๕ คือ

- ๑) เมตตาและกรุณา
- ๒) สัมมาอาชีวะ (บางตำราเลือกใช้ทาน)
- ๓) กามสังวร (บางตำราเลือกใช้สทวารสันโดษ)
- ๔) สัจจะ
- ๕) สติสัมปชัญญะ

เบญจธรรมข้อ ๑ เมตตาและกรุณา

เมตตาและกรุณาเป็นหนึ่งในหลักพรหมวิหารธรรม ๔ อันประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นคุณธรรมพื้นฐานที่เป็นท่าทีของจิตใจ คือ จะทำให้แสดงออกหรือปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างถูกต้องสอดคล้องกับสถานการณ์ทั้ง ๔ ที่ผู้อื่นประสบ คำว่า เมตตา หมายถึง ความรักความปรารถนาดีให้เขามีความสุข ส่วนคำว่า กรุณา หมายถึง ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ ความห่วงใยเมื่อเห็นผู้อื่นทุกข์ คิดหาทางช่วยเหลือปลดปล่อยทุกข์ของเขา ฉะนั้น เมตตาและกรุณา จึงหมายถึงความรัก ความปรารถนาดีและความสงสารความอยากช่วยเหลือให้เขาปลดปล่อยทุกข์

ดังที่กล่าวไว้ตอนต้นว่า พรหมวิหารธรรมนั้น เป็นคุณธรรมที่ทำให้แสดงออกต่อผู้อื่นอย่างถูกต้องสอดคล้องกับสถานการณ์ทั้ง ๔ ที่ผู้อื่นประสบ สถานการณ์ที่ผู้อื่นประสบนี้ หากพิจารณาให้ถี่ถ้วนจะทำให้เข้าใจถึงความหมายอันลึกซึ้งและความแตกต่างของคำว่า เมตตาและกรุณา ได้เป็นอย่างดีสถานการณ์ที่ผู้อื่นประสบแบ่งได้เป็น ๔ กรณี ได้แก่ สถานการณ์ที่เขาอยู่เป็นปกติ สถานการณ์ที่เขาตกต่ำเดือดร้อน สถานการณ์ที่เขาสูงขึ้นในความดีงามความสำเร็จ และสถานการณ์ที่เขาผิดหลักหรือละเมิดธรรม เมื่อผู้อื่นประสบสถานการณ์เหล่านี้ มนุษย์ผู้มีธรรมจะมีท่าทีของจิตใจแสดงออกตามพรหมวิหารธรรม กล่าวจำเพาะเมตตาจะมีท่าทีในสถานการณ์ที่เขาอยู่เป็นปกติ และกรุณาจะมีท่าทีในสถานการณ์ที่เขาตกต่ำเดือดร้อน ดังนี้

๑) สถานการณ์ที่เขาอยู่เป็นปกติ เรามี เมตตา คือ ความเป็นมิตรไมตรี ความมีน้ำใจปรารถนาดี ต้องการให้เขามีความสุข ซึ่งหมายถึง ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น หมายรวมถึงแต่คนใกล้ตัวที่เราเกี่ยวข้อง ขยายไปจนถึงความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ ในสังคมที่ใหญ่ขึ้น จนถึงทั้งหมดทั่วโลก เมตตานี้เป็นคุณธรรมพื้นฐานในจิตใจประการแรก ที่ต้องมีและใช้ในยามปกติ คือ เมื่อคนอื่นเขาอยู่กันเป็นปกติ เราก็มีเมตตาปรารถนาดี คิดหาทางสร้างสรรค์ความสุขความเจริญให้แก่เขาเรื่อยไป เช่น บิดามารดาบำรุงเลี้ยงบุตร ส่งเสียให้เรียนหนังสือเพื่อหวังให้บุตรเจริญเติบโตในภายหน้า หรือเราบำรุงสัตว์เลี้ยงของเรา เช่น สุนัข แมว ด้วยการให้อาหารให้ที่อยู่ที่เหมาะสม เป็นต้น

๒) สถานการณ์ที่เขาตกต่ำเดือดร้อน เรามี กรุณา คือ พลอยรู้สึกหวาดหวั่น ตามความทุกข์ ความเดือดร้อน หรือปัญหาของเขา และต้องการช่วยเหลือปลดปล่อยให้เขา พ้นจากความทุกข์ความเดือดร้อนนั้น เช่น บิดามารดาบำรุงเลี้ยงบุตรเป็นปกติ แต่วันใด วันหนึ่งบุตรเกิดป่วยไข้ จะพลอยเดือดร้อนใจ ช่วยบำบัดรักษาด้วยการหายามาให้ตลอดจน พาไปพบแพทย์ หรือ เราไปพบสุนัขกำลังวิ่งไล่กวดแมวยู่ ก็เกิดความสงสารว่าสัตว์ ตัวใดตัวหนึ่งจะได้รับบาดเจ็บถึงขั้นตายได้ จึงเข้าไปขัดขวางด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นต้น

จะเห็นว่า กรุณานี้ต่างไปจากเมตตา คือ เมตตาใช้ในยามที่เขาปกติ แต่เมื่อยามเขา ตกต่ำลงไปกลายเป็นเดือดร้อนเป็นทุกข์ เราก็มีกรุณาใส่ใจช่วยบำบัดทุกข์ให้

ผู้มีเมตตาและกรุณาย่อมเห็นการเบียดเบียนผู้อื่นเป็นสิ่งไม่ดี จึงไม่ปรารถนา ที่จะทำลายชีวิตและร่างกายผู้อื่น ในยามที่ผู้อื่นไม่เดือดร้อนใจอยู่เป็นปกติสุข ก็ปรารถนา เกื้อกูลกันและให้มีความสุขยิ่งขึ้น ครั้นยามที่ผู้อื่นตกทุกข์ได้ยาก ก็พลอยหวั่นไหวไปด้วย และอยากจะช่วยเหลือเกื้อกูลให้ผ่านทุกข์นั้นไปได้ ฉะนั้น ผู้แผ่เมตตาและกรุณา ไม่มีประมาณ ย่อมไม่ละเมตตาสิกขาบทข้อปาณาติปาต

เบญจธรรมข้อ ๒ สัมมาอาชีวะ

สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ละมิจาชีพ เช่น ค้ายา ค้าคน เป็นต้น เลี้ยงชีพด้วยสัมมาชีพ รวมถึงความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริต เช่น ทำงานไม่คั่งค้าง เป็นต้น การเลี้ยงชีพด้วยสัมมาชีพ ไม่ใช่เพียงแค่เว้นจากมิจาชีพ เท่านั้น แต่ต้องหาเลี้ยงชีพด้วยความชอบธรรม มี ๓ ประการ ดังนี้

๑) **ความชอบธรรมในกิจการ** คือ ความซื่อตรงในกิจการของตน ไม่เกียจคร้าน ไม่บิดพลิ้วใด ๆ เช่น ลูกจ้างปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความตั้งใจ ชยัน อดทน และเอาใจใส่ เป็นต้น

๒) **ความชอบธรรมในบุคคล** คือ ผู้ใดเป็นหัวหน้าหรือเจ้าของกิจการได้เป็นผู้ดูแลบริหารงาน มีผู้อื่นเป็นลูกน้องหรือลูกจ้าง เมื่อถึงคราวจ่ายค่าจ้างเงินเดือนก็จ่ายตามสัญญาหรือตามแรงของผู้ถูกจ้าง นอกจากนี้ ไม่ควรเลือกปฏิบัติเฉพาะบุคคล เช่น เปิดร้านขายสินค้าต่าง ๆ แต่เมื่อคนจรจัดมาซื้อ พิจารณาแล้วว่าเขาน่าจะไม่ทราบราคาสินค้า จึงบอกราคาสินค้าแพงกว่ากำหนด เมื่อเห็นคนทั่วไปดูมีไหวพริบมาซื้อ จึงบอกราคาสินค้าปกติ เป็นต้น

๓) **ความชอบธรรมในวัตถุ** คือ การไม่นำวัตถุสินค้าที่ไม่จริงหรือเป็นของปลอมไปหลอกขายว่าเป็นของจริง เช่น บอกว่าขายน้ำผึ้งแท้ แต่ความจริงคือน้ำผึ้งผสมน้ำตาล หรือขายของหมดอายุ เป็นต้น หรือแม้แต่ผู้รับเหมาทำสัญญาสร้างบ้านว่าจะใช้วัสดุอย่างดีในการก่อสร้าง แต่เมื่อลงมือสร้างกลับไม่ใช้วัสดุตามสัญญา นับว่าไม่มีความชอบธรรมในวัตถุ

ด้วยเหตุนี้ การหาเลี้ยงชีพด้วยความชอบธรรมนั้น ต้องหลีกเลี่ยงงานที่ควรเลี่ยง ซึ่งมี ๒ ประการ ได้แก่ **งานที่เป็นโทษ** คือ งานที่ไม่ถูกกฎหมาย แม้งานนั้นจะมีค่าตอบแทนมากก็ตาม เช่น ค้ามนุษย์ ค้ายา เป็นต้น และ**งานเสี่ยงโชค** เช่น การพนัน เป็นต้น

ผู้เลี้ยงชีพขบยอมพิจารณาเห็นว่าการเบียดเบียนทรัพย์สิน การเอารัดเอาเปรียบ การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นสิ่งไม่ดี และจะมุ่งประกอบสัมมาชีพเพราะเห็นคุณค่าของชีวิตและทรัพย์สินผู้อื่น ส่งผลไม่ให้เกิดเบียดเบียนชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่นไปด้วย ฉะนั้น ผู้มีสัมมาอาชีวะย่อมเกื้อกูลไม่ให้เกิดเมตตาสึกขาบห่อหุ้มกินนาทาน

เบญจธรรมข้อที่ ๓ กามสังวร

กามสังวร หมายถึง ความสำรวมในกาม คือ รู้จักยับยั้งควบคุมตนในกามารมณ์ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส การสำรวมในกาม จึงเป็นการรู้จักยับยั้งควบคุมตนในเรื่องรักใคร่ ไม่ให้ผิดศีลธรรม บางตำรานำธรรมข้อสหารสันโดษมาทำให้เกิดความสำรวมในกาม คำว่า สหารสันโดษ แท้จริงแล้วแปลว่า ความพอใจภรรยาของตน ซึ่งบางตำราจำแนกความพอใจสามีของตนออกมาอีกข้อหนึ่งเรียกว่า **ปติวัตร** อย่างไรก็ตาม แต่โดยสาระของสหารสันโดษ คือ **การยินดีในคู่ครองของตน**

เมื่อพิจารณาในหลักการมีคู่ครองของคนในสังคม จะพบว่าแต่ละสังคมเปิดกว้างเรื่องจำนวนของคู่ครอง ไม่ได้กำหนดไว้ตายตัวว่าต้องมีคนเดียวหรือจำนวนกี่คน สุดแต่ตกลงยินยอมกัน สอดคล้องกับประเพณีและบัญญัติของสังคม และถือเอาสาระว่าต้องไม่ละเมิดต่อคู่ครองหรือของหวงห้ามที่เป็นสิทธิของผู้อื่น ไม่ละเมิดฝ่าฝืนความสมัครใจของคู่กรณี และไม่อกใจคู่ครองของตน เมื่อคู่ครองใดๆ พร้อมใจกันยึดมั่นและปฏิบัติให้เป็นไปอย่างเปิดเผย ไม่ละเมิดและไม่เสียความซื่อสัตย์ต่อกันแล้ว ย่อมจะเกิดความยับยั้งและควบคุมตนเองให้อยู่ในศีลธรรม แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงความนิยมในสังคม จะพบว่าสังคมต่างยกย่องคู่ครองแบบผัวเดียวเมียเดียว ซึ่งมีความรักใคร่รักดีต่อกันมั่นคงยั่งยืน มีความมั่นคงในครอบครัว

ผู้มีความสำรวมในกาม ย่อมไม่ละเมิดต่อคู่ครองหรือบุคคลต้องห้ามที่เป็นสิทธิของผู้อื่น แม้ประเพณีและกฎหมายในบางสังคมจะเปิดโอกาสให้มีคู่ครองได้หลายคน อาจไม่ปรารถนาที่จะนอกใจคู่ครองของตนหรือละเมิดใจคู่กรณี เพื่อความมั่นคงในครอบครัวของตนและความร่มเย็นเป็นสุขของทายาท โดยนัยนี้ ผู้มีความสำรวมในกาม ย่อมไม่ละเมิดสิกขาบทข้อกาเมสุมิฉาจาร

เบญจธรรมข้อ ๔ สัจจะ

สัจจะ หมายถึง ความจริง มี ๓ ประการ ได้แก่ จริงใจ คือ ซื่อสัตย์ เป็นการตั้งใจไว้ให้เที่ยงตรง ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง และไม่อาฆาตพยาบาทผู้ใด จริงวาจา คือ พูดจริง ได้แก่ พูดจริง พูดจาสุภาพ ไม่พูดยุยงแตกแยก และพูดแต่สิ่งที่มีสาระ และจริงกาย คือ ทำจริง เป็นการตั้งตนให้อยู่ในสภาวะปกติ คือ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น สัจจะนี้เรียกอีกอย่างว่า **สัตย์**

เมื่อคนนั้นมีสัจจะ หรือถือความจริงทั้ง ๓ ประการ ดังกล่าวแล้ว จะสังเกตลักษณะสำคัญ ๔ ประการ ดังนี้

๑) **มีความเที่ยงธรรมต่อหน้าที่** คือ ทำหน้าที่ของตนให้ตรงไม่ผิดพลาด ไม่โอนเอนเพราะความลำเอียง ๔ อย่าง ได้แก่ ลำเอียงเพราะความสนิทสนมกลมเกลียว (ฉันทาคติ) ลำเอียงเพราะโกรธหรือเกลียดกัน (โทสาคติ) ลำเอียงเพราะหลงไม่รู้ทันคือไม่พิจารณาให้ถ่องแท้ก่อน (โมหาคติ) และลำเอียงเพราะกลัวหรือเกรงใจ (ภยาคติ) เช่น ผู้พิพากษาวินิจฉัยคดีโดยเที่ยงธรรม โดยไม่เห็นแก่หน้าฝ่ายโจทก์หรือฝ่ายจำเลยว่าตนรู้จักคุ้นเคยหรือเคยโกรธเคยเกลียดกัน พิจารณาความตามเหตุผลด้วยปรีชาอันสุขุม

ไม่เกรงกลัวอิทธิพลโจทก์และจำเลย เพ่งความยุติธรรมเป็นหลัก เป็นต้น ผู้ทำหน้าที่เช่นนี้ ถือว่ามีความเที่ยงธรรม เป็นที่สรรเสริญของคนทั้งหลาย

๒) มีความซื่อตรงต่อมิตรไมตรี คือ ประพฤติตรงต่อคนผู้เป็นมิตร เมื่อผูกไมตรีกับผู้ใดแล้ว ย่อมไม่คิดร้ายหรือทำสิ่งไม่ดีแก่ผู้นั้น ๔ ประการ ได้แก่ ปอกลอก มีแต่พูดไม่เคยสงเคราะห์ ประจบสอพลอ และชักชวนในทางเสื่อมเสีย เช่น เสพยาเสพติด เล่นการพนัน เป็นต้น แต่เมื่อผูกมิตรกับผู้ใดแล้ว ย่อมคิดดีแก่ผู้นั้นด้วยการทำดี ๔ ประการ ได้แก่ ช่วยเหลือเกื้อกูล ร่วมสุขร่วมทุกข์ คอยดักเตือนเวลาทำผิดและให้กำลังใจเวลาพลั้งพลาด และมีแนะนำสิ่งที่ดีงาม

๓) มีความกตัญญูต่อเจ้านายหรือผู้บังคับบัญชา คือ ไม่คิดคดต่อเจ้านายของตน และปฏิบัติตนเป็นกำลังในหน้าที่การงาน และเห็นแก่ประโยชน์ของเจ้านายด้วยความเที่ยงธรรม และซื่อตรง เช่น กล้าแนะนำในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ร่วมทุกข์ร่วมสุข เป็นต้น

๔) มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ คือ รู้ว่าผู้ใดเคยอุปถัมภ์อุปการคุณแก่เรา เช่น บิดามารดา ครูอาจารย์ เป็นต้น และนับถือผู้เคยอุปถัมภ์อุปการคุณเหล่านั้น ด้วยการไม่ลบหลู่เกียรติหรือยกตนเสมอท่าน เหตุที่นับคนมีความกตัญญูทว่าว่าเป็นคนมีสัจจะนั้น ให้พิจารณาเรื่องราวของพระสารีบุตร เมื่อคราวยังบวชเป็นปริพาชกในศาสนาอื่น ได้เลื่อมใสพระพุทธศาสนาเพราะได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ เมื่อได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า และอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ต่อมาได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา สามารถแสดงธรรมสั่งสอนเป็นที่ ๒ รองจากพระพุทธเจ้า ถือว่าพระสารีบุตรมีตำแหน่งและความสามารถอย่างสูง แต่ยังสำนึกและแสดงความเคารพนับถือพระอัสสชิว่าเป็นอาจารย์ของตนอยู่เสมอ เป็นต้น

ผู้มีสัจจะอาศัยความจริงใจเป็นพื้นฐาน จะแสดงออกว่าพูดจริงหรือทำจริง คือ จะพูดหรือจะทำอะไรก็มีแต่ความจริงใจ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาและการกระทำ โดยนัยนี้ ผู้มีสัจจะย่อมไม่ละเมิดลิกขาบทขอมุสาวาท

เบญจธรรมข้อ ๕ สติสัมปชัญญะ

สติและสัมปชัญญะเป็นธรรมในหลักธรรมมีอุปการะมาก คำว่า “สติ” หมายถึง ความระลึกได้ ความระลึกถึงสิ่งในการหนหลังได้ ซึ่งทำให้รู้ตัว รู้สึกลึกซึ้งชัดว่า กำลังจะทำอะไร พูดอะไร คิดอะไร พร้อมไตร่ตรองอย่างรอบคอบด้วยความไม่ประมาท ส่วนคำว่า “สัมปชัญญะ” หมายถึง ความรู้ตัวทั่วพร้อม ความรู้ตระหนัก ความรู้ชัดเข้าใจชัด ซึ่งสิ่งที่รู้ที่นึกได้นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ปัญญา” มักมาคู่กับสติ

การทำหน้าที่ของสติ อุปมาเปรียบเหมือนกับนายประตูที่คอยระวังประตู ฝ้าดูคนเข้าออกอยู่เสมอและคอยกำกับการ คอยนำข้อมูลเก่าที่จำที่ระลึกได้มาพิจารณาว่า คนแบบใด ควรผ่านเข้าประตูไปได้ คนแบบไหนไม่ควรผ่านเข้าไปได้ คนแบบใดควรออก คนแบบใดไม่ควรออก จำได้ว่าคนที่มีลักษณะแบบนี้ผิดสังเกต หรือแม้แต่รู้จักคนที่จะเข้า หรือออก ถ้าไม่มีคนใดต้องพิจารณาเป็นพิเศษจะตรวจสอบข้อมูลเก่าที่สั่งสมไว้ในความจำ มาตัดสินใจ แต่ถ้าในกรณีที่มีเรื่องราวซับซ้อน ไม่แน่ใจว่าคนนี้ควรผ่านเข้าหรือไม่ควรเข้า สัมปชัญญะจะต้องดึงข้อมูลเก่ามาคิด ไตรตรอง ประยুক্ত หาเหตุผลเพิ่มเติมให้ชัดเจนแล้ว สรุปว่าคนนี้ผ่านเข้าได้หรือไม่ อย่างไร จากนั้นสัมปชัญญะจะนำข้อสรุปนี้บันทึกเก็บไว้ในความทรงจำ เพื่อรอให้สติคอยดึงคอยระลึกไปใช้ สรุปได้ว่า สติเป็นการดึงข้อมูลเก่ามาใช้ แต่ถ้าหากข้อมูลเก่าไม่เพียงพอ จะต้องอาศัยสัมปชัญญะเข้าทำงานร่วมด้วย

ตัวอย่างสำคัญในชีวิตประจำวัน เช่น เมื่อเราขับรถจะต้องใช้ทั้งสติและสัมปชัญญะ สติ คือ เอาจิตจับอยู่กับการกระทำที่กำลังทำอยู่ คือ การขับรถและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการขับรถ เมื่อจิตอยู่กับการขับรถสัมปชัญญะที่เรามีในขณะนั้น จะพรั่งพร้อมอยู่ในตัว สามารถขับรถไปได้ทันที คือ รู้จุดหมายที่จะไป รู้ว่าจะบังคับรถหรือหยุดรถอย่างไร อย่างอัตโนมัติ เป็นต้น ทำให้การขับรถนั้นสำเร็จถึงจุดหมาย แต่ถ้าเรามีแต่สติเพียงอย่างเดียว ทำให้ต้องนึกถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการขับรถนั้นไปทีละส่วน เช่น พวงมาลัยทำหน้าที่อะไร เราจะทำอย่างไรกับพวงมาลัย เบรกทำหน้าที่อะไร เราจะใช้เบรกเมื่อใด เป็นต้น การขับรถนั้นก็จะมีไม่สำเร็จถึงจุดหมายหรือถึงจุดหมายได้ยากยิ่ง

รวมความว่า สัมปชัญญะจะทำงานได้ต้องอาศัยสติทุกกรณี จึงเป็นที่นิยมเรียก คู่กัน คือ สติสัมปชัญญะบ้าง หรือสติปัญญาบ้าง ในการทำกิจการต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ จึงต้องอาศัยสติสัมปชัญญะทุกกรณี โดยนัยนี้ พระพุทธศาสนาจึงจัดให้สติสัมปชัญญะว่าเป็นธรรมมีอุปการะมาก

เมื่อบุคคลมีสติแล้ว ย่อมมีลักษณะสำคัญ ๓ ประการ ได้แก่

๑) รู้จักประมาณในอาหารที่จะบริโภค โดยปกติอาหารมีประโยชน์เพื่อบำรุงร่างกาย แต่ถ้าบุคคลบริโภคไม่รู้จักประมาณก็อาจเป็นโทษได้ เช่น บริโภคมากเกินไป หรือบริโภคของไม่เป็นประโยชน์ของแสลงตลอดจนของเสีย ก็อาจจะทำให้ท้องอืดท้องเสีย หรือโรคกำเริบได้ต่าง ๆ นานา เป็นต้น แต่ถ้ามีสติรู้จักประมาณในการบริโภคแล้ว อาหารที่บริโภคนั้น จึงจะเป็นคุณบำรุงร่างกายให้ผาสุก นอกจากนั้นจะรู้จักประมาณ ในการจับจ่ายอาหารบริโภคด้วย ให้พอเหมาะพอควรแก่รายได้ คือไม่ฟุ่มเฟือยเกินไป

จนจะไม่มีอะไรบริโภคในวันหน้า หรือไม่ตระหนี่เกินไปจนปล่อยให้อดอยาก เพราะทรัพย์ก็เพื่อจับจ่ายเลี้ยงตนและคนที่ควรเลี้ยงให้เป็นสุข

๒) *ไม่เลินเล่อในการทำงาน* คือ ไม่เพิกเฉยในการทำงานของตน คอยดูแลเอาใจใส่หน้าที่ให้เหมาะแก่กาลเทศะ ไม่ปล่อยให้การทำงานค้างค้างเสียหาย เช่น ขวานาทำนาตามฤดูกาล รัฐบาลพัฒนาสภาพอากาศ ข้าราชการทำงานตามระเบียบและรักษาวินัย เป็นต้น การทำงานเช่นนี้ ย่อมเจริญในหน้าที่การงาน

๓) *มีสัมปชัญญะในการประพฤติดัว* คือ รู้อบคอบรู้จักระวังตัวในการประกอบกิจการใด ๆ ก็พิจารณาไตร่ตรองถึงประโยชน์หรือโทษก่อนว่า ควรทำหรือไม่ควรทำ ถ้าเห็นควรทำจึงทำ แต่ถ้าเห็นไม่ควรทำก็งด เวลาจะพูดจะกล่าวอะไร ก็ระวังคำพูดเพื่อไม่ให้สร้างความเสียหายแก่ตนและผู้อื่นในภายหลัง หรือเวลาคิดเห็นอะไรก็หาความรู้เสียก่อน ไม่ปล่อยไปตามอำเภอใจของตน

ในทางเดียวกัน เมื่อมีสติแล้ว ย่อมทำให้เกิดความไม่ประมาทในธรรม ซึ่งแบ่งได้ ๓ ประการ ดังนี้

๑) *ความไม่ประมาทในสภาวะธรรมที่เป็นอยู่ตามธรรมดาของโลก* คือ มนุษย์ต่างมีสังขารหรือร่างกายที่ต้องแปรผันและเสื่อมสลายเป็นธรรมดา กล่าวคือ จากวัยเด็กถึงวัยชราจนสิ้นอายุขัย มนุษย์เรายังพอรู้ว่าชรา นั้นเป็นไปตามวัย แต่จากที่ร่างกายสมบูรณ์จนเป็นผู้เจ็บไข้ได้ป่วยต่างๆ หรือที่เรียกว่า พยาธิ และจากมีชีวิตเป็นสิ้นชีวิต หรือที่เรียกว่า ตาย หรือมรณะนั้น ไม่สามารถรู้ได้เลยว่าจะประสบเมื่อใด ฉะนั้น ผู้รู้สภาวะธรรมเช่นนี้แล้วไม่ควรหลงมัวเมาในร่างกาย หลงมัวเมาในความมีโชค และหลงมัวเมาในชีวิตพึงเตรียมพร้อมในความแปรผันเหล่านี้ที่จะมาถึง เช่น เมื่อเป็นเด็กควรศึกษาหาความรู้ เมื่อเติบโตใหญ่ควรหมั่นทำการทำงาน สักสมทรัพย์และคุณความดี และทำกิจที่ยังไม่ได้ทำ และกิจที่จะเป็นห่วงเมื่อเวลาตายให้เสร็จ เมื่อชราและพยาธิครอบงำไม่อาจทำงานหาเลี้ยงชีพได้ จะได้อาศัยทรัพย์และและคุณความดีที่ได้สั่งสมไว้มาเลี้ยงชีพให้ผาสุก เมื่อมรณะมาถึงจะได้ไม่ห่วงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง คือ ตายอย่างมีสติ เป็นต้น

๒) *ความไม่ประมาทในธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล* คือ ไม่ประพฤติดุจจริต ประพฤติแต่สุจริต *ประพฤติดุจจริต* ได้แก่ ทำชั่ว พูดชั่ว และคิดชั่ว ย่อมไม่เป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ประพฤติ ผู้ประพฤติดุจจริตจะประมาทยามเฝ้าว่า ตนประพฤติชั่วทีละเล็กทีละน้อยก็ไม่ใช่ไร คงไม่พอที่จะส่งผลดังกล่าวแก่ผู้ประพฤติ แต่อย่างไรก็ดี เมื่อประพฤติชั่วเล็กน้อยไปเรื่อย ๆ จะสะสมพอกพูน ปรากฏ และส่งผลชั่วในที่สุด ส่วน *ประพฤติดุจสุจริต*

ได้แก่ ทำดี พูดดี และคิดดี ย่อมส่งผลเป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ประพฤดี ผู้ประพฤดีสุจริตจะไม่เลินเล่อแยบยลหรือท้อแท้ถอดใจว่าตนประพฤติดีทีละเล็กละน้อย แล้วเมื่อใดจะส่งผลอย่างไรก็ดี การหมั่นสะสมบุญทีละเล็กละน้อยนี้ทำให้เพิ่มพูน ปรากฏ และส่งผลดีในที่สุดเช่นเดียวกัน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้อุปมาการกระทำทีละเล็กละน้อยค่อย ๆ สั่งสม เปรียบกับฝนที่ตกทีละหยาด เมื่อไหลมารวมกันก็ยังเต็มตุ่มหรือโอ่งได้ ฉะนั้นผู้มีสติย่อมระวังตัวไม่เกลือกกลั้วกับทุจริต หมั่นสั่งสมแต่สุจริต

๓) ความไม่ประมาทในโลกธรรม คือ สัตว์โลกทั้งหลายจะถูกครอบงำด้วยความธรรมดาของโลก ๘ ประการ ที่เรียกว่า โลกธรรม ประกอบด้วย การพบกับสิ่งที่ปรารถนา (อิฏฐารมณ์) ได้แก่ ได้ลาภ ได้ยศ ได้รับการสรรเสริญ และได้รับความสุข กับ การพบกับสิ่งไม่ปรารถนา (อนิฏฐารมณ์) ได้แก่ ขาดลาภ ขาดยศ ขาดการสรรเสริญ (คือ ถูกนินทา) และได้รับความทุกข์ ซึ่งโลกธรรมนี้เป็นสิ่งที่สัตว์โลกจะพบชั่วคราวบางเวลาไม่ควรเก็บเอามาเป็นเหตุให้ทะเยอทะยานหรือไม่เบิกบานใจด้วยอำนาจความยินดียินร้ายให้เกินกว่าที่ควรจะเป็น เช่น เมื่อถูกตักเตือนนินทาก็ไม่ชักสีหน้าหรือด่าทอผู้นินทา หรือเมื่อได้รับการยกยอสรรเสริญก็ไม่หลงในถ้อยคำเยินยอนั้น เป็นต้น ฉะนั้น ผู้มีสติย่อมรู้เท่าทันในสิ่งที่ปรารถนาและไม่ปรารถนาว่าเป็นเรื่องธรรมดาของโลกที่จะพบเพียงชั่วคราว

ผู้มีสติสัมปชัญญะจะระมัดระวังและรู้จักยับยั้งในการกระทำต่าง ๆ ทุกขณะ โดยนัยนี้ ผู้มีสติสัมปชัญญะจึงถือว่าเป็นผู้ไม่ประมาท เมื่อจะดื่มน้ำเมาหรือสิ่งเสพติดต่าง ๆ สติสัมปชัญญะจะกระตุ้นให้รู้ตัวให้ระมัดระวังตัวว่าที่กำลังจะดื่มหรือจะเสพแล้วมีโทษอย่างไร หากไม่ดื่มหรือเสพแล้วมีประโยชน์อย่างไร เป็นต้น นอกจากนั้น ผู้มีสติสัมปชัญญะย่อมไม่ละเมิดเลินเล่อขบถข้อสุราเมรัยมีชพมาทภูฐาน

อานิสงส์ของการรักษาเบญจธรรม

การรักษาเบญจธรรมมีอานิสงส์หรือประโยชน์มากมาย จำแนกได้ ๒ ประการ ดังนี้

๑) ประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถ์) หมายถึง ประโยชน์ในชีวิตนี้หรือจุดหมายที่ตาเห็น หมายถึงประโยชน์ที่ยังผลในชีวิตประจำวัน เป็นเรื่องภายนอก หรือเรื่องธรรมดาสามัญที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ เช่น ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ หรือทรัพย์สิน ฐานะ เกียรติยศ วรรณะ ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข เป็นต้น กล่าวคือ ผู้ประพฤติเบญจธรรมย่อมบริบูรณ์ด้วยสิ่งเหล่านี้ เห็นประโยชน์ของการไม่เบียดเบียนผู้อื่นทั้งร่างกาย ชีวิต และทรัพย์สิน จึงมีเมตตากรุณา มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความยินดีในคู่ครองของตน เกียรติที่ได้รับ จึงมา

จากความเมตตากรุณา ทรัพย์ที่ได้มาจึงได้มาเพราะความซื่อสัตย์สุจริต ชีวิตคู่มีความสุขได้ เพราะความยินดีในคู่ครองของตน เป็นต้น หรือแม้ไม่มีสิ่งดังกล่าว ผู้ประพจน์เบญจธรรม จะแสวงหาสิ่งเหล่านี้โดยชอบธรรม ปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้อย่างถูกต้อง ใช้สิ่งเหล่านี้ทำตน และผู้ที่เกี่ยวข้องให้มีความสุข อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้อง ในระหว่างมนุษย์ เพื่อให้มีความปกติสุขร่วมกัน

๒) ประโยชน์ในอนาคต (สัมปรายภักต) คือ ประโยชน์ที่เลยชีวิตนี้ไป หรือ จุดหมายสูงล้ำเลยสายตามองเห็น นับเป็นเรื่องภายใน หรือประโยชน์ด้านคุณค่าของจิตใจ และปัญญา ซึ่งเป็นหลักประกันเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว หรือเป็นเครื่องประกันคุณค่าที่สูงล้ำยิ่งขึ้น ด้วยคุณธรรมจนจิตเป็นอิสระหลุดพ้นสู่นิพพาน กล่าวคือ ผู้ประพจน์เบญจธรรมจะมีสติ กำกับทุกการกระทำ จึงระมัดระวังตนไม่กล้าไปประพจน์ชั่วด้วยการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตบ้าง ด้วยการพูดเท็จกล่าวเท็จบ้าง ด้วยการดื่มสุราเมรัยบ้าง เป็นต้น จิตใจจะสบายปิติเอิบอím อยู่ทุกขณะว่า ตนประพจน์ดีอยู่ตลอด เป็นเหตุให้เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว จะไปสู่สุคติเช่นเดียวกับ ผู้รักษาศีล เป็นต้น หรือผู้ประพจน์ธรรมย่อมเจริญสติอันเกื้อกูลให้มีสัมปชัญญะพิจารณา สภาวะธรรมตามความจริงว่าเป็นทุกข์ และหาทางดับทุกข์ที่เหตุ จนทำให้จิตเป็นอิสระ นิพพานในที่สุด

ด้วยเหตุนี้ มนุษย์ควรหมั่นรักษาเบญจธรรม เพื่อเกื้อกูลตนเองไม่ให้ละเมิด เบญจศีลด้วยการเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อเป็นหลักประกันชีวิตและสังคมว่าจะบริบูรณ์ปัจจัย พื้นฐานอันทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ตลอดจนเป็นหลักประกันคุณค่าของชีวิต ที่จะพัฒนายิ่งขึ้นด้วยคุณธรรมอันทำให้จิตเป็นอิสระในที่สุด

บรรณานุกรม

- ธรรมโชติ [DHAMMACHOTE]. (๒๕๖๓, ๒๕ พฤษภาคม). *อานิสงส์ของศีล - สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์* (ป. อ. ปยุตฺโต). [วิดีโอ]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Y7sk-GtJqRs>
- ปัญจานินฺท [punjanin]. (๒๕๖๓, ๒๕ พฤษภาคม). *“สติ ปัญญา” สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์* (ป. อ. ปยุตฺโต). [วิดีโอ]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=FF-PNsvgWOpM&t=883s>
- พระเทพปริยัติโมลี (สุทฺธิน วรทสฺสี). (๒๕๖๐). *เบญจศีลเบญจธรรม: อุดมชีวิตของมนุษย์* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๘). ดันบุญ.
- พระธรรมโสภณ (พิน ปสาทิโก). (๒๕๕๓). *ทางไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ ตอนที่ ๒* (พิมพ์ครั้งที่ ๓). กราฟิคอาร์ตพริ้นติ้ง.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๓). พลิธัมม.
- พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช). (๒๕๖๑). *พระวินัยบัญญัติ* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977).
- พระอุดมธีรคุณ (สมคิด จินตามโย). (๒๕๕๙). *บูรณาการการดำเนินชีวิตที่ดีของชาวพุทธ ด้วยหลักสติในพุทธปรัชญาเถรวาท* [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย]. ฝ่ายห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. <http://www.opac.mbu.ac.th/Record/25331>
- พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท). (๒๕๔๙). *บันทึกธรรมเทศนา ชุดที่ ๑ เล่ม ๒* (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบ ๑๕๐ ปี พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร์)). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๓๘). *เบญจศีลและเบญจธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๕). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม. (๒๕๕๒). *จินตกรรมมหาเถรานุสรณ์* (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธปาพจนบดี (ทองเจือ จินตากร) ๗ มีนาคม ๒๕๕๒). ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์.

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (๒๕๕๘). *ศีล ๕ คุณค่าของชีวิตและสังคม*. ดีไซน์ ดีไลท์.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (๒๕๕๙). *ศีลใน พระพุทธศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ ๖). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๐). พลิธัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* (พิมพ์ครั้งที่ ๔๗). พลิธัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๐). *สำนักปฏิบัติธรรมที่สมนาม คือพื้น ธรรม พื้นถิ่นไทย* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). พิมพ์สวย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๑). *ถ้าการศึกษาดี คนต้องมีชีวิตดี ที่องกามสร้างสรรค์*. พลิธัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๒). *ภาวะผู้นำ* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๙). โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮ้าส์.

สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พุทธิมคฺโต). (ม.ป.ป.). *โลกสงบร่มเย็นได้ด้วยศีล*. (ม.ป.ท.).

สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พุทธิมคฺโต). (ม.ป.ป.). *ศีลธรรมดีชีวิตมีสุข*. พรชัยการพิมพ์.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (๒๕๕๒). *ศราทพรตเทศนา*. (ม.ป.ท.).

สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พุทธิมคฺโต). (๒๕๖๒). *พระพุทธศาสนาจำเป็นสำหรับชีวิต*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวง

ที่ ๖/๒๕๖๓

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา

ฉบับปรับปรุง ปีพุทธศักราช ๒๕๕๗

ในการประชุมคณะผู้บริหารสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ครั้งที่ ๑/๒๕๕๙ เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๕๙ ที่ประชุมได้พิจารณาเรื่องการจัดพิมพ์หนังสือหลักสูตรธรรมศึกษา เพื่อเป็นอุปกรณ์การเรียนการสอนในสถานศึกษา ซึ่งได้จัดพิมพ์เสร็จเรียบร้อยแล้วรวมจำนวนหนึ่งล้านเล่ม และเพื่อให้หนังสือหลักสูตรมีเนื้อหาที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ที่ประชุมได้มีมติให้ตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา ฉบับปรับปรุง ปีพุทธศักราช ๒๕๕๗ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา มีรายนามดังนี้

๑. พระเทพมหาเจติยาจารย์	วัดพระปฐมเจดีย์	ประธานกรรมการ
๒. พระราชบัณฑิต	วัดธาตุทอง	รองประธานกรรมการ
๓. พระราชพิพัฒน์โกศล	วัดเศวตฉัตร	กรรมการ
๔. พระราชสุมนต์มุนี	วัดบรมนิวาส	กรรมการ
๕. พระสุธีรัตนภรณ์	วัดสุทัศนเทพวราราม	กรรมการ
๖. พระศรีภักทิยมณี	วัดชนะสงคราม	กรรมการ
๗. พระมหาสิริชัย สุขญาโณ	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	กรรมการและเลขานุการ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จนกว่าจะเสร็จการ

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๖๓

(สมเด็จพระมหาธีรวงศ์)

แม่กองธรรมสนามหลวง

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวง

ที่ ๙/๒๕๖๓

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษาฝ่ายคฤหัสถ์
ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ในการที่สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ได้พิจารณาเรื่องการจัดพิมพ์หนังสือหลักสูตรธรรมศึกษาเป็นอุปกรณ์การเรียนการสอนในสถานศึกษา เพื่อให้หนังสือหลักสูตรมีเนื้อหาที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เหมาะสมสอดคล้องกับสถานะและวัยของนักเรียนนักศึกษาและประชาชนทั่วไป จึงแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา มีรายนามดังนี้

ธรรมศึกษาชั้นตรี

๑. นายเชียรดนัย เสริมบุญไพศาล	วิชาเบญจศีลและเบญจธรรม
๒. นายปิยะวัฒน์ เฉลิมวุฒิกุล	วิชาธรรมวิภาค
๓. นายวัลลภ รุจิขจร	วิชาพุทธานุพุทธประวัติ

ธรรมศึกษาชั้นโท

๑. นายระวี สัจจโสภณ	วิชาธรรมวิภาค
๒. นายสิริวิทย์ เอี่ยมสุดใจ	วิชาพุทธานุพุทธประวัติ
๓. นายทศพล ตั้งจิตสามัคคี	วิชาอุโบสถศีล

ธรรมศึกษาชั้นเอก

๑. นายปกรัฐ กนกธนาพร	วิชากรรมบถ
๒. นายศิริรัช ศรีชุมแสง	วิชาธรรมวิจารณ์
๓. นายอภิรักษ์ นามวิชา	วิชาพุทธานุพุทธประวัติ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จนกว่าจะเสร็จการ

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๖๓

(สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า)

แม่กองธรรมสนามหลวง

รายนามผู้ประเมินหนังสือธรรมศึกษา
ชั้นตรี ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนสิการ เสงสุวรรณ	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นางสาวนลินทิพย์ ศรีวงศ์เสียง	โรงเรียนแจรงร้อนวิทยา
นางสาวสุนิสา สุขบุญสังข์	นักวิชาการอิสระ
นายแพทย์ณัฐ ไกรภัสสรพงษ์	สถาบันกัลยาณ์ราชนครินทร์
นายณพนธ์ ศรีจันทร์	นักวิชาการอิสระ

คณะผู้จัดทำ

คณะที่ปรึกษา

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อัครราชูปถัมภ์)
พระเทพมहाเจติยาจารย์ (ปณฺณาสิริ)
พระเทพเจติยาจารย์ (กิตฺติยุตฺโต)
พระราชพิพัฒน์โกศล (ปริยตฺติธารี)
พระราชสุนทรบุรี (อดุลกามา)
ดร.สมใจ วิเศษทักษิณ

กองบรรณาธิการ

พระราชบัณฑิต (ปสิทฺธิโก)
พระสุธีรัตนภรณ์ (อธิจิตฺโต)
พระศรีภักทียบดี (จิตฺตสาโร)
พระมหาสิริชัย สุขนาโณ
นายสิริวิทย์ เอี่ยมสุดใจ
อาจารย์ ดร.เอียรดนัย เสริมบุญไพศาล
นายปกรัฐ กนกธนาพร
อาจารย์ศิริรัช ศิริชุมแสง
นายอภิรักษ์ นามวิชา
นายทศพล ตั้งจิตสามัคคี

หน่วยงานและบุคคลที่อนุเคราะห์ภาพประกอบ

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	กรุงเทพมหานคร
วัดสุทัศนเทพวราราม	กรุงเทพมหานคร
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	กรุงเทพมหานคร
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ	พิษณุโลก
วัดเชิงท่า	พระนครศรีอยุธยา
วัดอุโปสถาราม	อุทัยธานี
วัดบวรนครหลวง	เชียงใหม่
กรมศิลปากร	กระทรวงวัฒนธรรม

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

มูลนิธิอเนกกุศลศาลา (วิหารเซียน) ในพระสังฆราชูปถัมภ์ ชลบุรี

พระราชเวที (จิตตภาโณ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

พระมหาสิริชัย สุขภาโณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร

พระมหาธนพล กุศลภูจายี วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร

ศาสตราจารย์พิเศษ ร้อยโท ดร.บรรจบ บรรณรุจิ

นายสิทธิกาจ วัฒนผลิน

นายสิริวิทย์ เอี่ยมสุดใจ

นายอรรถนิติ กุละกัมพูสิริ

ผู้จัดทำคำบรรยายภาพประกอบ

นายสิริวิทย์ เอี่ยมสุดใจ

นายอภิรักษ์ นามวิชา

นายทศพล ตั้งจิตสามัคคี

ผู้ประสานงาน

พระครูอมรสรนาท (อคฺควิโท) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร

พระมหาสุวรรณ กุศลจิตโต วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระมหาอรรถสิทธิ อคฺคสิทธิ วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร

พระมหาพุทธนา อธิยุโท มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

นางสาวนลินทิพย์ ศรีวงศ์เสียง

ดร.อุรสา บรรณกิจโสภณ

นายธารนนท์ สุขพล

นายวัลลภ รุจิขจร

นายแพทย์ณัฐ ไกรภัสสรพงษ์

นายอนาวิน วิภาสวัสดิ์

นายเศรษฐพงศ์ ปันทุยากร

นายพุฒิกร บุญเต็ม

นายปัญญา รัตนศรีสมบูรณ์

ผู้จัดทำศิลปกรรม

นางสาวสุนทรี รมณียกุล

